D. MACREA

LIMBĂ ȘI LINGVISTICĂ ROMÂNĂ

Editura didactică și pedagogică

LIMBĂ
ŞI
LINGVISTICĂ ROMÂNĂ

D. MACREA
Profesor la Universitatea din București,
membru corespondent al Academiei R.S. România

LIMBĂ ȘI LINGVISTICĂ ROMÂNĂ

Editura didactică și pedagogică,
București, 1973

Redactor : Magda Panaitiu
Tehnoredactor : Lizi Erbărescu

PREFAȚĂ

Volumul de față cuprinde studii, articole și cronici privind aspecte istorice și actuale ale limbii române, acestea din urmă avînd cea mai mare pondere în cuprins. Ele se încadrează în preocupările teoretice, istorice și de cultivare a limbii din volumele noastre publicate anterior. Ca și acestea, volumul se adresează atît specialiștilor, cît și cercurilor largi de profesori, propagandiști culturali, studenți și elevi.

În afara unor studii mai mari, ca *Locul specific al limbii române între celelalte limbi romanice, Lingviști străini despre limba română, Atlasele lingvistice românești, Preocupări de limbă în opera lui E. Lovinescu* și *Iosif Popovici, primul fonetician experimental român*, toate celelalte sînt articole și cronici referitoare la probleme care preocupă cercuri largi de cititori: *Romanitatea poporului român, Limba română în lume, Cultivarea limbii, Cuvinte și expresii românești noi și vechi, Influența franceză asupra vocabularului românesc, Neologismele, Limbajul criticii noastre literare actuale* ș. a. Sînt abordate, cu scop pur orientativ, unele probleme actuale de lingvistică generală, ca cele privind structuralismul, psi-

holingvistica, gramatica și stilistica, gramatica și logica, contactul între limbi și ipotetica „limbă unică a viitorului".

Bilanțul bogat al activității lingvistice din țara noastră formează obiectul cronicilor despre lingvistica românească actuală și despre activitatea „Societății de științe filologice".

Dintre chestiunile controversate ale normelor ortografice actuale, am expus pe cele care constituie încă nedumeriri pentru marele public : scrierea cu *î* și generalizarea formei *sînt*.

Problemele limbii literare din trecut și prezent formează o altă categorie de preocupări, cuprinzînd analiza unor momente importante ale dezvoltării ei, precum și părerile unora dintre scriitorii noștri clasici despre aceste probleme.

Volumul cuprinde, de asemenea, evocarea cîtorva mari personalități din istoria lingvisticii noastre și a învățămîntului românesc.

București, 1 ianuarie 1973

D. MACREA

Lingvistica românească

LINGVISTICA ROMÂNEASCĂ ACTUALĂ

Disciplină cu o tradiţie de două sute de ani în cultura noastră, lingvistica românească, cea mai veche, după istorie, dintre ştiinţele noastre sociale, a cunoscut mai multe perioade şi etape de dezvoltare.

În prima perioadă, cea latinistă, care a durat un secol (1780—1880), deşi s-a pornit de la principii de bază juste, s-a ajuns la exagerările cunoscute. Perioada a doua, cea a cercetărilor pozitive, reprezentată de B. P. Hasdeu, A. de Cihac şi Alexandru Lambrior, cu toată impunătoarea erudiţie a acestora, a rămas impregnată de romantismul epocii, neputîndu-se realiza, decît parţial, obiectivele îndrăzneţe propuse. În a treia perioadă, cea ştiinţifică propriu-zisă, se disting net două etape. Etapa întîi începe în primul deceniu al secolului nostru, prin apariţia simultană a trei mari lingvişti români : Ovid Densusianu, Alexandru Philippide şi Sextil Puşcariu, a căror activitate ştiinţifică, de prestigiu european, a culminat, mai ales, în anii dintre cele două războaie mondiale. A doua etapă a acestei perioade o formează cei 25 de ani de pînă acum ai Republicii democrat-populare şi socialiste România. În această nouă etapă, prin îmbinarea, pe plan teoretic, a concepţiei materialist-dialectice despre limbă cu concepţia tradiţională, iar pe plan metodologic, prin formarea unui spirit colectiv de lucru, lingvistica românească a făcut progrese hotărîtoare, care o impun în primele rînduri ale ştiinţelor sociale din ţara noastră.

Sînt pe masa de lucru a oricărui intelectual român de astăzi, ca şi a numeroşi lingvişti străini, prezente în toate bibliotecile publice din ţară şi în aproape toate bibliotecile mari din lume, instrumentele de bază ale cunoaşterii ştiinţifice şi cultivării limbii române, elaborate şi publicate în ultimele două decenii : *Îndreptarul ortografic, ortoepic şi de punctuaţie*, cu ediţiile lui succesive

(1953—1971), *Gramatica limbii române*, în două volume, cu cele trei ediţii ale ei (1954—1972), tratatul de gramatică, într-un volum, intitulat *Limba română, fonetică, vocabular, gramatică* (1956), *Studii de gramatică*, trei volume (1956—1959), *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, şase volume (1959—1972), *Dicţionarul limbii române literare contemporane*, în patru volume (1955—1957), *Dicţionarul limbii române moderne*, explicativ, ilustrat şi etimologic (1958), *Dicţionarul enciclopedic român*, în patru volume (1962—1966), *Dicţionarul limbii poetice a lui Eminescu* (1968), toate acestea alături de zecile de dicţionare bilingve şi de dicţionarele tehnice, explicative şi plurilingve, apărute în această nouă etapă.

Marele *Dicţionar* istoric, explicativ şi etimologic *al Academiei*, realizat numai parţial, în trecut, de Sextil Puşcariu, este continuat în prezent, într-un ritm intens, de Institutul de lingvistică din Bucureşti, în colaborare cu Institutul de lingvistică şi istorie literară din Cluj şi cu Centrul de lingvistică, filologie şi folclor din Iaşi. El va fi terminat în viitorii 5—6 ani.

În domeniul dialectologiei, după *Atlasul lingvistic român*, realizat pentru întreaga întindere a limbii române în perioda interbelică, sub conducerea lui Sextil Puşcariu, de fostul Muzeu al limbii române din Cluj, — a cărui publicare o continuă actualul Institut de lingvistică şi istorie literară din Cluj, ajungînd la al VII-lea volum, apărut recent, — s-a început de către Centrul de fonetică şi dialectologie din Bucureşti, de asemenea în colaborare cu Institutul de lingvistică şi istorie literară din Cluj şi cu Centrul de lingvistică, filologie şi folclor din Iaşi, elaborarea *Atlaselor lingvistice ale regiunilor istorice ale ţării*, din care au apărut, pînă acum, primele volume ale *Atlasului Olteniei* şi primele volume ale *Atlasului Maramureşului*.

O realizare de mare valoare ştiinţifică, care se efectuează în prezent, este *Arhiva fonogramică a limbii române*, tezaur pe benzi de magnetofon al graiurilor populare româneşti de pretutindeni,

care, dată fiind evoluția rapidă, în epoca noastră, a limbii, va rămîne un important document viu de epocă.

Au fost și sînt continuate, cu mijloace sporite și cu rezultate superioare, preocupările din trecut, privind gramatica istorică a limbii române, istoria limbii române literare, editările de texte vechi, studiul raporturilor limbii române cu limbile vecine, al elementelor din substratul daco-geto-tracic din limba română, al toponimiei și antroponimiei, al terminologiei științifice și tehnice, acțiunea de cultivare a limbii române, în periodicele de specialitate, în cele literare, la posturile de Radio și la Televiziune, cercetările de lingvistică romanică, de filologie clasică, de slavistică, germanistică, fino-ugrică, orientalistică, de lingvistică teoretică și generală ș.a.

Studiul de ansamblu al istoriei limbii române a obținut un rezultat impunător prin opera colectivă *Istoria limbii române*, elaborată de cele trei principale centre de cercetări lingvistice din București, Cluj și Iași ale Academiei și de cele trei facultăți de filologie ale acestor centre, din care au apărut, pînă acum, două, din cele cinci volume proiectate. Mai menționăm aici, ca realizări colective remarcabile, masivele volume, trei la număr, apărute pînă acum, ale *Crestomației romanice*, cuprinzînd texte, cu comentarii lingvistice, din toate limbile romanice, de la începutul scrierii lor pînă în epoca modernă, densul *Tratat de lingvistică generală* și primul volum, la fel de bogat, din *Istoria limbii române literare*.

Preocupări noi și ample, abia schițate în trecut, domină activitatea a numeroși lingviști români de astăzi : studiul stilurilor limbii literare, al rolului marilor scriitori în dezvoltarea limbii, valorificarea de pe poziția materialist-dialectică a tradiției noastre lingvistice, lingvistica structuralistă și matematică, lingvistica transformațională și contrastivă, psiholingvistica, sociolingvistica, ramuri apărute în ultimele două decenii, care cunosc o viguroasă afirmare.

Atît numărul mare al lingviştilor români de astăzi, de vîrstă matură, dar mai ales tineri formaţi în anii regimului republican democrat-popular şi socialist, cît şi fecunditatea muncii lor de cercetare, concretizată în marile lucrări colective amintite, în zecile de lucrări personale apărute şi în sutele de studii, articole şi recenzii, privind toate domeniile lingvisticii, publicate în periodicele de specialitate, — al căror număr şi diversitate depăşesc tot ce a existat, la noi, în trecut, în acest domeniu, — ne îndreptăţesc să considerăm etapa ultimelor două decenii ca cea mai fecundă din istoria lingvisticii noastre şi să putem vorbi, fără ezitare, ca despre o realitate istorică şi actuală, de existenţa unei *şcoli lingvistice româneşti* de prestigiu naţional şi internaţional, în plină afirmare creatoare.

Această *şcoală,* diversificată în numeroase domenii de cercetare şi avînd, pentru fiecare, un profil propriu, este fondată pe tradiţia ştiinţifică naţională, înnoită mereu, de fiecare generaţie, cu nota ei de modernitate. Lingvistica românească actuală nu este ruptă de cercetările din trecut, ci o continuare a acestora, răspunzînd exigenţelor de astăzi ale ştiinţei şi cerinţelor societăţii socialiste.

Dacă în anii regimului republican democrat-popular şi socialist a fost posibilă elaborarea, într-un timp scurt, a dicţionarelor menţionate, faptul se datorește formării unei *şcoli moderne româneşti de lexicografie,* creată pe baza *Dicţionarului de la Buda* din 1825, a *Etymologicum*-ului *Magnum Romaniae* al lui Hasdeu, a dicţionarelor lui A. de Cihac, Lazăr Şăineanu, Frédéric Damé, Sextil Puşcariu, Candrea-Densusianu şi Hariton Tiktin. În cursul elaborării dicţionarelor din aceste două decenii din urmă, *şcoala românească de lexicografie* şi-a lărgit considerabil experienţa, perfecţionîndu-şi metodele de lucru, ceea ce face ca terminarea marelui *Dicţionar* istoric, explicativ şi etimologic *al Academiei* să nu mai fie o probabilitate, ci o certitudine în viitorii 5—6 ani.

La fel este situația și în domeniul gramaticii. Elaborarea valoroaselor lucrări de gramatică, menționate mai sus, se datorește, de asemenea, formării unei *școli moderne de gramaticieni români*, continuatoare a tradiției create de *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* din 1780 a lui Micu și Șincai, de gramaticile lui Heliade Rădulescu, Timotei Cipariu, Hariton Tiktin, Alexandru Philippide, de studiile de sintaxă ale lui Nicolae Drăganu ș. a.

Lucrările actuale de istoria limbii, de dialectologie, de fonetică și fonologie, de toponimie și antroponimie, de romanistică, de slavistică, de filologie clasică, editările de texte vechi, studiile, tot mai numeroase, de stilistică sînt rezultate ale unor *școli*, care continuă tradițiile create, în aceste domenii, de Cipariu, Heliade, Hasdeu, Ioan Bianu, Mozes Gaster, Titu Maiorescu, Nicolae Iorga, Alexandru Philippide, Ioan Bogdan, Sextil Pușcariu, Ovid Densusianu, I. A. Candrea, Vasile Bogrea, Iosif Popovici, Theodor Capidan, George Giuglea, Nicolae Drăganu, Nicolae Cartojan, Eugen Lovinescu, Tudor Vianu ș. a.

Astăzi, lingviștii români sînt mai numeroși decît toți laolaltă, pe care i-am avut în trecut, timp de două sute de ani. Numele lor, frecvent citate în cursul lucrării noastre, figurează în fruntea lucrărilor colective menționate, a volumelor lor personale apărute și a numeroaselor studii și articole din periodicele de specialitate românești și străine. Subliniem aici doar faptul obiectiv cel mai pregnant, și anume existența, în lingvistica noastră de astăzi, a spiritului colectiv de lucru, a unui spirit de echipă, predominant, activ și eficient.

Pe lîngă însușirea nivelului mondial de cercetare, lingvistica românească actuală are, ca notă specifică, îndreptarea preocupărilor spre funcția socială a limbii. De aceea, cultivarea limbii, adică observarea critică a folosirii ei în vorbirea și scrisul nostru de astăzi și aspectele social-practice, ca predarea limbilor în școli, practica învățării limbilor de către copii, problema traducerilor și

a maşinilor de tradus sînt domenii abordate cu tot mai multă stăruinţă.

Un rol de seamă în realizările valoroase din ultimele două decenii l-au avut — şi îl au pentru cele din prezent şi viitor — institutele şi centrele de cercetări lingvistice din cadrul Academiei Republicii Socialiste România şi colectivele din cadrul facultăţilor de filologie, care au beneficiat şi beneficiază larg de sprijinul ideologic şi material al Partidului şi Statului nostru.

Limba română între limbile romanice

LOCUL SPECIFIC AL LIMBII ROMÂNE ÎNTRE CELELALTE LIMBI ROMANICE

Sextil Pușcariu este cel dintîi lingvist român care s-a ocupat, în mod special, de „locul limbii române între limbile romanice", într-un studiu fundamental, cu acest titlu, apărut în 1920 [1].

Dar Sextil Pușcariu n-a fost singurul romanist care a studiat această problemă. Ea a fost abordată, începînd cu Friedrich Diez, creatorul lingvisticii comparate romanice, și de numeroși romaniști străini, dintre care cele mai de seamă și mai numeroase contribuții au fost aduse de Wilhelm Meyer-Lübke.

Problema a fost reluată, cu insistență, în anii din urmă, de către lingviștii români, atît în lucrări colective, cît și individuale. Dintre lucrările colective menționăm, în primul rînd, *Istoria limbii române*, elaborată, în cadrul Academiei R. S. România, de Institutul de lingvistică din București în colaborare cu Institutul de lingvistică și istorie literară din Cluj și cu Centrul de lingvistică, filologie și folclor din Iași, din care au apărut, pînă acum, două volume, primul în 1965 și al doilea în 1969, iar dintre lucrările individuale : *À propos de la place du roumain parmi les langues romanes* [2] de Al. Rosetti, *Individualitatea limbii române între limbile romanice* [3] de Al.Niculescu și *La romanité du roumain* [4] de Al. Graur.

*

* *

În toate clasificările limbilor romanice, fie după criteriul istorico-geografic, fie după cel structural, româna reprezintă aria sud-

[1] Sextil Pușcariu, *Locul limbii române între limbile romanice*, Discurs de recepție la Academia Română, 11 iunie 1920 ; vezi și idem, *La place de la langue roumaine parmi les langues romanes*, în volumul *Études des linguistique roumaine*, 1937, p. 3—54.

[2] „Beiträge zur romanischen Philologie", II (1963), Heft 2, p. 125—134.

[3] Editura științifică, 1965.

[4] Editura Academiei, 1965.

estică a latinei, alături de italiană, cum a clasificat-o Diez, sau singură, cum o consideră Carlo Tagliavini [1] și B. E. Vidos [2]. Această arie a latinei este numită de unii romaniști, cînd este vorba în mod special de română, „latină balcanică". În noul tratat de *Istoria limbii române*, luîndu-se, în mod temeinic, în considerare, ponderea pe care a avut-o fosta Dacie Traiană ca loc de formare al românei și poziția ei geografică, este folosită denumirea de „latină dunăreană", dar denumirea cea mai potrivită este, după părerea noastră, de „latină carpato-dunăreană", limba română, propriu-zisă, vorbindu-se de o parte și de alta a Carpaților, la nord de Dunăre, în Europa Centrală.

*

* *

De la începuturile lingvisticii comparate romanice s-a pus, în ceea ce privește româna, o întrebare fundamentală, care continuă să persiste : prin dezvoltarea ei izolată, timp de mai bine de un mileniu, într-un mediu neromanic, s-a îndepărtat ea structural de latină și de celelalte limbi romanice și, anume, în ce măsură ?

Răspunsul la această întrebare poate rezulta numai din clarificarea locului și procesului de formare al limbii române, din analiza structurii ei, a condițiilor ei concrete de dezvoltare din trecut, a tendințelor ei actuale de dezvoltare, a naturii și importanței elementelor nelatine pe care le conține.

*

* *

În volumul I al tratatului *Istoria României* [3], elaborat în cadrul Academiei R. S. România, care sintetizează cercetările arheologice românești și străine, efectuate, în țara noastră, pînă la apariția acestui volum (1960), se arată că teritoriul de formare al limbii

[1] Carlo Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine. Introduzione alla filologia romanza*, Terza editione, Bologna, 1959, p. 289 și urm.
[2] B. E. Vidos, *Manuale de lingvistica romanza*, Firenze, 1959, p. 29 și urm.
[3] Editura Academiei, 1960.

şi poporului român a fost în România de astăzi, adică în fosta provincie romană Dacia Traiană, precum şi de-a lungul malului drept al Dunării de Jos, între Balcani şi Dunăre, pînă la Marea Neagră, spaţii de cea mai intensă colonizare romană în sud-estul Europei, ceea ce rezultă, în mod clar, din harta alăturată, elaborată pe baza cunoscutei lucrări *Forma orbis antiqui* (harta XVII) [1] a marelui clasicist german Heinrich Kiepert şi a hărţilor completate cu descoperirile mai noi din volumul menţionat.

În acelaşi volum, se arată, de asemenea, în mod clar, că a fost eronată părerea, răspîndită în trecut, după care limba şi civilizaţia romană s-ar fi răspîndit în Dacia numai după cucerirea militară a acesteia de către romani, în anii 105—106 ai erei noastre. În fapt, expansiunea romană, în centrul şi sud-estul Europei, s-a produs cu aproape 200 de ani înainte de cucerirea militară a Daciei, iar razele de acţiune ale influenţei romane au început să pătrundă în Dacia din momentul în care romanii au ajuns la Dunăre, pe care au transformat-o în unul din principalele lor drumuri în centrul şi sud-estul Europei. Nicolae Iorga, bazîndu-se pe descoperirile arheologice ale lui Vasile Pârvan, a arătat, cu mai bine de cincizeci de ani în urmă, că odată cu garnizoanele romane de pază ale drumului roman care devenise Dunărea, au început şi penetraţii de populaţie paşnică romană în Dacia, ca negustori, meseriaşi şi agricultori [2].

O creştere vădită a influenţei şi penetraţiei romane în Dacia, înainte de cucerirea ei militară, s-a produs mai ales în urma înfrîngerii dacilor de către romani, în sud-vestul Transilvaniei, la Tapae, în anul 88 al erei noastre, după care, prin pacea încheiată în anul 89, noul conducător al Daciei, Decebal, devine „rege client" al Romei [3], deci în solda acesteia, cum fuseseră Massinisa, Jugurtha

[1] Berlin, 1894.
[2] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. I, partea a II-a, Bucureşti, 1936 passim.
[3] Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu şi Ştefan Pascu, *Istoria României, Compendiu*, Editura didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1969, p. 55.

și Cleopatra în Africa de Nord. El își latinizează chiar numele, adăugîndu-i terminația latină *-us* : *Decebalus*, după cum arată inscripțiile, în litere latine, de pe cele două vase descoperite, în anii din urmă, în ruinele palatului său de la Sarmizegetusa, fosta capitală a Daciei [1]. După această pace, legiunile romane din Panonia, de la Dunăre și de la Marea Neagră puteau străbate Dacia, în bună voie, de la un capăt la altul, împotriva triburilor germanice, mongole și sarmate, care începuseră să devină amenințătoare la granițele de nord și de răsărit ale Daciei.

De aceea, cînd împăratul Traian a construit, la începutul secolului al II-lea al erei noastre, mărețul pod peste Dunăre de la Drobeta (Turnu-Severin), ale cărui urme rezistă timpului pînă astăzi, el a procedat ca în țară proprie, ceea ce înseamnă că romanii aveau de multă vreme interese pe ambele laturi ale Dunării. Cucerirea militară de către romani a Daciei, în anii 105—106 ai erei noastre, a fost deci urmarea firească a unui proces îndelungat de creștere aici a intereselor și a influenței romane [2].

*

* *

Răspîndirea limbii latine în masele largi autohtone din Dacia a avut loc, firește, mai ales după cucerirea acesteia de către romani, cînd s-a stabilit aici o masă compactă de populație romană, compusă din numeroși coloni, meseriași, comercianți, atrași de bogățiile agricole și miniere ale noii provincii, dintr-o numeroasă armată romană și din numeroși funcționari de administrație și de justiție romană. Aceștia n-au fost o pătură subțire de cuceritori, ci o masă mare de oameni, care s-au așezat aici în mod statornic, amestecîndu-se cu populația autohtonă și care — după cum arată cele peste 3 000 de inscripții romane descoperite pînă acum

[1] D. **Macrea**, *Probleme de lingvistică română*, Editura științifică, București, 1961, p. 9.
[2] N. **Iorga**, *Istoria românilor*, vol. I, partea a II-a, București, 1936, p. 263.

pe teritoriul României — au vorbit o latină unitară. Populația autohtonă din Dacia, ca și cea din Galia sau din Peninsula Iberică, după cucerirea acestora de către romani, a învățat, în masă, limba latină, în conviețuirea cu colonii romani, cu meseriașii și comercianții romani, cu armata romană, cu administrația și cu justiția romană.

*

* *

Limba dacilor a dispărut în fața celei latine, așa cum au dispărut, în Apus, limbile iberice și limba galilor. Limbi ale unor popoare aflate pe o treaptă de dezvoltare economică și culturală înapoiată față de romani, dispariția lor, sub presiunea latinei, este istoric și lingvistic deplin explicabilă.

Din limba dacilor a pătruns în latina carpato-dunăreană un număr relativ redus de cuvinte comune, dintre care se mai păstrează astăzi, în limba română, circa 80 : *abur, balaur, barză, brad, brîu, buză, căciulă, cătun, ceafă, cioară, cioc, copac, copil, fărîmă, ghimpe, groapă, grumaz, mal, mazăre, măgură, mînz, moș, mugure, murg, sîmbure, strungă, țap, țarc, vatră, viezure* ș. a. [1]. Se mai păstrează de asemenea, de la daci unele nume topice : *Argeș, Criș, Dunăre, Motru, Mureș, Olt, Prut, Someș, Timiș, Tisa* și, probabil, numele de persoană : *Bucur* și *Bucura.*

Situația este aceeași, proporțional, și a elementelor din substratul galic în franceză, ca și a celor din substratul iberic în spaniolă și portugheză.

Cercetători mai noi, ca I. I. Russu, Ariton Vraciu, Cicerone Poghirc și lingvistul german G. Reichenkron, au căutat să reconstituie etimologii dacice pentru cuvinte românești, pornind de la rădăcini

[1] În lucrarea *Elementele autohtone în limba română*, București, Editura Academiei, 1970, I. I. Russu susține, pe baze indo-europene îndoielnice, originea traco-dacă a unui număr de circa 200 de cuvinte. Vezi și capitolul *Influența autohtonă*, de C. Poghirc, în *Istoria limbii române*, vol. II, Editura Academiei, 1969, p. 313—364.

indo-europene. Românescul *a răbda*, spre exemplu, este explicat ca fiind de origine dacică, fără nici o dovadă asupra existenței a ceva asemănător în această limbă, pornindu-se de la rădăcina indo-europeană *orbh, robh*. Prin rădăcini la fel de nesigure a fost reconstituit un dacic *visato*, de unde l-am avea pe românescul *sat*, care este de mult explicat din latinescul *fossatum* „așezare (mai ales de șes) fortificată prin șanț (lat. fossa)". Prin același procedeu se atribuie origine dacică lui *a arunca, a feri, mic, pat, băiat* ș. a. Referindu-se recent la această problemă, Al. Rosetti constată, pe bună dreptate, că astfel de cercetări, care operează cu rădăcini, și nu cu cuvinte reale, *„reprezintă exerciții etimologice gratuite, lipsite de orice valoare demonstrativă"* [1].

Dovezi directe ale originii dacice a celor circa 80 de cuvinte comune nu avem, fiindcă din limba dacilor n-au rămas texte scrise, cum n-au rămas nici din limba galilor și nici din vechile limbi iberice.

Singurul mijloc lingvistic, general acceptat, pentru identificarea cuvintelor de origine dacică din limba română este comparația cu forme asemănătoare din limba albaneză, urmașă directă a limbii trace, iar dacii au vorbit aceeași limbă indo-europeană ca tracii din jumătatea de nord-est a Peninsulei Balcanice.

Cele circa 80 de cuvinte comune românești, pe care le considerăm de origine dacică, au toate corespondente, apropiate ca formă și sens, în limba albaneză. Ele nu pot fi însă împrumuturi în română din această limbă, cum au susținut adversarii continuității neîntrerupte romane și românești în Dacia Traiană, fiindcă n-au putut fi dovedite legături cu albanezii de natură să ducă la împrumuturi lingvistice, care, în general, sînt reciproce, iar în limba albaneză nu există decît împrumuturi recente din dialectul aromân.

O dovadă importantă a originii dacice a celor circa 80 de cuvinte comune, dintre care am citat, ca exemplificare, numai cîteva, o

[1] Vezi „Studii și cercetări lingvistice", 5/1970, p. 516.

formează marea lor productivitate în limba română, care este, proporțional, la fel de mare ca cea a cuvintelor moștenite din latină. Astfel, cuvîntul *moș*, de exemplu, care înseamnă, în albaneză, „vîrstă", are ca derivate românești pe *strămoș, moșie, a moșteni, moștenire, moștenitor, moșneag, moașă, a moși* ș. a., iar *Bucur* și *Bucura*, care înseamnă, în albaneză, „frumos, frumoasă", au ca derivate românești pe *bucurie, a se bucura, bucuros* și chiar numele capitalei țării noastre, *București* [1].

Cuvintele împrumutate au, în general, în toate limbile, puține derivate. În limba română există un număr relativ mare de cuvinte împrumutate din limbile slave vecine, multe dintre ele datînd din Evul mediu, cum s-a presupus și pentru cele comune cu albaneza, dar împrumuturile slave au, în raport cu numărul lor, puține derivate românești, pe cînd cuvintele pe care le avem comune cu albaneza au, proporțional, tot atîtea derivate românești ca cele moștenite din latină, ceea ce înseamnă că ele provin, în limba română, prin intermediul latinei carpato-dunărene, pe care și-au însușit-o dacii, romanizîndu-se, cum tot prin intermediul latinei provin elementele din substratul galic în franceză și cele din substratul iberic în spaniolă și portugheză.

Puține la număr, asemenea cuvinte din substratul autohton, — ele nu sînt mai numeroase nici în franceză, spaniolă sau portugheză, — constituie o primă individualizare a fiecărei limbi romanice în parte.

*

* *

Procesul de romanizare a populației autohtone din Dacia a fost același ca în celelalte provincii romanizate ale Imperiului roman.

Un rol important, în acest proces, l-au avut orașele întemeiate sau dezvoltate de romani în Dacia, adevărate *„sigilii"* ale civili-

[1] **D. Macrea**, *Probleme de lingvistică română*, București, Editura științifică, 1961, p. 37.

zației romane, cum le-a numit Nicolae Iorga [1], dintre care menționăm : *Ulpia Traiana,* capitala Daciei romane, construită în apropierea fostei Sarmizegetusa, lîngă orașul Hațeg de astăzi, *Apulum,* unde și-a avut sediul una din principalele legiuni romane : a V-a Macedonica și unde se află astăzi orașul Alba-Iulia, *Ampeium,* unde se află orașul Zlatna de astăzi, important centru aurifer în antichitate, ca și în prezent, *Potaissa,* unde și-a avut sediul legiunea a XIII-a Gemina și unde se află astăzi orașul Turda, *Napoca,* unde este astăzi Clujul, *Porolissum,* pe locurile căruia se află astăzi localitatea Moigrad, lîngă Zalău, *Comidava,* unde se află astăzi orașul Rîșnov, lîngă Brașov, *Drobeta,* pe locurile căruia se află orașul Drobeta-Turnu-Severin, *Daphne,* unde e azi Oltenița ș. a., — toate centre cu întinse raze de acțiune în romanizarea dacilor.

Elemente de romanizare intensă au fost, de asemenea : *1.* serviciul militar, în care tinerii daci, ca și tinerii gali și iberici, se înrolau, fiind legat de mari avantaje, în primul rînd de a nu mai fi sclavi și de a fi împroprietăriți, în calitate de veterani, la terminarea stagiului, care dura 20—25 de ani ; *2.* căsătoriile între soldații și veteranii romani și femeile dace. Copiii rezultați din aceste căsătorii se bucurau de avantajele cetățeniei romane.

Un alt important factor de romanizare în Dacia a fost creștinismul, răspîndit aici în limba latină. Dovada o constituie faptul că noțiunile de bază ale credinței creștine sînt exprimate, în limba română, prin termeni moșteniți din latină : *Dumnezeu* (din domine deus), *creștin* (din christianus), *biserică* (din basilica), *botez* (din baptizium), *rugăciune* (din rogationem), *preot* (din presbiterus), *cruce* (din crucem), *păcat* (din pecatum), *înger* (din angelus), *drac* (din draco) ș. a.

*

* *

[1] N. Iorga, *Istoria românilor,* vol. I, partea a II-a, p. 143.

La retragerea armatei și administrației romane din Dacia Traiană, pe malul drept al Dunării, în anul 273 al erei noastre, în fața invaziei tribului germanic de războinici al goților, care fuseseră înainte federați ai romanilor și folosiți de aceștia tocmai pentru apărarea părților de nord-est ale imperiului, deci și a Daciei, procesul de romanizare era aici, după 165 de ani de stăpînire și de pace romană, aproape încheiat. El nu durase mai mult de o sută — o sută cincizeci de ani, nici în Galia și nici în Peninsula Iberică, iar populația romană și romanizată n-a trebuit să fugă, nici din Dacia Traiană, de noii stăpînitori, pe care îi cunoștea de mai înainte chiar ca apărători ai ei, iar aceștia aveau nevoie de ea pentru lucratul pămîntului. Dar procesul de romanizare a continuat, în Dacia Traiană, și după părăsirea, în anul 273, a acesteia de către oficialitățile și armata romană, deoarece legiunile romane și-au menținut pozițiile defensive pe ambele maluri ale Dunării de Jos pînă în secolul al VI-lea, continuînd, în tot acest timp, să-și exercite influența asupra Daciei Traiane [1].

Printre dovezile istorice sigure că Dacia Traiană nu a fost părăsită, decît în mod izolat, de populația romană și romanizată, nici din cauza goților, nici a gepizilor, hunilor, avarilor sau slavilor, care le-au urmat, e suficient să ne referim *„la conflictul izbucnit între Bizanț și Attila din pricina «romanilor» fugiți în imperiu. Regele hunilor amenința cu război pe împăratul bizantin, dacă nu i se vor restitui și nu vor fi expulzați în viitor «acei romani» care îi cultivă pămîntul cucerit de el“* [2].

*

* *

Limba română continuă, cu o evoluție proprie de aproape două milenii, limba latină vorbită de colonii romani și de populația ro-

[1] D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, București, Editura științifică, 1961, p. 12—19.
[2] *Istoria României*, vol. I, București, Editura Academiei, 1960, p. 784.

manizată din Dacia Traiană și de-a lungul malului drept al Dunării de Jos, în primele secole ale erei noastre. Această limbă latină era cea a păturilor mijlocii și sărace, a soldaților și colonilor romani, așa-numita „latină populară", — denumire pe care o considerăm mai potrivită decît cea, cu nuanță peiorativă, de „latină vulgară", folosită în lingvistica apuseană și la noi, în trecut. Ea avea simplitatea, dar și bogăția limbii vorbite de păturile largi populare, lipsindu-i șlefuirea, prin literatură și școală, a așa-numitei latine „clasice" sau „literare".

În esența ei, adică în structura gramaticală și în fondul principal de cuvinte, latina populară era aceeași cu cea clasică, deosebindu-se de aceasta doar prin unele particularități, mai ales de pronunțare și de vocabular, specifice nivelului cultural și ocupației păturilor sociale care o vorbeau.

Ea avea, în perioada premergătoare transformării ei în actualele limbi romanice, un caracter relativ unitar în întreg Imperiul roman, ceea ce rezultă nu numai din numeroasele inscripții de pe întinsul acestuia, dintre care pe teritoriul României au fost descoperite, pînă acum, precum am menționat, peste 3 000, ci mai ales din structura actualelor limbi romanice, aceeași, în esența ei, pentru toate.

Unitatea latinei populare s-a menținut atîta timp cît s-a putut menține unitatea teritorială și politică a Imperiului roman, asigurată prin puternicul lui sistem de comunicații și de către cea mai puternică armată și administrație din lumea antică.

Dar, la sfîrșitul secolului al IV-lea, Imperiul roman se împarte în două, în Imperiul de Răsărit, cu capitala la Constantinopol, și în cel de Apus, cu capitala la Ravena și apoi, din nou, la Roma, ceea ce a dus, în curînd, la disensiuni teritoriale, politice și religioase între Apus și Răsărit și la izolarea treptată a romanității apusene de cea răsăriteană.

În urma acestei separări și mai ales a neîncetatelor invazii ale popoarelor migratoare în părțile de nord-est ale Imperiului de Răsărit, adică în regiunile noastre : goți, gepizi, huni, avari, slavi, latina

vorbită de romanitatea carpato-dunăreană a suferit un proces firesc de rusticizare.

Spre deosebire de limbile romanice occidentale, vocabularul românesc nu are termeni citadini moşteniţi din latină, ca francezul *ville* din latinul „villa", francezul *voie* din latinul „via", sau italianul *piazza* din latinul „platea", dar a păstrat termeni rurali ca: *sat* din latinul „fossatum", *a ara* din „arare", *a semăna* din „seminare", *a secera* din „sicilare", *grîu* din „granum", *secară* din „sicale", *orz* din „hordeum" [1], termeni de apărare şi de luptă: *armă* din latinul „arma", *arc* din „arcus", *săgeată* din „sagitta", *luptă* din „lucta". Menţionăm aici, în mod special, cuvîntul *român*, numele poporului nostru, pe care îl păstrează numai el dintre principalele popoare romanice. Prin păstrarea acestui nume, poporul român şi-a afirmat, în permanenţă, conştiinţa că este *roman* [2].

Explicaţia rusticizării latinei carpato-dunărene constă în decadenţa vieţii citadine şi în părăsirea oraşelor. Numele oraşelor romane din Dacia Traiană au dispărut fără urme în limba română, fiindcă oraşele, spre care duceau toate drumurile şi unde erau concentrate marile bogăţii, au fost distruse, pe întreg cuprinsul ţării, de năvălirile popoarelor în migraţiune: *goţi, gepizi, huni, avari, slavi*, urmaţi de *pecenegi, cumani, bulgari, unguri*. Dar numele principalelor rîuri: *Ampoi, Argeş, Cerna, Criş, Dunăre, Motru, Mureş, Olt, Prut, Someş, Timiş, Tisa*, atestate de autorii antici şi de inscripţiile romane în forme din care se explică cele româneşti actuale, sînt păstrate de români, din epoca daco-romană, pînă astăzi. Românii nu trebuie căutaţi, pentru primele secole ale Evului mediu, nici în fostele oraşe romane şi nici în preajma acestora, ci în regiunile de văi şi dealuri de la poalele celor două versante ale Carpaţilor Apuseni, Meridionali şi Răsăriteni, unde îşi au izvoarele, sau îi străbat rîurile menţionate şi unde au găsit adăpost de invadatori, — ocupaţia lor de bază devenind, în acele vremuri vitregi,

[1] Vezi p. 137—140 din această lucrare.
[2] Vezi p. 52—55.

mai ales păstoritul, care, prin caracterul lui dispersat și mobil, a constituit un important mijloc de apărare, ușurînd evitarea locurilor și situațiilor primejdioase.

În acea perioadă tulbure, Transilvania, cu configurația ei de cetate naturală, cu numeroasele ei văi și dealuri, cu codrii ei seculari, a avut un rol primordial în formarea și conservarea limbii și poporului român, în fosta Dacie Traiană.

Hărțile „Atlasului lingvistic român", operă fundamentală a lingvisticii românești, elaborată, între cele două războaie mondiale, de fostul Muzeu al limbii române din Cluj, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, arată că, în jumătatea de nord a Transilvaniei, în Crișana și în Banat, se păstrează un număr însemnat de cuvinte latine populare, care nu există în restul limbii române. Astfel, numai în aceste părți sînt folosite cuvintele : *arină* din latinul „arena" pentru „nisip", *ai* din latinul „alium" pentru „usturoi", *ceteră* din latinul „cithera" pentru „vioară", *curechi* din latinul „cauliculus" pentru „varză", *cute* din latinul „cutis" pentru „gresie", *nea* din latinul „nivem" pentru „zăpadă", *pedestru* din latinul „pedester" pentru „om de rînd", „sărac", *păcurar* din latinul „pecorarius" pentru „cioban", *Sînmedru* din latinul „Sanctus Dementrus" pentru „Sfîntul Dumitru", *Sîngeorz* din latinul „Sanctus Georgius" pentru „Sfîntul Gheorghe", *Sînnicoară* din latinul „Sanctus Nicolas" pentru „Sfîntul Nicolae", *Sînpietru* din latinul „Sanctus Petrus", pentru „Sfîntul Petru" ș. a.

Sinonimele acestor cuvinte din partea de sud și de est a limbii române, fie că sînt formații românești, ca „usturoi", fie forme din alte etimoane latine, ca „vioară" și „varză", fie că provin din limbile balcanice, ca „cioban" și, probabil, „gresie", sau că sînt de origine slavă, ca „zăpadă", „sărac", „Sfîntul Dumitru", „Sfîntul Gheorghe", „Sfîntul Nicolae", „Sfîntul Petru", n-au putut pătrunde, din sud și est, înspre nordul și vestul Carpaților, unde s-au lovit de rezistența cuvintelor vechi latine [1].

[1] Vezi Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I, 1940, p. 338—343.

Romanistul elvețian Karl Jaberg, referindu-se la această problemă, scrie : „Hărțile Atlasului lingvistic român — și aceasta constituie unul din cele mai importante rezultate ale lui — dovedesc că a fost cu desăvîrșire exclus ca, în urma edictului împăratului Aurelian, Dacia să fi fost evacuată și de populația civilă. Cum ar fi putut să se mențină elementele latine așa de bine în nord-vestul României de astăzi, dacă românii ar fi reimigrat din Moesia ?" [1].

Același rol al Transilvaniei, ca loc principal de formare și de continuitate neîntreruptă a limbii și poporului român, din epoca daco-română pînă în prezent, este susținut, cu argumente esențiale de geografie lingvistică, de un alt mare romanist elvețian : Walther von Wartburg [2].

Pe baza datelor bogate cuprinse în hărțile „Atlasului lingvistic român", romanistul german Ernst Gamillscheg susține că limba și poporul român au avut trei „vetre" principale de formare și de continuitate : una în vestul Transilvaniei, avînd ca fortăreață naturală Munții Apuseni, alta în Banat și Oltenia, cu o prelungire în sud, peste Dunăre, și a treia de-a lungul Dunării, pe ambele ei maluri, între Giurgiu și Cernavoda [3].

Precizările făcute de Sextil Pușcariu, Karl Jaberg, Walter von Wartburg și Ernst Gamillscheg sînt cele mai concrete și, după părerea noastră, cele mai convingătoare, scoase din „Atlasul lingvistic român" în problema locului de formare a limbii și poporului român și a continuității noastre neîntrerupte în România de astăzi.

Hărțile aceluiași „Atlas lingvistic" arată, de asemenea, că graiurile limbii române se continuă dinspre Transilvania înspre celelalte provincii românești, și nu invers. Particularitățile graiului din nord-

[1] Vezi „Vox Romanica", V.

[2] Vezi W. v. Wartburg, *„Die Entstehung der romanischen Völker"*, Halle, 1959 ; vezi și Idem, *Les origines des peuples romans*, Paris, 1941.

[3] Vezi Ernst Gamillscheg, *Über die Herkunft der Rumänen*, Berlin, 1940 (Sitz. Preuss. Akad. d. Wiss.).

estul Transilvaniei se continuă în jumătatea de nord a Moldovei, cele ale graiului din nord-vestul Transilvaniei, în Banat, cele ale graiului bănăţean, în Oltenia, cele ale graiului din sud-estul Transilvaniei, în nordul şi estul Munteniei şi în jumătatea de sud a Moldovei, cele ale graiului din Oltenia şi din vestul Munteniei, înspre est, de-a lungul Dunării, contopindu-se, în Dobrogea, cu graiul din sud-estul Transilvaniei şi nord-estul Munteniei şi cu cel din sudul Moldovei.

*

* *

Un alt factor important al sărăcirii vocabularului citadin al latinei carpato-dunărene l-a constituit încetarea, începînd din secolul al V-lea, a influenţei latine „clasice" sau „literare" asupra limbii vorbite, influenţă care, în Apus, a continuat să se exercite, prin administraţie, şcoală şi biserică, asupra limbilor romanice, pînă în epoca modernă, iar prin catolicism, ea continuă şi astăzi. În Imperiul de Răsărit, locul latinei, ca limbă oficială, bisericească şi de cultură, l-a luat, în secolul al V-lea, limba greacă, iar la noi, începînd de prin secolele XI—XII, limba bisericii, a cancelariilor domneşti şi a culturii scrise a fost, timp de mai multe secole, slavona, străină de structura latină a limbii române.

Ceea ce s-a păstrat din latină în română, constituind o caracteristică esenţială a ei, este exclusiv fond latin popular, fapt prin care limba română prezintă un mare interes în lingvistica comparată romanică, ea servind, în numeroase cazuri, drept criteriu de recunoaştere a ceea ce limbile romanice apusene, îndeosebi italiana, au moştenit direct din latina populară, de ceea ce au împrumutat ulterior, pe cale culturală, administrativă şi bisericească, din latina literară. De aceea, printr-o sugestivă comparaţie, romanistul suedez Alf Lombard consideră, pe drept cuvînt, limba română ca *„al patrulea picior al mesei"* pentru lingvistica comparată romanică.

*

* *

Prin accentuarea caracterului rural al vieţii şi culturii din Dacia, în urma izolării de romanitatea occidentală şi a încetării influenţei latinei „clasice" sau „literare" asupra latinei populare vorbite aici, limba română a ajuns să se afirme ca individualitate proprie între secolele V şi VIII, în primul rînd, prin transformări fonetice. Dovada, în această privinţă, o constituie faptul că elementele slave, care încep să pătrundă în limba română, în număr mai mare, prin secolele XI—XII, nu participă la transformările ei fonetice cele mai caracteristice, care o desprinseseră din latina carpato-dunăreană.

Astfel, închiderea la *î(â)* a lui *a* accentuat în poziţie nazală era încheiată în momentul cînd au început să pătrundă în română cuvinte de origine slavă, deoarece, în toate cele patru dialecte ale ei (dacoromân, aromân, meglenoromân şi istroromân), această transformare s-a produs numai în elementele moştenite din latină : dacorom. *pîne*, mai tîrziu *pîine*, arom. *pîne*, meglenorom, *poini*, cu transformarea lui *î(â)* în o, istrorom., cu rotacism, *pîre*, din lat. „panis" ; dacorom, *român, arom. armân*, cu proteza lui *a* înainte de *r* iniţial şi cu sincoparea lui *u* neaccentuat din *o* latin neaccentuat, din lat. „romanus" (meglenoromânii şi istroromânii îşi zic „vlahi"). În cuvintele de origine slavă, *a* accentuat în poziţie nazală a rămas intact : *hrană, rană, graniţă, strană* etc. Originea slavă a cuvintelor *stînă* şi *smîntînă* (probabil daco-trace), *stăpîn* şi *jupîn* n-a putut fi dovedită [1]. Din aceeaşi epocă datează, desigur, şi transformarea lui *a* neaccentuat în *ă*, cealaltă vocală medială închisă, apropiată de *î(â)* şi tot atît de caracteristică ca aceasta pentru limba română : *bărbat* din lat. „barbatus", *casă* din lat. „casa" etc.

Era încheiată transformarea lui *l* intervocalic în *r*, deoarece, în toate cele patru dialecte româneşti, ea cuprinde, de asemenea, numai elementele moştenite din latină : *gură* din lat. „gula" (arom. şi

[1] Vezi şi G. **Mihăilă**, în „Studii şi cercetări lingvistice", XXII, nr. 4, 1971, p. 310—361.

meglenorom. *gură*, istrorom. *gurę)* ; *moară* din lat. „mola" (arom. și meglenorom. *moară*, istrorom. *morę)* ; *sare* din lat. pop. „sale" (arom. *sare*, meglenorom. *sari*, istrorom. *såre)* ; *soare* din lat. pop. „sole" (arom. *soare*, meglenorom. *soari*, istrorom. *sore)*, dar *milă* din slavul „milo", *boală, fală, poală* etc.

Dispăruseră din elementele latine ale limbii române consoanele *b* și *v* intervocalice : *iarnă* din lat. „hiberna" (arom. și meglenorom. *iarnă*, istrorom. *iårnę)* ; *cal* din lat. caballus" (arom. și meglenorom. rom. *cal*, istrorom. *cå)* ; *oaie* din lat. „ovis" (arom. și meglenorom. *oaie*, istrorom. *oie)*. În elementele slave din limba română, aceste consoane se păstrează intacte între vocale : *iubi, treabă, poveste, grăbi, pleavă, slavă* etc.

Dentalele *t, d* și interdentala *s* din elementele latine, urmate de iod, se transformaseră în *ț, (dz)z, ș* : *ținea* din lat. „tenęre" (arom. *țîn*, meglenorom. *țăn*, istrorom., cu rotacism, *țire*) ; *zice* din lat. dicere" arom. *dzic*, meglenorom. *zic*, istrorom. *zițe)* ; *ședea* din lat. „sedere" (arom. și meglenorom. *șăd*, istrorom. *ședę*). Toate cuvintele de origine slavă din limba română păstrează dentalele și interdentala intacte : *tină, răspîndire, grădină, silă, sită* etc.

Era, de asemenea, încheiată transformarea labiovelarelor *qu* și *gv* latine, înaintea unui *a*, în *p* și *b*, generală în cele patru dialecte ale limbii române : *apă* din lat. „aqua" (arom. și meglenorom. *apă*, istrorom. *åpę* ; *limbă* din lat. „lingua" (arom. și meglenorom. *limbă*, istrorom. *limbę*), precum și cea a grupelor latine *ct, x, gn*, în *pt, ps, mn*, pentru că o întîlnim, de asemenea, în toate cele patru dialecte românești : *lapte* din lat. pop. „lacte" (arom. *lapte*, meglenorom. *lapti*, istrorom. *låpte*) ; *noapte* din lat. „nocte" (arom. și meglenorom. *noapte*, istrorom. *nopte*) ; *coapsă* din lat. „coxa" (arom. *coapsă*) ; *lemn* din lat. „lignum" (arom. *lemnu*, meglenorom. și istrorom. *lemn*).

Latin, în esența lui, în sistemul fonetic al limbii române apar, datorită evoluției ei istorice, cîteva foneme noi. Vocalismul s-a

îmbogățit cu vocalele mediale închise î(â) și ă, de probabilă origine daco-tracă, și cu un număr de diftongi și triftongi [1], iar consonantismul, cu semioclusivele č, ğ, ţ și cu constrictivele palatale ș și j. O caracteristică a limbii române, față de latină și de celelalte limbi romanice, este dezvoltarea sistemului de alternanțe fonetice, vocalice și consonantice, și a funcției acestora de morfeme în flexiune și în formarea cuvintelor: *port-porți-poartă-purtăm*; *larg-largi*; *țară-țări* etc. Sub influența slavă s-a dezvoltat, probabil, semivocala *i* înaintea lui *e* inițial și a lui *e* accentuat: *ịel, ịeste, ịera* (chiar *Ieuropa* etc.). Din limbile slave a intrat în română consoana laringală *h*, care și-a întărit apoi poziția prin împrumuturi, cu acest sunet, din maghiară, neogreacă, turcă și germană, el rămînînd totuși cu o frecvență redusă în limba română [2].

În afară de aceste două particularități fonetice din urmă, adică *ị* (semivocalic) — pe care-l considerăm însă numai ca probabilă influență slavă, fiindcă și în elementele moștenite din latină orice e scurt accentuat s-a transformat în *ịe* în limba română (*ịeu, ịeste, pịept, pịele, pịeptene*) — și a consoanei laringale *h*, toate celelalte, pe care le-am înșirat, pot fi privite ca transformări condiționate și explicate, în limba română, ca atare: închiderea lui *a* accentuat la *î(â)*, prin accent și poziția nazală următoare; închiderea lui *a* neaccentuat la *ă*, prin lipsa accentului; rotacizarea lui *l*, prin poziția intervocalică, în care consoanele sînt expuse, în toate limbile, la multiple accidente; alterarea dentalelor *t, d* și a interdentalei *s*, prin iodul următor; labializarea labiovelarelor *qu* și *gv*, prin posibilitatea, facilă, în timp, a dezvoltării fie a elementului labial din grup, fie a celui velar, iar în limba română există ambele evoluții: *apă* din lat. „aqua", *limbă* din lat. „lingua", dar *care* din lat. „quale"(m) și *cînd* din lat. „quando". Mai greu de

[1] **D. Macrea**, *Studii de lingvistică română*, București, Editura didactică și pedagogică, 1970, p. 38—44.
[2] **Idem, ibid.**

explicat este labializarea velarelor în grupele *ct*, x și *gn*, care nu poate fi separată de evoluția labiovelarelor în labiale și, după părerea noastră, nici de labializarea velarei *c* în grupele *ct* și x din cuvintele latine intrate în urmașa directă a limbii trace, adică în albaneză, unde latinul „lucta" a dat *luftë*, iar „coxa" a dat *kofshë*, ceea ce poate fi o indicație a originii în substratul traco-dacic, cel puțin a acestei din urmă transformări, comună românei și albanezei. Noi îndrăznim însă să susținem că și evoluția la *ș* a interdentalei *s*, deși perfect condiționată de iodul următor (*septem*>**siepte*>*șapte*, *sic*>*și*), poate fi de proveniență traco-dacă, în primul rînd, fiindcă *s* nu există în nici un cuvînt albanez anterior secolului al XI-lea, ci numai *sh* (*ș*), și, în al doilea rînd, fiindcă, în română, îl avem pe *ș* și necondiționat, și anume în străvechile nume dacice de rîuri: *Argeș*, *Criș*, *Mureș*, *Someș*, *Timiș*, ca și în numele tracic al orașului *Niș*, de pe malul drept al Dunării, transcris de romani în forma *Naissus*, fiindcă nu exista, în alfabetul latin, un semn pentru *ș*, și unde, pentru *ș* actual, n-a existat condiția normală a unui iod următor. De asemenea, mai considerăm ca posibilă datorită substratului daco-tracic și transformarea, foarte caracteristică pentru limba română, deși în mod absolut condiționată de un iod următor, a lui *t* în *ț* (*tibi*>*ție*, *terra*>>*tiera*>*țară*) și a lui *d* în *z* (*dico*>*zic*, *d cem*>**diece*>*zece*), ambele frecvente, iarăși, și în albaneză, — *z* fiind frecvent și în numele proprii dacice, pe care le cunoaștem: *Zamolxe*, *Gebeleizis*, *Sarmizegetusa*, *Germizara*, *Berzovia* ș. a. Aceeași probabilă proveniență o au, după noi, și vocalele *î*(*â*), și *ă*, existente amîndouă, și în albaneză, precum și transformarea lui *l* intervocalic în *r* (lat. pop. *sale*>*sare*, lat. pop. *sole*>*soare*), pe care nu o are decît limba română, dintre toate limbile romanice.

Probabilitatea acestei explicații este cu atît mai mare cu cît, în toate cazurile la care ne-am referit, este vorba de transformări fonetice generale și foarte caracteristice pentru română, față de latină și de celelalte limbi romanice, în toate cele patru dialecte

ale ei, — grupele de români care au dat naştere dialectelor aromân, meglenoromân şi istroromân, deplasîndu-se de pe malul drept al Dunării înspre sudul şi nord-vestul Peninsulei Balcanice, mai ales ca păstori, în perioada consolidării statelor feudale slave de sud şi a statului feudal maghiar, deci prin secolele X—XII. Aceste transformări fonetice cuprind numai elementele moştenite din latină, care, precum am arătat, sînt, de fapt, cele care au desprins, în primul rînd, limba română, ca individualitate proprie, din latina populară, iar influenţele de substrat sînt prezente, mai ales, în asemenea cazuri.

*

* *

Structura gramaticală a limbii române, esenţial şi definitoriu latină, are cîteva caracteristici latine care o individualizează de celelalte limbi romanice. Ea păstrează cele trei declinări latine populare la care se reduseseră, în faza preromanică, cele cinci declinări ale latinei arhaice şi clasice : — *declinarea I*, cu desinenţele : *-ă*, evoluţie normală, în română, a desinenţei *-a* neaccentuat latină : *casă* din lat. „casa", *masă* din lat. „mensa" etc. şi *-ea*, evoluţie, de asemenea, normală, a sufixului latin *-ella(illa)* : *stea* din lat. „stella", *măsea* din lat. „maxilla" ; aici s-au încadrat, ca inovaţii, cuvîntul *zi*, prin atracţie de gen din fosta declinare a V-a latină arhaică şi clasică şi cuvintele de origine turcă terminate în *-a* accentuat : *basma, halva* etc. ; — *declinarea a II-a*, cu desinenţele în consoană, evoluţia normală, prin dispariţia, în latina populară preromanică, a consoanelor finale şi prin afonizarea apoi, în română, a lui *u* final : *lup*, din lat, „lupus", *scaun* din lat. „scamnum" etc., în *-u* semivocalic : *ou* din lat. „ovum" şi în *-u* vocală : *socru* din lat. pop. „socru(s)", faţă de arhaicul şi clasicul „socer" ; — *declinarea a III-a*, cu desinenţa *-e* : *munte* din forma de acuzativ latină „monte(m)", *vulpe* din lat. „vulpe(m)", *nume* din lat.

„nomen(n)" etc. Se păstrează, în română, genul neutru, dispărut din celelalte limbi romanice. Româna este, de asemenea, singura păstrătoare, dintre limbile romanice, a formelor latine de genitiv-dativ singular pentru femininele de declinările I și a III-a: (al, a, ai, ale unei) *case*, care e forma latină de genitiv-dativ „casae", și (al, a, ai, ale unei) *vulpi*, rezultată atît din forma latină de genitiv „vulpis", prin căderea lui s final, cît și din forma latină de dativ „vulpi". Ea este iarăși singura, dintre limbile romanice, care a păstrat formele latine de vocativ singular, atît la masculin: *vecine!*, care e latinul „vicine!", *Doamne!*, care e latinul „Domine" (această din urmă formă se mai întrebuințează numai în rugăciuni și ca interjecție, — în limba curentă ea fiind înlocuită prin *domnule!*, formă mai nouă din cea articulată *domnul*, căreia i s-a adăugat desinența -e a vocativului), cît și la feminin: *mamă!* care este, de asemenea, forma latină de vocativ „mamma!" *fată!*, care este vocativul latin „feta!". Pentru feminine există însă, în română, și o desinență slavă de vocativ, în *-o: bunico!, soro!*, cu frecvența în vădită scădere, în perioada modernă, în favoarea desinenței *-ă*, evoluție generală în română a oricărui *a* neaccentuat latin; această desinență se află în plin progres de recîștigare a terenului [1].

Conservarea unor asemenea forme vechi este o caracteristică recunoscută a ariilor „laterale" și „izolate" ale oricărei limbi, ceea ce este, în fapt, cazul românei, față de celelalte limbi romanice.

*

* *

Dar româna are și unele inovații de structură care, de asemenea, o individualizează de limbile romanice occidentale. Unele

[1] D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, București, Editura științifică, 1961, p. 22—23. Vezi și I. Pătuț, *Considerații în legătură cu vocativul românesc în o*, în Romanoslavica, VII, 1963, p. 87—93. Idem, *Tot despre vocativul românesc în o*, ibidem, vol. X, 1964, p. 193—194.

dintre acestea, ca, de exemplu, felul de formare a numeralului, de la zece în sus, este un probabil calc după limbile slave vecine, altele coincid cu forme identice din unele limbi balcanice, ca, de exemplu, encliza sau postpunerea articolului, care e la fel, ca în română, în albaneză și bulgară, sau identitatea, pentru toate trei genurile, atît la singular cît și la plural, a formelor de genitiv-dativ, comună iarăși acestor trei limbi; altele sînt identice cu toate limbile balcanice, ca, de exemplu, înlocuirea infinitivului cu conjunctivul, sau formarea viitorului cu formele de auxiliar ale verbului care exprimă acțiunea de *a vrea*, precum și unele expresii idiomatice.

Acestor corespondențe de structură a limbii române cu o parte sau cu toate limbile balcanice li s-au dat, în trecut, explicații diferite.

Romanistul german Gustav Weigand, care și-a consacrat aproape întreaga activitate științifică limbii române și, în parte, albanezei și bulgarei, a susținut, în ultima perioadă a activității sale, că limba română *„S-ar înrudi"* structural cu albaneza și bulgara, prin substratul tracic comun celor trei popoare, — românii fiind, după el, traci romanizați, bulgarii traci slavizați, iar albanezii urmași direcți ai tracilor.

Teoria *„înrudirii"* structurale a limbii române cu limbile balcanice a fost conturată, mai sistematic decît de Weigand, de către elevul acestuia, lingvistul danez Kristian Sandfeld, în cunoscuta sa lucrare *Linguistique balkanique* (1929). După acesta, limbile balcanice, între care include și româna, — care nu se află însă în Peninsula Balcanică (a cărei delimitare geografică de nord o formează, în părțile noastre, Dunărea), ci de o parte și de alta a Carpaților —, deși de origini diferite, ar forma o *„unitate"*, comparabilă cu cea a limbilor romanice, germanice, slave etc. Această teorie n-a fost acceptată, ca atare, de nici unul dintre lingviștii români, iar dintre lingviștii străini, primul care a luat atitu-

dine categorică împotriva ei a fost marele romanist german Wilhelm Meyer-Lübke, care a arătat că, în română, particularitățile de structură invocate pentru încadrarea ei între limbile balcanice pot fi explicate ca evoluții specifice ale unor tendințe sau forme existente în latină [1], idee pe care au dezvoltat-o, pe larg, îndeosebi Al. Niculescu și Al. Graur, în lucrările pe care le-am menționat la începutul acestui studiu.

Pe baza unei minuțioase analize de fapte, Al. Niculescu arată că româna nu se diferențiază structural de celelalte limbi romanice printr-o trăsătură nelatină, ci prin restructurarea elementelor latine înseși. *„Tot ce în română ar putea fi considerat nelatin ar putea fi descoperit,* scrie el, *și în alte limbi romanice, dar cu altă pondere în sistem"*, adăugînd, în continuare : *„a vorbi de caracterul aberant de la structura general romanică al unui fapt gramatical românesc, fără a lua în considerare posibilitatea existenței sale în latină, înseamnă a simplifica problema specifică a limbii române* (p. 141).

Aceeași este, în esență, și concluzia lui Al. Graur. Particularitățile de structură care individualizează limba română de celelalte limbi romanice sînt explicate de el, în cea mai mare parte, ca rezultate ale unor tendințe ale latinei pe care le-a dezvoltat numai ea, arătînd, printr-o bogată exemplificare, că formele nelatine devin, în româna contemporană, din ce în ce mai puțin utilizate. *„Totul demonstrează,* scrie Al. Graur, *că evoluția recentă a apropiat și continuă să apropie româna de celelalte limbi romanice ; tendințele moștenite din latină nu sînt anulate, în timp ce schimbările intervenite sub influența limbilor neromanice sînt, în general, superficiale și sînt eliminate de îndată ce se oferă ocazia"* (p. 67).

*

* *

[1] W. Meyer-Lübke, *Rumänisch und Romanisch,* București, 1930, passim.

În ceea ce privește influența slavă asupra limbii române, explicabilă istoric prin îndelungatele legături ale poporului român cu popoarele slave vecine, ea este comparabilă, ca individualizatoare a limbii române față de celelalte limbi romanice, cu influența veche germană, care individualizează, față de latină și de română, franceza și italiana, sau vechea germană și arabă, care individualizează spaniola și portugheza.

Apreciabilă în lexicul limbii române în perioada cînd administrația de stat și bisericească, precum și viața socială, erau organizate după model feudal slav și cînd limba scrisă era la noi slavona, cum era latina în Apus, această influență, care n-a afectat decît într-o măsură foarte redusă fonetica limbii române, rămasă cea mai apropiată de a italianei, deci de cea latină, și, aproape deloc, structura gramaticală, este, de mai bine de un secol și jumătate, într-o vădită scădere, care a mers paralel cu modernizarea, după model occidental, în special francez, a organizării noastre de stat, a vieții sociale și culturale, ceea ce s-a petrecut, în general, și în statele slave vecine.

Este notorie astăzi, în lingvistică, distincția, în ceea ce privește vocabularul, între „fondul principal lexical", care cuprinde cuvintele ce exprimă noțiunile și acțiunile fundamentale ale vieții și activității, folosite în mod permanent de toți vorbitorii unei limbi, și „restul vocabularului", supus schimbărilor neîncetate care au loc în modul de producție și în activitatea socială a omului și care e amestecat în orice limbă.

În trecut, vocabularul limbii române a fost greșit apreciat în ceea ce privește cuvintele de origine slavă, fiindcă nu se făcea distincția necesară între „fondul principal lexical" și „restul vocabularului" și nu se lua în considerare frecvența în vorbire a acestor două categorii de cuvinte.

În adevăr, cuvintele împrumutate de română, în trecut, din limbile slave vecine, din medio- și neogreacă, din turcă și maghiară

nu pot fi puse pe picior de egalitate cu cuvintele ei uzuale și stabile, care sînt, ca în toate limbile romanice, moștenite din latină.

Noțiunile și acțiunile cele mai importante ale vieții și activității omenești sînt exprimate în română, ca în oricare dintre limbile romanice, în mod aproape exclusiv, prin cuvinte moștenite din latină. Sînt latine numele părților corpului, numele relațiilor de familie, numele alimentelor de bază, numele plantelor și animalelor celor mai cunoscute, numele noțiunilor principale referitoare la natură. Situația este aceeași în toate domeniile vieții și activității[1].

După statistica pe care am stabilit-o recent pe baza *Dicționarului limbii române moderne*, apărut în 1958, compoziția actuală a vocabularului românesc este următoarea : cuvinte moștenite din latină : 20% (tot numai 20% reprezintă însă cuvintele moștenite din latină și în franceză[2]) ; împrumuturi din limbile slave : 14% ; împrumuturi din franceză : 38,42% ; din italiană : 1,72% ; împrumuturi moderne din latină : 2,39% ; din germană : 1,77%, din medio- și neogreacă : 2,37% ; din turcă : 3,62% ; din maghiară 2,17%.

În total, cuvintele moștenite din latină, împreună cu împrumuturile din limbile romanice și cu împrumuturile moderne din latină reprezintă, în vocabularul uzual al limbii române moderne, 62,85%[3].

Dar în procesul circulației cuvintelor, adică al frecvenței lor în vorbire și în scris, ponderea cuvintelor moștenite din latină și a celor latino-romanice este covîrșitoare.

Pentru analiza acestui proces, în limba română modernă, am luat ca text ilustrativ pagina întîi a ziarului „Scînteia", cel mai răspîndit cotidian românesc de astăzi, obținînd următoarele rezultate :

[1] **D. Macrea**, *Probleme de lingvistică*, București, Editura științifică, 1961, p. 26—45.
[2] **Idem, Ib.**, p. 34.
[3] **Idem, Ib.**, p. 35.

cuvintele moștenite din latină reprezintă, ca frecvență, 62,46% ; împrumuturile slave : 3,92% ; cele din franceză : 19% ; din italiană : 0,47% ; împrumuturile moderne din latină : 4,52%.

Luate împreună, cuvintele moștenite din latină cu cele de origine franceză și italiană și cu împrumuturile moderne din latină au, în ziarul „Scînteia", care reprezintă, în modul cel mai fidel, fizionomia lexicală a limbii române moderne, frecvența de 86,45%[1].

Terminologia științifică și tehnică, a cărei pondere este astăzi considerabilă în toate limbile, este, în română, aproape în totalitatea ei, latino-romanică, mai ales franceză.

Făcînd recent statistica neologismelor romanice și a creațiilor românești de termeni științifici și tehnici, am obținut rezultatul de 95,56% [2].

*

* *

Concluziile studiului nostru sînt următoarele :

1. Limba română este limba latină vorbită în mod neîntrerupt în regiunea carpato-dunăreană, de la începutul erei noastre pînă astăzi, trecînd, ca și celelalte limbi romanice, de la aspectul de latină populară la cel de idiom romanic, printr-o serie de modificări, mai ales fonetice și de vocabular, firești, în timp, în orice limbă, care nu i-au schimbat esența latină.

2. Prin încetarea, foarte de timpuriu, începînd din secolul al V-lea, în regiunea carpato-dunăreană, a influenței latinei „literare" sau „clasice" asupra celei populare vorbite și prin dezvoltarea ei izolată de celelalte limbi romanice, româna reprezintă una din ariile conservatoare în cadrul acestora, ea servind, în

[1] D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, București, Editura științifică 1961, p. 43—45.

[2] Idem, *Studii de lingvistică română*, București, Editura didactică și pedagogică, 1970, p. 34—37.

lingvistica romanică comparată, în dese cazuri, drept criteriu de recunoaştere a ceea ce limbile romanice occidentale au moştenit direct din latina populară de ceea ce au împrumutat ulterior, pe cale culturală, din latina „clasică" sau „literară".

3. Izolată, de la formarea ei, într-un mediu neromanic şi la mare distanţă de celelalte limbi romanice, româna a dat împrumuturi de cuvinte latine fiecăreia din limbile vecine [1] şi a primit împrumuturi de cuvinte, fireşti în orice limbă, din toate acestea, dar fondul ei principal de cuvinte, ca şi structura ei fonetică şi cea gramaticală, adică elementele care definesc individualitatea genetică a unei limbi, au rămas esenţial latine, fapt subliniat, în 1930, de către W. Meyer-Lübke, prin afirmaţia categorică: *„Trăsăturile latine ale românei sînt chiar mult mai autentice decît ale celorlalte limbi romanice"* [2], locul ei între acestea fiind specific, după el, numai prin poziţia geografică în sud-estul Europei, nu prin caractere structurale, — concluzie care s-a impus, în mod general, în lingvistica română.

4. De la reluarea contactului cu celelalte limbi romanice, şi anume de la începutul secolului trecut, cuvintele de origine slavă, ca şi cele de origine medio- şi neogreacă, turcă şi maghiară, exprimînd, în general, realităţi depăşite din trecut, sînt în scădere vădită, precum arată statisticile menţionate [3], — româna cunoscînd un proces de intensă relatinizare, mai ales prin prelucrarea neologismelor latine ale limbii franceze, purtătoare, în epoca modernă, în Europa, a celor mai înalte valori ale culturii. Consacrate de franceză ca expresii ale noilor noţiuni ale culturii moderne, ele au pătruns, odată cu acestea, în limba română, adaptîndu-se, datorită înrudirii prin originea latină comună a celor

[1] D. Macrea, *Studii de lingvistică română*, 1970, p. 9—25.

[2] W. Meyer-Lübke, *Rumänisch und Romanisch*, Bucureşti, 1930, p. 35.

[3] D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1961, p. 29—45.

două limbi, în modul cel mai firesc, foneticii și morfologiei românești.

5. Evoluţia limbii române, din trecut și de astăzi, arată limpede că ea nu este mai puţin latină decît franceza, italiana, spaniola, portugheza sau oricare dintre limbile romanice, dovedind, în izolarea în care s-a format și dezvoltat, o impunătoare vitalitate și o mare putere productivă în conservarea latinităţii ei.

LIMBILE ROMANICE

Congresul international de limbi romanice de la București din 1968 și cel de la Québec (Canada) din 1971 au trezit, la noi, un interes, mai extins decît cercul specialiștilor, pentru problemele romanisticii actuale, a cărui expresie o constituie, între altele, numeroase scrisori, în care sînt întrebat : cîte limbi romanice există în prezent și dacă toate formează preocupări ale lingviștilor români ?

Prin limbi romanice înţelegem limbile descendente direct din latină. Cele cunoscute de toată lumea sînt : *italiana, franceza, spaniola, portugheza* și *româna*. Dar, în afară de acestea, există încă cinci limbi romanice, care, avînd o arie mai restrînsă de răspîndire, sînt mai puţin cunoscute în cercurile largi. Acestea sînt *sarda, retoromana, catalana, provensala* și *dalmata*.

Limba sardă este cea mai conservativă dintre limbile romanice, cea mai arhaică și mai apropiată de latină. Se vorbește în Sardinia, cu excepţia părţii de nord a insulei, unde se folosește italiana. A început tîrziu să fie scrisă, cînd s-a format așa-zisul „il sardo ilustre", cuprinzînd în special scrieri religioase. Dezvoltarea ei

literară a fost împiedicată mai întîi de spaniolă și catalană și, apoi, de italiană, ca urmare a dominației politice.

Retoromana, formată dintr-un complex de variante dialectale, se vorbește în regiunea centrală și orientală a Alpilor elvețieni. Vorbitorii ei își zic *rumanși,* moștenind, ca și noi, numele de „romanus". Este limba scrisă, în diferitele variante dialectale, din secolul al XVI-lea. În varianta ei *grișună,* vorbită în cantonul elvețian Grison de 40 000 de vorbitori, retoromana este recunoscută, din 1938, ca a patra limbă oficială a Elveției, alături de *germană, franceză* și *italiană.*

Catalana este folosită de circa 4 milioane de vorbitori în Catalonia, în o parte din Aragon, în regiunile Valencia și Alicante, în insulele Baleare și în mica republică Andora, în care este limba oficială. În celelalte regiuni amintite este folosită și ca limbă scrisă, alături de spaniolă, dar ca limbă oficială este recunoscută numai aceasta din urmă.

Provensala, vorbită în sudul Franței, a fost limba trubadurilor. Ca limbă scrisă, ea a început să decadă, din secolul al XIII-lea, sub presiunea francezei, ajungînd astăzi un grai rural. Încercarea, din secolul trecut, a poetului Fréderic Mistral, de a o reînvia ca limbă literară, a avut o reușită limitată la epocă, cu tot talentul poetic al acestuia. În sudul Franței au pretenția, mai puțin justificată, de a fi recunoscute ca limbi romanice autonome: *gascona* și *franco-provensala.*

Limba dalmată s-a vorbit, pînă la sfîrșitul secolului trecut, pe coasta nord-estică a Mării Adriatice. Ea s-a stins, odată cu ultimul ei vorbitor, Antonio Udina, zis Burbur, în 1898.

Atît limbile romanice de cultură, cît și cele mici, sînt studiate, de secole, în specificul și evoluția lor particulară, în primul rînd de către specialiști din țările respective, iar de aproape 150 de ani încoace, de la crearea romanisticii comparate, și de către mari lingviști germani, englezi, americani, ruși ș. a.

În România s-a studiat și se studiază — cum este și firesc — mai ales limba română, dar n-au fost neglijate de către lingviștii români nici celelalte limbi romanice, începînd cu Școala ardeleană și continuînd apoi cu B. P. Hasdeu, Al. Philippide, Ovid Densusianu, Sextil Pușcariu, I. A. Candrea, George Giuglea și numeroșii lingviști români contemporani. În prezent, lingvistica comparată romanică se bucură, la noi, de o mare dezvoltare. Este de remarcat îndeosebi lucrarea intitulată „Crestomație romanică", elaborată de un colectiv al Institutului de lingvistică și al Universității din București, care cuprinde texte, cu erudite comentarii lingvistice, din toate cele zece limbi romanice menționate, de la începutul scrierii lor pînă astăzi. Apărută, începînd din anul 1962, în trei mari volume (al patrulea este în pregătire), această lucrare poate fi considerată, pe drept cuvînt, ca monumentală.

OMAGIU INTERNAȚIONAL ROMANITĂȚII LIMBII ȘI POPORULUI ROMÂN

Una dintre cele mai vechi și mai bogate tradiții ale culturii europene, iar în ultimele două secole și ale celei universale, o constituie studiile asupra limbii și literaturii latine. Apărute și dezvoltate în țările europene occidentale, mai ales în Italia, Franța, Spania, Portugalia, Germania și Anglia, aceste studii s-au dezvoltat fără o coordonare organizată pe plan internațional, cu excepția sporadicelor întîlniri ale specialiștilor în conferințe, simpozioane și congrese.

În 1968, s-a luat inițiativa, de mult așteptată, a fondării unei „Academii latine internaționale", al cărei Congres de constituire a avut loc la Roma, în 1969. Scopul acestei Academii este mul-

tiplu : 1. organizarea de acţiuni, pe plan internaţional, care să pună în lumină valorile intelectuale, morale şi culturale ale umanismului latin ; 2. integrarea ideilor umanismului latin în condiţiile epocii contemporane ; 3. promovarea şi îmbunătăţirea studiului limbii şi literaturii latine în învăţămîntul de astăzi din diferitele ţări ale lumii.

„Academia latină internaţională" a hotărît ca primul ei congres de lucru să aibă loc la Bucureşti, ceea ce s-a realizat între 28 august — 2 septembrie 1970.

Alegerea ţării noastre ca loc al acestui prim Congres de lucru al „Academiei latine internaţionale" este explicabilă, atît prin faptul că România este unanim cunoscută astăzi în lumea întreagă prin originea latină a limbii şi a poporului român, cît şi prin aceea că, în ţara noastră, este întreţinut, cu o mare pasiune, cultul viu al latinităţii. Fără să aibă o tradiţie de studii latine atît de îndelungată ca celelalte ţări romanice sau ca Germania şi Anglia, România a compensat acest decalaj prin intensa conştiinţă din ultimele două secole a latinităţii ei, care constituie unul din principalele elemente formative ale dezvoltării culturii noastre moderne.

În adevăr, de la Şcoala ardeleană încoace, limba latină a fost considerată, la noi, ca fundamentală în formarea intelectuală şi morală a cărturarilor români, iar predarea ei n-a lipsit de atunci încoace din programul şcolilor noastre medii şi superioare. Studiile clasice şi-au cîştigat, la noi, în ultimele două secole, o bogată tradiţie, în care s-au afirmat oameni de frunte ai culturii noastre, ca : Samuil Micu, Gheorghe Şincai, Petru Maior, Ioan Budai-Deleanu, Timotei Cipariu, Simion Bărnuţiu, A. T. Laurian, B. P. Hasdeu, Titu Maiorescu, Alexandru Odobescu, Nicolae Iorga, Vasile Pârvan, Vasile Bogrea, Ovid Densusianu, Sextil Puşcariu, D. Evolceanu, G. Popa-Lisseanu, Ştefan Bezdechi, E. Lovinescu, N. I. Herescu, T. A. Naum, Al. Graur, pentru a nu aminti decît pe cei mai de seamă reprezentanţi ai cultului latinităţii, în care au fost atrase generaţii întregi de intelectuali români din toate profesiile.

La Congresul „Academiei latine internaţionale" de la Bucureşti au luat parte savanţi latinişti din 26 de ţări din Europa şi din cele două Americi.

Comunicările şi discuţiile s-au ţinut în limba latină, reluîndu-se tradiţia de altădată a lumii savante, cînd latina era limba de cultură a întregii intelectualităţi europene.

Cele şapte zile, în care s-au desfăşurat lucrările Congresului, au fost pline de manifestări elevate cu caracter variat : comunicări, discuţii, excursii în locurile cu vestigii ale antichităţii romane din ţara noastră, reprezentaţii teatrale şi artistice în limba latină, expoziţii ş. a.

Manifestarea esenţială au constituit-o, fireşte, comunicările, al căror conţinut s-a axat pe trei teme principale : 1) *umanismul latin şi rolul lui în epoca noastră*, caracterizată prin dezvoltarea impetuoasă a tehnicii ; 2) *influenţa limbii şi literaturii latine de-a lungul veacurilor în diferite culturi naţionale* ; 3) *metodele cele mai adecvate pentru predarea în învăţămîntul de astăzi a limbii şi literaturii latine.*

*

* *

Congresul s-a deschis, în ziua de 28 august, cu o mare solemnitate, marcată de prezenţa în prezidiu a academicianului Ion Gheorghe Maurer, preşedintele Consiliului de Miniştri, eminent savant umanist în domeniul ştiinţelor juridice şi politice.

În cuvîntarea sa inaugurală, acad. Ion Gheorghe Maurer a dezvoltat chiar una din temele principale ale Congresului, şi anume *Locul umanismului latin în lumea contemporană şi suportul moral pe care îl constituie în vremea noastră.* Cu tot progresul tehnic, mai impetuos decît oricînd în trecut, a arătat acad. Ion Gheorghe Maurer, *„valorile umanismului exprimate în operele literaturii şi culturii latine continuă să prezinte un interes nu numai pentru spe-*

cialişti. Este un adevăr recunoscut că existenţa culturii europene şi a unei mari părţi din cultura universală nu poate fi concepută fără operele de seamă ale culturii şi literaturii latine, purtătoare ale unor valori care au străbătut şi inspirat veacurile prin dinamica dezvoltării lor".

Precizia şi înaltul grad de conciziune al gîndirii şi limbii latine, a subliniat în continuare acad. Ion Gheorghe Maurer, sînt virtuţi care se regăsesc în cultura ştiinţifică contemporană, „*iar faptul că ideile culturii şi umanismului latin au fost de-a lungul veacurilor surse inspirate pentru atîtea genii, popoare şi culturi este o chezăşie că aceste valori, alături de contribuţia celorlalte culturi, îmbogăţindu-se reciproc, pot servi ca trăsătură de unire între oameni*".

Abordînd aceeaşi temă a actualităţii umanismului latin, în cadrul marelui progres tehnic modern, profesorul Kazimir Kumaniecki, de la Universitatea din Varşovia, a arătat „*că latina nu poate fi considerată o limbă moartă*, precizînd că, „*tocmai progresul ştiinţelor ne demonstrează din ce în ce mai mult necesitatea ineluctabilă a unei limbi comune. Esperanto*, a adăugat el, *n-a fost viabilă, dar latina poate fi limba viitorului. Pînă la începutul secolului al XIX-lea, latina n-a fost numai limba disciplinelor umaniste, ci şi a ştiinţei. Astăzi, pentru a ţine pasul cu progresul, nu putem învăţa toate limbile pămîntului. Dar latina, cu rădăcinile ei cunoscute pretutindeni, se poate învăţa oriunde, ţinînd seama de faptul că noile noţiuni ale tehnicii îşi au rădăcini latine. Ea poate deci deveni limba universală, spre care năzuim cu toţii*" (Vezi şi revista „Contemporanul" din 4 septembrie 1970).

Într-un mod asemănător s-a exprimat profesorul Alain Michel de la Sorbona. „*Nici nu poţi fi un adevărat om de ştiinţă*, a spus el, *fără să cunoşti limba latină, limba marilor civilizaţii tehnice şi ştiinţifice. A doua idee pe care aş dori s-o subliniez e aceea că latina poate avea un rol definitoriu în aspiraţia de universalizare. Tehnica e doar o parte a ştiinţelor. Pentru filozofie, pentru filozofia culturii, pentru istorie, pentru lingvistică, pentru literatură, în-*

tr-un cuvînt, pentru științele umaniste, latina înseamnă umanism. Reflexiile asupra gîndirii latine sînt, în fond, reflexii despre umanism" (Vezi și „Contemporanul" din 4 septembrie 1970).

Profesorul N. I. Barbu, de la Universitatea din București, a subliniat, de asemenea, că deși epoca noastră se caracterizează printr-un uriaș progres tehnic, *„identitatea de valoare umană dintre epoca antichității romane și epoca noastră este de-a dreptul uimitoare"* (Vezi și „Gazeta învățămîntului" din 4 septembrie, 1970).

Profesorul Karl Büchner din Republica Federală Germania a spus : *„Cred că atîta timp cît Europa vrea să rămînă Europa, ea trebuie să învețe latina"* (Vezi și „Gazeta învățămîntului" din 4 septembrie 1970).

*

* *

Asupra celei de a doua teme, și anume : „Rolul limbii latine în cultura europeană din Evul mediu și din Renaștere, în general, ca și în diferitele culturi naționale în special", s-au prezentat numeroase comunicări, dintre care semnalăm : *Contribuții latine și grecești la dezvoltarea culturii germane* (Johan Irmscher, R. D. G.), *Evoluția limbii latine din Evul mediu pînă în epoca noastră* (Ricardo Avallone, Italia) ; *Literatura latină în Evul mediu* (Francesco Barone, Italia) ; *Umanismul latin în retorică* (Alain Michel, Franța) ; *Studii latine în Germania în timpul Renașterii* (H. Schnur, S.U.A.) ; *Dezvoltarea terminologiei medicale în Evul mediu* (Gustav Baader, R.F.G.) ; *Contribuții germane la dezvoltarea culturii latine* (Viktor Pöschl, R.F.G.) ; *Latinitatea în sud-estul Europei* (Haralambie Mihăescu).

Privitor la dezvoltarea culturii și limbii române în spirit latin s-au prezentat trei comunicări : *Latinitatea limbii române* (Boris Cazacu) ; *Latin și romanic în limba română* (D. Macrea) și *Contribuția latinității la constituirea literaturii române* (D. Păcurariu).

tr-un cuvînt, pentru ştiinţele umaniste, latina înseamnă umanism. Reflexiile asupra gîndirii latine sînt, în fond, reflexii despre umanism" (Vezi şi „Contemporanul" din 4 septembrie 1970).

Profesorul N. I. Barbu, de la Universitatea din Bucureşti, a subliniat, de asemenea, că deşi epoca noastră se caracterizează printr-un uriaş progres tehnic, *„identitatea de valoare umană dintre epoca antichităţii romane şi epoca noastră este de-a dreptul uimitoare"* (Vezi şi „Gazeta învăţămîntului" din 4 septembrie, 1970).

Profesorul Karl Büchner din Republica Federală Germania a spus : *„Cred că atîta timp cît Europa vrea să rămînă Europa,* ea *trebuie să înveţe latina"* (Vezi şi „Gazeta învăţămîntului" din 4 septembrie 1970).

*

* *

Asupra celei de a doua teme, şi anume : „Rolul limbii latine în cultura europeană din Evul mediu şi din Renaştere, în general, ca şi în diferitele culturi naţionale în special", s-au prezentat numeroase comunicări, dintre care semnalăm : *Contribuţii latine şi greceşti la dezvoltarea culturii germane* (Johan Irmscher, R. D. G.), *Evoluţia limbii latine din Evul mediu pînă în epoca noastră* (Ricardo Avallone, Italia) ; *Literatura latină în Evul mediu* (Francesco Barone, Italia) ; *Umanismul latin în retorică* (Alain Michel, Franţa) ; *Studii latine în Germania în timpul Renaşterii* (H. Schnur, S.U.A.) ; *Dezvoltarea terminologiei medicale în Evul mediu* (Gustav Baader, R.F.G.) ; *Contribuţii germane la dezvoltarea culturii latine* (Viktor Pöschl, R.F.G.) ; *Latinitatea în sud-estul Europei* (Haralambie Mihăescu).

Privitor la dezvoltarea culturii şi limbii române în spirit latin s-au prezentat trei comunicări : *Latinitatea limbii române* (Boris Cazacu) ; *Latin şi romanic în limba română* (D. Macrea) şi *Contribuţia latinităţii la constituirea literaturii române* (D. Păcurariu).

Numeroase comunicări au dezvoltat tema influenţei diferiţilor scriitori latini în cultura popoarelor moderne : *Virgiliu în opera lui Andreė Gide* (R. Verdière, Belgia); *Influenţa lui Virgiliu în literatura epică actuală* (E. Coleiro, Malta) ; *Influenţa lui Virgiliu în Polonia* (K. Kumaniecki, Varşovia) ; *Influenţa lui Virgiliu în literatura braziliană* (V. L. da Nobrega, Rio de Janeiro) ; *Influenţa lui Virgiliu în România* (Tr. Costa) ; *Ovidiu în literatura română* (N. Baran), *Umanismul latin la Vasile Alecsandri* (Florin Popescu) ; *Umanismul latin la Eminescu* (Cicerone Poghirc) ; *Lucreţiu în literatura germană* (Wolfgang Schmidt, R.F.G.) ; *Umanismul latin în lucrarea lui Cicero «Despre legi»* (Karl Büchner, R.F.G.) ; *Umanismul grec în lucrările filozofice ale lui Cicero* (Constantinos Grollios, Grecia) ; *Umanismul în dreptul roman* (Paul Csillag, Ungaria) ; *Petronius despre latina populară* (E. Dobroiu).

Vorbind despre rolul umanismului clasic în cultura franceză, profesorul Alain Michel de la Sorbona a spus : *„Dacă în trecut s-a resimţit mai ales un ascendent al retoricii, în timpurile noi, influenţa civilizaţiei greco-latine se manifestă prin datele ei esenţiale, prin reflexiile asupra drepturilor şi datoriilor omului în societate, prin reflexiile asupra libertăţii. Bazele filozofice ale Revoluţiei Franceze pornesc din principiile umanismului latin. Gîndirea unui Saint-Just, Robespierre, Danton îşi trage esenţa din acel umanism. Saint-Exupèry, Camus sau Sartre, în bună parte, idem. Întreaga gîndire estetică şi raţionalistă, neoclasicismul francez, de la Mallarmè şi Valéry pînă la curentele cele mai moderne, sînt considerate a sta sub zodia umanismului latin"* (Vezi şi „Contemporanul" din 4 septembrie 1970).

*

* *

A treia temă principală a Congresului a fost cea a metodelor de predare a latinei în învăţămîntul de astăzi.

Referatele prezentate de Amedeus Paceti, N. I. Barbu, Mario Hijmans, P. Caillon, E. Klumska, Constantin Drăgulescu au relevat aspecte legate de predarea latinei în învățămîntul epocii noastre, caracterizată prin avîntul impetuos al tehnicii.

O problemă de ordin general în învățămîntul limbii latine este cea a pronunțării ei corecte. Față de pronunțările actuale din diferitele țări, s-a hotărît, în principiu, ca să se adopte pronunțarea din timpul lui Cicero, așa cum ea a fost stabilită de către specialiști.

*

* *

Congresul a prilejuit o caldă manifestare de simpatie pentru țara noastră, inspirată de caracterul latin al limbii și poporului român.

Chiar în ședința de deschidere a Congresului, profesorul Virgilio Paladini (Italia) a elogiat astfel România : *„Țară atît de primitoare și ospitalieră, în care antichitatea latină e confirmată la tot pasul prin monumente, obiceiuri și așezăminte, prin firea oamenilor, graiul strămoșesc și sufletul lor deschis"* (Vezi și „România liberă", 29 august 1970).

Cu același prilej, profesorul Kazimir Kumaniecki a numit România : *„această veche provincie romană, în care odinioară Ovidiu, exilat, a învățat să vorbească getica și sarmata, acest pămînt în care, de peste tot, răsună dulcea și plăcuta limbă românească, strălucitoare moștenire a vechii latinități. Această latinitate, care a patronat crearea și progresul culturii multor popoare, a fost de cea mai mare pondere în cultura românească, așa cum arată poeziile lui Eminescu, cel mai mare poet român"* (Vezi și „România liberă", 29 august 1970).

Profesorul Guliermo Raul din Argentina a afirmat („Contemporanul" din 4 septembrie 1970) că *„universul latin e vizibil peste*

tot în București, adăugînd : *„pe acest teritoriu s-au păstrat în tipare nealterate profundele tradiții umaniste ale epocii antice. Spiritul deschis și omenia, generozitatea, fizionomia și caracterul, trăsături ușor detectabile ale românilor, sînt și componente de majoră pondere ale spiritului latin".*

„Muzica, dansul, portul românesc sînt profund legate de tradițiile greco-romane" a spus, în aceeași revistă, profesorul Alain Michel de la Sorbona.

*

* *

Congresul a oferit numeroșilor participanți străini vizitarea Dobrogei cu elocventele ei vestigii romane de la Tomis (Constanța), Callatis (Mangalia), Histria și Adamclisi, care atestă continuitatea și viabilitatea tradițiilor latinității pe pămîntul țării noastre.

O notă originală a Congresului a constituit-o organizarea de spectacole teatrale în limba latină, susținute de studenții de la universitățile din Heidelberg și București. Ei au reprezentat comediile lui Plaut „Rudens" și „Miles gloriosus", precum și fragmente din „Colloquia" a umanistului Renașterii, Erasmus de Rotterdam, și alte producții artistice latine și românești.

În cadrul Congresului s-a organizat o bogată expoziție, cuprinzînd lucrări recente în domeniul filologiei clasice, ediții critice, studii, manuale didactice, dicționare, apărute în edituri străine și românești.

*

* *

La propunerea congresiștilor români s-a hotărît, în unanimitate, de către participanții la Congres, înființarea unei „Asociații științifice internaționale Ovidianum", cu sediul la Constanța. Scopul ei

este să promoveze şi să consemneze întreaga activitate mondială, privind studiul vieţii şi operei lui Ovidiu şi să editeze un buletin internaţional „Ovidius". Profesorul Viktor Pöschel, de la Universitatea din Heidelberg, a apreciat astfel hotărîrea pentru înfiinţarea acestei „Asociaţii" : „*Eu consider ideea constituirii unei asemenea Asociaţii nu numai ca un omagiu adus memoriei marelui poet exilat la Tomis, ci ca o însemnată contribuţie românească la perpetuarea valorilor umanismului în România şi pe plan mondial*" (Revista „Tomis", nr. 5, 1970).

Primul Congres al „Asociaţiei ştiinţifice internaţionale «Ovidianum»" a avut loc la Constanţa, între 23—31 august 1972, cînd s-au votat statutele „Asociaţiei" şi s-a ales comitetul de conducere. Cu acest prilej s-a hotărît înfiinţarea, la Bucureşti, a unei biblioteci care să cuprindă numeroasele ediţii din toată lumea ale creaţiei ovidiene, studiile şi cercetările întreprinse în lumea întreagă asupra vieţii şi operei lui Ovidiu.

Atît ca gazdă, cît şi ca ţară latină, România a înregistrat un remarcabil succes moral prin organizarea acestor două Congrese, evenimente de seamă ale vieţii ştiinţifice mondiale şi ale solidarităţii internaţionale în jurul ideii latine.

ROMANITATEA POPORULUI ROMÂN

tudiul descendenţei poporului român din colonii romani stabiliţi în Dacia şi de-a lungul Dunării de Jos, în primele secole ale erei noastre, a aparţinut, mai întîi, istoricilor, de la care a fost preluat, de la începutul disciplinei lor, de lingvişti, fără a fi fost neglijat după aceea, nici de jurişti, etnografi, folclorişti şi geografi. Dar conştiinţa poporului român despre această origine a sa, ca şi recu-

noaşterea acestei origini de către popoarele vecine datează de la primele lui manifestări, ca individualitate etnico-lingvistică pe scena istoriei sud-est europene, — cum demonstrează elocventa lucrare a lui Adolf Armbruster, cercetător la Institutul de istorie „N. Iorga" : *Romanitatea românilor — istoria unei idei* (Ed. Academiei, 1972).

Importanţa acestei idei, care „a suscitat", în decursul timpului, nenumărate „controverse, polemici, teorii contradictorii — şi greşite", cum remarcă autorul, din primele rînduri ale lucrării sale (p. 5), constă în consecinţele care decurgeau din adevărul ei : continuitatea neîntreruptă, din epoca daco-romană, a poporului român în nordul Dunării şi drepturile lui sociale şi politice în teritoriul pe care s-a format şi în care se află.

Adolf Armbruster a înregistrat, sistematizat şi comentat, cu mare grijă pentru respectul adevărului istoric, un imens număr de ştiri despre romanitatea poporului român, începînd din secolul al X-lea, dispersate, pînă acum, în cele mai diverse scrieri : bizantine, latine medievale, arabe, umaniste, italiene, franceze, germane, spaniole, ungureşti, săseşti, polone, scandinave, cronicarii români, pînă la Şcoala ardeleană, cînd ideea romanităţii se maturizează deplin, devenind una din armele spirituale eficiente în toate momentele cheie ale făuririi României moderne.

Popoarele vecine i-au numit pe români, de la primele contacte cu ei, *vlahi*. Bine documentat istoric şi lingvistic, Armbruster arată că acest nume, la origine numele unui trib celtic, a fost folosit de germani, la începuturile Evului mediu, pentru toate popoarele de limbă latină. Din germană, el a fost preluat, în secolul al IX-lea, de slavi — şi, de la aceştia, mai tîrziu, şi de unguri —, aplicîndu-l vorbitorilor de limbă latină din vecinătatea lor : românilor şi italienilor. Polonezii, de exemplu, ne zic popular, pînă astăzi, *woloszy*, iar italienilor, *wolochi*. Ungurii ne numesc popular *oláhok*, dar pe italieni îi numesc oficial *olászok*. Numele oficial unguresc al Italiei este *Olászország*.

Poporul român s-a numit însă pe sine, totdeauna, cu numele de astăzi, care este continuarea directă a numelui *romanus-romani*, păstrînd, în conștiința lui, și conținutul acestui nume.

Din materialul bogat al lucrării lui Armbruster, citām, în această privință, relatarea diplomatului italian Francesco della Valle, căruia i-au povestit călugării din Mănăstirea Dealul, la începutul secolului al XVI-lea, „tutta l'historia" acestei țări : cucerirea ei de către „Traiano imperatore", care a transformat-o în „colonia di Romani", împărțind pămîntul „a suoi soldati" și că, de atunci, localnicii „conservano il nome de Romani" (p. 79—80).

În a doua jumătate a aceluiași secol (la 1574) a străbătut țările române, în drum spre Constantinopol, juristul umanist francez, Pierre Lescalopier. După ce descrie unele vestigii romane din Transilvania, acesta conchide : „Tout ce pays (la Valachie) et Moldavie et la plus part de Transylvanie a été peuplé des colonies romaines du temps de Traian l'empereur ... Ceux du pays *se disent vrays successeurs des Romains* et nomment leur parler *romanechte, c'est-à-dire romain*" (p. 114).

În secolul următor, al XVII-lea, cronicarul croat Ivan Lucici, referindu-se la popoarele vecine cu Croația, spune despre români : „Valachi ... se ipsos non dicunt vlachos aut valachos, sed *Rumenos et a Romains ortos gloriantur*" („și se mîndresc cu originea lor romană") (p. 163).

În cultura medievală românească scrisă, evoluția — în general cunoscută — a ideii romanității ajunge la apogeu prin Miron Costin, Constantin Stolnicul și, mai ales, prin Dimitrie Cantemir, care a consacrat descendenței romane a poporului român, unității lui etnico-lingvistice și continuității lui neîntrerupte în nordul Dunării, cea mai vastă dintre operele sale : „Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor", operă — cum remarcă just Armbruster — „depășită în detaliu, dar în ansamblul ei, nu încă" (p. 212).

Prin subiectul ei, prin bogăția ei de material și prin tratarea lui obiectivă și totuși caldă, lucrarea lui Adolf Armbruster este con-

vingătoare şi însufleţitoare. Ea conturează limpede şi pregnant o idee care face parte, de veacuri, din patrimoniul nostru spiritual şi care nu şi-a pierdut nimic din forţa ei sugestivă. Romanitatea poporului român se continuă structural în limba şi în numele lui, în mintea şi sensibilitatea lui, în spiritul lui de dreptate şi în aspiraţiile lui permanente spre clasicism în expresia artistică. De aceea, lucrarea lui Armbruster se cuvine să fie salutată cu preţuire, ca un mesaj al conştiinţei noastre istorice de ieri, de azi şi de mîine.

UNITATEA LIMBII ROMÂNE

Dintre limbile romanice, limba română este cea mai unitară. Acest fapt a fost subliniat de către toţi lingviştii români şi străini, cu un sentiment de admiraţie, date fiind vicisitudinile dezvoltării istorice a poporului român şi, implicit, a limbii lui. Italienii din nord se înţeleg greu cu cei din sud, din cauza marilor deosebiri dialectale. Acelaşi fenomen se constată în Franţa, între diferitele foste provincii istorice, faţă de regiunea pariziană, al cărui dialect a constituit baza limbii literare şi naţionale franceze. Deosebirile dialectale sînt, de asemenea, accentuate între landurile Germaniei.

Un astfel de fenomen nu există pentru limba română, unde diferenţele fonetice şi de vocabular dintre diferitele regiuni ale ţării sînt neînsemnate şi nu împiedică înţelegerea deplină între vorbitorii români din orice colţ al ţării ar fi ei. Eminescu, adînc cunoscător al limbii române, de pe toată întinderea ei, scria, pe drept cuvînt, în 1880, în „Timpul" : *„Limba română e singura în Europa care se vorbeşte în acelaşi chip în toate părţile locuite de români"*.

Cum se explică această singulară unitate?

Ea are la bază factori specifici de natură istorică, socială și culturală.

Un factor hotărîtor al acestei unități l-a constituit contactul permanent, în cursul întregii noastre istorii, între provinciile românești, deși ele au fost, în trecut, despărțite politicește. Carpații n-au constituit niciodată o barieră între români, fiind în permanență traversați pentru nevoile păstoritului, ocupație de bază, odinioară, la români, și ale comerțului, economia provinciilor românești fiind de totdeauna complementară.

Un alt factor al unității noastre lingvistice l-au constituit ocupațiile de bază, din trecut, ale poporului român: păstoritul și agricultura, care, prin caracterul lor conservativ, prin simplitatea și uniformitatea lor, n-au putut crea diferențieri accentuate în limbă.

La începutul secolului al XVIII-lea, Dimitrie Cantemir, în *Descrierea Moldovei*, consemna astfel unitatea limbii române: *„Locuitorii din Valahia și Transilvania vorbesc aceeași limbă ca a moldovenilor, dar o pronunță mai aspru"*.

Factorilor de natură materială, li s-au asociat, în mod tot atît de hotărîtor, factori de natură spirituală.

Cărțile tipărite în limba română, începînd din secolul al XVI-lea, indiferent de locul apariției lor, au circulat în toate provinciile românești, constituind un important factor de cimentare a unității limbii române, în general, și a celei literare, în special.

Unitatea limbii noastre a constituit, în ultimele două secole, unul din argumentele principale în acțiunea pentru realizarea unității naționale a tuturor românilor.

Diferitele societăți culturale românești din trecut, în primul rînd „Societatea Academică Română", înființată în 1867, au avut ca scop principal cultivarea limbii române unitare, premisă esențială în năzuința unanimă spre unitatea națională. Societatea „Astra" de la Sibiu, cea mai importantă dintre asociațiile culturale provinciale, a refuzat să formeze o școală literară sau o ortografie pro-

prie, susţinînd, în permanenţă, că îndrumarea limbii şi a literaturii trebuie să se facă din capitala României, Bucureşti, tocmai pentru a se apăra şi întări unitatea limbii şi a culturii româneşti.

Păstrarea unităţii limbii române a stat la baza combaterii neologismelor nefireşti, a jargoanelor, a folosirii, în mod ostentativ, a limbilor străine de către clasele dominante din trecut, în detrimentul limbii naţionale, a străduinţei marilor noştri scriitori pentru apărarea caracterului popular al limbii române, care i-a asigurat unitatea. Curentele lingvistice particulariste — etimologismul latinist, italienismul lui Heliade Rădulescu sau purismul lui Aron Pumnul — au avut o influenţă limitată la epocă, fiindcă alterau caracterul unitar al limbii literare, realizat pe baza limbii populare.

În orînduirea socialistă se acordă o deosebită atenţie cimentării unităţii limbii, factor fundamental al unităţii spirituale a poporului român şi, totodată, expresie a ideologiei sociale comune, a unităţii de simţire şi de voinţă a întregii naţiuni.

LIMBA ROMÂNĂ ÎN LUME

Pînă la jumătatea secolului trecut, limba română era fie necunoscută, fie tendenţios apreciată în lumea ştiinţifică străină.

Primul savant străin, care a stabilit locul limbii române între limbile romanice, a fost lingvistul german Friedrich Diez, întemeietorul lingvisticii comparate romanice, în lucrările lui *Gramatica limbilor romanice* (3 volume, 1836—1843) şi *Dicţionarul etimologic al limbilor romanice* (1854).

De atunci, interesul lingviştilor străini pentru cunoaşterea limbii române a fost în continuă creştere, datorită importanţei pe care o

prezintă, ca singura reprezentantă a ariei sud-estice a latinei, în ansamblul limbilor romanice.

Ca obiect de studiu în instituții de învățămînt din străinătate, ea a început să fie predată mai întîi la Universitatea din Petrograd (Leningrad), în 1839, de către lingvistul rus Iakov Hîncu Ghinculov, apoi, în 1863, la Universitatea din Torino, de către G. V. Ruscalla, prieten al lui Vasile Alecsandri, în 1893, la Universitatea din Leipzig, de către romanistul german Gustav Weigand, iar de la sfîrșitul secolului trecut, la Universitatea din Budapesta și la École des langues orientales vivantes din Paris. În primul deceniu al secolului nostru, începe predarea ei la Universitatea din Viena, pe lîngă catedra marelui romanist Wilhelm Meyer-Lübke și, în același timp, la Sorbona.

În epoca interbelică, predarea limbii române a continuat în toate centrele universitare amintite, intensificîndu-se în Italia, prin Carlo Tagliavini, Mario Ruffini, Romeo Lovera, Gino Lupi și Claudiu Isopescu, în Franța, prin Mario Roques și Jean Boutière, în Germania, prin H. Tiktin, în Suedia, prin Alf Lombard, în Uniunea Sovietică, prin M. V. Serghievski și D. E. Mihalci, toți romaniști de prestigiu.

Învățămîntul limbii române în universitățile străine a luat un mare avînt mai ales după cel de-al doilea război mondial. Ea se predă astăzi în 118 universități din străinătate. Lectorate de limba română există, în prezent, nu numai în toate țările europene, ci și la universitățile din alte continente : New York, Chicago, Boston, Portland, Philadelphia, Buffalo, Seattle, Bloomington, Buenos-Aires, Montevideo, Santiago de Chile, Havana, Pekin, Tokio.

Dintre cele 118 lectorate, 84 sînt susținute de țările străine respective, cu cadre didactice din aceste țări, specializate în limba română, sau cu specialiști români, stabiliți în străinătate, iar 34 de către statul român, cu lectori trimiși de Ministerul Educației și Învățămîntului, dintre cadrele noastre didactice universitare tinere cele mai competente.

Printre profesorii străini care predau limba română sau cei pe lîngă catedrele cărora sînt atașate lectoratele de română au obținut rezultate deosebite didactice și științifice: Alain Guillermou la Sorbona, Louis Michel la Montpellier, Robert Loriot la Dijon, Jacques Goudet la Lyon, Octavian Nandriș la Strasbourg, Carlo Tagliavini la Padova, Mario Ruffini la Torino, Rosa del Conte la Roma, Theodor Gossen la Viena, în timpul cît a fost profesor de lingvistică romanică acolo, L. Tamás la Budapesta, Hušková-Flaišhansova la Bratislava, Alf Lombard și Dagmar Falk la Lund (Suedia), Eric Tappe la Londra, Werner Draeger la Berlin, Werner Bahner la Leipzig, în prezent, la Berlin, Eugen Coșeriu la Tübingen, Leiv Flydal la Oslo, Eugen Lozovan la Copenhaga, R. A. Budagov și D. E. Mihalci la Moscova, Tamara Repina la Leningrad ș. a.

Lectoratele de limba română se bucură pretutindeni de o frecvență apreciabilă, ea ridicîndu-se, spre exemplu, la Universitatea din Lyon, la 145 de studenți, sau la 100 de studenți la Sorbona și la Universitatea din Montpellier.

Înzestrate cu biblioteci trimise de Ministerul Educației și Învățămîntului, aceste lectorate sînt centre importante de viață culturală românească peste hotare.

Numărul lor mare și al studenților străini care le frecventeaza constituie o elocventă dovadă a importanței crescînde a limbii române în cadrul limbilor romanice, a prezenței culturii noastre în cadrul vieții spirituale internaționale actuale și a prestigiului de care se bucură țara și poporul român în lume.

*

* *

Alături de numeroasele lectorate și catedre de limba română de la universitățile străine, un rol dintre cele mai eficace în acțiunea de cunoaștere pe plan intrnațional a țării, culturii, istoriei și limbii noastre, îl au cursurile de vară de la Sinaia. Acestea sînt organizate, între 25 iulie — 25 august, în fiecare an, începînd din

1960, de către Universitatea din Bucureşti, răspunzînd dorinţei manifestate de numeroşi intelectuali străini — profesori, cercetători ştiinţifici, scriitori, studenţi — de a ne cunoaşte, în mod direct, ţara, limba, istoria şi cultura. Ele se ţin diferenţiat, în funcţie de pregătirea ascultătorilor.

Cursurile pentru participanţii cu nivel mai avansat de cunoaştere a limbii române au, în fiecare an, o temă centrală de lingvistică şi una de teorie, critică şi istorie literară. În 1971, tema de lingvistică a constituit-o *Probleme actuale de lingvistică română şi romanică*, iar cea de teorie, critică şi istorie literară, *Curente şi direcţii în literatura română*, la care s-au expus prelegeri, ca : *Locul specific al limbii române între celelalte limbi romanice*, *Fondul lexical latin al limbii române în comparaţie cu celelalte limbi romanice*, *Probleme ale constituirii normelor limbii române literare în secolul al XIX-lea*, *Clasicismul*, *Romantismul* şi *Realismul* în literatura română, *Curente şi direcţii literare în perioada dintre cele două războaie mondiale*, *Momente şi semnificaţii în literatura română actuală* ş. a.

La cursurile pentru începători (studenţi şi tineri cercetători) predomină probleme de introducere în studiul limbii române : fonetică, gramatică, exerciţii de laborator audio-vizual şi de conversaţie uzuală. Pentru iniţierea, mai ales a acestora, s-a elaborat, în limbile franceză şi engleză, de către un colectiv al catedrei de limba română de la Universitatea din Bucureşti, un valoros manual de limba română pentru străini, sub conducerea profesorului B. Cazacu, conducătorul cursurilor.

În afară de prelegerile cerute de specificul celor două secţii, sînt organizate şi o serie de prelegeri comune : de istorie, geografie, etnografie şi artă românească, cultă şi populară. Unele prelegeri sînt ţinute chiar de profesorii străini participanţi la cursuri. Astfel, în 1971, profesorul W. Bahner de la Berlin a vorbit despre *Reflectarea conştiinţei şi a ideii de unitate naţională în literatura română*,

iar profesorul W. Ball, decanul Facultății de litere și filozofie din Louvain (Belgia), despre *Plurilingvism și interferențe lingvistice.*

Pentru adîncirea unor probleme actuale de lingvistică și de teorie literară se organizează, în fiecare an, între 9 și 14 august, colocvii și simpozioane științifice, în cadrul cărora au loc utile schimburi de opinii între specialiștii români și străini. Astfel, în 1971 s-au dezbătut temele : *Probleme teoretice ale semanticii moderne cu specială privire asupra semanticii actuale romanice, Direcții actuale de cercetare în sociolingvistică* și *Relația literatură-societate în concepția criticii și teoriei literare românești.*

Prin caracterul lor substanțial și variat, cursurile, colocviile și simpozioanele de la Sinaia au trezit interesul a numeroși profesori și studenți străini, care le frecventează în număr crescînd. Dacă în 1960, anul în care au început, au participat 47 de cursanți din 18 țări, în 1970, ele au fost frecventate de 170 de participanți din 21 de țări, dintre care cei mai numeroși au fost francezi : 34, italieni : 25, vest-germani : 11, englezi : 10, americani : 10. Din țările socialiste participă de fiecare dată între patru și șase profesori și studenți.

În timpul cursurilor domnește o atmosferă de viu interes științific și de lucru, de bună înțelegere și respect reciproc între profesori și studenți din țări diferite și îndepărtate. Profesorii și studenții străini trăiesc 30 de zile într-un climat românesc de studiu academic, completat cu numeroase manifestări culturale : spectacole folclorice, recitaluri de muzică și poezie, filme documentare, expoziții și excursii, menite să le întregească, în mod concret, imaginea despre România și despre bogatele tradiții și realizări materiale și spirituale românești.

LINGVIŞTI STRĂINI DESPRE LIMBA ROMÂNĂ

Pentru structura ei specific latină şi pentru locul important şi caracteristic pe care-l ocupă în romanistica comparată, limba română a fost şi este studiată de numeroşi lingvişti străini de prestigiu.

Patru dintre aceştia, romanistul suedez *Alf Lombard*, romanistul italian *Carlo Tagliavini*, romanistul român, stabilit în străinătate, *Eugen Coşeriu*, toţi trei membri corespondenţi ai Academiei R. S. România, şi romanistul italian *Mario Ruffini* au fost distinşi recent şi cu titlul de „Doctor honoris causa", primul de către Universitatea din Cluj, iar ceilalţi trei de către Universitatea din Bucureşti.

I. *Alf Lombard*. Profesor de limbi romanice la Universitatea din Lund (Suedia), Alf Lombard este unul dintre cei mai activi şi mai pasionaţi cercetători ai limbii române şi susţinători ai interesului pentru cunoaşterea ei, nu numai de către specialişti, ci şi în cercuri largi de intelectuali din străinătate.

Ca romanist, profesorul Alf Lombard s-a impus prin numeroase lucrări, dintre care menţionăm (dăm titlurile în româneşte, pentru accesibilitate) : *Construcţiile nominale în limba franceză modernă, studiu sintactic şi stilistic*, teză de doctorat în romanistică, apărută în 1930, *Vocabularul limbilor romanice, Infinitivul de naraţiune în limbile romanice, Formarea diminutivelor în limbile romanice, Morfologia limbii franceze moderne.*

Dar în timpul celor aproape 40 de ani, de cînd ocupă catedra de romanistică de la Universitatea din Lund, Alf Lombard a publicat un mare număr de studii, de proporţii diferite, privind fonetica, morfologia, sintaxa şi istoria limbii române, a recenzat în revistele străine de romanistică principalele lucrări de lingvistică apărute în limba română sau în limbi străine privitoare la limba română

și a redactat toate articolele despre istoria, literatura, limba și lingvistica română din Enciclopedia suedeză.

Cele mai cuprinzătoare lucrări ale lui Alf Lombard asupra limbii române sînt : *La prononciation du roumain*, apărută în 1935, și *Le verbe roumain*, în două volume, de peste 1 200 de pagini, apărută în anii 1954—1955.

La prononciation du roumain a fost elaborată de Alf Lombard în urma unei anchete lingvistice efectuate la București, în anul 1934. Metoda folosită de el a fost cea aplicată, în general, în geografia lingvistică romanică, și anume anchetarea unui singur subiect pentru o localitate. Subiectul anchetat de Alf Lombard, la indicația lui Ovid Densusianu, a fost un student de la facultatea de litere, dintr-o familie bucureșteană cultivată, care s-a născut și a trăit tot timpul în București și a cărui pronunțare era fără accent regional. Pronunțarea românească înregistrată de Alf Lombard a fost deci cea literară, caracteristică majorității bucureștenilor de baștină cultivați.

Acest studiu de fonetică descriptivă, cel mai complet apărut pînă atunci și care a învins cu succes trecerea vremii pînă astăzi, a fost apreciat ca o valoroasă operă științifică de către lingviștii români și străini. La apariția lui, Emil Petrovici scria : „*Mulțumită lui Alf Lombard avem, în sfîrșit, întîiul studiu complet asupra pronunțării românești literare, pentru care trebuie să-i fim recunoscători, nu numai fiindcă ușurează cercetătorilor străini învățarea limbii române, ci și pentru că oferă lingviștilor autohtoni o sumedenie de observații asupra fenomenelor fonetice românești*" („Dacoromania", VIII, p. 270), iar lingvistul francez P. Fouché a apreciat lucrarea ca „*o monografie excelentă*", adăugînd : „*Observația este adîncită pînă la cele mai mici detalii. Problemele pe care le ridică articulația unor anumite foneme sînt discutate și elucidate cu multă competență. Studiul este dintre cele mai utile*" („Revue d'études romanes", 1936, p. 527).

A doua lucrare fundamentală pentru studiul limbii române, *Le verbe roumain*, este cea mai întinsă cercetare asupra unui capitol de morfologie românească apărută pînă în prezent. În ea sînt analizate, explicate și clasificate 5 752 de verbe românești, din punctul de vedere al gramaticii descriptive, istorice și comparative.

Ca și lucrarea precedentă, *Le verbe roumain* a fost apreciată unanim de către lingviștii români și de romaniștii străini ca o mare realizare științifică. Romanistul finlandez V. Kiparski scrie, pe bună dreptate: *„Această lucrare admirabilă, în care erudiția și asiduitatea scandinavă se unesc atît de fericit cu spiritul și eleganța latină, va rămîne un punct de reper în romanistică. De acum înainte vom putea spune totdeauna dacă gramatica comparată a limbilor romanice a fost scrisă înainte sau după Lombard"* („Neophilologica", Helsinki, 1956, p. 176).

Atît în această lucrare, cît și în altele, Alf Lombard a subliniat locul important și caracteristic pe care îl ocupă limba română în studiul comparat al limbilor romanice, arătînd că, fără cunoașterea limbii române, nici un studiu de romanistică comparată nu poate fi complet și revelator. Printr-o sugestivă comparație, el consideră limba română ca *„al patrulea picior al mesei"* pentru romanistica comparată.

În afară de lucrările de bază menționate, privind limba română, Alf Lombard mai are pregătite pentru tipar o gramatică a limbii române pentru suedezi și un dicționar român-suedez de proporțiile *Dicționarului limbii române moderne*.

Deținînd de patru decenii catedra de limbi romanice de la Universitatea din Lund, Alf Lombard a înființat, în cadrul ei, o bogată bibliotecă românească și a format numeroși tineri suedezi și de alte naționalități ca profesori sau cunoscători ai limbii române. Vizitatorii români ai Universității din Lund rămîn impresionați de atmosfera românească pe care o găsesc acolo, creată prin pasiunea lui Alf Lombard pentru studiul și cunoașterea, în Suedia, a limbii române.

Pe lîngă lucrările științifice despre limba română, Alf Lombard s-a manifestat ca prieten al României, înainte de ultimul război mondial, în timpul războiului și după război, scriind zeci de articole despre poporul român, îndeosebi asupra unității lui etnice, lingvistice și culturale. Aceste articole, prin chiar titlul lor, arată afecțiunea lui Alf Lombard pentru România : *România merită să fie cunoscută de către turiștii suedezi, Călătorie în România, Cîteva cuvinte asupra problemei Transilvaniei, Istoria românilor în lumina limbii lor, România după război, Centenarul Unirii țărilor române, 500 de ani de la întemeierea Bucureștiului* ș. a.

Profesorul Alf Lombrad, care ne vorbește limba cu o rară distincție, a vizitat România în numeroase rînduri, în ultimii 40 de ani. În prefața lucrării despre verbul românesc, el scrie : „*Buna primire repetată, pe care nu o voi uita niciodată, a făcut din vizitele mele în România, înainte ca și după război, mai mult decît călătorii de studii ; acestea m-au ajutat să cunosc și să stimez un popor generos, amabil, muncitor, curajos în suferință, căruia Franța i-a fost una din principalele inspiratoare, un popor care-și prețuiește trecutul, dornic să-l cunoască cît mai bine, mai ales epocile care au precedat și pregătit renașterea lui modernă*".

. Cu prilejul împlinirii, în 1969, a vîrstei de 65 de ani, romaniștii din lumea întreagă au oferit profesorului Lombard un volum omagial (*Mélanges de philologie offerts à Alf Lombard* (Lund, 1959), de peste 250 de pagini, la care au colaborat și lingviști români. Alf Lombard s-a bucurat și în trecut de prețuirea deosebită a lui Ovid Densusianu și Sextil Pușcariu.

II. *Carlo Tagliavini.* Romanist cu renume mondial, Carlo Tagliavini este profesor la Universitatea din Padova, membru al mai multor academii din lume și unul dintre cei mai reputați poligloți ai epocii noastre, vorbind, cu o ușurință și corectitudine uimitoare, zeci de limbi europene și din alte continente.

S-a născut la Bologna în 18 iunie 1903 și a studiat în acest oraș liceul, literele și dreptul. În 1920 a devenit docent de lingvistică

romanică la universitatea bologneză, apoi a fost chemat, succesiv, profesor de lingvistică romanică, la Universitățile din Niemegen și Tilburg în Olanda (1927—1929), la cea din Budapesta (1929—1934), iar din 1935, pînă în prezent, la cea din Padova.

Datorită înzestrării lui excepționale pentru învățarea și studiul limbilor, Carlo Tagliavini a adus contribuții remarcabile în domeniul lingvisticii comparate romanice și al celei generale. El și-a manifestat prezența fecundă, timp de peste patru decenii, în cele mai importante reviste de lingvistică italiene și străine, a participat activ la aproape toate congresele internaționale de lingvistică, a susținut, ani în șir, rubrica „Lingvistica" la săptămînalul italian „Oggi" și la Radiodifuziunea italiană, iar în *Marea enciclopedie italiană* a semnat peste 300 de articole substanțiale despre limbi și lingviști de pretutindeni.

Printre lucrările sale de interes larg în domeniul lingvisticii generale și romanice, menționăm (pentru accesibilitate, dăm titlurile unora dintre lucrări în limba română) : *Limba indienilor din Luisenos* (1926), unul dintre primele studii științifice cuprinzînd texte și comentarii asupra limbii unui trib indigen american, întocmit pe baza manuscrisului unui indigen, descoperit la „Propaganda Fide" din Roma, *Limba tribului Chiquitos din Bolivia*, bazat pe două manuscrise descoperite în biblioteca „Estense" din Modena, studiu publicat, tot în 1926, în actele (1926), *Dialectul din Camelico* (regiunea ladină, 1926) ; *Limbă și societate* (1949) ș. a.

Sinteze ale cursurilor sale universitare și ale diferitelor studii publicate prin reviste în cursul timpului sînt lucrările de mari proporții, care au avut mai multe ediții : *Originea limbilor neolatine* (Ed. III, 1959) și *Panorama istoriei lingvisticii* (1963).

Un mare număr dintre cercetările sale lingvistice se referă la domeniul Romaniei orientale, în care se include, alături de limba română, și albaneză, prin numeroasele elemente latine pe care le conține.

Asupra limbii albaneze a publicat, în 1937, un vast studiu de dialectologie: *Albaneza din Dalmaţia dialectul gheg din Bergo Erizzo)*, cuprinzînd texte şi substanţiale comentarii lingvistice, *Dialectul albanez de tipul gheg oriental* (1942) şi *Stratificarea lexicului albanez* (1943).

Dar preocupările lui Carlo Tagliavini privind limba şi cultura română sînt cele mai statornice de la începutul activităţii sale pînă în prezent.

Cu privire la limba română, el s-a raliat, prin cercetări proprii, tezelor de bază ale şcolii lingvisticii româneşti în ceea ce priveşte formarea şi dezvoltarea limbii şi culturii româneşti. A subliniat în numeroase din lucrările lui, ca şi Alf Lombard ş. a., importanţa, pentru romanistica comparată, a limbii române, care ocupă o poziţie specifică între limbile romanice, prin izolarea ei îndelungată de Romania apuseană, prin caracterul agricol şi pastoral al vieţii româneşti din trecut şi prin absenţa, vreme îndelungată, a influenţei latinei clasice, cărturăreşti şi bisericeşti, ceea ce a făcut ca româna să aibă un pronunţat caracter conservativ latin popular.

Carlo Tagliavini a abordat probleme ale istoriei limbii române în toate lucrările lui mari menţionate, dar şi în numeroase studii speciale, printre care: *Postpunerea articolului* (1922), *Transformări semantice ale unor nume proprii devenite nume comune în română şi în limbile balcanice* (1928—1932), *Paralele ipotetice între limba română şi dialectele italiene* (1968) ş. a.

Activitatea sa în legătură cu limba şi cultura română are trei aspecte generale mai importante:

1. adîncirea cunoştinţelor asupra limbii române şi răspîndirea lor în străinătate;

2. contribuţii la cunoaşterea culturii vechi româneşti;

3. studiul raporturilor culturale italo-române.

În 1923, la vîrsta de 20 de ani, el a publicat, în colecţia internaţională Gaspey-Otto-Sauer pentru limbile străine, *Gramatica rumena*, care s-a impus repede ca cea mai bine concepută gramatică

a limbii române pentru străini. La apariţia ei, Sextil Puşcariu o aprecia astfel: *„Nu cunosc o gramatică a limbii române pentru străini mai bună decît aceasta. E uimitor cum autorul ei, fără să fi trăit printre noi, a pătruns atît de adînc în spiritul limbii noastre"*, adăugînd că manualul este *„lucrat cu deosebită pricepere şi plin de observaţiuni fine, pe care şi un român le va citi cu folos"* („Dacoromania", III, p. 801).

Ca o completare a acestei lucrări, Carlo Tagliavini a publicat, în acelaşi an şi în aceeaşi colecţie, culegerea *„Antologia rumena"*, cuprinzînd texte literare româneşti cu adnotări. Pentru ca textele să fie mai uşor înţelese de străini, ele au fost orînduite într-un mod practic, bine inspirat, de la prezent spre trecut, adică de la limba contemporană spre cea veche. Prima parte cuprinde texte din autorii contemporani (M. Sadoveanu, N. Iorga, O. Goga, G. Coşbuc, P. Cerna, A. Vlahuţă); a doua, din autorii moderni (Eminescu, Alecsandri, N. Filimon, Bolintineanu); a treia, din literatura bisericească şi cronicărească. A patra parte cuprinde texte, în proză şi versuri, din literatura populară.

Lucrarea are ca introducere un studiu de aproape o sută de pagini în care este expusă evoluţia literaturii române de la origini pînă în 1920. Valoarea şi utilitatea acestei antologii au fost atît de apreciate, încît ea a fost publicată, în acelaşi an şi în aceeaşi colecţie, şi în limbile franceză şi germană, sub titlul *Lectures roumaines* şi, respectiv, *Rumänisches Lesebuch*. Istoricul şi criticul literar G. Bogdan-Duică a apreciat astfel această antologie: *„Ideea de a trece cu ştiinţa limbii de la prezent la trecut este rodnică pentru cititorii străini, cărora li se oferă o bună alegere de peste o sută de bucăţi"*, iar *„introducerea a ţinut să orienteze amănunţit pe cititorul străin, căruia literatura românească i se înfăţişează vioi, judecată cu chibzuinţă şi ca obiect care merită să fie studiat cu atenţie"* („Dacoromania", III, p. 908).

Ca o completare a acţiunii de cunoaştere a limbii române de către străini, Carlo Tagliavini a publicat, în 1958, tot în colecţia Gaspey-Otto-Sauer, *Rumänische Konversations-Grammatik*, o lu-

crare de 450 de pagini, de un înalt nivel ştiinţific şi practic, în care a folosit toate cercetările făcute de el şi de alţii, pînă atunci, asupra structurii gramaticale a limbii române.

Din aceeaşi pasiune pentru limba şi cultura română, Carlo Tagliavini a publicat, în 1923, o cuprinzătoare expunere asupra vieţii şi operei lui Eminescu. Lucrarea a apărut în culegerea *Studi sulla Romania*, publicată de „Institutul pentru Europa Orientală" din Roma, la care au colaborat, dintre învăţaţii români, V. Pârvan, N. Iorga, G. G. Mateescu, Sextil Puşcariu ş. a.

Între 1927—1930, Carlo Tagliavini a condus revista „*Studi rumeni*", editată de acelaşi Institut, în care a publicat un bogat material privind limba şi literatura română, precum şi numeroase recenzii şi note asupra cărţilor româneşti de lingvistică şi de istorie din epocă, acestea servind şi astăzi ca o sursă valoroasă de judecată critică.

Prin asidue cercetări în arhivele italiene şi maghiare, Carlo Tagliavini a scos la iveală zeci de documente şi manuscrise privind cultura noastră veche, mai ales izvoare occidentale : italiene, franceze şi maghiare, necunoscute înainte. Astfel, el a descoperit, în arhiva generalului bolognez Luigi Ferdinando Marsigli, om de cultură italian (din a doua jumătate a secolului al XVII-lea — primele decenii ale secolului al XVIII-lea) şi ambasador austriac, un preţios manuscris, conţinînd un dicţionar trilingv : latin-român-maghiar, de la sfîrşitul secolului al XVII-lea, pe care l-a analizat amănunţit din punct de vedere istoric şi lingvistic. Acest dicţionar, de 2393 de cuvinte, numit de el *Lexicon Marsilianum*, a fost publicat în colecţia Academiei Române „Studii şi cercetări", în 1930. A descoperit şi descris, de asemenea, o *Psaltire românească* din 1748, o *Gramatică românească* din 1774, un *Dicţionar latin-român* din acelaşi an, lucrat după cel latin-maghiar al lui Paris Pápai, *o traducere în limba română* a imnului religios „*Stabat Mater*" al lui Jacopone da Todi, făcută în Moldova, la începutul secolului al XVII-lea, de Giuseppe Bonaventura Bernardi di Ravena, ultimul episcop catolic al Bacăului.

A fost cel dintîi care a studiat influența, la noi, a *Psaltirii franceze hughenote* a lui Clément Marot și Théodore de Bèze, tradusă în versuri populare românești, în secolul al XVII-lea, după versiunea maghiară a lui Szenczi Molnár.

Descoperirea și descrierea manuscriselor menționate, ca și cele descrise în studiul *Contribuții la bibliografia românească veche* (1943) relevă, în profesorul Carlo Tagliavini, pe cercetătorul original, pasionat și deschizător de drumuri pentru cunoașterea unor izvoare noi din trecutul culturii noastre.

Un alt aspect caracteristic al activității profesorului Carlo Tagliavini este studiul legăturilor culturale italo-române din trecut și din prezent. A studiat terminologia italo-română din *Dicționarul geografic* al Stolnicului Constantin Cantacuzino, descoperit de el în colecția lui Marsigli, a analizat discursul de recepție la Academia din Bologna, din 13 iulie 1815, al Cardinalului Mezzofanti despre limba română, pe care o cunoștea și o prețuia pentru latinitatea ei, iar după remarcabilul studiu *Italienismul lui Eliade*, din 1929, în care a analizat un moment important al legăturilor culturale italo-române, el a prezentat aceste legături în toată amploarea lor, în 1942, în colecția „Civilizația italiană în lume", completînd substanțial cunoscuta lucrare a lui Ramiro Ortiz, *Per la storia della cultura italiana in Romania.*

Activitatea științifică a lui Carlo Tagliavini privind limba și cultura română, precum și răspîndirea cunoașterii lor peste hotare, este o continuare și o întregire, la nivelul științei contemporane, a operei marilor înaintași italieni, prieteni ai limbii române: G. V. Ruscalla, Grazziadio Ascoli, Ramiro Ortiz, Matteo Bartoli, Giandomenico Serra ș. a.

La Universitatea din Padova, limba română este studiată astăzi, cu interes , într-un seminar special, întemeiat de Ramiro Ortiz și reorganizat, după cel de-al doilea război mondial, de Carlo Tagliavini.

În cadrul acestui seminar a avut loc, în cursul anului 1968, sub conducerea lui Carlo Tagliavini, o manifestare internațională, de

dicată Stolnicului Constantin Cantacuzino și relațiilor româno-italiene din secolele XVII și XVIII, la care au luat parte numeroși istorici ai culturii din Italia, România și Grecia.

Carlo Tagliavini a păstrat un contact permanent nu numai cu problemele limbii și culturii române, ci și cu lingviștii români și cu țara noastră, pe care a vizitat-o în repetate rînduri. El s-a bucurat, de la începutul activității sale științifice, de prețuirea lingviștilor și oamenilor de cultură români, pentru erudiția impresionantă a lucrărilor sale și pentru obiectivitatea cu care a abordat problemele limbii și culturii noastre. O expresie a acestei prețuiri este alegerea sa ca membru corespondent al Academiei Române, în 1928, cînd el avea numai 25 de ani, fiind atunci cel mai tînăr membru al acestei înalte instituții de consacrare. Referatul pentru alegere a fost redactat de Ioan Bianu, care, cunoscut prin severitatea sa, îl caracteriza astfel: *„Între învățații care se îndeletnicesc, în afară de România, cu studiul limbii române, s-a arătat, în anii din urmă, unul excepțional de talentat, profesorul Carlo Tagliavini din Bologna. În scurt timp, a învățat cu atîta pătrundere limba romînă în toate fazele ei și literatura română în dezvoltarea ei, încît a publicat cea mai completă gramatică a limbii române, însoțită de un volum de probe literare din toate epocile și genurile, alese cu o competință admirată de toți cunoscătorii români și străini"*. Ioan Bianu sublinia, în continuare, că profesorul Tagliavini este un mare prieten al poporului român și că activitatea lui privind limba, literatura și folclorul românesc este *„frumoasă și mult promițătoare pentru viitor"* (Analele Acad. Rom. Partea a III-a, 1928, p. 217).

În cele peste patru decenii de la alegerea sa ca membru corespondent al Academiei, activitatea profesorului Carlo Tagliavini în folosul limbii și culturii române s-a transformat, dintr-o promisiune, în amplele realizări prezentate mai sus.

Acordîndu-i titlul de „Doctor honoris causa", Universitatea din București a adus încă un omagiu meritat acestui mare savant de reputație mondială, prieten al limbii și poporului român.

III. *Eugen Coşeriu.* Lingvist român stabilit în străinătate. Studiile universitare le-a început în ţară, în 1938, la Facultatea de litere şi filozofie a Universităţii din Iaşi, continuîndu-le în Italia, unde a obţinut, în 1944, la Universitatea din Roma, titlul de doctor în filologie, cu o teză despre influenţa poeziei epice medievale franceze şi italiene asupra poeziei epice slave meridionale, apoi la universităţile din Padova şi Milano, obţinînd, la aceasta din urmă, în 1949, titlul de doctor în filozofie, cu o teză asupra ideilor estetice în ţările romanice.

Între 1947—1950, a fost lector de limba română la Universitatea din Milano, între 1951—1963, profesor de romanistică şi de lingvistică generală la Universitatea din Montevideo, iar din 1963 este profesor titular, pentru aceleaşi discipline, la Universitatea din Tübingen (R. F. G.). Datele sumare de mai sus oglindesc o carieră dedicată exclusiv învăţămîntului şi ştiinţei, în care Eugen Coşeriu şi-a afirmat prezenţa, cu prestigiu, la catedră, în cărţi, în periodice europene şi americane şi la numeroase congrese internaţionale de lingvistică.

Cunoscînd practic şi teoretic mai multe grupuri de limbi şi avînd şi o temeinică formaţie filozofică, Eugen Coşeriu a putut să abordeze o serie de probleme fundamentale ale lingvisticii generale şi ale celei romanice, la soluţionarea cărora, datele limbii române sînt frecvent folosite.

Între 1950—1970, a publicat zeci de studii şi articole, dintre care cele mai importante sînt reunite în culegerile: *„Teoria limbajului şi lingvistica generală"* (Madrid, 1962, în limba spaniolă) şi *„Limbă, structură şi funcţiuni"* (Tübingen, 1970, în limba germană).

Ca orientare generală, Eugen Coşeriu aparţine lingvisticii structuraliste, menţinîndu-se însă pe o poziţie neotradiţionalist-critică faţă de diversele curente ale acesteia. El reprezintă o direcţie structuralist-funcţională, care se opune descriptivismului abstract şi dogmatic al şcolii americane dominate de N. Chomsky, fiind,

între lingviştii contemporani, unul dintre cei care au adus obiecţii dintre cele mai temeinice gramaticii transformaţionale şi generative americane.

Eugen Coşeriu concepe limba ca o *„activitate creatoare"*, în cadrul unui *„sistem de norme"*. În distincţia făcută de Ferdinand de Saussure între *„nivelul abstract al sistemului"* şi *„nivelul concret al vorbirii"*, el a adăugat *„nivelul intermediar al normei"*, general acceptat în lingvistica actuală, a cărui încălcare relativă o admite numai pentru limbajul poetic, aducînd, în această privinţă, exemplul pe care îl prezintă, în limba română, poezia lui Ion Barbu, care se caracterizează tocmai prin asemenea abateri îndrăzneţe de la normă, în limitele permise totuşi de sistem. În concepţia lui Eugen Coşeriu, limba aparţine creaţiei libere, adică culturii, nu necesităţii, adică naturii. De aceea, după el, nu există cauze, ci scopuri ale schimbărilor în limbă. Sistemul şi tipul limbii sînt posibilităţi tehnice, modalităţi şi modele, nu temeiuri ale schimbării. Vorbind de schimbările din vocabular, Eugen Coşeriu scoate în relief dinamica continuă a cuvintelor. *„Cuvintele se schimbă,* scrie el, *neîncetat. Atît în forma lor fonică, cît şi în semnificaţia lor, cuvintele nu sînt niciodată aceleaşi"*, adăugînd că ele sînt ca femeia visată de Paul Verlaine : *„ni tout à fait la même, ni tout à fait une autre"*. În fiecare clipă, cuvîntul are ceva cunoscut şi ceva nou care n-a existat înainte, o înnoire a formei lui, o nuanţă nouă în folosirea lui în asociaţiile din care face parte. *„În această continuă schimbare şi străduinţă de creaţie şi de înnoire, nu se poate stabili cu adevărat un sistem static, fiindcă, în fiecare clipă, sistemul este dislocat pentru a fi reconstituit, în clipa imediat următoare, pentru a fi, din nou, dislocat. Această continuă transformare este ceea ce numim realitatea limbii"*.

Studiile lui Eugen Coşeriu conţin pagini pline de idei, bazate pe o subtilă filozofie a limbii, care îl situează printre lingviştii cei mai reprezentativi ai epocii noastre. Traducerea lor în limba română va da posibilitatea unor cercuri largi de cercetători şi de

cititori să cunoască gîndirea pătrunzătoare şi originală a acestui exponent al spiritului creator românesc, din care am relevat doar cîteva aspecte.

IV. *Mario Ruffini.* Născut la Spezzia, în 1896, Mario Ruffini a studiat limbile romanice la Universitatea din Torino, avînd ca profesori pe marii romanişti italieni ai vremii, Matteo Bartoli şi Giulio Bertoni.

În anul universitar 1928—1929, a funcţionat ca lector de limba italiană la Universitatea din Cluj.

Întors în Italia, redeschide, în 1930, lectoratul de limba română, înfiinţat la Universitatea din Torino, în 1863, de către însufleţitul filoromân, prieten al lui Vasile Alecsandri, G. V. Ruscalla, lectorat care nu mai funcţiona din 1879, de la retragerea acestuia, la vîrsta de 80 de ani, de la catedră.

Prin străduinţele lui Mario Ruffini, care a predat limba şi literatura română la Universitatea din Torino timp de 37 de ani, acest lectorat a fost ridicat, în anii din urmă, la rangul de „institut", la care funcţionează, în prezent, un cadru didactic din România, profesorul Ovidiu Drimba, de la Universitatea din Bucureşti. Într-un studiu recent asupra învăţămîntului limbii române în Italia, Mario Ruffini scrie, cu satisfacţie : *„limba română a fost cea dintîi limbă străină predată la o universitate italiană"*, adăugînd că, astăzi, *„româna ocupă, în Italia, un loc foarte important în învăţămîntul universitar, urmînd, ca importanţă, limbilor de mare răspîndire : franceza, germana, engleza şi spaniola"*.

Specialist consacrat în domeniul literaturii medievale italiene şi spaniole, Mario Ruffini s-a afirmat ca unul dintre cunoscătorii cei mai erudiţi, de peste hotare, ai istoriei şi culturii româneşti.

Numeroasele sale lucrări asupra limbii şi istoriei noastre, ca : *Latinitatea limbii române* (1939), *Problema romanizării Daciei* (1941), *Problema continuităţii etnice în Transilvania* (1941), *Istoria românilor din Transilvania* (1942) susţin latinitatea limbii şi a po-

porului român şi continuitatea noastră neîntreruptă în Transilvania şi în România de astăzi, combătînd, cu hotărîre, tezele adversarilor acestor realităţi istorice.

Un număr însemnat de studii, întemeiate pe cercetări proprii, privesc aspecte inedite din istoria culturii şi literaturii române, vechi şi moderne: *Dimitrie Cantemir, geograf* (1932), *Curentele spirituale în literatura română modernă* (1933), *Şcoala latinistă română* (1941), *Influenţa lui Victor Hugo şi Alfred de Musset asupra lui Alexandru Macedonski* (1948), *Liturghierul lui Macarie din 1508* (1963), *Romanul popular «Alexandria» în România* (1964). Subliniem, în mod deosebit, traducerea în italiană a *poeziilor de dragoste ale lui Eminescu*, publicată, cu un substanţial studiu introductiv, în 1964, la Torino, în ediţie bibliofilă, distinsă de Academia R. S. România, în 1966, cu premiul „Mihai Eminescu".

Raporturile culturale italo-române sînt prezentate în numeroase studii originale şi de mare interes istoric şi literar: *Influenţa italiană şi Muntenia în epoca lui Constantin Brîncoveanu* (1932), *Luptele de la Solferino şi Custoza în cîntecele populare româneşti* (1936), *Roma în poeziile lui Ştefan Neniţescu* (1937), *Alecsandri şi Veneţia* (1966), *Coşbuc şi Italia* (1966), *Biblioteca stolnicului Constantin Cantacuzino* (sub tipar, în versiune românească, la Editura „Minerva") ş.a.

Toate aceste studii ale lui Mario Ruffini sînt prevăzute cu un aparat critic bogat, avînd, la fiecare capitol, bibliografie românească, esenţială în materie.

V. *Alain Guillermou.* — Limba română a început să fie predată, în mod sistematic, în învăţămîntul universitar din Franţa, la sfîrşitul secolului al XIX-lea, de către marele filoromân, Emil Picot, la École des langues orientales vivantes din Paris, căruia i-a urmat, începînd din primul deceniu al secolului nostru, cunoscutul romanist francez Mario Roques, care a introdus învăţămîntul limbii şi literaturii noastre şi la Sorbona. După acesta, profesorul Jean Boutière, autor al unei ample monografii asupra operei lui Ion Creangă

(1930) şi traducătorul în limba franceză al unei valoroase culegeri de nuvele româneşti (1962), a continuat, cu aceeaşi pasiune, predarea şi studiul limbii şi literaturii române, atît la Sorbona, cît şi la École des langues orientales vivantes.

Succesorul lor, în ambele instituţii de învăţămînt universitar francez, este, în prezent, profesorul Alain Guillermou, reprezentant remarcabil al intelectualităţii şi lingvisticii franceze, prin vasta lui cultură umanistă.

Iniţiator al unor acţiuni de mare anvergură privind cultivarea limbii franceze contemporane, el este unul din principalii întemeietori şi secretarul general al „Consiliului Internaţional al limbii franceze" şi al „Comitetului pentru apărarea şi răspîndirea limbii franceze", acesta din urmă ataşat pe lîngă cabinetul primului ministru al Franţei. Ambele organe şi-au asumat răspunderea de a veghea la păstrarea caracterului specific naţional al limbii franceze şi a corectitudinii ei în diferitele ţări francofone. Una din preocupările concrete ale celor două organe este apărarea vocabularului francez de invazia terminologiei tehnice şi ştiinţifice străine, îndeosebi anglo-americane, care alterează specificul limbii franceze. În acest scop, a fost creat „Oficiul vocabularului francez", pe care îl conduce profesorul Alain Guillermou şi care furnizează specialiştilor şi traducătorilor termeni francezi pentru noile noţiuni ale tehnicii şi ştiinţei. Vasta acţiune şi bogatele iniţiative, pe plan naţional şi internaţional, de cultivare a limbii franceze sînt oglindite în revista „Vie et langage", înfiinţată în 1952 şi condusă de profesorul Alain Guillermou.

Dar pe lîngă bogata sa activitate privind limba franceză, profesorul Alain Guillermou este autorul unor importante lucrări consacrate limbii şi literaturii române. Printre acestea, menţionăm, în primul rînd, *Manuel de langue roumaine, textes d'études commentés, avec index grammatical et glossaire* (1953), *Textes d'études en langue roumaine* (1960) şi *Essai sur la syntaxe des propositions subordonnées dans le roumain littéraire contemporaine* (1962). Prima este o excelentă gramatică pentru francezi şi străini a limbii

române, a doua, o culegere de texte literare românești, în proză și versuri, formînd un ansamblu caracteristic pentru cunoașterea literaturii și culturii noastre în Franța și în străinătate și, totodată, o ilustrare, cu adnotări, a particularităților specifice gramaticii limbii române, iar a treia, analiza unor particularități sintactice ale limbii române, puțin adîncite, pînă la acea dată, în lucrările românești de gramatică.

Literatura română și-a găsit, de asemenea, în profesorul Alain Guillermou, un interpret competent și original, îndeosebi prin lucrarea, de mari proporții, *La genèse intérieure des poésies d'Eminesco*, apărută în 1963, teza sa principală de doctorat la Sorbona.

Poziția metodologică a profesorului Alain Guillermou, în analiza operei poetice eminesciene, diferă de a majorității exegeților ei români și străini de pînă acum. Aceștia au studiat-o fie numai după criterii estetice, fie în lumina izvoarelor ei, stăruind asupra acestora din urmă, adeseori, în defavoarea originalității marelui nostru poet. *„În felul acesta,* scrie profesorul Alain Guillermou, *Eminescu a devenit un Lenau român, un Heine, un Leopardi, un Schopenhauer, un Lamartine, chiar un Horațiu sau Propertiu, dacă nu un Gottfried Keller sau Gaetano Cerri român"*.

Profesorul Alain Guillermou a analizat poeziile lui Eminescu, luînd ca bază ediția Perpessicius, pe care o califică, pe drept cuvînt, *„monumentală"*, ea constituind, în fapt, instrumentul de lucru indispensabil pentru analiza creației eminesciene.

În lumina numeroaselor variante, cuprinse în această ediție, pe care le analizează, mergînd pînă la cele mai mici detalii psihologice și estetice, profesorul Alain Guillermou descifrează geneza interioară a fiecăreia din poeziile lui Eminescu publicate în timpul vieții poetului, efortul lui poetic original, continua reînnoire a expresiei lui artistice. Adîncind cercetarea procesului de creație al lui Eminescu, profesorul Alain Guillermou nu înlătură însă teoretic studiul „influențelor" externe, nu declară inutile studiile de literatură comparată referitoare la Eminescu, ci subliniază cu preg-

nanță că aportul exterior are un caracter minor față de procesul de elaborare al poetului, care a metamorfozat, în mod original, tot ce a primit din alte surse literare.

O inițiativă de seamă a profesorului Alain Guillermou pentru cunoașterea literaturii și culturii noastre în Franța și în străinătate o constituie traducerea, în limba franceză, a romanului „Răscoala" de Liviu Rebreanu.

Profesorul Alain Guillermou este astăzi, în Franța, susținătorul, cu mare autoritate, a numeroase inițiative de apropiere culturală franco-română. În proiectele sale figurează, printre altele, și editarea apropiată, la Paris, a unei reviste culturale franco-române, intitulată „Doina".

VI. *Walther von Wartburg* și *Ernst Gamillscheg*. Au încetat din viață, în 1971, la vîrsta de 83 de ani, doi dintre cei mai mari romaniști ai epocii noastre: *Walther von Wartburg* și *Ernst Gamillscheg*.

Asemănarea dintre ei nu se limitează numai la cea de vîrstă, ci cuprinde multe trăsături comune, de mare importanță, ale operei lor. Amîndoi au fost elevii și continuatorii, în lingvistica romanică, ai acelorași predecesori iluștri: W. Meyer-Lübke de la Universitatea din Viena și Jules Gilliéron, creatorul geografiei lingvistice, de la Paris, ale căror orientări le-au urmat și adîncit în cercetările lor proprii. Amîndoi s-au afirmat, atît prin studii generale de lingvistică romanică comparată, cît mai ales prin studii asupra limbii franceze. O altă trăsătură comună, legată direct de noi, a fost cunoașterea limbii române pe care amîndoi au învățat-o de la Sextil Pușcariu, pe cînd acesta era docent la Universitatea din Viena, pe lîngă catedra lui W. Meyer-Lübke.

Personalități științifice de mare anvergură, fiecare a avut drumul său propriu în lingvistica romanică.

Walther von Wartburg s-a născut în 1888 la Riedholz, în Elveția. Studiile universitare, începute la Geneva, le-a continuat la Viena și Paris. După obținerea, în 1918, a titlului de doctor, a fost,

mai întîi, profesor de liceu în Elveţia, pentru limbile franceză şi italiană, apoi, succesiv, profesor de lingvistică romanică la universităţile din Lausanne, Leipzig, Chicago şi, în urmă, la Bâle. Principalele lui lucrări, cunoscute în lumea întreagă, sînt : *Evoluţia şi structura limbii franceze* (1934), care a avut zece ediţii, *Formarea popoarelor romanice* (1939), *Problemele şi metodele lingvisticii (1943)* şi monumentalul *Dicţionar etimologic al limbii franceze*, în 25 de volume, la care a lucrat, timp de 60 de ani. În lucrarea *Formarea popoarelor romanice*, W. von Wartburg susţine continuitatea noastră neîntreruptă în România de astăzi, arătînd, cu argumente esenţiale de geografie lingvistică, că baza de formare a limbii şi poporului român a fost, îndeosebi, în Transilvania.

Ernst Gamillscheg, originar din Austria, născut în acelaşi an cu Walther von Wartburg şi decedat cu două luni înaintea acestuia, a fost profesor de lingvistică romanică la Innsbruck, apoi la Berlin, Bucureşti şi, în urmă, la Tübingen. În 1928, a publicat, într-un mare volum, *Dicţionarul etimologic al limbii franceze*, în 1934—1936, *Romania-Germanica*, în trei volume, în care sînt analizate elementele vechi germane din limbile romanice, inclusiv din română, în 1951, *Semantica franceză*, iar în 1957, *Sintaxa istorică a limbii franceze.*

O contribuţie ştiinţifică, deosebit de valoroasă, a adus-o Ernst Gamillscheg la studiul limbii române. În 1919, a publicat, la Viena, lucrarea *Graiurile olteneşti*, în care analizează fonetica, lexicul şi gramatica graiurilor din 24 de comune din nord-estul Olteniei, adîncind, în mod substanţial, cercetările făcute anterior de Gustav Weigand, O. Densusianu şi V. Vîrcol. În 1936, a publicat, la Berlin, *Graiul din Şerbăneşti-Tituleşti* (jud. Olt), în care sînt analizate particularităţile lingvistice ale acestor două comune de la limita de sud-vest a Munteniei cu sud-estul Olteniei. Dar cea mai importantă contribuţie a sa, privind limba română şi începuturile istoriei noastre, este studiul *Despre originea românilor*, publicat, în 1940, de Academia Germană de Ştiinţe din Berlin şi apărut, în acelaşi an, şi în traducere românească, în revista „Viaţa romă-

nească", studiu în care, ca şi W. von Wartburg, îşi extrage argumentele din *Atlasul lingvistic român*, elaborat şi publicat de către fostul „Muzeu al limbii române" din Cluj, sub conducerea lui Sextil Puşcariu.

Pe baza datelor bogate, cuprinse în această monumentală lucrare, el arată că limba şi poporul român au avut, concomitent, trei „vetre" principale de formare, în contact între ele: una în vestul Transilvaniei, avînd ca fortăreaţă naturală Munţii Apuseni, alta în Banat şi Oltenia cu o prelungire, în sud, peste Dunăre, şi a treia de-a lungul Dunării, pe ambele ei maluri, între Giurgiu şi Cernavodă [1].

În epoca grea a anilor 1939—1944, Ernst Gamillscheg a fost, între savanţii străini, cel mai hotărît apărător al continuităţii noastre neîntrerupte în România de astăzi şi al rolului poporului român, ca factor de civilizaţie, în sud-estul Europei. Această atitudine probă a omului de ştiinţă şi interesul pe care l-a acordat studiului limbii române ne îndeamnă să însemnăm, cu pietate, numele lui, ca şi al lui W. von Wartburg, în rîndurile prietenilor limbii, poporului şi culturii noastre.

VII. *Werner Bahner*. Continuator al tradiţiei create de G. Weigand W. Meyer-Lübke şi E. Gamillscheg, pentru cunoaşterea şi studiul limbii şi culturii române în Germania, profesorul Werner Bahner de la Universitatea „Humboldt" din Berlin, este un romanist de prestigiu şi un prieten exemplar al poporului român. A învăţat singur, de tînăr, limba română, pe care o vorbeşte curent, cu o rară distincţie, ne-a vizitat şi ne vizitează, în dese rînduri, ţara.

Ca romanist s-a remarcat, pe plan general, îndeosebi prin lucrarea „Acţiunea lui Dante în formarea şi impunerea limbii literare italiene", dar cea mai bogată activitate a sa, de pînă acum, este legată de studiul limbii şi literaturii române. El este şi un colaborator al revistelor noastre de specialitate, cu contribuţii valoroase

[1] Vezi p. 27—29 din această lucrare.

de istoria limbii şi a lingvisticii, dintre care menţionăm studiul despre Friedrich Diez, creatorul lingvisticii comparate romanice, primul care a demonstrat, cu autoritate, în faţa lumii savante străine, în 1836, latinitatea limbii române, folosind una din operele principale ale Şcolii ardelene: „Dicţionarul de la Buda" din 1825.

Activitatea de profesor şi-a început-o la Universitatea din Leipzig, unde l-a continuat pe G. Weigand, reactivînd interesul pentru studiul limbii şi literaturii române, pe care îl deşteptase şi susţinuse acesta, la acea universitate, în primele trei decenii ale secolului nostru. În prezent, profesorul Werner Bahner este şeful catedrei de lingvistică romanică de la Universitatea „Humboldt" din Berlin, membru titular al Academiei Germane de Ştiinţe şi directorul Institutului de lingvistică al acestei Academii.

În cadrul Academiei Germane de Ştiinţe, a prezentat, într-o şedinţă festivă, o substanţială comunicare, pe care a şi publicat-o, despre gîndirea şi activitatea lui Nicolae Bălcescu, la comemorarea, în 1969, a 150 de ani de la naşterea marelui nostru scriitor şi luptător democrat de la 1848, iar în seria de studii a „Secţiei de limbă literatură şi artă a aceleiaşi academii, a publicat lucrarea, de mare importanţă pentru noi şi în lingvistica romanică în general, „Conştiinţa limbii şi a istoriei în literatura română între 1780—1880".

Lucrarea, de 150 de pagini, condensează critic întreg procesul de cristalizare, prin limbă şi istorie, a conştiinţei naţionale moderne a românilor, de la apariţia impetuoasă a Şcolii ardelene pînă la anihilarea, după 1880, a exagerărilor lingvistice latinizante, la care ajunsese. Procesul este urmărit îndeaproape, evidenţiindu-se, mai ales, acţiunea de unificare a limbii literare, în toate provinciile locuite de români. Sînt scoase pregnant în relief, cu diferenţierile corespunzătoare, contribuţiile lui Samuil Micu şi Gheorghe Şincai, Petru Maior, Ioan Budai-Deleanu, I. Heliade-Rădulescu, Timotei Cipariu, A. T. Laurian, Aron Pumnul, Alecu Russo, B. P. Hasdeu, Titu Maiorescu ş. a., în marea strădanie de unificare a limbii noas-

tre literare, de clarificare și afirmare crescîndă a caracterului ei romanic și popular. Profesorul Werner Bahner a folosit, pentru această lucrare, cu discernămînt și competență, toată literatura științifică apărută, în trecut și astăzi, la noi și în străinătate, în legătură cu problema tratată. Interpretările și concluziile sale sînt în deplină concordanță cu realitățile istorice și cu tezele general admise astăzi în istoriografia și lingvistica românească.

Destinată cititorilor germani, ca orientare în cunoașterea unor aspecte de bază ale culturii noastre moderne, lucrarea prezintă, firește, un mare interes pentru cititorii români, fapt care explică traducerea ei recentă în limba română, aflată, în prezent, la Editura didactică și pedagogică, în pregătire pentru tipar, care nu o va lăsa, desigur, prea mult așteptată.

Limba română are astăzi, prin profesorul Werner Bahner, o situație privilegiată în catedra de lingvistică romanică de la Universitatea „Humboldt" din Berlin, care, datorită lui și predecesorului său, recent pensionat, profesorului Werner Draeger, a redevenit un centru important de studiu al ei, unde tineri germani și români au susținut, în anii din urmă, ca și la Leipzig, teze de doctorat, tratînd probleme de literatură și de lingvistică română, printre aceștia profesorul Vasile Arvinte de la Universitatea din Iași, la Berlin, și profesorul Romul Munteanu de la Universitatea din București, la Leipzig.

ATLASELE LINGVISTICE ROMÂNEȘTI

Lingvistica românească are o tradiție bogată în domeniul dialectologiei. Importanța acestei discipline pentru istoria limbii și a poporului român a fost relevată, începînd din secolul al XVIII-lea, de

D. Cantemir și continuată, mai tîrziu, de Samuil Micu, Petru Maior, Timotei Cipariu, Ioan Maiorescu, B. P. Hasdeu și de numeroșii lingviști români contemporani. Culegerile de texte dialectale și de folclor care au apărut, la noi, de un secol încoace, sînt dovada vie a interesului intens pentru cunoașterea limbii vii a poporului și a creațiilor lui spirituale. În cadrul acțiunii de culegere a acestora, amintim că, în 1884, B. P. Hasdeu a lansat, în vederea elaborării dicționarului *Etymologicum Magnum Romaniae*, un chestionar compus din 206 întrebări, la care a primit răspunsuri de la un mare număr de corespondenți voluntari, mai ales învățători și preoți, din toate regiunile locuite de români. Această anchetă dialectală a fost cea dintîi făcută, la noi, după metoda prin corespondență și una dintre primele din lingvistica mondială. Bogatul material al anchetei este și astăzi folosit pentru *Dicționarul limbii române* (al Academiei), pe care îl continuă, în colaborare, Institutele de lingvistică din București și Cluj și Centrul de lingvistică, filologie și folclor din Iași.

În epoca constituirii geografiei lingvistice, România a fost printre cele dintîi țări din lume care a dispus de un atlas lingvistic al întregului teritoriu de limbă română. El se datorește romanistului german Gustav Weigand, care, în 1909, în același timp în care Gilliéron publica *Atlasul lingvistic al Franței*, a publicat, la Leipzig, cu sprijinul material al Academiei Române, *Atlasul lingvistic al teritoriului dacoromân* [1]. Acest atlas are un caracter exclusiv fonetic, el înregistrînd pronunțarea unui număr de 114 cuvinte din 700 de localități de pe întinsul dialectului dacoromân, răspunsurile fiind cartografiate pe 69 de hărți. Gustav Weigand și elevii lui au alcătuit, de asemenea, substanțiale monografii ale dialectelor și subdialectelor limbii române de pretutindeni.

După Gustav Weigand, lingvistul român I. A. Candrea a întreprins o minuțioasă anchetă dialectală pe teren, pentru elaborarea

[1] *Linguistischer Atlas des dakorumänischen Sprachgebietes*, Leipzig, 1909.

Atlasului lingvistic al Banatului, anchetînd circa 300 de localităţi, cu un chestionar de 700 de întrebări. Din păcate, acest bogat material a rămas nepublicat.

După primul război mondial, Sextil Puşcariu, elev al lui Gustav Weigand, a organizat o vastă anchetă dialectală, mai întîi, prin corespondenţă, după metoda lui Hasdeu, sub forma unor chestionare speciale : „Calul", „Casa", „Nume de loc şi de persoană", „Firul", „Stîna" ş. a., iar apoi, între 1929 şi 1938, o anchetă directă, pe teren, în care a folosit toate rezultatele metodei de lucru ale şcolii lui Gilliéron şi ale celorlalte atlase romanice : al Italiei şi Elveţiei de sud, de Jaberg şi Jud, al Cataloniei, de Griera, şi al Italiei, de M. Bartoli şi Ugo Pellis.

Ancheta dialectală făcută, sub conducerea lui Sextil Puşcariu, de către Sever Pop şi E. Petrovici, în cadrul fostului „Muzeu al limbii române" din Cluj, pentru „*Atlasul lingvistic român*", este una dintre cele mai vaste întreprinse în ţările romanice pînă la acea dată. Atlasul a fost conceput în două părţi : partea întîi cuprinzînd noţiunile generale şi partea a doua, cu caracter mai special, cuprinzînd diferitele ocupaţii de la ţară : meserii, unelte, obiceiuri etc.

Numărul total al întrebărilor a fost de aproape 7 000, din care 2 100 pentru partea I şi 4 800 pentru cea de-a doua, fiecare parte avînd un anchetator diferit şi fiind efectuată în localităţi diferite. Cu primul chestionar a anchetat Sever Pop, iar cu al doilea E. Petrovici. Au fost anchetate, pentru ambele părţi, 380 de localităţi, dar Sextil Puşcariu a prevăzut ca numărul lor să se ridice la o mie, prin alte două anchete, care urmau să se efectueze la o distanţă de 30 de ani una de alta. Menţionăm faptul că România se numără printre puţinele ţări, care posedă, în prezent, două atlase lingvistice unitare ale întregului ei teritoriu, celelalte atlase romanice, cu excepţia celor ale Franţei şi Italiei, fiind, în majoritate, regionale.

Din *Atlasul lingvistic român* au apărut pînă acum două volume din partea I şi şapte volume din partea a II-a. Publicarea celorlalte volume este în curs.

*

* *

Dar *Atlasul lingvistic român*, realizat de Sextil Puşcariu, Sever Pop şi E. Petrovici, este îndeosebi fonetic şi lexical, iar cel al lui Gustav Weigand numai fonetic. Lipsa esenţială a *Atlasului lingvistic român* este reţeaua prea rară de puncte anchetate, rămînînd neînregistrate numeroase fenomene lingvistice, iar limitele diferitelor arii de răspîndire a fenomenelor neputînd fi stabilite îndeajuns de exact.

După cel de-al doilea război mondial, lingviştii români, a căror activitate este coordonată astăzi în cadrul institutelor de lingvistică ale Academiei Republicii Socialiste România şi care se bucură din partea Partidului şi Statului de un sprijin ideologic şi material pe care niciodată nu l-au avut cercetările de lingvistică în trecut, au început lucrările pentru elaborarea unui mare *Atlas lingvistic român pe regiuni*. Elaborarea acestuia a început în 1958, după ce se terminaseră celelalte mari lucrări colective de bază: îmbunătăţirea normelor ortografice, gramatica şi dicţionarele limbii române literare şi moderne.

Motivele care au determinat începerea muncii pentru elaborarea unui nou atlas lingvistic român sînt: 1. necesitatea de a aprofunda materialul lingvistic existent în *Atlasul lingvistic* al lui Gustav Weigand şi în *Atlasul lingvistic român* I şi II; 2. după cel de-al doilea război mondial, în situaţia graiurilor limbii române au intervenit numeroase schimbări, prin influenţa crescîndă a limbii literare asupra celei populare, ca urmare a lichidării analfabetismului şi a noii structuri social-economice a ţării; 3. exemplul celorlalte noi atlase romanice, care, concepute ca atlase regionale, dau rezultate ştiinţifice mai bogate decît cele generale de pînă acum.

Noul *Atlas lingvistic român pe regiuni* nu este conceput deci ca o negare a *Atlasului lingvistic* al lui Gustav Weigand și a *Atlasului lingvistic român* I și II, ci ca o completare a acestora.

Hotărîrea de a se alcătui *Atlasul lingvistic român pe regiuni* s-a luat la „Conferința dialectologilor români" din aprilie 1958, cînd s-a făcut planul elaborării a șapte atlase ale teritoriului românesc, după provinciile istorice ale țării: Oltenia, Muntenia și Dobrogea, Moldova și Bucovina, Transilvania, Crișana, Maramureșul și Banatul. Un al optulea atlas va fi cel al dialectelor românești din sudul Dunării: aromân, meglenoromân și istroromân. Totalitatea punctelor ce urmează să fie anchetate este prevăzută la peste 1 000. Aceste atlase regionale vor da o imagine mai completă a dialectelor și graiurilor limbii române decît cele două atlase anterioare.

Sarcina alcătuirii atlaselor regionale românești a fost dată „Centrului de cercetări fonetice și dialectale" din București, Institutului de lingvistică și istorie literară din Cluj și Centrului de lingvistică, filologie și folclor din Iași. De la început, cele trei echipe au lucrat într-o strînsă colaborare pentru soluționarea problemelor de bază ale muncii lor: 1. elaborarea chestionarului; 2. stabilirea rețelei punctelor de anchetat; 3. pregătirea anchetatorilor; 4. alegerea informatorilor.

Cum au fost rezolvate aceste probleme? Care sînt aspectele noi față de cele două atlase anterioare?

I. *Chestionarul.* Noul *Atlas lingvistic pe regiuni* a luat ca bază chestionarul *Atlasului lingvistic român* I și II, bine alcătuit în ansamblul lui, reducîndu-l, printr-o minuțioasă operație de selecție, de la 7 000 la 2 600 de întrebări.

Pentru stabilirea chestionarului au fost consultate atlasele regionale din țările romanice. S-au luat în considerare numeroase noțiuni, acțiuni și obiecte comune cu celelalte țări romanice. Chestionarul a fost îmbunătățit și definitivat prin probe repetate pe teren, atît în ceea ce privește conținutul lui, cît și pentru formularea adec-

vată a întrebărilor. El cuprinde trei părţi : 1. *chestionarul introductiv*, referitor la localităţile anchetate şi la persoana informatorului, cu 57 de întrebări ; 2. *chestionarul general*, comun tuturor regiunilor, cu 1943 de întrebări referitoare la vocabularul de bază al limbii române, la noţiunile şi acţiunile cele mai importante ale vieţii şi activităţii : corpul omenesc, familia, casa, curtea, agricultura, pădurea, hrana, timpul, şcoala, armata, meseriile, comerţul. Nu s-a căutat anume să se descopere arhaisme şi s-a evitat introducerea întrebărilor legate de superstiţiile din trecut sau cele legate de vechea orînduire social-economică şi administrativă. S-a urmărit să se constate felul cum s-au înrădăcinat în vorbirea curentă termenii legaţi de viaţa modernă şi de orînduirea socialistă ; 3. *chestionarul special* se referă la noţiuni privind diferitele ocupaţii şi meserii de la ţară : viticultură, apicultură, morărit, oierit, rotărie, dulgherie, zidărie, fierărie, olărit ş. a. El este folosit după situaţiile specifice întîlnite pe teren. Cuprinde, în total, 543 de întrebări.

Chestionarul noului *Atlas lingvistic român pe regiuni* nu este numai fonetic şi lexical, ca cel al *Atlasului lingvistic român* I şi II. Întrebările privind substantivele la diferitele cazuri, verbele la diferitele moduri şi timpuri, adjectivele la toate gradele, diferitele feluri de pronume şi celelalte părţi ale vorbirii, ca şi compunerea şi derivarea cuvintelor sînt numeroase.

Problemele de sintaxă sînt reduse în chestionar, ele urmînd să fie studiate cu ajutorul textelor înregistrate pe benzi de magnetofon, ca şi structurile fonologice ale diferitelor graiuri.

II. *Reţeaua punctelor de anchetat.* Unul din motivele de bază ale întocmirii noului *Atlas lingvistic român pe regiuni* a fost necesitatea sporirii localităţilor de anchetat faţă de ALR I şi II. Proporţia stabilită este de 1 000 de puncte, faţă de cele 380 ale A.L.R.-ului I şi II. Reţeaua nu are o distribuţie uniformă pe teritoriul ţării, ci este în funcţie de varietatea graiurilor şi de densitatea populaţiei. Ea este mai deasă la munte, unde varietatea dialectală este mai mare, şi mai rară la şes, unde ariile lingvistice sînt mai unitare.

Avantajul unei rețele mai dese pentru cercetările dialectale este evident. Ea permite stabilirea cu mai mare precizie a isogloselor, a limitelor dintre graiuri, a tendințelor inovatoare, precum și a unor particularități regionale păstrate sub forma unor insule lingvistice. Astăzi, cînd limba literară influențează vizibil graiurile populare, acestea își pierd treptat individualitatea. În aceste condiții se impune cercetarea lor într-un timp scurt, înainte de a interveni modificări inevitabile.

Stabilirea concretă a punctelor de anchetă a fost studiată minuțios. Au fost reluate numeroase puncte din *Atlasul* lui Weigand și toate punctele din A.L.R. I și II. În această privință, noul *Atlas lingvistic român pe regiuni* se deosebește de atlasele regionale franceze, care, fie că nu au mai reanchetat punctele lui Gilliéron, fie că le-au reluat numai parțial. În scopul unei comparări edificatoare, după 60 de ani de la ancheta lui Weigand și după 30 de ani de la ancheta Pușcariu—Pop—Petrovici, se reanchetează deci aproape toate vechile puncte, care sînt completate cu un număr de trei ori mai mare de puncte intermediare. Noile puncte au fost fixate după studiile monografice existente și după cercetări făcute pe teren.

III. *Anchetatorii.* În ceea ce privește anchetatorii, în elaborarea noului *Atlas lingvistic român pe regiuni* s-a renunțat la concepția lui Gilliéron, a anchetatorului unic. Ca pentru toate atlasele regionale franceze, elaborate în ultima vreme, la care numărul anchetatorilor a variat între 3 și 8 persoane, pentru noul *Atlas lingvistic român pe regiuni,* anchetele sînt făcute de cîte trei anchetatori, fiecare servindu-se de cîte un informator deosebit. Caracterul unitar al graiurilor românești nu a impus ca anchetatorul să fie neapărat din regiune, așa cum o cere, de exemplu, situația graiurilor franceze, el putînd fi originar și din altă regiune.

Prezența în anchetă a mai multor anchetatori nu creează dificultăți tehnice de transcriere și interpretare, deoarece pregătirea acestora este unitară, iar în prealabil ei au făcut, în comun, numeroase

exerciţii pentru însuşirea aceleiaşi metode de lucru. Chestionarea se face indirect, iar notarea după metoda impresionistă, ca şi pentru A.L.R. I şi II, care este fonetică şi bazată pe ortografia românească curentă. Rareori se recurge şi la întrebări directe, numai acolo unde metoda indirectă nu poate da rezultate.

IV. *Informatorii.* În general, se foloseşte un singur informator pentru o localitate. Dar se folosesc şi doi sau mai mulţi informatori în cazul chestionarelor speciale. Ei sînt aleşi dintre persoane de vîrstă medie. Ancheta durează într-o localitate timp de trei—patru zile.

V. *Stadiul lucrărilor.* După hotărîrea din 1958 de a se elabora atlasele lingvistice regionale, au început lucrările pregătitoare, privind chestionarul, fixarea reţelei şi anchetele de probă pe teren.

Lucrările pregătitoare au fost făcute, într-o permanentă colaborare, de către „Centrul de cercetări fonetice şi dialectale" din Bucureşti cu „Institutul de lingvistică şi istorie literară" din Cluj şi cu „Centrul de lingvistică, filologie şi folclor" din Iaşi.

Anchetele pe teren au început în anul 1963 pentru *Atlasul lingvistic al Olteniei* şi pentru *Atlasul lingvistic al Maramureşului.*

În Oltenia, ancheta a fost întreprinsă de „Centrul de cercetări fonetice şi dialectale" din Bucureşti. Ea a fost efectuată de o echipă de trei dialectologi : Ion Ionică, Valeriu Rusu şi Teofil Teaha, sub conducerea profesorului Boris Cazacu, directorul Centrului.

Pentru *Atlasul lingvistic al Maramureşului,* lucrările au fost întreprinse, sub conducerea regretatului E. Petrovici, de „Institutul de lingvistică şi istorie literară" din Cluj. Echipa de anchetatori este formată din trei membri : Petre Neiescu, Grigore Rusu şi Ionel Stan. Anchetatorii au avut, pe teren, contacte permanente între ei. Textele dialectale au fost înregistrate pe bandă de magnetofon.

S-au făcut anchete pe teren şi pentru dialectele sud-dunărene ale limbii române de către E. Petrovici şi Petre Neiescu la istroromâni, la aromânii din Iugoslavia şi la meglenoromâni. La anchetele la aromânii şi meglenoromânii din Iugoslavia a participat şi B. Cazacu.

Paralel cu *Atlasul lingvistic român pe regiuni* se elaborează şi atlase ale graiurilor naţionalităţilor conlocuitoare din R. S. România. S-a anchetat, pînă în prezent, de către catedra de limbă maghiară de la Universitatea din Cluj, în colaborare cu „Institutul de lingvistică şi istorie literară" din Cluj, graiul ceangăilor din Moldova, care se găseşte într-un pronunţat regres sub influenţa limbii române.

În curs de anchetă, se găsesc graiurile maghiare din Transilvania.

Pentru graiul saşilor s-a reluat, la Sibiu, continuarea, în colaborare cu Academia Germană de Ştiinţe din Berlin, a dicţionarului graiurilor săseşti, început înaintea primului război mondial.

Atlasele regionale ale graiurilor româneşti nu epuizează totuşi cunoaşterea lor. De această situaţie sînt deplin conştienţi dialectologii români, care, paralel cu elaborarea acestor atlase, au iniţiat cercetări dialectale şi prin studii monografice şi glosare regionale, acestea putînd înregistra o mai mare bogăţie de fapte de limbă dintr-o regiune decît o pot face atlasele. O monografie remarcabilă a dialectologiei româneşti este *Dicţionarul dialectului aromân* (1963) de Tache Papahagi, care, pentru valoarea lui deosebită, a primit Premiul de Stat pe anul 1964. S-a cules, în vederea elaborării de monografii, un bogat material din mai multe regiuni importante din punct de vedere lingvistic: Valea Bistriţei, unde s-a construit marea hidrocentrală, Valea Sebeşului, Munţii Apuseni, regiunea minieră Hunedoara, Porţile-de-Fier ş. a. La aceste lucrări participă dialectologii români din toate centrele universitare, împreună cu cei din cadrul Academiei R. S. România.

În prezent (1973), anchetele pe teren pentru *Atlasul lingvistic român pe regiuni* sînt aproape terminate, în toate regiunile țării, și se lucrează intens la redactarea și publicarea lucrării. Au apărut, pînă acum, două volume de hărți și un volum de texte dialectale din Oltenia și două volume de hărți din Maramureș.

*
* *

Alcătuit la 60 de ani de la apariția *Atlasului* lui Gustav Weigand și la 30 de ani de la apariția primelor volume ale *Atlasului* lui Sextil Pușcariu, Sever Pop și Emil Petrovici, noul *Atlas lingvistic român pe regiuni* valorifică toată experiența acestora, ca și a atlaselor romanice și slave contemporane, impunîndu-se ca o operă de primă însemnătate a lingvisticii românești de astăzi.

O acțiune pe care o considerăm deosebit de importantă este organizarea *Arhivei fonogramice a limbii române,* din cadrul Centrului de cercetări fonetice și dialectale din București și din cadrul Institutului de lingvistică și istorie literară din Cluj. Pînă acum s-au înregistrat, pe benzi de magnetofon, texte dialectale din circa 250 de localități din întreaga țară, din cele 1 000 proiectate, ceea ce va constitui un *„Atlas sonor al limbii române"*. În ambele centre este vorba de o tradiție mai veche în această privință. La Cluj au fost culese asemenea texte de Sever Pop și E. Petrovici, în timpul anchetei pentru A.L.R. I și II, iar la București au fost culese texte dialectale, cu ajutorul fonografului, de către D. Șandru, în cadrul fostului Laborator de fonetică experimentală.

O bogată arhivă fonogramică posedă, de asemenea, Institutul de etnografie și folclor din București și, firește, Radiodifuziunea și Televiziunea Română.

NUMELE ROMÂNEȘTI DE PERSOANĂ ȘI DE FAMILIE

Parcurgînd cartea de telefon a Capitalei sau a oricărui oraș sau județ din țară, chiar numai pentru a căuta un anumit număr, oricine este surprins de mulțimea și varietatea numelor pe care le cuprinde și aproape fiecare își pune întrebarea firească : numele de persoană și de familie sînt ele o varietate haotică, întîmplătoare, sau există un sistem lingvistic și istoric care le asigură o relativă unitate și un specific național ?

La această întrebare răspund două lucrări, apărute în anii din urmă : *Dicționarul onomastic românesc* [1] de N. A. Constantinescu, și *Nume de persoană* [2] de Al. Graur, în care sînt explicate originea și structura celor mai frecvente nume românești, vechi și moderne, dovedindu-se existența unui sistem propriu al formării acestora.

*

* *

Istoricește, cele mai numeroase și mai vechi nume românești de persoană sînt cele legate de sărbătorile și sfinții creștini, întîi sub forme latine : *Nicoară*, de la vechiul nume de sărbătoare și de sfînt *Sînnicoară*, existent, regional, și astăzi, din latinul „Sanctus Nicolas", *Medrea*, de la vechiul nume de sfînt și de sărbătoare *Sînmedru*, din latinul „Sanctus Demetrus", *Sînzeana* din latinul „Santa Diana". *Sînjoan*, din latinul „Sanctus Johanus", *Sîngiorz*, din latinul „Sanctus Georgius". Nume mai vechi ca acestea sînt *Bucur* și *Bucura*, de probabilă origine daco-getă [3]. Numele de persoană de la nume de sfinți s-au înmulțit în perioada cînd limba serviciului religios și limba scrisă a fost, la noi, slavona, sub forme slave :

[1] Editura Academiei, 1963.
[2] Editura științifică, 1965.
[3] Vezi p. 22 din această lucrare.

Ioan, Nicolae, Gheorghe, Dumitru, Vasile, Ştefan, Andrei, Grigore, Mihai, Gavril, Pavel, Maria, Magdalena, Elena, Ana, de la sărbătorile, sfinţii şi sfintele cu aceste nume.

Din această din urmă categorie fac parte şi numele noastre biblice, sub forme slave : *Avram, Moise, David, Iosif, Lazăr, Aron, Adam, Isac, Iacob, Samuil, Reveca, Eva, Sara.* Tot de atunci datează unele nume propriu-zis slave : *Bogdan, Dragoş, Mircea, Vlad, Voicu, Preda, Stan, Stana, Stanciu, Stanca, Dobre, Dobriţa, Radu, Rada.* În aceeaşi perioadă s-a răspîndit, la noi, prin intermediu slav, şi numele *Alexandru,* vechi grecesc, la origine.

Numeroase şi vechi sînt numele create din fondul limbii române : *Puiu, Puica, Bujor, Trandafir, Florea, Floarea, Florica, Zorica, Mioara, Păun, Păuna, Viorel, Viorica* ş. a.

Numele latine : *Traian, Romulus, Remus, Octavian, Virgil, Ovidiu, Adrian, Aurel, Aurelia, Cornel, Cornelia, Valer, Valeria, Victor, Victoria, Liviu, Livia, Olimpiu, Olimpia, Silviu, Silvia, Sextil, Septimiu, Tiberiu Titus,* sînt recente, fiind promovate sub influenţa Şcolii ardelene.

În epoca mai nouă au fost adoptate numeroase nume, în special feminine, de la popoarele romanice occidentale : *Angela, Daniela, Marcela, Lucia, Florenţa, Monica, Liliana, Mariana, Stela, Violeta,* iar din onomastica rusă : *Ludmila, Svetlana, Vera* ş. a.

*
* *

Numele româneşti de familie, tot atît de variate ca şi cele de persoană, provin, în mare parte, din acestea din urmă, unele chiar ca atare : *Ioan, Gheorghe, Mircea, Bogdan, Vlad, Medrea, Nicoară.* Cele mai multe sînt derivate de la nume de persoană, prin diverse sufixe, dintre care cel mai frecvent este *-escu : Ionescu, Georgescu, Niculescu, Petrescu, Dumitrescu, Simionescu ;* altele, prin sufixele *-eanu (-anu),* care derivă nume de familie de la nume de locuri şi de localităţi : *Olteanu, Munteanu, Moldoveanu, Bănăţeanu, Braşoveanu, Ieşeanu, Argeşeanu, Ploieşteanu, Crişan, Mureşan ; -oi :*

Drăgoi, Stănoi, Rădoi ; *-aş* : *Grigoraş, Niculăiaş* ; *-uţ* : *Răduţ, Vlăduţ, Pătruţ*. Unele nume de familie sînt derivate, mai ales în Moldova, de la numele mamei : *Aioanei, Agavriloaiei, Amăriei, Airinei* ş. a. Numele *Alecsandri* poate fi, la origine, o formă italienizată a unui *Alisandrei*, iar *Negruzzi*, o formă italienizată din *Anegruţei*. Numeroase nume de familie provin, cu şi mai numeroasele lor derivate, din porecle : *Cioară, Corbu, Raţă, Cocoş, Cucu, Brebu, Lupu, Ursu, Negru, Roşu, Şchiopu, Surdu, Butoi*. Sînt de asemenea numeroase, împreună cu derivatele lor, cele care provin din nume de ocupaţii : *Păcurariu, Căprariu, Purcariu, Croitoriu, Lemnariu, Rotaru, Popa, Dascălu* ; de la nume de demnităţi din trecut : *Ispravnicu, Ceauşu, Vătafu, Viziru, Vornicu* ; unele provin de la nume de popoare vecine : *Rusu, Sîrbu, Grecu, Turcu* ; altele sînt intrate în onomastica noastră de la popoarele vecine, ca atare : *Ene, Iordache, Danielopol* din greacă ; *Asan, Balaban* din turcă ; *Petrovici, Popovici* din sîrbă şi ucraineană ; *Iordan*, din bulgară ; *Almaş, Suciu*, din maghiară ; *Barbilian, Papilian* din armeană ş. a.

*

* *

Căile de formare a numelor româneşti de persoană şi de familie sînt mult mai numeroase decît cele menţionate, dar acestea sînt cele mai obişnuite. Explicaţii mai largi se pot găsi în cele două lucrări, indicate mai sus.

Din analiza numelor româneşti de persoană şi de familie rezultă că majoritatea lor o constituie cele calendaristice şi cele create pe teren românesc ; numele de origine străină, vechi şi moderne, constituie un strat relativ subţire, care nu a putut slăbi sistemul şi specificul naţional al numelor noastre de persoană şi de familie.

TOPONIMIA ROMÂNEASCĂ

Toponimia, prin care înţelegem numele de locuri, de rîuri, văi, munţi, dealuri, sate, oraşe, a constituit, totodată, nu numai pentru lingvişti şi istorici, ci şi pentru vorbitorii obişnuiţi, un domeniu pasionant de întrebări. Căci, aşa cum aproape fiecare vorbitor este curios să cunoască originea şi vechimea cuvintelor limbii pe care o vorbeşte, tot atît de ispitit este să ştie cînd şi în ce împrejurări s-a dat numele unui rîu, unui munte, satului sau oraşului în care locuieşte şi ce înţeles are acest nume?

Studiul toponimiei are o mare importanţă pentru istoria limbii şi poporului, mai ales pentru perioadele din care lipsesc documentele scrise.

Numele de locuri de pe teritoriul României sînt un izvor elocvent, printre altele, pentru dovedirea continuităţii noastre pe aceste locuri din epoca daco-romană pînă astăzi. Astfel, de exemplu, numele marelui fluviu *Dunăre*, pe care îl numim aşa numai noi dintre toate popoarele pe unde curge el, l-am păstrat de la vechea populaţie daco-geto-tracă. Acest nume se deosebeşte de cel celtic, adoptat de romani în forma *Danubius*, cît şi de cel slav, *Dunav* şi de cel german *Donau*, prin sufixul *-re*, dintr-un **ris* daco-geto-trac, însemnînd, la origine, „rîu", după explicaţia dată recent de lingvistul bulgar Vladimir Gheorghiev. De asemenea, numele rîurilor *Ampoi, Cerna, Criş, Mureş, Someş, Tisa, Timiş, Motru, Olt, Argeş, Prut* continuă forme atestate în epoca daco-romană şi păstrate, timp de două milenii, de poporul român, statornic pe aceste locuri.

Există însă pe teritoriul ţării noastre un număr de nume de locuri care au aspect străin. Cu privire la acestea, lingviştii români George Giuglea şi Emil Petrovici au făcut distincţia, de mare importanţă ştiinţifică, între numele de locuri care au putut fi date direct de populaţii străine, ajunse, mai ales în cursul Evului mediu, în părţile noastre, unele rămînînd pînă azi la noi, şi între numele de

locuri date de români prin cuvinte de origine străină, pe care le-am avut sau le avem în limbă. Pe baza acestei distincții, ei au stabilit că 80 la sută dintre numele de locuri cu aspect străin, de pe teritoriul țării noastre, au fost date de români.

Un toponim ca *Prislop*, spre exemplu, este dat de români, care s-au servit de acest cuvînt, împrumutat din slavă, ca de un cuvînt comun, el însemnînd, în limba română veche, „trecătoare, defileu". Sînt, de asemenea, date de români numeroasele toponimice formate cu ajutorul cuvîntului de origine slavă *deal*: *Dealul-Mare*, *Dealul-Crucii*, *Dealul-Înalt*, *Dealul-Frumos* ș. a. La fel sînt date de români nume ca: *Dragomirești*, *Grozăvești*, *Dobroteasa*, *Vlădeasa*, *Dumbrăvioara*, *Vorniceni*, care sînt derivate cu sufixe românești din cuvinte sau nume proprii împrumutate din limbile slave.

Unele nume de locuri cu aspect străin sînt traduceri ale vechilor denumiri românești. Astfel, numele rîului *Sebeș*, de origine maghiară, este traducerea numelui vechi românesc de *Frumoasa* pe care îl are acest rîu pentru partea de la munte. Mihail Sadoveanu se referă chiar la acest rîu în cartea lui de povestiri „Valea Frumoasei". Numele de *Sebeș* se folosește numai pentru partea de la șes a rîului. Tot astfel, rîul *Bistrița*, din nord-estul Transilvaniei, are, pentru partea de la munte, numele de *Repedea*, tradus, pentru partea de la șes, prin „bistrița", care înseamnă, în slavă, „repede", traducere care a putut fi făcută chiar de români, în perioada cînd se scria la noi în slavonă.

Toponimia de munte și de deal este dată exclusiv de români, chiar cînd cuvintele întrebuințate sînt de alte origini, căci regiunile deluroase și de munte ale țării noastre au fost locuite totdeauna de români.

Nume ca *Cheia*, *Crăpătura*, *Cumpăna*, *Curmătura*, *Fereastra*, *Pas*, *Poarta*, *Posada*, *Breaza*, *Predeal*, *Prislop*, *Scara*, *Scărișoara*, *Strunga*, *Tarnița*, *Trecătoarea* sînt cele mai frecvente în regiunile de munte și de dealuri. Ele au fost date toate de români, chiar și cele cu aspect străin, căci la darea numelor de locuri orice popor se servește de toate cuvintele limbii lui, indiferent de originea lor.

Limba română literară

EPOCA SCRISULUI ÎN LIMBA SLAVONĂ

Cercetările asupra culturii și literaturii noastre vechi au făcut, în ultimele decenii, progrese însemnate. Au fost scoase la iveală importante date noi privitoare atît la scrierile în limba română, cît și la scrierile noastre în limba slavonă, care, în special cele din urmă, erau cunoscute, pînă acum, doar schematic și insuficient, impunîndu-se, cu vigoare, în această perioadă, în studiul lor: Gheorghe Mihăilă și Dan Zamfirescu, pentru a nu menționa decît pe cei de unanimă notorietate. Remarcăm faptul că interesul pentru cultura veche s-a intensificat, pe plan mondial, în anii din urmă. La Congresul internațional de romanistică de la Québec (Canada) din 1971, numărul comunicărilor privind scrierile medievale din țările romanice occidentale a fost, ca și al celor de dialectologie, impresionant de mare.

În cadrul acestor preocupări de erudiție migăloasă și savantă de la noi, semnalăm apariția recentă a culegerii de studii a lui G. Mihăilă, profesor la Universitatea din București: *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi* (Ed. „Minerva", 1972), care aduce numeroase precizări, de mare interes științific, pentru cunoașterea reală a culturii noastre din epoca scrisului în limba slavonă.

Fără să le fie limbă maternă, românii s-au folosit, în scris, pentru cerințele culturale ale vremii, în mod intens, de slavonă, cînd aceasta avea, în țările din sud-estul Europei, alături de greaca bizantină, rolul pe care îl avea latina în țările apusene, ei nefiind cu nimic mai prejos, din punct de vedere cultural, popoarelor vecine. Țările Române n-au fost pasive — arată G. Mihăilă — în receptarea culturii în limba slavonă, ci unul din centrele de creare și difuzare a acesteia, fapt pe care îl atestă pregnant, între altele, descoperirea recentă, la Murfatlar, de inscripții slavone din secolele X—XI, circulația intensă, la noi, a cărților religioase în

slavonă şi a cronicilor bizantine în versiuni slavone, unele dintre acestea, ca, de exemplu, *Cronica* lui Simeon Metafrastul, din secolul al X-lea, sau *Cronica bulgară anonimă*, de la începutul secolului al XV-lea, păstrate în manuscrise unice, copiate la noi. Şcoala de copişti de la Mănăstirea Neamţu a fost vestită în toată lumea slavă. În 1561, ţarul Rusiei, Ivan cel Groaznic, îi cere lui Alexandru Lăpuşneanu celebra *Sintagmă* (Pravilă) din 1335 a cunoscutului jurist bizantin Matei Vlastaris, pe care domnul român i-o trimite, cu semnătura lui pe ea, într-o splendidă copie, făcută de episcopul Macarie, acelaşi cu cronicarul român de limbă slavonă, cu acest nume. G. Mihăilă analizează amănunţit această „Sintagmă", care conţine numeroase elemente de drept civil şi penal, pe lîngă cele de drept canonic, folosită curent, în epocă, de voievozi români şi care cuprinde, în anexă, primul glosar latin-slavon care a circulat la noi, începînd din vremea lui Ştefan cel Mare.

Revelatoare, în cartea lui G. Mihăilă, sînt capitolele : *a)* asupra istoriografiei noastre din secolele XV-XVI, scrisă în limba slavonă ; *Letopiseţul lui Ştefan cel Mare* şi cronicile lui Macarie, Eftimie şi Azarie, acestea din urmă comparate cu istoriografia bizantină, *b)* cel despre scrierile bilingve slavo-române : *Psaltirea Voroneţeană, Evangheliarul slavo-român* de la Sibiu din 1551—1553, *Manuscrisul Popii Bratul* de la Braşov din 1559—1560 şi *Psaltirea slavo-română* a lui Coresi din 1577, cu subtile explicaţii ale calcurilor lingvistice slavo-române, pe care le conţine fiecare din ele, *c)* capitolul despre „importanţa politică şi valoarea literară" a celor două scrisori adresate de Ştefan cel Mare principilor Europei şi dogelui Veneţiei în 1475 şi 1477, cu reeditarea, după manuscrisul de la Veneţia, a celei din urmă şi, îndeosebi, *d)* capitolul consacrat marelui cărturar umanist Petru Movilă, mitropolitul român al Kie-

vului. Lucrarea acestuia, *Mărturisirea ortodoxă*, scrisă și publicată în latină, în 1640, a fost tradusă și publicată, pînă în 1888, în polonă, slavona ucraineană, slavona rusă, slavona sîrbă, slavona bulgară, în olandeză, engleză germană și maghiară. În traducere românească, ea a fost publicată de 18 ori, ultima dată în 1942. G. Mihăilă publică, pentru întîia oară, la noi, în original și traducere, două scrieri ale lui Petru Movilă, adresate direct românilor : *Prefața* „Triodului înflorit", apărut la Kiev în 1631, cu „învățături" pentru fratele său mai mic, Moise Movilă, domn al Moldovei în 1631 și 1633—1634, și *Cuvîntarea* rostită, parte în polonă și parte în română, în biserica „Trei Ierarhi" din Iași, în 1645, la nunta domniței Maria, fiica lui Vasile Lupu, cu prințul polonez Ianusz Radziwil.

Un capitol, deosebit de important, al acestei cărți, atît de bogată în probleme, sugestii și precizări, îl constituie descrierea amănunțită a celui mai vechi manuscris slavon al „Învățăturilor" lui Neagoe Basarab, care se păstrează în Biblioteca Națională din Sofia. Respingînd ipoteza emisă recent de cercetătorul grec Leandros Vranoussis, după care textul original al „Învățăturilor" ar fi fost scris în grecește de Manuel din Corint, mare retor al Patriarhiei din Constantinopol, G. Mihăilă dovedește, cu argumente incontestabile, scoase din textul operei, că originalul a fost scris în slavonă și că manuscrisul de la Sofia este o copie oficială a textului voievodului român, făcută între 1520, cînd acesta era în viață, și 1529.

Lucrarea lui G. Mihăilă aruncă încă o lumină revelatoare asupra dinamicii culturii noastre vechi, a cărei varietate și importanță, în sud-estul Europei, iese mereu la iveală, prin studiile sale temeinice, ale lui Dan Zamfirescu ș. a., întreprinse în ultimele două decenii.

ÎNCEPUTURILE SCRISULUI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Problema împrejurărilor şi a epocii cînd a început să se scrie în limba română are o importanţă deosebită pentru cunoaşterea dezvoltării limbii şi a culturii noastre naţionale, în ansamblul ei.

Cum s-a petrecut procesul, de importanţă istorică, al renunţării la limba slavonă, folosită, ca limbă scrisă, la noi, timp de mai multe secole, de către biserică şi administraţie, adoptîndu-se limba vie a poporului, a făcut obiectul unor îndelungate şi vii controverse între lingviştii şi istoricii români.

Teza istoriografiei noastre vechi a fost aceea că limba română a început să fie folosită în scris sub influenţa unor curente religioase apusene din secolele XV şi XVI, care urmăreau să convertească pe români fie la credinţa husită, fie la cea luterană, calvină sau catolică.

Fiecare din aceste explicaţii, luate în parte, sînt unilaterale şi simplificatoare, căci numai influenţele externe nu pot explica un fenomen atît de complex, de adînc şi de propriu unei culturi naţionale ca începutul scrierii în limba poporului.

Dintre influenţele străine, singura care a putut fi mai ştiinţific documentată a fost cea husită, curent religios şi social pornit, la începutul secolului al XV-lea, din Boemia, dar este greu de admis, logic şi istoric, ca această influenţă străină să fi putut determina, prin sine însăşi, în mod exclusiv, începutul scrisului în limba română, fără să fi existat şi condiţiile interne care să favorizeze această acţiune.

Acest din urmă punct de vedere a fost susţinut şi în trecut de către Ioan Bianu, Nicolae Iorga, Ştefan Ciobanu şi Milan Şesan, iar, recent, el a fost reluat şi fundamentat de către eruditul slavist şi istoric Petre P. Panaitescu, în lucrarea *Biruinţa scrisului în limba română,* apărută în 1965, cu puţin înainte de moartea autorului.

El a arătat că procesul de renunțare, în Țările Române, la scrierea în limba slavonă a fost similar cu cel al înlocuirii treptate, începînd cu secolul al XIII-lea, a latinei, prin limbile naționale, în țările apusene, ca urmare a ascensiunii burgheziei în viața economică și socială a acestor țări.

Prin formarea, în Țările Române, începînd mai ales din secolul al XV-lea, a economiei de schimb, adică a producției de marfă pentru piața internă și externă, purtătorii noilor relații de producție : mica boierime, dregătorii locali, orășenii, meșteșugarii, oamenii liberi au simțit nevoia unui nou mijloc de comunicare prin scris, care să fie înțeles de întregul popor, în locul slavonei, apanaj al feudalității domeniale, militare și bisericești.

Este evident că n-a fost absentă, în secolele XV și XVI, în acțiunea de a se traduce și tipări cărți bisericești în limba română, nici influența curentelor, venite din Apus, de convertire religioasă a românilor, dar principalele elemente care au stat la baza acestui mare eveniment cultural de a se scrie, în general, în românește, au fost de ordin intern : necesitățile, ca și în Apus ale noilor clase sociale în ascensiune. Dacă ținem seama că husitismul n-a fost numai un curent religios, ci și social, un sprijin al forțelor antifeudale, îi putem acorda un anumit rol în favorizarea scrierii în limba română, dar accesoriu, nu primordial.

În ceea ce privește epoca în care a început să se scrie în limba română, ea a constituit, de asemenea, o problemă controversată. Faptul că cel mai vechi document, cu dată sigură, descoperit pînă acum în limba română, este „Scrisoarea" din 1521 a lui Neacșu din Cîmpulungul-Muscelului, trimisă judelui Brașovului, Hans Benkner, al cărui om de încredere era, a făcut să se susțină că scrisul în românește ar data numai din secolul al XVI-lea Împotriva acestei teze a fost invocată chiar scrisoarea lui Neacșu, apreciată de N. Iorga ca fiind scrisă *„într-o românească perfectă"* și cu o mare pricepere ortografică. Atît limba acestei scrisori, cît și cea a tipăriturilor de la Sibiu și Brașov, apărute la scurt timp

după aceea, sînt dovezi că scrisul în românește se practica de vreme mai îndelungată. Numeroasele tipărituri datate ale lui Coresi, ca și manuscrisele nedatate: *Apostolul de la Voroneț, Psaltirile* (Scheiană, Voronețeană și Hurmuzachi), mai vechi decît tipăriturile sibiene și brașovene, ne îndreptățesc să credem că ele sînt expresii ale unei situații cu caracter mai general.

Un alt argument hotărîtor în favoarea acestei teze îl constituie unitatea limbii tipăriturilor și scrisorilor particulare din secolul al XVI-lea, oricare ar fi provincia românească din care provin acestea, unitate care n-ar fi fost posibilă fără o mai îndelungată practică prealabilă a scrisului, dar care, precum au arătat N. Iorga, Sextil Pușcariu, I. A. Candrea, N. Cartojan ș. a., nu pare să depășească jumătatea a doua a secolului al XV-lea.

Începutul scrierii în limba română a corespuns sentimentului de solidaritate al românilor de pretutindeni, despărțiți atunci, și vreme îndelungată și după aceea, sub stăpîniri străine, — el constituind unul din factorii de bază în lupta pentru unitatea națională deplină.

„SCRISOAREA" LUI NEACȘU DIN CÎMPULUNGUL-MUSCELULUI

S-au împlinit, în 1971, patru sute cincizeci de ani, de cînd a fost scris, în limba română, cel mai vechi document, cu dată certă, cunoscut pînă astăzi: *„Scrisoarea lui Neacșu din Cîmpulungul-Muscelului, trimisă în 1521 judelui Brașovului Hans Benkner"*. Ea a fost descoperită de N. Iorga în arhivele Brașovului, datată de acesta, după evenimentele istorice pe care le conține, ca fiind scrisă în vara anului 1521 și publicată de el, mai întîi, în marea colecție de documente istorice „Hurmuzaki", volumul XI, p. 843.

Autorul *„Scrisorii"*, cîmpulungeanul Neacşu, care se ocupa cu afaceri de comerţ cu Transilvania şi era om de încredere al saşilor din Braşov, îl înştiinţează pe Hans Benkner, judele acestora, despre mişcările turcilor la Dunăre, precizînd că o parte dintre ei vor trece, prin Ţara Românească, spre Transilvania.

În afară de formulele de adresare, care sînt în slavonă, limbă folosită atunci la noi în biserică şi în actele cancelariei domneşti, — ca latina, în Apus —, *„Scrisoarea"* nu mai conţine decît două expresii slavone : *i pak* „şi iarăşi" şi *za* „despre" : *„I pak dau ştire domnieitale za lucrul turcilor, cum am auzit eu că împăratul au ieşit den Sofia, şi aminterea nu e, şi se-au dus în sus pe Dunăre. I pak să ştii domniiata că au venit un om de la Nicopoe de mie me-au spus că au văzut cu ochii loi că au trecut ceale corăbii ce ştii şi domniata pe Dunăre în sus. I pak să ştii că bagă den toate oraşele cîte 50 de omin să fie în ajutor în corăbii. I pak să ştii cumu se-au prins neşte meşter den Ţ(a)rigrad cum vor trece aceale corăbii de locul cela strîmtul ce ştii şi domniata. I pak spui domnietale de lucrul lu Mahamet beg, cum am auzit de boiari ce sînt megiiaş şi de genere miu Negre, cumu i-au dat împăratul slobozie lu Mahamet beg pre io-i va fi voia* (pe unde-i va fi voia) *pren Ţeara Rumânească iară el să treacă. I pak să ştii domniiata că are frică mare şi Băsărab* (Neagoe Basarab) *de acel lotru de Mahamet beg, mai vîrtos de domniele voastre* (mai tare ca domniile voastre). *I pak spui domnietale, ca mai marele miu, de ce am înţeles şi eu. Eu spui domnietale, iară domniata eşti înţelept şi aceste cuvinte să ţii domniata la tine, să nu ştie umen* (oameni) *mulţi şi domniele voastre să vă păziţi cum ştiţi mai bine"*.

Dacă „Scrisoarea" lui Neacşu este primul document, cu dată sigură, scris în limba română, aceasta nu înseamnă că scrisul românesc a început numai atunci. Toţi istoricii mai de seamă de pînă acum ai limbii şi literaturii noastre — N. Iorga, Sextil Puşcariu, I. A. Candrea, N. Cartojan — au dovedit, prin probe indirecte, că scrisul românesc este cu mult mai vechi. Astfel, între altele, s-a gă-

sit, în arhivele orașului Sibiu, o notă din 1495, din care rezultă că s-a plătit, în anul respectiv, un florin, unui preot pentru o scrisoare în limba română.

Un argument important că scrisul românesc în acte particulare — de moștenire, de vînzări și cumpărări, de schimbări de proprietăți, de informații secrete — este anterior scrisorii lui Neacșu, îl formează chiar această scrisoare, a cărei formă frumoasă, în compoziție, ortografie și caligrafie, presupune o tradiție, o pregătire mai îndelungată de scriere. *„Se miră, deci, cineva* — se întreba, pe drept cuvînt, în această privință, N. Iorga — *de ce formă sigură și mlădioasă, de ce ortografie reflexivă, învățată, se întrebuințează pe acest petec de hîrtie, scris cu atîta pricepere caligrafică?"*

Cînd apar, la mijlocul secolului al XVI-lea, primele tipărituri religioase românești, prin care începe folosirea limbii române în biserică, iar la sfîrșitul secolului al XVI-lea, *„în timpul domniei, de izbînzi răsunătoare și de înfăptuiri repezi, a lui Mihai Viteazul"*, și în documentele de cancelarie, terenul era pregătit dinainte, prin astfel de scrisori, note, manuscrise religioase, dar, din păcate, pentru nici unul din textele păstrate nu s-a putut stabili, pînă acum, cu precizie, o dată mai veche ca a „Scrisorii" lui Neacșu din 1521.

TRANSILVANIA ȘI LIMBA ROMÂNĂ LITERARĂ

Limba română literară este o creație colectivă la a cărei desăvîrșire și unitate și-au adus contribuția lor specifică toate provinciile, toate curentele literare și toate marile personalități ale culturii românești.

Această colaborare n-a fost, în trecut, totdeauna simultană. Au fost momente în care, în dezvoltarea limbii române literare, și-a manifestat prezența mai activă fie o provincie, fie un curent literar, fie o mare personalitate.

Transilvania a avut rolul important de a fi fost promotoarea, primelor traduceri de cărți religioase din slavonă în română, făcute în mănăstirile din Maramureș, probabil între 1480—1520.

Tot în Transilvania au apărut, la mijlocul secolului al XVI-lea, primele cărți tipărite în limba română : *Catehismul luteran* de la Sibiu, din 1544, *Evangheliarul slavo-român* de la Sibiu din 1551—1553, iar între 1559 și 1581, vestitul tipograf român din Tîrgoviște, Coresi, tipărește, la Brașov, principalele cărți religioase în limba română, în care se întîlnesc trăsături ale primelor traduceri maramureșene, pe care el le cunoștea și, mai ales, particularități ale graiului din nordul Munteniei și din sud-estul Transilvaniei, acestea constituind și astăzi caracteristici de bază ale limbii noastre literare.

Pînă în 1637, cînd începe, în Principate, opera culturală a lui Matei Basarab și Vasile Lupu, toate cărțile românești s-au tipărit în Transilvania.

La 1674, a apărut, în Transilvania, prima poezie tipărită în limba română, scrisă de cărturarul român din Caransebeș, Mihail Halici, iar în 1699 s-a tipărit, la Alba-Iulia, primul abecedar în limba română.

Un alt moment hotărîtor al prezenței Transilvaniei în dezvoltarea limbii noastre literare a fost apariția, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, a Școlii ardelene. Pe lîngă dovedirea și difuzarea ideii, de mare importanță națională, a originii latine a limbii și poporului român și a continuității noastre neîntrerupte în Transilvania și în întreg cuprinsul țării, din epoca daco-romană pînă astăzi, reprezentanților acestei școli le datorăm prima gramatică tipărită a limbii române : *Elementa linguae daco-romanae sive*

valahicae a lui Samuil Micu şi Gheorghe Şincai, apărută la Viena în 1780, şi primul mare dicţionar etimologic românesc, cunoscut sub numele de *Lexiconul de la Buda,* apărut în 1825.

Tot Şcoala ardeleană a fundamentat teoretic şi a început să folosească practic alfabetul latin, care s-a impus, cu timpul, în toate provinciile româneşti, devenind, din 1860, alfabetul nostru oficial, în locul celui chirilic.

Prin numeroşii cărturari din Transilvania, formaţi în spiritul Şcolii ardelene, care s-au răspîndit în toate ţinuturile româneşti, s-a început la Bucureşti, Craiova şi în alte centre din Principate, învăţămîntul în limba română, fapt care a avut o influenţă fecundă asupra dezvoltării limbii literare şi a culturii noastre moderne.

După înlăturarea exagerărilor latinizante ale Şcolii ardelene, limba pe care Transilvania a adus-o, prin scriitorii ei moderni, în patrimoniul nostru literar, a fost dintre cele mai curate şi mai unitare. Scriitorii din Transilvania, cu neînsemnate excepţii, n-au scris dialectal, n-au constituit nici teoretic, nici practic, o şcoală literară regionalistă, ci au contribuit, prin autoritatea scrisului lor, la cimentarea unităţii limbii române şi la ridicarea calităţilor ei literare. Ioan Budai-Deleanu, Ioan Slavici, George Coşbuc, Ştefan O. Iosif, Octavian Goga, Ioan Agârbiceanu, Liviu Rebreanu, Lucian Blaga pot fi consideraţi modele de limbă literară, ca şi Alecsandri, Eminescu, Caragiale, Sadoveanu sau Arghezi. Refractari neologismelor inutile şi regionalismelor rare, marii scriitori din Transilvania au folosit o limbă populară, înţeleasă în tot cuprinsul românesc, dîndu-i o strălucire nouă, prin care, alături de perspectiva originală a viziunii lor artistice, ei au intrat în patrimoniul literaturii noastre clasice.

STUDII RECENTE DE ISTORIE A LIMBII ROMÂNE LITERARE ŞI DE STILISTICĂ

Lingviştii şi istoricii literari contemporani au început, în anii din urmă, să manifeste, ca şi cei din generaţiile trecute, un interes sporit pentru studiul limbii şi literaturii noastre vechi. Din rîndul acestora menţionăm, doar selectiv, pe Al. Rosetti, Dan Simonescu, I. Chiţimia, B. Cazacu, G. Ivaşcu, Al. Piru, P. Olteanu, Liviu Onu, din generaţia matură, iar dintre cei mai tineri, pe G. Mihăilă, Florica Dimitrescu, Viorica Pamfil, I. Deméni, Dan Zamfirescu, care continuă drumul, strălucit reprezentat în trecut de către T. Cipariu, B. P. Hasdeu, I. Bianu, M. Gaster, I. Bogdan, N. Iorga, Sextil Puşcariu, Ovid Densusianu, N. Drăganu, I. A. Candrea, N. Cartojan, P. P. Panaitescu ş. a.

Studierea limbii şi a literaturii noastre vechi se impune prin importanţa acestora ca etape organice în dezvoltarea culturii şi a limbii noastre literare unitare. Cercetările recente scot tot mai mult la iveală ştiinţa vechilor scriitori şi traducători, clerici şi laici, bogăţia limbii folosite de ei în exprimarea ideilor şi acţiunilor, ca şi construcţiile sintactice şi stilistice a căror valoare literară se păstrează pînă astăzi.

O contribuţie meritorie la studierea unor momente din trecut ale închegării unităţii limbii noastre literare o aduce Gabriel Ţepelea, în culegerea *Studii de istorie şi limbă literară* (Editura „Minerva", 1970). Primul moment pe care îl analizează este *Noul Testament de la Alba-Iulia* din 1648 şi folosirea acestuia la întocmirea *Bibliei de la Bucureşti* din 1688. Capitolul al doilea al culegerii este consacrat *Mineielor* (cărţilor de cult), tipărite la Rîmnic şi Buzău, între 1705 şi 1825 (137 în total), care au avut rolul istoric de a înlocui slavona cu româna în cîntările bisericeşti, ultimul sector în care slavona a mai fost folosită, la noi, pînă în secolul al XVIII-lea.

Ca momente laice, în procesul de unificare a scrisului nostru literar, sînt descrise și analizate: 1. primul îndreptar ortografic românesc cunoscut pînă acum, apărut la Viena, în 1784, sub titlul *Ortografia sau scrisoare dreaptă pentru folosul școalelor neamnicești*, adică naționale, în care se preconizează unele simplificări ale alfabetului chirilic folosit atunci la noi, cu trei ani înaintea simplificărilor aduse acestui alfabet de Ienăchiță Văcărescu în gramatica sa din 1787; 2. o nouă ediție, necunoscută pînă acum, a *Alexandriei*, apărută, la Sibiu, în 1794, în același an cu cea care se cunoștea, mai importantă decît aceasta prin norma supradialectală a textului ei.

O altă etapă, analizată de Gabriel Țepelea, este cea a discuțiilor din 1855, în periodicile din Transilvania, în care sînt relevate cîteva luări clare de poziții antilatiniste și pledoarii pentu axarea limbii literare pe baza celei populare.

Tot în cadrul preocupărilor pentru limba veche, semnalăm studiul lui I. Gheție *Contribuții la problema unificării limbii noastre literare. Momentul 1750* („Limba română, 2/1971), în care autorul ajunge la concluzia că *„în jurul anului 1750 diferențele de ordin regional din textele religioase tipărite în cele trei țări românești au fost abolite prin acceptarea normei literare muntene în cărțile moldovenești și ardelenești"*. Această unificare, observată încă de P. Maior, T. Cipariu, Al. Lambrior și M. Gaster, pe care o demonstrează Gheție, explică de ce I. Heliade Rădulescu propunea, în tinerețe, limba cărților bisericești drept model *„pentru limba filozofului, matematicului, politicului"* [1].

Printre lucrările de istorie a limbii noastre literare, tot mai numeroase în vremea din urmă, semn al unei intense și rodnice activități în acest domeniu, a rămas neremarcată, după cum ar fi meritat, o valoroasă culegere de studii a profesorului ieșean Gavril

[1] Vezi p. 171—172 din această lucrare.

Istrate : *Limba română literară* (Ed. „Minerva", Colecţia „Studii şi documente", 1970).

După încercările timide, de la sfîrşitul secolului al XV-lea — începutul secolului al XVI-lea, ale maramureşenilor rotacizanţi, traducătorii braşoveni, arată Gavril Istrate, au meritul de a fi orientat limba română literară pe un drum care avea să se dovedească deosebit de rodnic, el fiind urmat de toţi cărturarii români de mai tîrziu, indiferent de provincia din care proveneau. Amploarea tipăriturilor braşovene din secolul al XVI-lea şi scurta perioadă în care au apărut (20 de ani) presupun, — precizează el, pe drept cuvînt, — că acestea au fost rezultatul unei opere colective, nu numai a unui singur om, adică a lui Coresi. Gavril Istrate arată, în continuare, că baza limbii noastre literare nu se limitează la regiunea Braşov—Tîrgovişte, cum s-a susţinut de către cei mai mulţi istorici ai limbii române, ci că ea a cuprins o regiune mult mai largă din sudul Transilvaniei, şi anume : zona Braşov—Orăştie, cu infiltraţii puternice din Banat, din Crişana şi din Cîmpia Transilvaniei. În această vastă regiune au apărut, după încetarea tipăriturilor braşovene, importante monumente de limbă, ca *Palia de la Orăştie* din 1582, *Noul Testament* din 1648 şi *Psaltirea* din 1651, ambele tipărite la Alba-Iulia. În aceeaşi zonă a fost semnalată, la 1620, în Sîmpetru-de-Cîmpie din Hunedoara, prima traducere a *Alexandriei*. În 1674 s-a tipărit, la Caransebeş, prima poezie în limba română, scrisă de cărturarul bănăţean Mihail Halici, şi, tot în această zonă, s-a tipărit, la Alba-Iulia, în 1699, primul abecedar românesc. Din aceeaşi zonă s-au ridicat întemeietorii Şcolii ardelene : Samuil Micu, Gheorghe Şincai şi Petru Maior, ca şi Ioan Budai-Deleanu, Ioan Piuariu, Paul Iorgovici şi Gheorghe Lazăr, iar în epoca modernă, de aici au pornit Ioan Slavici, George Coşbuc, St. O. Iosif, Octavian Goga, Ioan Agârbiceanu, Liviu Rebreanu şi Lucian Blaga.

Un alt moment important al dezvoltării şi consolidării limbii noastre literare, scos în evidenţă de Gavril Istrate, folosind o sugestie a lui Al. Philippide, este cel al scriitorilor moldoveni, de la

Varlaam și Dosoftei la Sadoveanu. Limba literară, precizează Gavril Istrate, nu este privilegiul unei singure provincii, ci rezultatul unei intense comunicări între toate provinciile românești și al unui schimb continuu de scrieri religioase și laice și de creații de literatură populară. *„Traducerile efectuate în Transilvania,* scrie el, *sînt imediat cunoscute în Moldova și în Muntenia. Limba cronicarilor munteni este plină de ardelenisme și de moldovenisme"*.

Lucrarea pune în lumină rolul amplu al Școlii ardelene în dezvoltarea limbii literare, prin elaborarea de gramatici și dicționare, prin introducerea alfabetului latin, adoptarea de neologisme latino-romanice, deșteptarea interesului pentru latină și celelalte limbi romanice, valorificarea monumentelor vechi de limbă și a elementelor de limbă populară, inițierea traducerilor din limbi străine de lucrări științifice și literare și de creare a terminologiei necesare acestora.

Dintre scriitorii moderni este analizată limba și părerile despre limbă ale lui V. Alecsandri, M. Eminescu (în postume), G. Coșbuc, M. Sadoveanu (un erudit studiu asupra vocabularului acestuia), G. Ibrăileanu și O. Goga. Despre limba poeziei lui Goga, Gavril Istrate scrie: *„Poetul a ținut seama de eforturile înaintașilor săi ardeleni, moldoveni și munteni în această direcție, le-a topit într-un tot unitar și le-a dat o viziune nouă, într-o formă care ne ajută nu numai la stabilirea influenței pe care a exercitat-o Goga asupra altora, ci și la determinarea contribuției importante pe care el a adus-o la dezvoltarea limbii noastre literare"*.

Efort de analiză sistematică și de sinteză substanțială, lucrarea lui Gavril Istrate constituie o călăuză de preț pentru elaborarea viitoarei istorii complete a limbii noastre literare.

Apariția recentă, la începutul anului 1972, a ediției a doua a *Istoriei limbii române literare, perioada veche,* elaborată de Al. Rosetti, B. Cazacu și Liviu Onu, constituie un eveniment științi-

fic și editorial, care se impune salutat cu deosebită satisfacție. Față de ediția întîi, apărută în 1961, cea de față este substanțial îmbunătățită calitativ și cantitativ, iar condițiile grafice, asigurate de Editura „Minerva", satisfac cerințele cele mai exigente în materie.

Partea introductivă a ediției cuprinde expunerea problemelor de bază ale metodologiei studiului limbii literare, raporturile acesteia cu istoria literaturii, raporturile dintre „limba literară" și „limba literaturii artistice", cu care nu se confundă, dar care este principala ei formă de manifestare și sursa principală de dezvoltare, raporturile dintre „limba vorbită" și „limba scrisă" în dezvoltarea „limbii literare", caracterul normat, constituit în decurs de secole, al acesteia. Este abordată, istoric și critic, problema dacă analiza stilului individual al scriitorilor aparține sau nu lingvisticii, autorii justificînd necesitatea acestei analize de către lingviști și realizînd-o practic în lucrare.

Periodizarea istoriei limbii române literare este făcută, relevîndu-se legătura strînsă între momentele esențiale și caracteristice ale dezvoltării acesteia și cele ale dezvoltării structurii economiei și societății. Sînt analizați critic factorii interni și influențele externe care au favorizat apariția, în secolul al XVI-lea, a scrisului în limba română, urmată de întemeierea de tipografii pentru cărți românești, de răspîndirea cărții și de înființarea de școli în limba română. Se analizează discuțiile despre limbă, la care au luat parte, în fiecare epocă, scriitorii și oamenii de cultură din toate provinciile românești.

Lucrarea, care începe cu analiza limbii primelor traduceri religioase românești din secolul al XVI-lea și a primelor texte originale din același secol — istoria limbii literare fiind, în esență, cea a limbii scrise — se încheie, la începutul secolului al XIX-lea, cu analiza limbii și stilului lui Costache Conachi.

Analizele minunțioase ale fiecărui monument de limbă veche și ale limbii și stilului fiecărui autor, însoțite de numeroase repro-

duceri de texte, ilustrează procesul continuu de creștere a nivelului calitativ al limbii noastre literare, la care au contribuit, pe lîngă dezvoltarea economică și socială, factori specifici, ca efortul conștient al scriitorilor pentru menținerea legăturii strînse cu limba poporului, pentru unificarea supradialectală a limbii literare și pentru diversificarea stilurilor ei. Sînt remarcabile precizările privind : *a)* rolul tipăriturilor coresiene în impunerea graiului din nordul Munteniei și din sudul Transilvaniei ca bază a limbii noastre literare, *b)* al tipăriturilor muntene și moldovene, apărute sub domniile lui Matei Basarab și Vasile Lupu, *c)* cele despre *Noul Testament* de la Alba-Iulia din 1648, *d)* despre *Biblia de la București* din 1688, *e)* despre scriitorii religioși : Varlaam, Dosoftei și Antim Ivireanu, *f)* despre „Mineiele" de la Rîmnic și Buzău *g)* despre generalizarea, în secolul al XVIII-lea, a folosirii limbii române în biserică, *h)* despre răspîndirea, prin tipar și manuscrise, a cărților populare *(Floarea darurilor, Alexandria* ș. a.) și *i)* despre înmulțirea scrisorilor particulare și a documentelor oficiale în limba română. Într-un relief deosebit se impun, prin adîncimea analizei, precizările privind limba cronicarilor moldoveni și munteni și, mai ales, precizările asupra preocupărilor de limbă, istorie și cultură ale Școlii ardelene, care au marcat începutul declinului influențelor istorice : slavă, maghiară, turcă și neogreacă, luîndu-le, treptat, locul, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea încoace, influența fecundă a limbii latine și a limbilor romanice, în special franceza.

Lucrarea scoate în evidență bogăția și frumusețea limbii scrierilor vechi românești, apreciată de toți marii noștri scriitori, în frunte cu Eminescu și Sadoveanu, care au făcut adesea apel la resursele ei. Ea demonstrează, totodată, realizarea, aproape deplină, la începutul secolului al XIX-lea, a unificării limbii noastre literare, — deosebiri dialectale, de caracter minim, mai rămînînd numai în fonetică și vocabular, firești chiar și în cele mai unitare limbi literare.

Noua ediţie a *Istoriei limbii române literare*, a cărei elaborare a reclamat o erudiţie impunătoare şi o deosebită migală tehnico-redacţională, se adresează unui public larg de oameni de cultură şi, fără îndoială, şi străinătăţii, care o vor primi, desigur, cu preţuirea cuvenită unui instrument indispensabil de lucru, în studiul limbii, literaturii şi culturii noastre vechi. Ne exprimăm speranţa că volumul al II-lea al acestei valoroase lucrări nu se va lăsa aşteptat timp prea îndelungat.

Poetica sau retorica, disciplină cu o vechime de peste două mii de ani, este înfăţişată, în dezvoltarea ei, în mod esenţial, de Ştefan Munteanu, în lucrarea *Stil şi expresivitate poetică* (Editura ştiinţifică, 1972, p. 280). Lucrarea cuprinde şi un succint istoric al poeticii româneşti, sub numele modern de „stilistică", evidenţiind, pe lîngă preocupările, îndeobşte cunoscute, ale lui Ovid Densusianu şi Tudor Vianu, şi ale altor stilisticieni români din trecut: I. Heliade-Rădulescu, B. P. Hasdeu, Al. Philippide, G. Ibrăileanu, Sextil Puşcariu, D. Caracostea şi Lucian Blaga. Din rîndul acestora nu trebuia însă uitat E. Lovinescu, ale cărui consideraţii de stilistică din „Istoria literaturii române contemporane" (vol. VI. *Mutaţia valorilor estetice*) sînt remarcabile.

Dintre cercetările mai noi sînt menţionate contribuţiile lui B. Cazacu, I. Coteanu, Solomon Marcus, Henri Jacquier. G. I. Tohăneanu, Gh. Bulgăr, Mihaela Mancaş, Liliana Ionescu, Pompiliu Dumitraşcu, Victor Iancu, Sorin Alexandrescu, Henri Wald, Sanda Golopenţia ş. a. Lipseşte dintre aceştia Alexandru Bojin, autor al lucrării *Studii de stil şi limbă literară*, apărută în 1969.

Atît cercetările româneşti din trecut, cît şi cele de astăzi, marchează o mare diversitate de puncte de vedere, mergînd de la metoda pozitivistă la cea structuralistă modernă.

Cea mai cuprinzătoare parte a lucrării este consacrată problemelor teoretice ale stilisticii, însoţite de aplicaţii pe texte literare.

Obiectul de bază al stilisticii literare este funcţia cuvîntului în creaţia artistică, capacitatea lui expresivă, spre deosebire de limba curentă, în care are rolul de comunicare directă, informaţională. Cu alte cuvinte, stilistica literară analizează factorii care transformă comunicarea lingvistică în mesaj poetic. Hotărîtoare, în creaţia poetică, este intenţia estetică a scriitorului, realizată într-o structură stilistică specifică, în care, esenţială este sugestia prin imagine. Ca o exemplificare, autorul relevă deosebirea dintre expresia concretă „*vîntul vîjăie*", care redă acustic, „în copie", fenomenul natural, şi versul eminescian „*melancolic cornul sună*", care comunică o impresie, o reacţiune afectivă a poetului la un fenomen exterior. Nu este, fireşte, vorba de două „limbi" deosebite, ci de folosirea aceloraşi virtualităţi ale limbii comune, dar altfel organizate în limba poetică, din punct de vedere semantic, sintactic şi prozodic, decît în vorbirea comună. „*Faţă de starea potenţială şi difuză a expresivităţii lingvistice, prezentă în vorbirea comună,* precizează Ştefan Munteanu, *cea poetică ne apare ca rezultat al unui proces intenţional de selecţie şi absorbţie a unor anumite mijloace de expresie ; ele sînt aduse dintr-o stare latentă în una de actualizare şi evaluare artistică, motivată de un context de gîndire în care este implicată o reacţiune a sensibilităţii, o atitudine afectivă*" (p. 10).

După delimitări teoretice nuanţate, în care sînt conturate obiectul şi metodele stilisticii literare, se analizează o serie de fapte de limbă poetică din punctul de vedere al expresivităţii lor, luate din opera lui Eminescu, Odobescu, Sadoveanu, Brătescu-Voineşti, Arghezi, Lucian Blaga ş. a.

Autorul precizează că obiectul stilisticii este esenţial sincronic, dar că este posibilă şi cercetarea diacronică, adică analiza, în timp, a limbajului poetic, dacă se ţine seama de sistemul semantic şi de mijloacele de expresie dominante în diferitele epoci.

Stilistica este apreciată de autor ca o disciplină „*de la care se aşteaptă mai mult decît a izbutit să dea pînă acum şi de la ale*

cărei principii ar urma să se împărtășească știința literară", citînd, în această privință, cuvintele lui J. Hankis de la „Al II-lea Congres internațional de literatură comparată" (1958) : *„Ceea ce evoluția științelor naturii datorează microscopului, disciplina noastră* (teoria literaturii) *este pe cale să o datoreze renașterii stilisticii"* (p. 99).

Stil și expresivitate poetică, rezultat al unor studii aprofundate, este scrisă, pe alocuri, prea concis și dens, ceea ce nu facilitează accesul general, pe care ar trebui să-l aibă o asemenea lucrare. Dar această înclinație spre excesivă conceptualizare — caracteristică studiilor de erudiție — nu umbrește meritul esențial al lucrării de a fi o valoroasă contribuție la promovarea și stimularea, la noi, a cercetărilor de stilistică literară.

În stilistica și istoria limbii române literare, s-a impus, într-un relief deosebit, prin pasiunea stăruitoare și competența unanim recunoscută, romanistul maghiar Ladislau Gáldi, profesor la Universitatea din Budapesta. El a publicat, în ultimele patru decenii, în limbile maghiară, italiană, franceză, germană și română, un număr impresionant de lucrări în aceste domenii (dăm titlurile în traducere) : *Valoarea expresivă a neologismelor latino-romanice în limba română, Influențe italo-grecești asupra versificației românești, Influența neogreacă asupra limbii române în epoca fanariotă, Psaltirea lui Dosoftei, Stilul poetic al lui Mihai Eminescu*, cărora le-a adăugat recent o nouă lucrare valoroasă : *Introducere în istoria versului românesc* (Editura „Minerva", Colecția „Universitas", 1971, 481 p.).

Începînd cu poezia populară — inclusiv cu cea din dialectele sud-dunărene ale limbii române — și cu primele versuri românești culte din secolul al XVII-lea, Ladislau Gáldi analizează, în această lucrare, evoluția versului românesc, în elementele lui formale esențiale — metru, rimă și strofă — pînă în epoca contemporană, cu excepția ultimilor 25 de ani, care vor forma obiectul unei apropiate lucrări viitoare a autorului. Cercetarea, foarte minuțioasă,

este făcută şi în perspectivă comparatistă, identificîndu-se influenţele străine, adăugate, în cursul timpului, moştenirii latine : greacă-bizantină, polonă, neogreacă, italiană şi franceză, care au îmbogăţit, fiecare, formele versului românesc. Curentă pretutindeni astăzi, cercetarea comparatistă este justificată de faptul că elementele versului nu se limitează la o singură limbă, ele avînd o largă răspîndire prin contactele culturale fireşti între popoare.

Folosind, cu discernămînt critic, toate studiile româneşti despre versificaţie, Ladislau Gáldi acordă o atenţie deosebită marilor noştri poeţi clasici, care au marcat momente importante în tehnica versului : Ioan Budai-Deleanu, Grigore Alexandrescu, Alecsandri, Eminescu, Macedonski, Coşbuc, Goga, Tudor Arghezi şi Lucian Blaga.

În capitolele consacrate curentelor poetice moderniste — parnasianism, simbolism, impresionism — este analizată tehnica versului în operele poeţilor mai reprezentativi ai acestor curente : M. Codreanu, I. Minulescu, I. Pillat, G. Bacovia, I. Barbu, I. Vinea, Al. Al. Philippide ş. a.

Din studiul aprofundat al lui Ladislau Gáldi rezultă unele constatări generale, ce se impun, în mod deosebit, subliniate, şi anume : marea varietate şi originalitatea versificaţiei româneşti, influenţa constantă — uneori hotărîtoare — a poeziei noastre populare în tehnica versului tuturor poeţilor români şi, mai ales, marea expresivitate a limbii române, manifestată în varietatea impresionantă a metrului şi a combinaţiilor strofice. Această expresivitate s-a manifestat şi în puterea de asimilare a influenţelor străine. *„Toate împrumuturile metrice,* scrie Ladislau Gáldi, *s-au realizat cu ajutorul unei limbi care a dat fiecărei forme împrumutate ceva nou : specificul limbii române. Secole de-a rîndul a avut loc un gigantic proces de asimilare, ale cărui rezultate nu depindeau numai de talentul poeţilor, ci şi de geniul limbii".*

Mai rezultă, din acelaşi studiu, originalitatea versului liber românesc, ca sistem individual de manifestare a unei spontaneităţi

poetice explozive. Încă în 1908, Ovid Densusianu, lingvist și poet, scria în această privință : *„Una din achizițiile cele mai însemnate ale poeziei noi este introducerea versului liber, la baza căruia stă concepția ritmurilor mai variate, mai vii, de mai multă spontaneitate, de nuanțări mai subtile, de redare mai expresivă a stărilor sufletești complicate. Versul liber a adus în estetică o revoluție ce lasă departe ce au realizat romanticii"* („Vieața nouă", 1908, p. 217).

Valoroasă contribuție la cunoașterea evoluției versului românesc, noua lucrare a lui Ladislau Gáldi marchează o realizare de seamă în analiza stilistică și lingvistică a poeziei românești, stimulînd studiul ei printr-un exemplu demn de urmat.

„MOMENTUL EMINESCU ÎN EVOLUȚIA LIMBII ROMÂNE LITERARE"

Rolul covîrșitor al lui Eminescu în dezvoltarea literaturii și a limbii noastre literare a determinat crearea, începînd din 1971, a unei catedre speciale „Mihai Eminescu" la Universitatea din București. Încredințată eruditei profesoare Zoe Dumitrescu-Bușulenga, această catedră are menirea de a constitui un stimulent perpetuu pentru cercetarea, sub aspecte noi, insuficient valorificate pînă acum, a operei marelui nostru poet. Unul dintre aceste aspecte este cel al limbii lui Eminescu, despre care criticii și lingviștii sînt unanimi în a-i recunoaște frumusețea înnoitoare în poezia și în proza modernă românească.

Limba lui Eminescu a făcut, în trecut, obiectul unor studii sporadice, dar în ultimii ani ea a început să fie analizată prin cercetări aprofundate și sistematice. Cele mai elocvente expresii ale

acestor preocupări le constituie apariţia, în 1964, a impunătoarei lucrări *Stilul poetic al lui Mihai Eminescu* de Ladislau Gáldi, iar în 1968, a *Dicţionarului limbii poetice a lui Eminescu,* iniţiat în 1956 şi elaborat, sub conducerea lui T. Vianu, de către Institutul de lingvistică din Bucureşti.

Pe linia acestor lucrări sistematice, semnalăm apariţia recentă, în Editura „Minerva", colecţia Universitas, a lucrării lui Gh. Bulgăr *Momentul Eminescu în evoluţia limbii române literare* (338 p.), rezultat al unor investigaţii îndelungate ale autorului asupra limbii române literare.

În lucrarea sa recentă, Gh. Bulgăr analizează, începînd cu Şcoala ardeleană, preocupările şi tendinţele care au însemnat o linie ascendentă în scrisul românesc, încadrînd ideile despre limbă ale lui Eminescu în această tradiţie. El relevă mai ales problemele de limbă apărute după mijlocul secolului trecut, care au atras în mod deosebit atenţia lui Eminescu : echilibrul necesar între tradiţie şi inovaţii, studiile de lingvistică care au contribuit la progresul limbii literare, scriitorii care au consolidat linia evolutivă, ascendentă, a limbii scrise şi a stilurilor limbii noastre literare.

Cînd apare Eminescu, controversele asupra dezvoltării sănătoase a limbii române literare sînt în plină efervescenţă, el participînd la aceste discuţii cu mare pasiune şi competenţă.

Gh. Bulgăr combate afirmaţia lui Garabet Ibrăileanu că, pe la 1880, încetaseră polemicile în jurul limbii, relevînd că chiar în acel an opiniile lui Eminescu şi ale altor scriitori erau foarte critice la adresa „stricătorilor de limbă". El arată cît de originale şi de fundamentate istoric erau ideile marelui poet despre moştenirea noastră literară, despre fondul popular al limbii scriitorilor anteriori — Heliade, C. Negruzzi, Alecsandri, Odobescu — şi despre rolul acestora în perfecţionarea limbii române literare.

Ideile lui Eminescu despre problemele cultivării limbii literare, concretizate în creaţia sa, sînt ilustrate mai ales prin analiza variantelor, prezentate cronologic în ediţia Perpessicius, în care poetul a

aplicat principiile sale privind perfecţionarea şi modernizarea limbii noastre literare.

Partea finală a lucrării cuprinde „posteritatea" lui Eminescu, felul în care scriitorii care i-au urmat — Slavici, Caragiale, Coşbuc, Vlahuţă, Macedonski — au fost inovatori în limbă pe bazele teoretice şi istorice preconizate de marele poet.

Relevînd rolul determinant pe care Eminescu l-a avut în dezvoltarea limbii române literare, lucrarea lui Gh. Bulgăr, prin implicaţiile ei teoretice şi istorice, depăşeşte interesul unui studiu lingvistic de specialitate, constituind o analiză amplă a unui aspect esenţial al culturii noastre din secolul trecut, al efortului colectiv pentru perfecţionarea limbii române.

LIMBA POEZIEI LUI OCTAVIAN GOGA

Analiza limbii şi stilului scriitorilor ocupă un loc tot mai important în preocupările lingviştilor, criticilor şi istoricilor noştri literari de astăzi. Faptul că toate monografiile recente asupra scriitorilor din trecut cuprind capitole consacrate limbii acestora dovedeşte o lărgire substanţială a cîmpului de investigaţie şi de adîncire a analizei mecanismului complex şi subtil al creaţiei literare.

Un exemplu elocvent îl oferă, în această privinţă, creaţia poetică a lui Octavian Goga.

Izvoarele limbii operei sale au fost indicate de însuşi poetul, în *Fragmente autobiografice* (1933) : folclorul, limba locului natal, a cărţilor bisericeşti din familie şi a literaturii culte, mai ales poezia lui Eminescu. Poet al maselor, Goga a folosit limba vorbită de masa poporului de la ţară, cu bogăţia ei de imagini, proverbe, zicători şi onomastică populară.

De la observațiile sumare, cu caracter impresionist, făcute în trecut asupra limbii lui Octavian Goga și, în general, asupra limbii și stilului oricărui scriitor, s-a ajuns, în ultimele două decenii, la elaborarea unor studii sistematice și aprofundate, datorită îndeosebi impulsului dat, la noi, cercetărilor în acest domeniu, de către Tudor Vianu, prin *Arta prozatorilor români* (1941), *Probleme de stil și artă literară* (1955), *Problemele metaforei și alte studii de stilistică* (1957), *Stilistică literară și stilistică lingvistică* ș. a.

Primul care a făcut, în anii din urmă, o cercetare meritorie asupra limbii poetice a lui Octavian Goga este Gheorghe Bulgăr („Limba română", nr. 3/1957). Pe lîngă observațiile de ordin stilistic și estetic, studiul acestuia cuprinde și o statistică a lexicului primului volum de poezii (1905) al lui Goga, care este format, în proporție de 83 la sută, din cuvinte aparținînd fondului comun al limbii, 15 la sută sînt cuvintele din graiul local și 3 la sută neologisme latino-romanice.

În 1969, Alexandru Bojin, în *Studii de stil și limbă literară*, referindu-se la limba și stilul operei poetice a lui Octavian Goga, formulează concluzia că poetul a acordat, *„în totalitatea creației sale, o mare atenție armoniei versului, forței de evocare a cuvîntului, încărcării lexicului cu o mare forță expresivă"*, iar Constantin Ciopraga, în *Literatura română între 1900 și 1918* (1971), constată că *„simplitatea clasică a poeziilor lui Goga dovedește un extraordinar meșteșug"*. Sobrietatea lor *„ține de legătura cu folclorul, contact ce explică, prin intermediul baladelor, tendința narativă"*. Constantin Ciopraga sesizează, în perioada studiată, impunerea unui *„stil Goga, grandios-vizionar, rezultînd din amplificarea dimensiunilor și repetiția în ritm suitor"* și că *„lirica lui expozitivă, retorică, descinde din baladă, fiind structural orală"* (p. 229—230).

O pătrunzătoare analiză a limbii poeziei lui Goga o face, de asemenea, Gavril Istrate, în culegerea *Limba română literară. Studii și articole* (1970, p. 376—399). El relevă, în mod just, că *„poetul s-a orientat de la început spre o limbă populară cu foarte puține particularități ardelenești propriu-zise, dar îmbinată cu numeroase*

elemente de vocabular specific textelor bisericeşti", subliniind în continuare, că limba poeziei lui Goga este în concordanţă nu numai cu conţinutul fiecărui volum în parte, ci şi cu împrejurările istorice în care a fost creată poezia acestuia.

G. Istrate nu împărtăşeşte aprecierea lui G. Ibrăileanu că neologismul este nepotrivit în poezia lui Goga, aceasta fiind o măiastră împletire între elementul popular şi cel cărturăresc, de nuanţă biblică. *„Neologismul la Goga,* observă Istrate, *apare în funcţie de conţinutul poeziilor, mai ales în ultimele volume. Chiar termenii religioşi îşi schimbă sensul în evoluţia poetică a lui Goga, în funcţie de tematica socială"*.

În poezia lui Octavian Goga sînt folosiţi termeni ardeleneşti, dar fără stridenţe regionale şi arhaice, precum şi cuvinte şi expresii munteneşti şi moldoveneşti, pe care *„le-a topit într-un tot unitar şi le-a dat o viziune nouă, într-o formă care ne ajută nu numai la stabilirea influenţei pe care a exercitat-o Goga asupra altora, ci şi la determinarea contribuţiei importante pe care a adus-o el la dezvoltarea limbii noastre literare"* (p. 399).

Cel mai amplu studiu asupra mijloacelor expresive ale operei poetice a lui Goga, în structura şi evoluţia lor, l-a realizat Ion Dodu Bălan, în masiva monografie *Octavian Goga*, apărută în 1971, în preajma împlinirii a 90 de ani de la naşterea marelui poet al Transilvaniei. Ion Dodu Bălan consacră limbii şi stilului lui Goga două capitole din lucrare : *Funcţia estetică a elementului religios în lirica lui Goga* (p. 205—208) şi *În intimitatea laboratorului poetic* (p. 310—321). Exegetul erudit al operei lui Goga demonstrează că termenii religioşi din poezia acestuia îndeplinesc o funcţie estetică de context, fără nici un caracter mistic, la fel ca în poezia noastră populară şi în cea religioasă cultă, puternic străbătută de accente laice, de probleme sociale şi naţionale. Prezenţa tonului biblic în poezia lui Goga, a termenilor arhaici şi religioşi afirmă, scrie Ion Dudu Bălan, „autohtonia noastră pe aceste locuri".

Analizînd procedeele poetului de folosire și prelucrare a limbii, Ion Dodu Bălan relevă importanța mare pe care a acordat-o Goga expresiei lingvistice, străduința lui evidentă, de la o ediție la alta a poeziilor, de a-și perfecționa mereu exprimarea, prin imagini mai sugestive, prin rime mai bogate, prin trecerea de la cuvintele și fonetismele regionale la cele literare, păstrînd nealterat caracterul popular și de mare efect mobilizator al limbii creațiilor sale.

ARTA ARGHEZIANĂ A CUVÎNTULUI

Vasta și complexa creație argheziană a generat o bogată literatură critică, cifrată, pînă în prezent, la peste 800 de titluri. Cărțile scrise despre Tudor Arghezi, apărute între 1930—1969, sînt în număr de 14, studiile cuprinse în diferite culegeri, circa 80, iar restul : articole de reviste și ziare. Autorii cărților sînt critici de prestigiu ai vieții noastre literare : Pompiliu Constantinescu, G. Călinescu, D. Caracostea, Tudor Vianu, Șerban Cioculescu, O. S. Crohmălniceanu, D. Micu, E. Manu ș. a.

În anii din urmă, studiile de prezentare generală sînt în scădere, începînd să se înmulțească lucrările de aprofundare a unor aspecte speciale ale operei argheziene. O lucrare de această natură, și anume asupra limbii operei lui Tudor Arghezi, a publicat recent Al. Bojin, cu titlul „Valori artistice argheziene" (Ed. didactică și pedagogică, 1971, 238 p.), în care e cuprinsă și bibliografia menționată la începutul acestor rînduri.

Limba creației argheziene este unul din aspectele cele mai atrăgătoare ale acesteia, marele artist fiind un neîntrecut maestru al cuvîntului românesc. Ceea ce impresionează, în mod deosebit, în

opera lui Tudor Arghezi, este neobişnuita bogăţie lexicală, originalitatea sintaxei poetice a frazei, fonetismul expresiei, numărul uimitor de mare al imaginilor, comparaţiilor şi metaforelor. Dar Tudor Arghezi nu „creează" o limbă nouă, cum greşit se spune despre marii poeţi. El foloseşte, ca şi ceilalţi clasici ai noştri, în primul rînd, fondul tradiţional al limbii, tezaurul popular şi cel al scriitorilor care l-au precedat, mai ales Eminescu. Această remarcă a făcut-o, pregnant, G. Călinescu, în „Contemporanul" din 20 mai 1960: „*Indiscutabil, deşi nu fundamental, este însă* — scrie acesta — *eminescianismul lui Tudor Arghezi. Fi-va răsunetul unui îndelung cult pentru marele poet al «Luceafărului» sau numai încercarea eroică de a pune cuprins nou în formele de aramă ale lui Eminescu? Regăsim, însă, cu vocabular proaspăt, dar cu vechea armonie, erotismul şi idila eminesciană, cu reminiscenţe ce n-au putut fi înăbuşite*".

Sprijinindu-se pe pilonii puternici ai folclorului şi ai marilor înaintaşi, Tudor Arghezi a realizat o expresie poetică proprie, originală, străină manierismului şi formalismului.

Lexicul lui are puţine neologisme, dominante fiind cuvintele populare, unele regionalisme din Oltenia şi Muntenia, unele arhaisme şi expresii argotice. Bogatul registru lexical arghezian este plin de nume şi nuanţe din domeniile cele mai variate: fauna şi flora românească, elemente cosmice, pietre preţioase, metale nobile ş. a. Dar, pe lîngă bogăţia lui, lexicul lui Tudor Arghezi impresionează prin calitatea de simbol pe care o dă el cuvintelor, în diferite contexte stilistice: *muntele* simbolizează cînd măreţia idealurilor poetului, cînd eternitatea, cînd povara morală a vieţii; *cheia* simbolizează putinţa şi neputinţa poetului de a străbate căile vieţii şi suferinţele ce-i stau în faţă; *piscul* reprezintă idealul moral spre care tinde poetul; *lumina* semnifică ieşirea la viaţă, zorii lumii viitoare, tendinţa de mărire, puritate morală, înţelepciune. Simbolistica are, în creaţia lui Tudor Arghezi, o arie foarte largă, formînd una din trăsăturile esenţiale ale artei sale a cuvîntului.

Într-un relief deosebit se impun, în lucrarea lui Al. Bojin, capitolele despre limba „florilor de mucigai" şi despre metafora argheziană. În ceea ce priveşte tehnica versificaţiei, autorul se limitează la cîteva observaţii preliminarii, obiectul fiind prea vast şi cerînd o cercetare specială.

Din analiza limbii operei lui Tudor Arghezi, întreprinsă de Al. Bojin, rezultă, pe lîngă arta ingenioasă în folosirea de „cuvinte potrivite" a poetului, marea revărsare de suflet, de sinceritate şi de bogăţie morală pe care o exprimă. *„În fiecare element al artei lui* — conchide autorul — *Tudor Arghezi toarnă o părticică din sufletul lui, din marile lui resurse artistice şi fiecare element, oricît de neînsemnat ar părea la prima vedere, are reflexe estetice incontestabile în structura de ansamblu a poeziei argheziene"* (p. 194).

Studiile de stilistică literară aplicate marilor noştri scriitori sînt abia la început. Lucrarea lui Al. Bojin este un prim îndreptar pentru analiza în continuare a limbii şi stilului lui Tudor Arghezi.

Probleme de cultivare a limbii

Este un fapt evident, pentru orice vorbitor al limbii române, marea ei bogăţie lexicală actuală şi nivelul înalt al calităţilor ei expresive, provenite din două surse, aparent contradictorii, dar, în fapt, complementare: limbajul popular şi neologismele latino-romanice. Exemplul viu al prezenţei celor două surse de continuă sporire a capacităţii de exprimare a limbii române — rezultat firesc al necesităţilor crescînde de comunicare, în societatea modernă — îl oferă, în primul rînd, publicaţiile periodice, mai numeroase astăzi decît oricînd în trecut.

Dar paralel cu acest proces de îmbogăţire a limbii noastre se impune observarea critică a felului în care sînt folosite, în scris şi vorbire, îndeosebi cuvintele şi expresiile noi, pentru a feri exprimarea de ambiguităţi şi confuzii. Această acţiune de „cultivare a limbii" are o veche tradiţie în cultura noastră, ea afirmîndu-se mai ales în epocile de cotitură, cînd, concomitent cu dezvoltarea economiei, a societăţii şi a culturii, se produc schimbări însemnate şi în limbă, în special în vocabular şi frazeologie. Susţinută astăzi de publicaţiile de specialitate, de presa de mare tiraj, de posturile de radio şi televiziune, în emisiuni speciale, acţiunea de cultivare a limbii române s-a impus prin contribuţia competentă şi pasionată a unor lingvişti de prestigiu, ca: Al. Graur, Ion Coteanu, Sorin Stati, Valeria Guţu-Romalo, Florica Dimitrescu, Gheorghe Bulgăr, Grigore Brâncuş, Ion Diaconescu, Nicolae Mihăescu, Theodor Hristea, Mioara Avram, Flora Şuteu ş. a.

Contribuţii numeroase în acest domeniu a adus — şi aduce în continuare — N. Mihăescu, doctor în filologie, care susţine, de ani de zile, rubrica, interesantă, de cultivare a limbii în „Informaţia Bucureştiului" şi care a publicat, pînă acum, lucrările: *Abateri de la exprimarea corectă* (1963), *Limba noastră, probleme de lexic*

şi gramatică (1963), iar, recent, *Carte despre limba românească* (Editura didactică şi pedagogică, 1972, 188 p.).

Conţinutul acestei noi lucrări, ca şi al celor precedente, îl formează probleme — aşa zicînd — de gramatică vie, adică izvorîte din funcţionarea dinamică a vorbirii şi scrierii româneşti de astăzi, indicîndu-se, în fiecare caz, forma corectă.

După ce arată rolul fecund al neologismelor latino-romanice în exprimarea mai precisă şi mai nuanţată a ideilor şi sentimentelor, N. Mihăescu examinează folosirea greşită a unora dintre acestea, ca: „extrapolare", „acurateţă", „parcimonios", „trepied" (în loc de „triptic"), precum şi o serie de expresii improprii, ca: „felicitate critică", „acţiune subminativă" (în loc de „acţiune de subminare") ş. a. În contrast cu astfel de construcţii artificiale, el relevă bogăţia şi exactitatea limbii unor mari scriitori clasici, ca Ion Creangă, Mihail Sadoveanu sau Ion Luca Caragiale, care, deşi folosesc o sinonimică bogată, nu creează niciodată contexte pleonastice şi confuze, redînd exact noţiunile şi sugerînd concret imaginile situaţiilor evocate. Nici rolul prepoziţiilor, conjuncţiilor, al acordului gramatical şi al punctuaţiei, în frazele arborescente, nu este neglijat de N. Mihăescu, privind mai ales stilul poeziei noi de astăzi.

Bogat şi interesant este capitolul „Locuţiuni şi expresii", în care se explică sensul şi se indică folosirea corectă a cîtorva zeci de locuţiuni şi expresii populare sugestive, ca: „a-l tăia capul", „a-şi aprinde paie în cap", „a intra la apă", „a-i lăsa gura apă", „a-şi pune pofta în cui", „a o lăsa baltă", „a-şi da arama pe faţă", „a ajuns cuţitul la os", „a ajuns funia la par", „a face haz de necaz", „nici în clin nici în mînecă", „laie ori bălaie", „verzi şi uscate", „sănătos tun" ş. a. Cu privire la expresia „a alege pe sprînceană", care este explicată în mod just ca fiind asociată cu o idee de valoare, adică de ceva sau cineva cu calităţi deosebite, trebuie avut în vedere şi sensul ei negativ, de alegere voită pentru a favoriza ceva sau pe cineva în detrimentul echităţii.

Prin întreg cuprinsul ei, noua lucrare a profesorului N. Mihăescu, *Carte despre limba românească*, este un îndreptar instructiv de folosire corectă a limbii române și un apel la datoria fiecărui vorbitor de a ridica nivelul calitativ al exprimării, în concordanță cu cerințele gramaticii și logicii limbii noastre.

CUVINTE ȘI EXPRESII ROMÂNEȘTI NOI ȘI VECHI

Oricine poate constata, prin observație directă, cum încep să fie folosite, în limba curentă — vorbită și scrisă — cuvinte și expresii noi, cum dispar, sau își schimbă sensul, altele. Atît aparițiile noi, cît și schimbările de sens sînt însoțite, în general, din partea vorbitorilor, de reacții afective: de acceptare sau de respingere.

Semnalăm cîteva dintre aceste fapte lingvistice:

În ultimele decenii, a avut multă circulație, în limba română, cuvîntul *lipsă*, cu sensul de „neajuns, defect": *are lipsuri, are unele lipsuri, are multe lipsuri*, sau, în glumă: *băiat bun, dar cu lipsuri*. Cuvîntul, deși popular, a început, ca urmare a prea desei lui întrebuințări, să piardă terenul, în favoarea neologismelor latino-romanice: „deficiență" și „defect".

Numai cu cîțiva ani în urmă, avea o largă întrebuințare, potențată de instituțiile oficiale pe care le denumea, cuvîntul *sfat*: *Sfat popular*, în toate comunele din țară, *Sfat regional*, în toate fostele regiuni ale țării. Era, de fapt, o revenire la denumiri ca *Sfatul domnesc* sau *Sfatul negustoresc*, pe care le-am avut altădată. De cînd se folosește denumirea neologică de *consiliu*, cuvîntul *sfat* și-a restrîns sfera de întrebuințare, aproape exclusiv la relațiile intime: *îți dau un sfat, te sfătuiesc*, dar și aici a început să fie concurat de expresiile neologice latino-romanice: *îți re-*

comand, îţi dau ideea, îţi sugerez, îţi atrag atenţia, te fac atent, preferate, instinctiv, de o tot mai mare parte a vorbitorilor.

Este frecvent întrebuinţat astăzi cuvîntul *finalizare,* cu sensul propriu de „punere în practică a unei invenţii sau inovaţii în scopul precis pentru care au fost create". Recent, a început însă să se facă confuzia cu *finisare,* operaţia de „terminare, de desăvîrşire a unei lucrări începute", — confuzie care trebuie evitată, pentru a se menţine distincţia reală dintre cele două acţiuni.

O circulaţie obsedantă o are, în prezent, cuvîntul *problemă.* Pe lîngă numeroase titluri de cărţi, studii, reviste şi articole, în cele mai diferite domenii : *Probleme economice, Probleme de logică, Probleme de filozofie, Probleme de tehnică, Probleme de agricultură, Probleme de gramatică,* aproape nimeni nu mai are „greutăţi" sau „necazuri", ci toată lumea are *probleme,* grele sau uşoare : „de rezolvat", „de pus", „de ridicat", „de dezbătut", „de studiat" etc. Folosirea, în cazuri prea numeroase, a acestui cuvînt, fără nuanţarea necesară a specificului noţiunilor, situaţiilor şi acţiunilor la care se referă, constituie o sărăcire a vocabularului, iar cuvîntul este expus, în mod inevitabil, uzurii, banalizării.

Se foloseşte foarte des, deşi este chiar neplăcută, expresia : *a desfăşurat activitate,* care denotă aceeaşi sărăcire de vocabular, ca *problemă.* În locul ei, se poate spune mult mai sugestiv : „s-a afirmat", „s-a impus" sau „s-a distins prin realizări", — dacă este cazul „remarcabile", — într-un anumit domeniu de activitate sau în altul.

Folosirea mecanică a expresiilor gata-făcute, fără efortul de a adapta limbajul şi gîndirea la situaţii concrete, se manifestă pregnant în necroloage. Deşi este vorba, uneori, de încetarea din viaţă a unor savanţi, la vîrsta de 90 de ani şi chiar mai mult, care n-au mai putut face nimic de seamă de cel puţin un deceniu, se spune, aproape invariabil, despre fiecare, că „moartea lui este o grea pierdere pentru ştiinţă", cînd situaţia se poate nuanţa prin „lasă" sau „a lăsat", în urma sa, o „mare" sau „importantă" moştenire ştiinţifică în domeniul în care a lucrat.

În revistele literare și științifice de astăzi se întîlnesc frecvent cuvinte și expresii noi, luate din celelalte limbi romanice, ca: *alert, dezinvolt, fioriturі, florilegiu, interferență, valență, dimensiune afectivă* ș. a., care sînt înțelese ușor de orice cititor cu o cultură medie. Folosirea lor nu întîmpină, în general, nici o rezistență afectivă, ele corespunzînd tendinței de neologizare, cu termeni latino-romanici, a vocabularului nostru, de urbanizare și intelectualizare crescîndă a unor mase tot mai largi de cititori.

*

* *

Prin folosirea lor intensă, unele cuvinte își lărgesc, altele își restrîng cîmpul semantic, ajungînd la sensuri și întrebuințări îndepărtate de cele originare.

Luăm, ca exemple, cîțiva termeni dintre cei mai uzuali în vorbirea și scrisul zilelor noastre.

Sînt foarte des folosiți astăzi termenii „*tehnică*" și „*tehnologie*", care denumesc noțiuni apropiate, dar distincte una de alta. Oricine deschide *Dicționarul limbii române moderne* constată că prin „*tehnică*" se înțelege „totalitatea uneltelor și a practicilor producției, totalitatea procedeelor întrebuințate în practicarea unei meserii, a unei științe, iar prin *tehnologie* „totalitatea cunoștințelor despre metodele și mijloacele de prelucrare a materialelor." Cu alte cuvinte, „*tehnologia*" este partea teoretică a „*tehnicii*", suma cunoștințelor fundamentale în această materie. De o vreme încoace însă, prin substituire, termenul „*tehnologie*" a început să fie tot mai des folosit în locul celui de „*tehnică*". Se vorbește în mod obișnuit — și se scrie — despre „succesele obținute pe baza unei tehnologii noi", despre „avîntul tehnologic", despre „revoluția tehnologică". Studiile și cărțile nu se mai intitulează „Tehnica oțelului", a „construcțiilor", ci „Tehnologia oțelului", a „cimentului", a „construcțiilor" etc. Sfera de întrebuințare a lui „*tehnologie*" s-a extins, deci, și își continuă extinderea, în detrimentul „*tehnicii*."

Alţi termeni, cu situaţie identică, sînt *„metodă"* şi *„metodologie"*. *„Metoda"* este definită, în acelaşi dicţionar, ca „procedeu folosit pentru realizarea unui lucru sau atingerea unui scop", iar *„metodologia"* : „ştiinţa care se ocupă de metodele cercetării, totalitatea metodelor de cercetare folosite într-o ştiinţă". Prin aceeaşi substituire de sens, ca în cazul „tehnică — tehnologie", termenul *„metodologie"* este tot mai frecvent folosit, în loc de *„metodă"*. Un titlu de articol, apărut recent într-un ziar din Capitală, este concludent în această privinţă : „Metodologii moderne pentru reducerea consumului de metal". Puţini mai spun şi mai scriu astăzi *„metoda"* unei ştiinţe, ci *„metodologia ei"*. Nu există, desigur, o opoziţie fundamentală între aceşti doi termeni, cum nu există o asemenea opoziţie nici între *„tehnică"* şi *„tehnologie"*, dar fiecare îşi are sensul şi sfera lui proprie de întrebuinţare, pe care *„tehnologie"* şi *„metodologie"* au început să le extindă, iar *„tehnică"* şi *„metodă"*, să le restrîngă.

O situaţie asemănătoare cu cea din română, a termenilor care denumesc aceste noţiuni, se constată, cum observă Jacques Cellard („Le monde", 23 Juillet 1972) şi în limba franceză, de unde i-am împrumutat.

Alte două cuvinte care încep să fie confundate sînt : *problemă* şi *problematică.*

Care este explicaţia avansului pe care *„tehnologie"*, *„metodologie"* şi *„problematică"* îl iau faţă de *„tehnică"*, *„metodă"* şi *„problemă"* ? Ea este, în parte, de natură psihologică. Termenii *„tehnologie"*, *„metodologie"* şi *„problematică"*, care sînt mai sonori, par mai savanţi, mai plini de ştiinţă, mai prestigioşi, mai avansaţi. De aceea, scoşi din accepţia lor comună, ei au început să înlocuiască pe mai modeştii şi mai puţin sonorii *„tehnică"*, *„metodă* şi *„problemă"*.

Se face tot mai des astăzi confuzie între *maximal* şi *maxim* sau *maximum*. Citim frecvent în ziare expresii, ca : *„Zi de zi, la nivelul sarcinilor maximale"* sau *„realizarea maximală a planului"*. Cuvin-

tul *maximal* s-a folosit și este folosit corect în limba română numai în expresia : *preț maximal*, „preț a cărui depășire este interzisă de lege". Pentru realizarea la nivelul cel mai înalt a unui plan sau a unor sarcini, corect e cuvîntul *maxim* și expresia *„la maximum"*

O atracție psihologică deosebită exercită, în prezent, termenul *„vocație"*. El înseamnă „înclinație, aptitudine individuală pentru o anumită artă sau știință, chemare pentru un anumit domeniu de activitate sau profesiune". În scrisul de astăzi, întîlnim însă o deplasare figurată, pe plan colectiv, a termenului. Citim, de exemplu, titluri ca „Turismul — o vocație contemporană", sau „Vocația universală a artei populare românești".

Un adjectiv, folosit în sens foarte larg, este *„estetic"*. Nici pentru *„estetică"*, socotită, în general, ca „știință a frumosului" și nici pentru *„estetic"* nu există, pînă acum, o definiție care să satisfacă, în primul rînd, pe esteticieni. Faptul a fost relevat și în cadrul recentului „Congres internațional de estetică", ținut la București între 28 august — 2 septembrie 1972. Nu ne propunem să rezolvăm această dificilă problemă, care rămîne deschisă controverselor, atestate de dicționarele generale și de specialitate, ci numai să semnalăm varietatea interpretării celor doi termeni, demnă de atenția atît a filozofilor, cît și a lingviștilor.

TERMENI DE IARNĂ

În legătură cu anotimpul iernii, atît de bogat în intemperii, în schimbări continue și capricioase ale vremii, se folosesc numeroși și variați termeni în limba română : *iarnă, frig, ger, zăpadă, nea, ninsoare, omăt, fulg* (de zăpadă, de nea sau de omăt) *troian, nămete, gheață, sloi* (de gheață), *chiciură, lapoviță, zloată, moină, ceață, vînt, vifor, crivăț, viscol* ș. a.

Mulţi dintre vorbitori se întreabă adesea, fără a şti toţi unde pot găsi răspunsul: de unde provin aceşti termeni în limba română?

Răspunsul celor mai multe întrebări de acest fel poate fi aflat, cu uşurinţă, în *Dicţionarul limbii române moderne*, apărut în 1958, care, pe lîngă definirea sensurilor cuvintelor, indică şi etimologia acestora.

Oricine deschide acest dicţionar, găseşte că *iarnă* este continuarea românească a latinului *hiberna*. De asemenea, *frig* este continuarea latinului *frigus*, *ger*, a latinului *gelum*. Pentru *zăpadă*, dicţionarul dă o indicaţie mai vagă: *comp. v. sl. zapadati „a cădea"*, ceea ce înseamnă: „compară cuvîntul românesc cu vechiul slav *zapadati*", un verb, în această limbă, însemnînd „a cădea" şi nici postverbalul acestuia, *zapad*, nu are, în nici una din limbile slave, sensul cuvîntului nostru *zăpadă*, ci de „cădere" sau de „apus" (al soarelui, al lunii, al luceafărului). Toate dicţionarele etimologice ale limbii române şi toţi cercetătorii care s-au ocupat, pînă acum, de acest cuvînt îl consideră, cu toată deosebirea lui mare de sens, faţă de ale verbului vechi slav *zapadati* şi de ale postverbalului acestuia *zapad*, de origine slavă. El ar proveni, după unii, din limba grupului de slavi stabiliţi, în prima jumătate a Evului mediu, în nordul Dunării, printre români, de care au fost complet asimilaţi, înainte de secolul al XII-lea. Cuvîntul *nea*, — azi regional, nemaifiind folosit curent, cu sensul lui vechi de „zăpadă", decît în vestul Transilvaniei şi în Banat, — este continuarea românească a latinului *nive*(m). *Fulg* este, de asemenea, continuarea latinului *fulgus*. Termenul *ninsoare* este o formaţie românească, cu sufixul *-oare*, din participiul trecut *nins* al verbului *a ninge*, din latinul *ningere*. Pentru *omăt*, cuvînt regional, folosit în partea de nord-est a limbii române, sinonim al lui *zăpadă* şi *nea*, dicţionarul citat dă o indicaţie etimologică la fel de vagă ca pentru *zăpadă: comp, bg. ometa „a mătura"*, deci tot un verb cu sens foarte îndepărtat de al cuvîntului românesc. Dicţionarul mai citează postverbalul *omët* din rusă, care înseamnă „claie de

paie" și *omet* din ucraineană, „marginea unei haine". Mai adăugăm că, în sîrbocroată, postverbalul *omet* înseamnă „mătură". Toți cercetătorii și toate dicționarele noastre etimologice consideră cuvîntul de origine slavă, fără a se fi putut da, pînă acum, o explicație valabilă evoluției de sens, de la „a mătura", „claie de paie", „marginea unei haine" sau „mătură", la sensul de „zăpadă", pe care îl are cuvîntul românesc *omăt*. *Troian* este, în mod sigur, vechiul slav *troianŭ*, cu același sens ca în română. *Nămete* este bulgarul *namet*, tot cu același sens. *Gheață* este continuarea românească a latinului *glacia*. *Țurțur* este un cuvînt românesc de origine onomatopeică. *Sloi* (de gheață) este din bulgarul *sloi*. *Lapoviță* este bulgaro-sîrbul *lapovița*. *Burniță* este o formație românească din *bură*, cu sufixul *-niță*, din sîrbescul *bura*, cu același sens. *Polei* este un postverbal românesc al lui *a polei*, care provine, la rîndul lui, din vechiul slav *poliiati*. *Chiciură* este bulgarul *kičur*. *Zloată* este din vechiul slav *slota*. *Moină* este o formație românească dintr-un cuvînt vechi, dispărut din uz, *moi*, din latinul *mollius*, cu sufixul *-na*. *Ceață* este continuarea românească a latinului *caecia*. *Vînt* este continuarea latinului *ventus*. *Vifor* este din vechiul slav *vihru*. *Crivăț* este din bulgarul *kriveț*, iar *viscol* este un cuvînt românesc a cărui etimologie n-a fost încă lămurită.

Dintre toți termenii înșirați : *8* (*iarnă, frig, ger, nea, fulg, gheață, vînt* și *ceață*) sînt moșteniți din latină, *2* (*ninsoare* și *moină*) sînt formații românești din cuvinte moștenite din latină, *1* (*țurțur*) este un cuvînt românesc de origine onomatopeică, *3* (*troian, zloată* și *vifor*) sînt din vechea slavă, *2* (*zăpadă* și *omăt*) sînt considerați de origine slavă, prezentînd însă mari dificultăți în ce privește sensul lor românesc, față de sensurile formelor slave de care au fost apropiați, *1* (*polei*) este o formație românească din verbul de origine veche slavă *a polei* ; *4* (*sloi, chiciură, nămete* și *crivăț*) sînt din bulgară, *1* (*burniță*) este o formație românească din sîrbescul *bura*, *1* (*lapoviță*) este bulgaro-sîrbesc și *1* (*viscol*), de origine necunoscută.

Toţi aceşti termeni sînt vechi în limba română, denumind realităţi de care omul s-a lovit şi se loveşte, în permanenţă, în timpul iernii, în sud-estul Europei centrale, unde ne aflăm. Termenii de origine slavă, luaţi laolaltă, sînt mai numeroşi decît cei fundamentali moşteniţi din latină: *12* la *10*, ceea ce se explică prin faptul că latina era o limbă mediteraneană, din sudul Europei, cu climă mai dulce. Răspîndită şi înrădăcinată în sud-estul Europei centrale, unde a devenit limba română, vocabularul latin al acesteia s-a îmbogăţit, în mod firesc, cu termeni impuşi de realităţile iernilor locale, unii formaţi din resursele ei latine proprii, alţii împrumutaţi din limbile popoarelor slave vecine, provenite din nord-estul Europei răsăritene, cu clima aspră şi cu ierni lungi şi friguroase.

TERMINOLOGIA AGRICOLĂ ROMÂNEASCĂ

Cu începerea numeroaselor lucrări agricole de primăvară, o curiozitate firească îndeamnă pe mulţi vorbitori ai limbii noastre să se întrebe: care este originea şi evoluţia principalilor termeni din agricultură?

Termenii care exprimă noţiunile agricole fundamentale sînt moşteniţi, în limba română, din latină: *cîmp* este din „campus", *a ara* din „arare", *a semăna* din „seminare", *sămînţă* din „sementia" *grîu* din „granum", *secară* din „sicale", *orz* din „hordeum", *a secera* din „sicilare", *a treiera* din „tribulare", *arie* din „area",*a măcina* din „machinare", *moară* din „mola", *a cerne* din „cernere", *ciur* din „cribrum", *a săpa* din „sappare", *vie* din „vinea", *viţă* din „vitia", *a culege* din „colligere", *a strînge* din „stringere", *a smulge* din „exmulgere", *cînepă* din „canepa"; *in* din „linum", *ceapă* din

„caepa" ș. a. Sînt termeni mai vechi decît cei latini : *mazăre*, moștenit din daco-getă și *mălai*, de aceeași probabilă origine. Dar limba română și-a creat termeni agricoli și din resursele ei proprii : *moșie* „proprietate, în cîmp, rămasă de la *moși* (cuvînt daco-getic) și *strămoși*", *arătură, semănătură, bucate, porumb*, cuvînt-metaforă, știuletele, învelit în foi, avînd forma corpului unui *porumbel* (din latinul „palumbus"), *păpușoi*, formație metaforică din *păpușă* (în latină „papa"), știuletele fiind învelit în foi ca o păpușă țărănească de pe vremuri, *usturoi* de la „a ustura" din latinul „ustulare", *ardei* de la „a arde", din latinul „ardere", *roșie* și *vînătă*, după culoarea acestora, cînd sînt coapte.

Situația este aceeași și în privința creșterii animalelor : *vită* este din „vita", *bou* din „bovus", *vacă* din „vaca", *taur* din „taurus", *vițel* din „vitellus", *junc* din „iuvencus", *cal* din „caballus", *iapă* din „equa", *armăsar* din „admisarius", *oaie* din „ovem", *berbece* din „vervecem", *miel* din „agnellus", *mioară* din „agnelliola", *capră* din „capra", *ied* din „haedus", *porc* din „porcus", *scroafă* din „scrofa", *vier* din „verres", *purcel* din porcellus", *purcea* din „porcella". *Țap* și *mînz* sînt cuvinte daco-getice.

Principalele produse alimentare ale omului, vegetale, ca și animale, au de asemenea nume moștenite din latină : *făină* din „farina", *pîine* din „panem", *plăcintă* din „placenta", *lapte* din „lacte", *caș* din „caseus", *carne* din „carnem", *pește* din „piscem", *untură* din „unctura", *friptură* din „frictura", *cîrnaț* din „carnaceus", *vin* din „vinum". *Brînză* și *urdă* sînt daco-getice, iar *mămăligă* este o veche formație românească, avînd la bază cuvîntul *mălai* și, prin etimologie populară, probabil și cuvîntul *mamă*.

Nume moștenite din latină au și principalele *nutrețuri* (din latinul „nutricium") ale animalelor : *pășune* din „pastionem", *iarbă* din „herba", *fîn* din „fenum", *trifoi* din „trifolium", *paie* din „palea", *nap* din „napus". *Măzăriche* („borceag", nume relativ nou) este o formație românească din *mazăre*.

Intensificarea și diversificarea producției agricole au înmulțit și perfecționat, în cursul timpului, în continuu, uneltele și metodele de

lucru, atît prin experiență proprie, cît și a popoarelor vecine, cu care poporul român a avut totdeauna schimburi materiale și culturale, oferindu-le produse și experiența sa și asimilînd, cu inteligență și eficacitate, ceea ce a primit, de la acestea. Termeni agricoli și de produse agricole românești există în toate limbile vecine: *malai, papușoia* (păpușoi), *sapa, sapati* (a săpa), *trifoi, harmasar* (armăsar), *mamaliga, brindza, merinda* (merinde), în ucraineană; *malai, placinda* (plăcintă), *mamaliga, brinza,* în rusă; *malai, mamaliga, brinza, urda, merynda* (merinde), în polonă; *klag* (chiag), *bryndza,* în slovacă și cehă; *palacsinta* (plăcintă) și *orda* (urdă), în maghiară; *ciura* (ciur), *gdunia* („gutuie", în română din latinul popular „cotonea"), *brinza, urda, caș, ceapa, karnia* (carne), *iarba,* în sîrbo croată; *moșiia, malai, turta, mamaliga, brinza, urda, karnațe* (cîrnaț), în bulgară. Sînt numeroși, firește, și termenii intrați din aceste limbi în română. Din limbile popoarelor slave ne-am însușit nume de unelte și de metode noi de lucru: *plug, lopată, coasă, greblă, snop, claie, căpiță, stog, îmblăciu, ogor, grajd, gunoi, iesle, pleavă, tărîțe,* nume noi de plante: *ovăz, sfeclă, mac, țelină, hrișcă, bob, castravete, măslină, hrean, praz, otavă, buruiană, borceag* ș. a., la care s-au adăugat termeni germani, ca: *șură* și *cartof*; neogrecești, ca: *fasole, salată, portocală*; turcești, ca: *hambar, cucuruz, bostan, dovleac, lalea*; maghiari, în general regionali: *holdă, mohor, jip, arșău, șopron, dijmă* ș. a. Dar, cu toate aceste împrumuturi, esențialul vocabularului agricol românesc a rămas cel latin, cu care limba română a străbătut secolele pînă în epoca modernă, cînd a început pătrunderea masivă, în toate domeniile, a neologismelor occidentale latino-romanice, printre care înșiși termenii *agricultură, agricultor, agricol, cereale, tractor, batoză, cooperativă, zootehnie* ș. a.

Astăzi, cînd producția agricolă este dominată de mijloacele mecanizate și de formele de organizare socialistă, a fost firesc să se adauge o terminologie specifică: *combină, întreprinderi de mecanizare a agriculturii, cooperative agricole de producție, întreprinderi*

agricole de stat, uniuni ale cooperativelor agricole de producție, trusturi ale întreprinderilor agricole de stat, consilii intercooperatiste, soiuri (de semințe) *de mare productivitate, festicide, erbicide, solarii, sere, complexe industriale de creștere a animalelor, ferme zootehnice* ş. a. Numele principalelor noțiuni și munci agricole, ca și ale uneltelor tradiționale au rămas însă în uz, fără să se simtă nevoia înlocuirii lor.

NUMELE FLORILOR

Prin farmecul lor sugestiv, florile au făcut parte integrantă din viața sufletească a poporului român, din cele mai vechi timpuri, ele răspunzînd nevoii de frumos, de grație și de colorit, atît de caracteristice temperamentului și sensibilității lui artistice.

Studiile despre bogăția florală a țării noastre, datorite a doi dintre cei mai de seamă botaniști români din trecut, Ion Simionescu („Flora României", 1947) și Alexandru Borza („Florile din grădina mea", 1960), se cuvin întregite de cîteva precizări, cerute de numeroși cititori, asupra originii și evoluției numelor celor mai cunoscute flori de la noi.

Vechimea numelor noastre de flori o atestă însuși numele de *floare* și verbul *a înflori*, păstrate din latină în fondul principal de cuvinte al limbii române.

Florile de cîmp, din fînețe și din păduri, ca și multe dintre cele de grădină au nume populare, în general, metaforice, ele fiind tot așa de vechi ca poporul român, care le-a cules și cultivat, atît pentru frumusețea și parfumul lor suav, cît și pentru unele virtuți terapeutice : *lăcrămioare, zorele, scînteiuțe, steluțe, mărgeluțe, cercelușe, căldărușe, candeluțe, bănuței, toporași, tufănici, stînjenei, cîr-*

ciumărese, gura-leului, rochița-rîndunelii, florile Paștilor, sîngele-voinicului, traista-ciobanului, ochiul-boului, creasta-cocoșului, floarea-soarelui ș. a.

Nume de specii de flori din epoca daco-romană ni s-au păstrat puține, printre acestea : *iederă* (lat. hedera), *cicoare* (lat. cichorea), *laur* (lat. laurus), *sînzeană* (lat. sancta Diana), *sulfină* (lat. sulfina), *trandafir* (lat. trandafilus) și *viorea* (lat. viola). *Brîndușă* și *izmă* sînt, probabil, daco-gete. Faptul că n-am păstrat decît puține nume de specii de flori din latină și din daco-getă nu este surprinzător. Numirile de flori fac parte din vocabularul afectiv, care, în toate limbile, este cel mai expus uzării, imaginația populară fiind mereu în căutare de noi mijloace lingvistice pentru exprimarea, cît mai sugestivă, a nuanțelor afectivității.

În mediul citadin, florile de grădină cele mai răspîndite astăzi sînt denumite, în limba română, mai ales prin neologisme latino-romanice : *gladiole, glicine, camelii, petunii, crizanteme, pansele, hortensii, margarete, narcise* (floarea este autohtonă, numele ei popular cel răspîndit este „caprină"), *rozmarin* ș. a. Unele dintre aceste flori au fost aduse din America de Nord și de Sud și din nordul Africii, altele din Extremul Orient, mai întîi în Europa apuseană, de unde au pătruns, cu numele lor, și la noi. *Orhideele* și *anemonele* au nume vechi grecești, dar în română s-au răspîndit, recent, din franceză, ca și *daliile*, numite astfel după numele botanistului suedez, discipol al lui Linné, Dahl, care le-a adus, în Europa, din Mexic.

Legăturile istorice cu popoarele vecine au favorizat pătrunderea, la noi, a numeroase flori, împreună cu numele lor, de la aceste popoare. Din limbile slave au pătruns : *bujorul, busuiocul, crinul, dedițeii* și *romanița*, din neogreacă : *garoafa, levănțica* și *păpădia*, din maghiară : *jalea*, din germană : *gherghina, măghiranul* și *mușcata*. Cîteva flori, de origine din Asia Mică, au nume turcesc : *lalea, liliac, nufăr, micșunea, zambilă* ș. a.

Dragostea poporului român pentru flori a determinat intrarea numelor unora dintre acestea în antroponimia și toponimia noastră. *Floarea* și *Florea*, cu diminutivele lor, *Florica, Floricica* și *Floriță*

sînt printre cele mai vechi nume româneşti de persoană, cărora li s-au adăugat, mai recent, *Florian, Florin, Florina* şi *Florinel.* Tot aşa de vechi sînt : *Brînduşa, Brînduş, Trandafir, Trandafira, Viorel* şi *Viorica*, la care s-au adăugat apoi *Bujor, Bujorica, Busuioc, Crin, Zorica, Zorela, Crizantema, Margareta, Narcisa, Hortensia, Micşunica, Zambilica* ş. a. Numele topic *Poiana Narciselor* este cunoscut astăzi de toată ţara. La fel de cunoscut este toponimicul *Valea florilor*, de lîngă Cluj, iar numele *Floreşti* îl au mai multe localităţi din România. Unele nume de flori şi cuvîntul floare, în general, sînt larg folosite, ca motive poetice, în literatura noastră populară, precum şi de marii noştri poeţi clasici : Alecsandri, Eminescu, Odobescu, Macedonski, Goga, Anghel, acesta fiind numit chiar „poetul florilor", Topîrceanu, Blaga, Arghezi ş. a.

Florile din ţara noastră, purtînd, în cea mai mare parte, numiri populare şi latino-romanice, sînt o bogată şi preţioasă moştenire, la care fiecare generaţie a adăugat partea ei de nou, ajungîndu-se la impresionanta varietate florală de astăzi, mereu în creştere, care ne înfrumuseţează casa, grădina, satul, oraşul şi viaţa.

„DORUL" ROMÂNESC

Lingvişti, folclorişti şi scriitori au considerat, totdeauna, cuvîntul „dor" ca fiind foarte greu de definit şi imposibil de tradus exact în alte limbi.

O lucrare de literatură comparată, apărută recent : *Sentimentul dorului în poezia română, spaniolă şi portugheză* de Elena Bălan-Osiac (Ed. „Minerva", 1972) aduce numeroase sugestii pentru adîncirea aspectelor afective multiple pe care le exprimă acest cuvînt, demonstrînd, totodată, cu temeinicie, că el are corespondente foarte

apropiate conceptual, la cealaltă extremitate a lumii romanice: „soledad" în spaniolă și „saudade" în portugheză, care sînt tot așa de frecvent cîntate în lirica populară și cultă a celor două popoare și tot atît de frecvent folosite în graiul lor comun, ca și „dorul" românesc.

Nu vom intra în problematica bogată de literatură comparată a lucrării, de care au început să se ocupe și se vor mai ocupa, desigur, specialiștii, ci vom face un scurt popas lingvistic asupra cuvîntului nostru „dor", aspect care, fără să fie neglijat de autoare, este abordat cu mai puțină stăruință.

Cuvîntul este moștenit, în limba română, din forma latină populară *dolus* „durere", postverbal al lui *dolere* „a durea". El se păstrează, cu sensul concret latin de „durere", sau foarte apropiat de acesta, în toate celelalte limbi romanice: *duolo* în italiană, *dolu* în sardă, *dol* în provensală și catalană, *duelo* în spaniolă, *do* în portugheză și *deuil* în franceză. „Dor" din limba română (cu transformarea lui *l* intervocalic în *r*, caracteristică în toate cazurile similare, în cuvintele moștenite din latină: *moară* din *mola, soare* din forma latină populară *sole, sare* din *sale*) mai păstrează sensul concret de „durere" numai în Oltenia, unde se zice popular „dor" (de ochi, de măsele, de cap, de picioare etc.). În restul limbii române, cuvîntul s-a abstractizat, ajungînd să exprime un mare număr de nuanțe: nostalgie a locurilor și persoanelor dragi de care te afli departe, regret după ceva pierdut, melancolie, suferință a neîmplinirii, aspirație, visare, elan, pasiune, jale ș. a., pe care dicționarele le dau, în general, ca sinonime, fără să fie, de fapt, nici unul ca atare, ci numai nuanțe ale complexului semantic al acestui cuvînt.

Ca orice cuvînt moștenit din latină, el are multe derivate în limba română: *a dori, dorință, dorit-dorită, dornic-dornică, doritor-doritoare, doruleț, doruț*. Dar, în afară de derivate, productivitatea „dorului" o formează și numeroasele asociații de context în care intră acest cuvînt-matcă: *dor de casă, dor de părinți, frați și*

surori, dor de țară, dor de ducă, dor de frunză verde, dor de iubită sau *de iubit, dor de libertate, dor de mai bine* ș. a., fiecare cu nuanțe de densă afectivitate.

Varietatea de nuanțe a „dorului" și plurivalența lui au izvorît din condițiile istorice ale vieții poporului român, din ocupațiile lui din trecut și din structura lui temperamentală. Întreaga noastră poezie lirică, populară și cultă, s-a făcut ecoul sentimentului adînc de nostalgie, melancolie, suferință a neîmplinirii, aspirație și visare, cuprinse în cuvîntul „dor". Lucian Blaga a valorificat acest răscolitor sentiment în volumul *La curțile dorului*, realizînd o puternică tensiune sufletească.

Cuvîntul a intrat și în onomastica românească. Numele *Doru, Doruleț* și *Dorуțu* sînt frecvente în antroponimia noastră actuală, cuprinzînd în sfera lor, prin etimologie populară, și numele *Dorel, Dorin, Dorica, Dorina și Dorian*. În *Pseudo-kynegeticos*, este menționat de către Al. Odobescu toponimicul *Dor-Mărunt* din Bărăgan, ceea ce înseamnă că el este relativ vechi, iar una din culmile frumoase ale Carpaților este numită *Vîrful cu dor*.

Scriitorul francez M. Vassereau a considerat cuvîntul „dor" și implicațiile lui afective atît de caracteristic românești, încît și-a intitulat cartea despre țara noastră, apărută în 1931, *La Romanie Terre du Dor*.

Spaniolul „soledad" și portughezul „saudade" sînt, ca și „dorul" nostru, cuvinte moștenite din latină, ele provenind din forma *solitatem* „singurătate", de unde s-a dezvoltat un complex semantic și poetic similar cu cel al cuvîntului românesc.

Corespondența semantică a acestor termeni din cele două arii extreme ale lumii romanice își are, desigur, explicația în structura temperamentală latină, conservată în ambele arii, dar și în similitudinea unor condiții istorice concrete de viață. Ca și românii, popoarele iberice au practicat, într-o epocă îndepărtată, păstoritul transhumant, căruia i s-au adăugat apoi, la acestea din urmă, lungile călătorii, ca navigatori îndrăzneți, departe de locurile și persoanele dragi de care s-au despărțit. Prin transhumanță pasto-

rală, dar mai ales datorită condiţiilor vitrege de viaţă din prima jumătate a Evului mediu, în părţile noastre, grupe importante de români au ajuns, între secolele IX—XIV, pînă în Boemia şi Silezia, la nord-vest, şi pînă în Peloponez şi Istria, la sud şi sud-vest. La acestea s-au adăugat stăpînirile străine, de aproape un mileniu, asupra unei mari părţi dintre români, care au ţinut, ani în şir, tineretul, cu sufletul răscolit de nostalgie, în garnizoane străine şi îndepărtate şi pe fronturile războaielor permanente purtate de aceste stăpîniri. Se spune că Napoleon n-ar fi uitat, toată viaţa, cuvintele româneşti : „Dă-i mă !" auzite de el, pe podul de la Arcole, de la apărătorii, din partea austriacă, a acestui pod.

FORMAREA CUVINTELOR

În toate limbile, cuvintele sînt în continuă mutaţie, unele ieşind din uz, iar altele, mai numeroase, sînt nou create .pentru a răspunde cerinţelor de comunicare, mereu crescînde, ale societăţii, în permanentă mutaţie.

Două sînt procedeele de bază pentru îmbogăţirea vocabularului oricărei limbi : 1. formarea de cuvinte noi din resursele proprii ale limbii respective, procedeu numit „intern", şi 2. împrumutul de cuvinte din alte limbi, procedeu numit „extern".

Procedeul intern cel mai productiv de îmbogăţire a vocabularului românesc, procedeu moştenit, ca şi în celelalte limbi romanice, din latină şi care continuă şi astăzi să se dezvolte este, după cum se ştie îndeobşte, „derivarea" cu prefixe şi sufixe : *moş-strămoş-moşie, nou-înnoi, noutate, prieten-prietenie-prietenos-neprietenos, strung-strungar-strungărie* etc. Un alt procedeu intern, la fel

de cunoscut, dar mai puţin productiv, este „compunerea", adică împreunarea, într-o unitate, a două sau trei cuvinte, exprimînd o anumită noţiune sau acţiune : *bunăstare, bună-credinţă, rea-voinţă, Făt-frumos, floarea-soarelui, untdelemn, bou-de-baltă* ş. a.

Creşterea vocabularului românesc prin resursele interne menţionate, ca şi prin altele mai puţin productive — asupra cărora nu stăruim deocamdată — a dat limbii române o mare bogăţie şi expresivitate, o deosebită capacitate de nuanţare şi preciziune, care îi asigură o reală individualitate între limbile de cultură.

În lingvistica noastră, au apărut, în cursul timpului, numeroase studii asupra procedeelor formării de cuvinte noi, studii a căror importanţă este scoasă astăzi în deplină evidenţă, în lucrarea, recent elaborată de către „Sectorul de documentare" al Bibliotecii Centrale Universitare din Bucureşti, intitulată *Formarea cuvintelor în limba română,* care face parte dintr-o serie de valoroase cercetări bibliografice ale acestui sector.

În substanţiala prefaţă a lucrării, scrisă de Aurel Nicolescu, cercetător ştiinţific la Centrul de cercetări fonetice şi dialectale al Academiei R. S. România, se dau date demne de interes pentru cunoaşterea etapelor de cercetare a formării cuvintelor din resursele proprii ale limbii noastre şi a studiilor apărute, pînă în prezent, în acest domeniu.

Cele 350 de titluri consemnate în lucrare, cu rezumate esenţiale pentru fiecare, se grupează semnificativ în trei etape : 26 aparţin perioadei pînă la 1899, 97 perioadei 1899 — 1944, iar 227 perioadei de la 1944 încoace.

Aceste cifre sînt elocvente prin ele însele. În prima perioadă, preocupările privind formarea cuvintelor au fost întîmplătoare şi sporadice. Începutul perioadei a doua este marcat de apariţia, în 1899, a lucrării, în limba germană, a lui Sextil Puşcariu : *Sufixele diminutivale în limba română.* În această perioadă, formarea cuvintelor începe să fie studiată îndeaproape şi de alţi lingvişti

români de prestigiu : O. Densusianu, I. A. Candrea, G. Pascu, Ilie Bărbulescu, N. Drăganu ş. a.

Nefiind adîncită în toată amploarea ei, problema a fost reluată, cu asiduitate, în ultimele două decenii. După ce aspectele ei de bază au fost expuse în *Gramatica limbii române*, ediţia I din 1954 şi în ediţiile următoare, studiul a fost extins multilateral şi adîncit din punct de vedere istoric şi sincronic, în cele 227 de titluri menţionate. Impulsul hotărîtor l-a dat, în această perioadă, Al. Graur, care a condus, în cadrul Institutului de lingvistică din Bucureşti, un puternic colectiv de specialişti. Acest colectiv, printr-o muncă bine organizată, a publicat, între 1959—1972, şase volume intitulate „Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română, destinate a servi ca bază unui mare tratat despre acest important proces lingvistic. Autorii valoroaselor contribuţii din cele şase volume sînt aproape toţi tineri, numele lor cuvenindu-se remarcat : Mioara Avram, Luiza Seche, Laura Vasiliu, Fulvia Ciobanu, Eugenia Contraş, Finuţa Asan, Zizi Ştefănescu-Goangă, Maria Iliescu, Valentina Hristea, Gh. Bulgăr, Elena Carabulea, Constant Maneca, Flora Şuteu, Ecaterina Ionaşcu, I. Dănăilă, Georgeta Ciompec, I. Coja, I. Rizescu, C. Dominte ş. a.

Rezultatul acestei munci statornice şi fertile, condusă cu răbdare şi perseverenţă, n-a întîrziat să se arate. În 1970, a apărut primul volum al tratatului *Formarea cuvintelor în limba română*, redactat de Fulvia Ciobanu şi Finuţa Asan, sub conducerea lui Al. Graur şi Mioara Avram. Alte volume sînt în curs de elaborare şi vor apărea în anii viitori.

Tratatul *Formarea cuvintelor în limba română* se înscrie, de pe acum, în seria lucrărilor de bază ale lingvisticii noastre, constituind o contribuţie ştiinţifică dintre cele mai de seamă ale tinerei generaţii de lingvişti români.

D. MACREA

INFLUENȚA FRANCEZĂ ÎN VOCABULARUL LIMBII ROMÂNE

În istoria modernă a limbii române au avut o prezență programatică accentuată, mai întîi, curentul latinist, care a căutat să înlocuiască cuvintele de origine nelatină prin cuvinte exclusiv latine și, apoi, cel italienizant, de mai redusă amploare și durată, care a încercat, îndeosebi prin Heliade Rădulescu, să apropie româna de italiană și, prin aceasta, în ultimă analiză, tot de latină. N-a existat însă un curent programatic de apropiere a românei de franceză, curent care a fost, în fapt, singurul real, spontan și de lungă durată, el continuînd și astăzi și formînd unul din aspectele cele mai importante ale dezvoltării culturii noastre moderne, în general, și ale dezvoltării limbii române moderne, în special.

Explicația istorică a acestui proces este dintre cele mai firești. De îndată ce Țările Române au putut relua, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, odată cu slăbirea stăpînirii otomane, legăturile cu Occidentul, ele s-au orientat, cu rapiditate, spre civilizația romanică, care se afla în fruntea civilizației occidentale și pe care o reprezenta, în primul rînd, Franța. Latina era limba unei civilizații depășite, iar italiana nu avea universalitatea francezei, purtătoare, cu prestigiu și autoritate spirituală, în întreaga lume atunci, a ideilor raționaliste, de libertate și unitate națională, necesare popoarelor oprimate, printre care se afla și poporul român, în acea epocă.

Terminologia franceză pătrunsese și pătrundea atunci, împreună cu noile noțiuni ale civilizației, în toate limbile europene de cultură, dar în nici una ea n-a pătruns atît de masiv și de rapid și nu s-a adaptat așa de firesc fonetic și morfologic ca în limba română, situație favorizată de originea latină comună a celor două limbi, astfel încît cuvintele noastre de origine franceză nu dau, în general, impresia de elemente lexicale străine, cum se întîmplă

cu neologismele în cele mai multe limbi, ele fiind, din această cauză, aproape pretutindeni combătute. În Franța, de exemplu, există, în prezent, un puternic curent de combatere a neologismelor anglo-americane din tehnică și economie, fiindcă ele contrazic structura fonetică și morfologică a francezei. Unul dintre exponenții cei mai de seamă ai acestui curent este profesorul Alain Guillermou, titularul catedrei de limba română de la Sorbona.

Odată cu influența franceză a început și procesul firesc de eliminare treptată din limba română a cuvintelor de origine veche slavă, neogreacă, turcă și maghiară, care exprimau, în general, noțiuni și realități specifice orînduirii feudale depășite, încît ponderea lor a devenit și continuă să devină din ce în ce mai redusă, locul lor luîndu-l denumirile latine ale noilor noțiuni și realități, împrumutate aproape exclusiv din franceză. În „Dicționarul limbii române moderne", apărut în 1958, care cuprinde vocabularul general românesc de astăzi, numărul neologismelor franceze, toate de origine latină, relativ recente și în franceză, este de 38,42 la sută [1]. În științele sociale, luate aparte, numărul acestora este mult mai ridicat. Din cei 9 076 de termeni cuprinși în primele două volume ale „Dicționarului enciclopedic român", apărut între 1962—1966, termenii de origine franceză se ridică la 70,79 la sută, iar termenii referitori la științele tehnice de la literele A și B din „Dicționarul tehnic poliglot", apărut în 1963, reprezintă 73,39 la sută [2].

Procentul atît de ridicat al neologismelor franceze din limba română, în diferitele ei sfere de întrebuințare : uzul curent, științele sociale și cele tehnice, care a fost și continuă să fie însoțit, în permanență, de influența modelului de eleganță, limpezime și echilibru al frazei franceze, confirmă pe deplin faptul că limba franceză constituie pentru română, de aproape două secole, o

[1] Vezi mai sus, p. 39—40.

[2] Vezi D. Macrea, *Studii de lingvistică română*, 1970, p. 29—37.

sursă vie și continuă de îmbogățire a mijloacelor de exprimare, o fereastră larg deschisă pentru adoptarea noțiunilor civilizației și culturii moderne, un important factor de progres în dezvoltarea limbii și culturii noastre moderne.

NEOLOGISMELE

A fi pentru sau contra neologismelor este o atitudine depășită astăzi. Ele au devenit atît de curente, în scrisul și vorbirea noastră actuală, încît a te mai opune lor, teoretic sau practic, este imposibil și inutil.

Argumentul esențial invocat, în trecut, contra neologismelor de către Alexandru Lambrior, Iacob Negruzzi și chiar de Titu Maiorescu sau, în perioada interbelică, de către August Scriban ș. a. era că ele alterează caracterul național al limbii.

Dezvoltarea culturii și a limbii române a demonstrat că neologismele sînt o necesitate indispensabilă și că numărul lor a crescut, în perioada modernă, — începînd cu ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, — fără încetare, ele pătrunzînd și impunîndu-se în scrisul și vorbirea noastră, odată cu noile descoperiri științifice și tehnice și cu noile curente de gîndire socială și filozofică, proces în continuă creștere. În „Dicționarul limbii române moderne", apărut în 1958, numărul neologismelor latino-romanice, adoptate în această perioadă, se ridică la 42,53 la sută (: 38,42 la sută franceze, 1,72 la sută italiene și 2,39 la sută împrumuturi moderne din latină), care nu numai că nu au alterat caracterul național al limbii noastre, ci, dimpotrivă, au întărit și întăresc, în mod substanțial, fizionomia ei latină.

Astăzi, spre exemplu, aproape nu există cronică literară, de artă sau eseu, fără să întîlnești neologisme și expresii neologice, latino-romanice, ca : „existențial", „concepțional", „interferență", „valență", „matrice stilistică", „registrul stilului", „varietate tipologică", „diagrama creației", „dimensiune afectivă", „implicații majore", ele dînd gîndirii densitate și adîncime, iar exprimării precizie și sonoritate latină. Încercarea de a înlocui neologismele prin cuvinte „neaoșe" ar lipsi comunicarea de elemente esențiale, făcînd-o greoaie și banală. Dintre scriitorii noștri de pînă acum, virtuozitatea cea mai mare, în folosirea neologismelor latino-romane, au avut-o : Titu Maiorescu, Eugen Lovinescu, Pompiliu Constantinescu, Tudor Vianu și George Călinescu.

În poezie și în proza literară, neologismele sînt, în general, mai rar folosite, datorită caracterului mai popular al acestor genuri de creație. Proza unor scriitori contemporani consacrați, ca Zaharia Stancu sau Marin Preda, cuprinde puține neologisme, acestea fiind relativ rare și în scrisul lor publicistic. Marea bogăție de imagini din poeziile lui Eminescu, ale lui Lucian Blaga sau ale lui Tudor Arghezi este realizată aproape exclusiv prin cuvinte comune populare. În schimb, scrierile filozofice ale primilor doi mari poeți abundă în neologisme, fiindcă folosirea acestora este în funcție de specificul diferitelor genuri de creație.

Devenite o realitate indispensabilă în limbă, ceea ce trebuie totuși evitat este abuzul care se face, uneori, de neologisme. Citim, de exemplu, într-o cronică plastică recentă : *„Planșele cu zbor de păsări peste ape, mereu astfel, sînt asemenea splendide ecuații, etajînd o serie de sugestii narative peste o serie de sugestii magice, melodia articulată a imaginii peste incantația ireductibilă a ductului plin de imaginație, comunicare clară în care subtextul năvălește dintr-o natură umană discret și insinuant poetică".* În altă parte, citim următorul comentariu despre litografiile lui Jasper Johns, care au fost expuse la Ateneul român : *„Noile litografii ale lui Jasper Johns fac un pas în implicarea, în cel mai*

strict sens, a omului în formularea vizuală a operei. Nu e o luare în posesie prin jocul psihologic al unui dublu — umanul exteriorizat — ci se operează o integrare a ființei în decalcul instantaneu al amprentelor".

În textele de mai sus, abuzul de neologisme servește doar ca decor sonor al unei gîndiri obscure, nedefinite, și chiar al lipsei de gîndire.

Se abuzează astăzi de neologismele „exponențial", „informațional", „plenar", iar, uneori, se lansează cuvinte ca: „scriitură", „omenitate", „imersat", „hermetizat", „a fantaza", „futurologie", „mediumic", „convivorat", „sentenționalizant", fără perspectivă de adoptare, iar expresia „apreciere valorică" este proprie domeniului economic și nu criticii literare, unde este, în mod abuziv, folosită.

LIMBAJUL CRITICII NOASTRE LITERARE ACTUALE

Îmbogățirea continuă, în ultimii 150 de ani, a limbii române, cu neologisme latino-romanice, în special franceze, a fost alimentată, alături de științele pozitive, de două sectoare importante ale activității culturale curente: ziaristica și critica literară.

Rolul ziaristicii în această direcție a fost relevat, încă acum cîteva decenii, cu pregnanța și esențialitatea care-l caracteriza, de E. Lovinescu, în *Istoria civilizației române moderne* (vol. II, p. 222 și vol. III, p. 215—218). „*Servind nevoile de exprimare imediată și modernă, ziariștii*, precizează el, *îmbogățesc mereu limba, oferind materialul brut și punîndu-l în circulație în masele cele mai adînci ale poporului... Ziariștii pregătesc calea scriitorilor pentru selecționarea unei limbi noi și reale.*"

Dar sectorul care a îmbogățit, în mod calitativ superior, vocabularul românesc, cu termeni moderni latino-romanici, adoptați aproape exclusiv din franceză, a fost critica literară. Rolul ei a fost studiat mai temeinic abia de curînd de Gh. Bulgăr, într-un capitol al lucrării sale *Studii de stilistică și limbă literară*, apărută la sfîrșitul anului 1971.

În adevăr, critica a adus în circulația literară și în limba curentă atît mari valori stilistice, cît și un important număr de termeni științifici de mare forță de cunoaștere. Titu Maiorescu, C. Dobrogeanu-Gherea, E. Lovinescu, Pompiliu Constantinescu, T. Vianu, G. Călinescu, Perpessicius, pentru a nu cita decît pe cei mai mari dintre dispăruți, au fost oameni de mare cultură științifică și filozofică, folosind, în lexicul lor, noțiunile cele mai noi, mai esențiale și mai sugestive din domeniile diferitelor științe ale naturii și societății, unite cu resurse expresive de mare subtilitate, concurînd literatura propriu-zisă.

C. Dobrogeanu-Gherea a folosit și a pus în circulație largă, încă din secolul trecut, expresii ca : „inegalitate economică", „proletariat intelectual", „clasă privilegiată". Mai tîrziu, E. Lovinescu scria că un pamfletar e o „lentilă măritoare sub acțiunea unui soare incandescent". G. Călinescu a fost un mare inovator în sfera lexicală, chiar abuzînd uneori. El vorbește de „frumosul necontingent", de poezie „plină de circumvoluții solemne", de natura „nevibratilă a criticului profesionist", de „temperatura înaltă a operei", de „stil dignitos", Tudor Vianu : de „devalorizare a clasicismului", de „curba sensibilității", de „sămînța revelației", Perpessicius : de „celebritate circulatorie", Al. Dima : de „embrionul viziunii poetice", de „stadiul placentar al creației", de „diagrame logico-gramaticale", George Ivașcu : de „fațete ale creației", de „potențial de reiterată receptivitate", Ov. S. Crohmălniceanu : de „album de fotografii mintale", de „plonjon în apele amintirii", M. Petroveanu : de „imunizare în contra pesimismului invadant", de „rafale senzoriale acute". Ion Dodu-Bălan vorbește de „nivelări cosmopolite", de „fetișizarea etnicului", de

tendințe tradiționaliste, „minate de contradicții frapante", Mircea Iorgulescu : de „spirit de modernitate". Al. Săndulescu, editorul recent al lui Paul Zarifopol, scrie la începutul „Prefeței" : „*Paul Zarifopol a fost, în cîmpul criticii și al prozei noastre de idei, spiritul cel mai radical, mai frondeur și mai iconoclast*".

Exemple de acest stil nou, dens, percutant și esențial sînt frecvente în critica noastră actuală.

Numeroasele inovații lexicale ale criticilor au ridicat calitativ nivelul limbii noastre literare, îmbogățind-o cu neologisme și expresii latino-romanice, de mare valoare cognitivă. Asistăm la o înnoire radicală a limbajului critic, impregnat de noțiunile filozofice și științifice cele mai moderne, în măsură să exprime substanțial și sugestiv realitatea complexă din cîmpul ideilor și sentimentelor lumii contemporane. Important este însă ca acest nou limbaj să respecte calitățile clasice de limpezime, de exactitate și de sugestie estetică, pe care marii noștri critici din trecut le-au lăsat ca moștenire obligatorie.

SCRIEREA CU Î ȘI Â

Vocalele *ă* și *î*(*â*) sînt cele mai caracteristice sunete ale limbii române, care o deosebesc de toate celelalte limbi romanice, ca și de limbile vecine. Ele sînt atît de specifice limbii române, în care provin, probabil, din substratul daco-geto-tracic, încît constituie una din dificultățile mari ale învățării ei de către străini.

Ele au constituit, multă vreme, și una din dificultățile ortografice ale limbii române.

În perioada îndelungată a scrierii noastre cu alfabetul chirilic, ambele sunete sînt redate adesea printr-o singură slovă, din mul-

tele care existau în acest alfabet, astfel încît, în general, este greu de distins, după scrisul nostru chirilic, cînd se pronunța *ă* și cînd *î*(*â*), mai ales în interiorul și la sfîrșitul cuvintelor, ceea ce a făcut pe unii lingviști români să susțină că deosebirea de timbru dintre ele s-ar fi produs relativ recent, și anume că sunetul de bază, străvechi, ar fi fost *ă*, iar *î*(*â*) ar fi o evoluție mai nouă, românească, fapt foarte greu de dovedit.

Dificultățile ortografice în privința redării acestor două vocale n-au dispărut nici prin adoptarea alfabetului latin, introdus oficial în 1860 în scrierea limbii române.

Prin introducerea semicercului ca semn diacritic deasupra lui *a*, problema scrierii lui *ă* a fost ușor rezolvată. A rămas, în schimb, controversată, pînă astăzi, scrierea lui *î*(*â*). În scrierea cu alfabetul latin a dominat, în întreg secolul al XIX-lea, sistemul ortografic etimologic latinizant, adică de scriere a cuvintelor și formelor gramaticale românești, astfel încît să li se vadă, din felul cum sînt scrise, și originea lor latină. Sunetul *î*(*â*) s-a scris, deci, cînd cu *î*: *începe*, fiindcă provine din latinul „incipere", cînd cu *â*: *câmp* din latinul „campus", cînd cu *ê*: *fên* din latinul „fenum" și chiar cu *ô*: *fôntana* din latinul „fontana" și cu *û*: *sûnt* pentru „sînt".

Abia prin reforma ortografică din 1904, elaborată în cadrul Academiei Române, de Titu Maiorescu și Ioan Bianu, au putut fi eliminate semnele *ê*, *ô* și *û*, reținîndu-se numai două din cele cinci: *î* și *â*, folosite astfel: *î* la începutul cuvintelor, la sfîrșitul lor și în interior numai în cuvintele compuse, ca de exemplu: *reîncepe*, fiind un compus al lui „începe", *hotărîre*, fiind un derivat al lui „hotărî", în interiorul restului cuvintelor scriindu-se *â*: *român*, *câmp*, *cânta*, *fân*. Această regulă a fost menținută întocmai și în reforma ortografiei din 1932, elaborată, tot în cadrul Academiei Române, de Sextil Pușcariu și Theodor A. Naum.

Folosirea a două semne pentru același sunet a provocat opoziția atît a unora dintre lingviști, cît și a unor scriitori. Astfel, lingviștii

Alexandru Philippide și Ovid Densusianu au scris totdeauna cu *î*, iar dintre scriitori, I. L. Caragiale și Mihail Sadoveanu.

Pe baza acestei tradiții și din necesitatea de simplificare a scrierii, în sensul ca pentru unul și același sunet să existe un singur semn grafic, reforma ortografică din 1953 a adoptat numai scrierea cu *î*.

Această regulă a contrariat însă cea mai mare parte a opiniei noastre publice, mai ales din cauza scrierii cu *î* a cuvintelor *România, român, românesc* și *românește*. Obiecția a fost ridicată, încă în 1904, de Titu Maiorescu, justificînd scrierea, în interiorul cuvintelor cu *â*, îndeosebi pentru aceste cuvinte, asociate indisolubil în mintea românilor, preciza el, *„cu numele de Roma și roman"*. Un alt argument invocat de Titu Maiorescu împotriva scrierii numai cu *î*, despre care se îndoia *„că va rezista uzului"*, este faptul că acesta se confundă ușor, în scris, cu *i*.

Printr-o hotărîre a Prezidiului Academiei din 1965 s-a adoptat din nou *â* în scrierea cuvintelor *România, român* și a derivatelor lor. Dar numeroși cititori cer extinderea folosirii lui *â* în interiorul cuvintelor, în locul lui *î*, nu numai pentru rațiuni etimologice, ci și de ordin practic, fiindcă acesta se confundă, în adevăr, foarte ușor, în scris, cu *i*.

Regula ortografică din 1904 și 1932, după părerea noastră, îmbina în mod mai satisfăcător principiul practic cu cel impus de etimologia cuvintelor *român, România* și a derivatelor acestora, precum și a multora dintre cuvintele noastre moștenite din latină (*când* din „quando", *cânt* din „canto", *plâng* din „plango" etc.). Revenirea la regula din 1904 și 1932 se face însă aproape de la sine, deoarece în scrierea numelor proprii se manifestă tot mai accentuat tendința de înlocuire a lui *î* prin *â*, în nume ca : *Bârlea, Blându, Câmpeanu, Pârvu,* ca să nu mai vorbim de numele marilor personalități din cultura noastră : *Brâncuși, Pârvan,* a căror scriere cu *î*, și nu cu *â*, cum și le-au scris ei, era o absurditate a reformei din 1953.

SÎNT SAU SUNT?

Formele *sînt, sîntem, sînteți* au fost promovate în ortografia actuală a limbii române în anul 1953, ele provocînd aceeași contrarietate a publicului, ca și scrierea exclusiv cu *î*, impusă tot de reforma ortografică din 1953. Celelalte reforme ortografice ale Academiei, cea din 1869, din 1880, 1895, 1904 și 1932 au recomandat formele: *sunt, suntem, sunteți.*

Ce a determinat acreditarea formelor: *sînt, sîntem, sînteți,* în loc de *sunt, suntem, sunteți*? Care sînt formele corecte și recomandabile din punct de vedere practic și lingvistic?

Un răspuns categoric în favoarea unora sau altora dintre ele este greu de dat. Și iată de ce: în latina clasică, prezentul indicativ al verbului *esse* („*a fi*") avea formele *sum, es, est, sumus, estis, sunt.* Din *sum* (pentru persoana întîi singular), ca și din *sunt* (forma de persoana a treia plural) n-a mai rămas, în română, decît *s* sau *îs* (nu-s grăbit, *îs* fericit; nu-s acasă vecinii, *îs* plecați de ieri). *Es*, forma de persoana a doua singular, a fost înlocuită, în vorbirea latină populară carpato-dunăreană, cu *estis* de la persoana a doua *plural*, care a devenit în română *ești*, iar *est*, forma latină clasică de persoana a treia singular, a devenit, în limba română, *e*, uneori *i* sau *îi* (e cald, nu-*i* place, *i*-un copil, *îi* slab). Alături de *est*, s-a format în latina carpato-dunăreană, după analogia lui *estes*, o formă *estet*, devenită *este.*

Cele trei forme de plural: *sumus, estis, sunt* au fost înlocuite și ele, în vorbirea latină populară, cu formele conjunctivului prezent: *simus, sitis, sint(unt)*, devenite, în limba română veche: *semu, seți* (sau *setu*) și *sîntu.* Mai tîrziu, acestea au fost înlocuite prin: *sîntem, sînteți, sînt*, primele două forme fiind create analogic din *sînt* de la persoana a treia plural.

Același *sînt* al persoanei a treia plural este și cel folosit la persoana întîi singular, după modelul general al verbelor de conjugările a treia și a patra, unde forma de persoana întîi singular este

egală, în limba română, cu cea de la persoana a treia plural (*ei fug* — *eu fug, ei aud* — *eu aud*, deci : *ei sînt* — *eu sînt*).

Formele *sînt, sîntem, sînteți* au deci, la bază pe *sint(unt)* latin popular și o lungă tradiție în rostirea românească.

Dar, sub influența latinistă, au apărut în scrisul nostru, odată cu adoptarea alfabetului latin, în locul celui chirilic, formele *sunt, suntem, sunteți*, după modelul formei latine clasice de persoana a treia plural *sunt*.

Prin reformele ortografice menționate ale Academiei, prin manualele școlare, presă, lucrările științifice și de literatură, *sunt, suntem, sunteți* au ajuns, în scurt timp, să fie considerate de vorbitori ca forme literare, ele impunîndu-se, ca atare, și în pronunțarea îngrijită, iar *sînt, sîntem, sînteți* să fie considerate ca aparținînd vorbirii populare neîngrijite.

În scrisul nostru, formele *sînt, sîntem, sînteți* reprezintă, deci, tradiția rostirii populare, dar, de peste 150 de ani, lumea cultă, ca și literatura, în toate stilurile ei, au folosit, în cea mai mare parte, formele *sunt, suntem, sunteți*. Chiar scriitori în stil popular și arhaizant, ca Ion Creangă sau Mihail Sadoveanu, care au folosit, cu predilecție, formele populare *sînt, sîntem, sînteți*, le alternează, uneori, cu *sunt, suntem, sunteți*. Acestea din urmă și-au cîștigat, deci, și ele o puternică tradiție și, totodată, prestigiul de forme culte. De aceea, după părerea noastră, hotărîrea în privința folosirii lor ar fi trebuit să fie încă preferința și gustul lingvistic al celor ce scriu și vorbesc. A impune o singură formă, în mod exclusiv, cum s-a procedat în reforma din 1953, împotriva uzului unei importante mase de scriitori și vorbitori, credem că nu era „recomandabilă".

Folosirea formelor *sunt, suntem, sunteți*, alături de *sînt, sîntem, sînteți*, ar fi, și istoric, și practic, îndreptățită.

Scriitori români din trecut despre probleme ale limbii române

GHEORGHE ASACHI
ŞI PROBLEMELE LIMBII ROMÂNE LITERARE

— La 100 de ani de la moarte —

În cadrul aniversărilor culturale recomandate de Comitetul Naţional U.N.E.S.C.O., s-a comemorat, în luna noiembrie 1969, personalitatea lui Gheorghe Asachi, de la a cărui moarte s-au împlinit o sută de ani.

Prin preocupările şi realizările sale, Gheorghe Asachi aparţine stilului enciclopedic de creaţie, atît de caracteristic marilor noştri oameni de cultură din secolul trecut, el afirmîndu-şi prezenţa creatoare în domeniile cele mai variate.

Întemeietor al presei, al învăţămîntului şi al teatrului în limba română în Moldova, creator în mai multe genuri literare, om de ştiinţă, traducător, editor, organizator şi animator al vieţii culturale, Asachi a căutat să răspundă numeroaselor cerinţe obiective ale dezvoltării culturii româneşti de la începutul secolului trecut, cînd aceasta a luat o orientare nouă prin afirmarea specificului naţional în toate domeniile, în acord cu cerinţele civilizaţiei europene a timpului. În mod firesc, el s-a străduit să satisfacă şi solicitările din epocă privind limba noastră literară, ale cărei cerinţe erau, în esenţă, următoarele: 1. îmbogăţirea vocabularului cu termeni noi, necesari noţiunilor vieţii şi culturii moderne; 2. crearea de noi stiluri literare, cele existente pînă atunci fiind numai stilul religios şi, în parte, cel istoric; 3. consolidarea normelor limbii literare, pentru a-i asigura corectitudinea şi unitatea.

Aceste cerinţe de bază erau comune, la începutul secolului trecut, în toate provinciile româneşti, deosebirile afirmîndu-se numai în soluţiile preconizate.

Activitatea lui Asachi în Moldova a fost şi este comparată cu cea a marelui său contemporan Ion Heliade Rădulescu în Muntenia, ei avînd preocupări şi unele idei asemănătoare. Dar între

Asachi şi Heliade există şi mari deosebiri, în favoarea celui din urmă, în ceea ce priveşte importanţa contribuţiei pentru îndrumarea limbii române pe căile ei de dezvoltare modernă. Heliade a avut o activitate susţinută şi rodnică, pînă în 1840, în problemele limbii române, pe cînd cea a lui Asachi a fost mai fragmentară şi mai sporadică, fapt pentru care contribuţiile lui au fost mai puţin remarcate şi comentate, deşi ele sînt semnificative pentru caracterizarea generală a rolului său cultural. Afirmaţia lui E. Lovinescu, biograful său cel mai de seamă, că preocupările lui Asachi în materie de limbă ar fi de importanţă redusă nu este deplin îndreptăţită, deoarece de la el au rămas, în numeroasele periodice pe care le-a întemeiat şi condus, observaţii şi precizări asupra dezvoltării limbii române, care se cer cercetate şi comentate.

Gheorghe Asachi a admirat, ca şi Heliade, Şcoala ardeleană pentru demonstraea originii latine a limbii române, dar a respins exagerările latinizante ale acesteia în ortografie, în gramatică şi în vocabular. În ceea ce priveşte dezvoltarea limbii române, el a luat atitudini şi a exprimat opinii sănătoase, mai ales în tinereţe. Caracteristică în această privinţă este critica făcută, în 1833, gramaticii latinizante a colaboratorului său de la „Albina românească", Gheorghe Săulescu. Înntr-un raport oficial, adresat Eforiei şcoalelor din Moldova în legătură cu această gramatică, Asachi îşi defineşte limpede şi esenţial concepţia asupra limbii. *„Nici un lucru,* scrie el, *nu interesează îndeobşte o naţie, ca limba, avînd asupra ei drept de proprietate şi aceia care nu au altceva nimic. Din care urmează că gramatica, spre a fi a naţiei, trebuie să se întemeieze pe firea limbii, pe regulile practice ce sînt într-însa, pe care datoria gramaticului e a le orîndui în sistemă lămurită. Ipotezuri, iscodiri şi idei particulare ale autorului nu pot fi regule, iar alcătuirea cuvintelor noi este iertată a se face cu scumpătate şi la nevoie neapărată."*

După precizarea acestor principii de bază ale gramaticii rescriptive şi normative moderne, care fuseseră enunţate şi de Heliade

în „Gramatica" sa de la 1828, Asachi respinge gramatica latinizantă a lui Săulescu, conchizînd : *„A supune limba la o sistemă străină cu de-a sila, a o îmbrăca în forme clasice numai pentru dragostea maicii de la care se trage este o tiranie filologhică mai grea a se statornici decît cea politică"* (Gh. Asachi, *Scrieri literare*, ed. N. A. Ursu, vol. II, 1957, p. 330—331).

În ceea ce priveşte cerinţa unanim simţită în epocă pentru unificarea limbii literare, Asachi a împărtăşit părerea, susţinută, în acea vreme, şi de Heliade, că ea poate fi realizată pe baza literaturii religioase, care a reuşit, în cursul secolelor, să-şi creeze un stil şi o normă unitară în toate provinciile locuite de români. *„Cărţile biariceşti tipărite în osebite epohe,* scrie el, *prin tustrele provinţiile Daciei, au păstrat uniformitatea graiului, legînd pe români între sine naţional"*. Această afirmaţie, făcută în 1839, este întregită, în 1844, prin precizarea : *„Uniformitatea limbii vechi biariceşti a şapte milioane de români din osebite provinţii ni impune datoria a ni feri de dizbinarea acestei limbi"*.

Susţinînd limba cărţilor bisericeşti ca bază a limbii noastre literare, Asachi, ca şi Heliade, a preconizat îmbogăţirea şi modernizarea ei, *„care s-ar cuveni,* scrie el, *a să legiui de un giudeţ amfiction, ce să poate închega din gramaticii români a Transilvaniei, a Ţării Româneşti şi a Moldovei"* („Albina românească", 1839, nr. 12, februarie).

„Amfictionul" lingvistic de care vorbeşte Asachi, al învăţaţilor din cele trei provincii româneşti, urma, deci, să hotărească normele de corectitudine, de îmbogăţire şi de unitate a limbii în lumina necesităţilor mereu crescînde ale culturii româneşti. Această idee, cu caracter raţionalist, curentă în epocă, în Europa, şi răspîndită atunci şi la noi, a stat la baza întemeierii mai tîrziu, în 1867, a Societăţii Academice Române.

Gheorghe Asachi a fost preocupat, în variata lui creaţie literară, de îmbogăţirea limbii române cu termeni care să exprime noţiunile noi ale culturii moderne. La sfîrşitul traducerii cărţii lui I. Kai-

danov despre istoria imperiului rus, ca şi la sfîrşitul unora dintre ediţiile volumelor sale de poezii şi de proză literară, el adaugă glosare explicative pentru cuvintele noi pe care le întrebuinţează.

Asachi a avut o însemnată contribuţie, prin scrisul său foarte răspîndit în epocă, la introducerea a numeroase neologisme latino-romanice în limba română literară sau la punerea în circulaţie mai intensă a unora introduse de alţii, înainte.

Printre neologismele folosite frecvent de Asachi şi încetăţenite în limba noastră literară, menţionăm: *agricultură, ambasador, anatomie, aristocraţie, ambiţie, arest, arte frumoase, bastard, bibliotecă, buletin, civilizaţie, controversă, diform, haos, intempestiv, reformă, vizită, vagabond, uniformitate, tiranie, proprietate.* Unii termeni creaţi sau folosiţi de el n-au supravieţuit: *mînufăptură* pentru „manufactură", *grosietate* pentru „grosolănie", *întîime* pentru „întîietate", *înstelit* pentru „înstelat", *şerpează* pentru „şerpuieşte", *totime* pentru „totalitate", *mug* pentru „mugesc" ş. a. Asachi a încercat, ca şi Cipariu, să folosească termeni dispăruţi din limbă, luaţi din cărţile bisericeşti, ca, spre exemplu, *meser* pentru „nenorocit". El a folosit unele forme vetuste, ca: *războiuri, ipotezuri, filologhie, epohe, favorisitor, drit* ş. a., care dau scrisului său un aer arhaizant.

Gheorghe Asachi ne-a lăsat o indicaţie teoretică, sumară, dar revelatoare pentru concepţia sa, şi asupra traducerilor, care începuseră să se înmulţească în epocă. *„De cînd soarta românilor favorisitoare au deschis căile pe care au a păşi pentru a ajunge la scopul dorit a civilizaţii, mulţi tineri însufleţiţi de o vrednică de laudă dorinţă ostenesc,* scrie el, *în osebite ramuri cu ţintire de a îmbogăţi limba şi ideile compatrioţilor... Sfezile şi controversile asupra formelor limbei sînt intempestive şi absorb timpul preţios a acelor autori carii, cu însărcinarea traducerii din limbi străine, să par îndatoraţi a naşte bastarduri, pre carii totimea naţii, necunoscînd, nu le va putea primi de ai săi fii adevăraţi"* (Albina românească", 1839, nr. 12, februarie).

Deşi a folosit, ca şi Heliade, un apreciabil număr de termeni neologici de origine franceză, Asachi a susţinut teoretic, ca şi acesta, spre sfîrşitul activităţii sale, ca limba din care să ne îmbogăţim vocabularul şi după care să modelăm limba română să fie cea italiană, considerată de ei ca cea mai apropiată, dintre limbile romanice, de limba noastră. *„Prin urmare, cuvintele ce ni lipsesc*, scria el în 1854, *frazili şi diciile* (zicerile) *nouă, dupre dezvoltarea ideilor şi a ştiinţelor de azi, au a se împrumuta de la cea italiană, dîndu-li forma şi terminatul românesc. Aşadar, latino- şi galomania să nu să întindă şi asupra reformei limbei, căci din fabrică fără matrice cuvenită nu pot ieşi decît figuri diforme, vătămătoare caracterului limbei"* (Gh. Asachi, *Scrieri literare*, ed. N. A. Ursu, vol. II, 1957, p. 346—347).

Dar dezvoltarea limbii române nu a urmat, după cum se ştie, calea preconizată de Asachi. Această orientare nesocotea, pe de o parte, legile obiective de dezvoltare ale limbii române, iar pe de alta, ea era o îndrumare tardivă, căci limba franceză, cu marele prestigiu european al culturii pe care o reprezenta, se impusese cu zeci de ani înainte la noi ca sursă de neologisme, fapt pe care îl relevă chiar scrierile lui proprii şi, în general, scrisul epocii, precum şi dicţionarele româneşti de atunci : cel al lui Petrache Poenaru, al lui Vaillant, Negulici sau Stamati, care abundă în neologisme franceze.

Asachi a avut, ca şi Heliade, o contribuţie pozitivă la introducerea alfabetului latin în scrierea limbii române. Despre ortografia latiniştilor scria că este complicată şi *„conduce pe cititoriu la un adevărat labirint"*. El preconiza şi în această privinţă adoptarea ortografiei italiene, *„cea mai conformă cu pronunţia română"*.

În majoritatea lor, ideile lui Gheorghe Asachi despre dezvoltarea limbii române literare au fost pozitive. Ele n-au fost însă deplin eficiente în epocă din pricina caracterului lor fragmentar şi fiindcă scrisul lui Asachi era mai prejos de principiile lui sănătoase. El a menţinut, în scrisul său, numeroase particularităţi regionale moldoveneşti şi o construcţie greoaie a frazei, într-o epocă în care

limba română literară se statornicea pe baza graiului muntean și cînd exprimarea devenise mai simplă și mai vioaie, sub influența limbii populare și a limbii franceze.

Cu toate acestea, prin numeroasele lui scrieri originale și traduceri, prin versurile și proza lui literară și prin numeroasele periodice în limba română pe care le-a întemeiat și condus timp de decenii: „Albina românească", „Alăuta românească", „Gazeta de Moldavia", „Spicuitorul moldo-valah", „Icoana lumii", „Calendarul pentru toți" și „Almanahul", Gheorghe Asachi a contribuit, într-o măsură însemnată, la șlefuirea limbii române, în limitele epocii de tranziție de la cultura veche românească la cea modernă, al cărui reprezentant tipic a rămas consacrat în istoria culturii noastre.

I. HELIADE RĂDULESCU ȘI PROBLEMELE LIMBII ROMÂNE LITERARE

— La 100 de ani de la moarte [1] *—*

Ctitor prin vocație al învățămîntului în limba română, al presei românești, al unor importante instituții culturale, printre care al Teatrului Național din București, al Societății Filarmonice, al Societății Academice Române, devenită actuala Academie a Republicii Socialiste România, profesor, poet, filozof, economist, istoric, critic literar, traducător, tipograf, editor, militant politic, I. Heliade Rădulescu, cunoscut îndeobște ca *„părintele literaturii române"*, cum l-a numit, mai întîi, B. P. Hasdeu, este și unul dintre

[1] Comunicare ținută în ședința festivă a Academiei R. S. România, de comemorare a morții lui Heliade, la 27 aprilie 1972.

„părinții limbii române literare" din perioada modernă a consolidării unității ei. Gramatica, ortografia, vocabularul, stilistica, cultivarea limbii sînt domenii care au beneficiat nu numai de atenția lui scrutătoare, dar și de îndrumări salutare, rămase, în parte, eficiente, pînă astăzi. El a fost, pentru Țara Românească și Moldova, primul mare lingvist, îndeplinind un rol de importanța celui al Școlii ardelene în Transilvania.

*

* *

În deceniul al treilea al secolului trecut, cînd Heliade și-a afirmat prezența călăuzitoare în cultura noastră, limba română se găsea într-un moment de răscruce. Influențele istorice, — slavă, turcă și neogreacă, în Țara Românească și Moldova, maghiară, germană și latinistă în Transilvania, — îi împestrițase vocabularul cu o terminologie străină, specifică orînduirii feudale, și-i îngreuiase fraza, iar scrierea era cu litere chirilice.

Starea de atunci a limbii nu permitea exprimarea noțiunilor culturii moderne, la care aspira poporul român, renăscut la o viață nouă. Pe de altă parte, lipseau scriitorii mari care să constituie, prin scrisul lor, un îndreptar în dezvoltarea limbii literare la nivelul cerințelor epocii.

Scriitor cu valențe multiple, Heliade a început metodic munca pentru făurirea instrumentelor menite să asigure limbii române posibilitățile exprimării ideilor noi europene și ale progresului științelor moderne.

Primul instrument fundamental făurit de el este *Gramatica românească,* tipărită la Sibiu în 1828, cea dintîi gramatică modernă, descriptivă și normativă, a limbii române.

Definiția limbii și a gramaticii, principiile scrierii fonetice și ale îmbogățirii vocabularului limbii române cu termeni latino-romanici sînt just formulate de Heliade. Limba este, scrie el, *„mijlocul prin*

care ne arătăm ideile şi cugetările noastre" (p. 228),[1] iar gramatica *„un meşteşug prin care învăţăm să cunoaştem o limbă, a o vorbi şi scrie întocmai după însuşirile şi firea sa"* (p. 229), definiţii redate aproape identic şi de lingvistica modernă. Heliade a intuit, cu perspicacitatea caracteristică spiritului său scrutător, ceea ce numim astăzi „structură" a limbii, numită de el „ţesătura", „urzeala", „tiparul" sau „sistema" limbii, subliniind caracterul ei definitoriu, faţă de mobilitatea vocabularului.

„Gramatica" lui Heliade, pe lîngă scopul didactic îndeplinit, ani în şir, a avut un rol decisiv în stabilirea scrierii limbii române pe baza principiului fonetic. Definind ortografia ca *„meşteşugul de a scrie drept şi cu judecată zicerile oricărei limbi"* (p. 186), el a redus numărul slovelor chirilice, folosite atunci la noi, de la 33 la 27, după principiul *„pentru fiştecare sunet, cîte un semn, adică cîte o slovă"* (ibidem).

Heliade a fost, în Ţara Românească, — urmat îndeaproape de Gheorghe Asachi, în Moldova, şi, alături de Timotei Cipariu, de către Gheorghe Bariţiu, în Transilvania, — unul dintre cei mai activi militanţi pentru scrierea limbii române cu litere latine. Între 1836 şi 1844, el a înlocuit, în periodicele sale, de la un număr la altul, cîte o slovă chirilică prin litera latină corespunzătoare, obişnuind astfel, treptat, pe cititori cu noul alfabet, iar în noiembrie 1844 publică primul număr din *Curier de ambe sexe*, în întregime, cu litere latine. Heliade a considerat, ca şi reprezentanţii Şcolii ardelene, literele latine ca singurele potrivite scrierii limbii române, ele fiind *„ale străbunilor noştri"*, expresie curentă în epocă şi, totodată, elemente de unificare a scrierii în toate provinciile româneşti şi de legătură firească cu celelalte limbi romanice, care s-au scris, totdeauna, cu litere latine.

[1] I. Heliade Rădulescu, *Opere*, Tom. I—II. 1939—1940, Ediţia D. Popovici. Citatele sînt din această ediţie. Pagina unde se află citatele este indicată, în text, între paranteze.

Combătînd scrierea etimologică a latiniștilor, Heliade preciza, cu ironie, în *Prefața*, de o mare bogăție de idei, a *Gramaticii* : *„Pentru ce să nu scriem după cum pronunțăm, cînd scriem pentru cei ce trăiesc, iar nu pentru cei morți"* (p. 196). Romanii au scris după cum pronunțau, fiindcă au scris pentru contemporani, iar nu pentru cei din vremea lui Romulus și Remus. *„Asemenea și noi, nu scriem pentru strămoșii noștri pe care i-a adus marele Traian aici, ci pentru contemporanii noștri"* (ibidem).

*

* *

Problemele complexe ale vocabularului au primit aceleași soluții nuanțate, multe dintre ele valabile și astăzi.

Necesitatea orientării spre noi orizonturi culturale, adînc simțită atunci, la noi, reclama îmbogățirea vocabularului cu termeni capabili să exprime noțiunile științelor moderne în plină dezvoltare. Căile de îmbogățire a vocabularului au prilejuit dezbateri largi, în întreg secolul al XIX-lea, la care au luat parte scriitorii și oamenii de cultură din toate provinciile românești.

Consensul, aproape unanim, a fost cel al adoptării termenilor necesari din latină și din limbile romanice. Luînd cuvinte din aceste limbi, preciza Heliade, *„noi nu ne împrumutăm, ci luăm, cu îndrăzneală, de la maica noastră moștenire și de la surorile noastre partea ce ni se cuvine"* (p. 198).

Prin această concepție, ca și prin adoptarea literelor latine, Heliade urmează drumul reprezentanților Școlii ardelene, dar nu cade în exagerările acestora. El acceptă împrumuturile din latină și din limbile romanice numai pe măsura necesităților. *„Trebuie*, scrie el, *să luăm numai ce trebuie și de acolo de unde trebuie și cum trebuie"*, iar cuvintele împrumutate *„să se înfățișeze în haine românești"*, această condiție impunînd-o unitatea limbii. De aceea, Heliade condamnă forme latine neadaptate, ca „punctum", „colle-

gium", franceze, ca „ocasion", italiene, ca „libertà", „cvalità", neogrecești, ca „patriotismos", „enthusiasmos", „cliros", „recomandarisi", care circulau, la noi, în epocă. El condamnă, de asemenea, pe cei care erau împotriva împrumuturilor necesare și creau cuvinte românești, ca „neîmpărțit" pentru „atom", „amiazăzesc" pentru „meridian", „cuvîntelnic" pentru „dicționar" ș. a. În locul formelor de plural „jurămînturi", „așezămînturi", „mormînturi", Heliade recomandă formele moderne, mai scurte, „jurăminte", „așezăminte", „morminte", în locul formelor „moralicesc", „politicesc", „patrioticesc", „diplomaticesc", uzuale atunci, el recomandă formele „moral", „politic", patriotic", „diplomatic", pe care le folosim astăzi.

Față de tendința extremistă a unora dintre latiniștii vremii de a elimina din limba română toate cuvintele de alte origini decît latino-romanică, Heliade arată, în mod just, că nu ne putem lipsi de cuvintele intrate în uzul general al limbii, iar cuvinte străine există în toate limbile. *„Orice vom face*, scrie el, *limba nu poate scăpa de tot de a nu avea semnele ce dovedesc revoluțiile istorice prin care a trecut, astfel vedem și franceza și, asemenea, și italiana, spaniola și portugheza"* (p. 350), adăugînd: *„fie și la noi vorbe străine, pe cît poate a le ierta istoria și arta, pe cît acestea să nu aducă paralizia limbii și a naționalității noastre"* (p. 327).

Heliade a abordat și problema dicționarului general al limbii române, propunînd elaborarea, în prealabil, de dicționare bilingve, prin care să se încetățenească terminologia științifică necesară, în toate domeniile, și numai apoi să se elaboreze dicționarul general. Această idee, care s-a realizat și se realizează astăzi, el o vedea ca operă a unei Academii, a cărei înființare a propus-o și care, spre sfîrșitul vieții sale, a și luat ființă, el fiind cel dintîi președinte al ei.

Dacă, spre sfîrșitul activității sale, Heliade a părăsit principiul sănătos al scrierii fonetice și al împrumuturilor lexicale latino-romanice, în favoarea exclusivă a etimologismului italienizant, faptul

nu prezintă decît o semnificaţie subiectivă, fiindcă n-a avut o influenţă determinantă pentru limba română. Elaborarea primei gramatici moderne, introducerea alfabetului latin şi a principiului fonetic în scrierea ei înclină balanţa meritelor atît de mult în favoarea lui Heliade, încît italienismul de la sfîrşitul vieţii sale nu i le mai poate eclipsa.

*

* *

Perfecţionarea limbii, a arătat Heliade, este un rezultat al frămîntării ei sub pana scriitorilor. În acest proces, traducerile, făcute atunci, în largă măsură, de el însuşi, au avut — şi ele au, în general — un mare rol în dezvoltarea limbii, alături de folosul cultural, propriu-zis, al apropierii de cultura popoarelor înaintate şi de realizare a universalităţii spirituale, specifică tendinţelor luministe. de care era stăpînită ideologia lui. *„Traducerile cele bune,* scrie Heliade, *înfrumuseţează şi înnobilează limba. Prin ele intră în limbă toate frazele şi mijloacele de vorbire cele mai frumoase a deosebiţilor autori vestiţi şi, îmbrăţişîndu-le, le face ale sale"* (202). Heliade preţuia, în mod deosebit, puterea de expresivitate a limbii romane, afirmînd chiar că ea este *„mai înleznitoare în poezie decît franceza"* (p. 217). Româna are, arată el, două cuvinte distincte: „recunoaştere" şi „recunoştinţă", pe cînd franceza nu are, pentru aceste două noţiuni, decît un singur cuvînt: „reconnaissance". De asemenea, pentru noţiunile de „nobleţă" şi „nobilime", franceza nu dispune decît de cuvîntul „noblesse", ceea ce nu este în avantajul ei, faţă de română pentru exprimarea celor două noţiuni. *„Privească cineva toate acestea şi altele mai multe şi spuie-mi,* scrie Heliade, *dacă limba română nu este o limbă a înţelegerii; spuie-mi dacă în cîte a fost ea întrebuinţată n-a fost destoinică a împlini aceea pentru care sînt prinosite limbile, adică a se înţelege oamenii şi de faţă şi lipsind; şi ea este destoinică a-i face a se înţelege bine. Ea, pînă acum, a fost întrebuinţată numai a ex-*

prima și a înfățișa ideile cele de toți cunoscute și de întîia trebuință. Vie filozofii, vie matematicii, vie naturaliștii, vie tot felul de învățați, întrebuințeze-o și au să vază dacă nu e în stare a-i face înțeleși" (p. 218) ... *„Dee-i ei veacurile Danți, Tasi, Metastazi, Alfieri,* adaugă Heliade, *și vor vedea veacurile ce vor face dintr-însa. Scoață cineva din franceză, italiană și spaniolă termenii științelor și artelor ce au luat de la limba grecească, scoață și vorbele ce au luat de la alte ginte și va vedea de pot să rămîie cu capitalul și destoinicia ce o are limba poporului român"* (p. 249—250).

Heliade a introdus, în cultura noastră, primele noțiuni teoretice de stilistică. El cerea ca, în scriere și în vorbire, să fie folosit *„dreptul cuvînt"*, *„armonie și energie"*. Exprimarea să fie *„plăcută urechii"* și să fie alcătuită din *„ziceri scurte, lesne de pronunțat și cu îmbelșugare de sens"* (p. 214).

*
* *

În acțiunea de modelare a limbii, de creștere continuă a expresivității ei, Heliade atribuie rolul predominant marilor scriitori, *„artiștilor de geniu"*, cum îi numește el, care aleg din limba poporului și anticipează forme de exprimare ce devin apoi modele de largă circulație.

Acțiunea de înnoire și de dezvoltare a limbii române a avut pentru Heliade, ca țintă supremă, asigurarea unității ei. Această aspirație spre o limbă unitară era expresia tendinței generale spre unitatea națională, care începuse să se manifeste intens în spiritul generației lui Heliade și pentru care limba și naționalitatea erau legate indisolubil. *„Cine voiește să aducă pe români pe calea civilizației și a mîntuirii,* scrie el, *trebuie să le desăvîrșească limba"* (p. 238).

Conştient de diferenţele de pronunţie şi de vocabular dintre provinciile româneşti şi cunoscînd, în mod surprinzător pentru vremea lui, graiurile şi dialectele româneşti, nord- şi suddunărene, Heliade propunea ca unificarea să se facă pe baza *„limbii cărţilor bisericeşti"*, idee răspîndită în epocă, fiindcă, de fapt, în cărţile bisericeşti se realizase un înaintat grad de unificare a limbii române, încă din secolul al XVII-lea. În noul proces de unificare, pentru toate domeniile scrisului, nici o provincie nu are dreptul, după Heliade, să pretindă întîietatea, deoarece fiecare îşi are particularităţile ei moştenite sau împrumutate, din care urmează să se aleagă ceea ce este mai bun în fiecare, iar ceea ce se alege să fie general acceptat.

Realizarea unificării limbii literare, pe cale conştientă şi selectivă, este un aspect al concepţiei raţionaliste şi luministe a lui Heliade. În fapt, unitatea limbii române literare s-a realizat nu atît printr-o acţiune programatică, prezentată şi ea, desigur, într-o anumită măsură, în acest proces istoric, ci pe calea firească a dezvoltării culturii şi literaturii noastre moderne, la care au luat parte, în mod organic, forţele spirituale din toate provinciile româneşti.

*

* *

Activitatea lui Heliade de îndrumare a dezvoltării limbii noastre literare a fost caracterizată de B. P. Hasdeu prin afirmaţia: *„între 1828 şi 1848 istoria limbii române este istoria lui Heliade"*. Exceptînd eroarea italienizantă de la sfîrşitul vieţii, fără consecinţe pentru limba română, opera lingvistică a lui Heliade s-a bucurat, aproape fără rezerve, de preţuirea contemporanilor şi a posterităţii.

La dinamica sugestivă a operei lui a contribuit şi limba pe care a scris-o, despre care B. P. Hasdeu, stăpînit de emoţie şi de admiraţie, spunea, în discursul rostit la înmormîntarea celui pe care l-a

considerat un maestru al său : *„Tot ce a gîndit și scris Heliade era îmbrăcat în acea necomparabilă haină originală în care știa să-și înveșmînte toate cugetările, o haină atît de românească, atît de originală, încît, dintre toți scriitorii noștri, numai dînsul, în vecii vecilor, nu va putea fi tradus într-o limbă străină. Despuiați-l de italienismele sale, de românismele sale, românisme în fraze, în pagini întregi, și Heliade nu mai este Heliade".*

*

* *

De numele lui Heliade este legată expresia *„Scrieți, băieți, scrieți"*, îndemn pe care l-a făcut adesea și care rezultă din întreaga sa operă.

Scriind într-o epocă cînd, la noi, totul trebuia început, — școală, presă, literatură, — cînd limba trebuia să se șlefuiască printr-o intensă întrebuințare în scris, Heliade considera ca hotărîtor elanul creator, mai mult decît critica. *„Nu e vreme de critică,* scrie el, *e vreme de scris, și scrieți cît veți putea și cum veți putea, dar nu cu răutate ; faceți, iar nu stricați, că nația primește și binecuvintează pe cel ce face, și blestemă pe cel ce strică"* (p. 38).

*

* *

Discipol și urmaș al lui Gheorghe Lazăr, Heliade este primul nostru mare scriitor modern care a realizat în fapt, prin verva scrisului său avîntat și bogat, îndemnul lui Ienăchiță Văcărescu pentru *„creșterea limbii românești și-a patriei cinstire".* Acest îndemn el l-a transmis, amplificîndu-l cu vibrație, tineretului român din vremea sa și din toate vremurile : *„Ocupați-vă, vorbiți și scrieți, junilor, de limba națională ; ocupați-vă de a o studia, a o cultiva, și a cultiva o limbă va să zică a scrie într-însa despre toate științele și artele, despre toate epocile și popoarele. Limba singură unește, întărește și definește națiunea. Ocupați-vă de dînsa, înainte*

de toate, și nu veți face, prin aceasta, decît cea mai fundamentală politică: veți pune fundamentele naționalității" (p. 40), — cuvinte profetice, care au unit și vor uni toate generațiile în dragostea și grija pentru limba română.

N. IORGA ȘI STUDIUL LIMBII ROMÂNE

— *La 100 de ani de la naștere* [1] —

Personalitatea cea mai realizată a enciclopedismului românesc, — manifestare atît de caracteristică marilor figuri din trecut ale culturii noastre —, N. Iorga a abordat, în vasta lui operă, probleme fundamentale ale limbii române, cu o comprehensiune organică și esențială, care asigură o perenitate certă contribuțiilor sale și în acest domeniu. El a formulat importante principii generale privitoare la limbă, în spiritul școlii istorice și psihologice a iluștrilor săi îndrumători din tinerețe: Lamprecht, Wundt și Hasdeu și a făcut numeroase precizări istorice și teoretice asupra limbii române, care își păstrează întreaga valoare pînă astăzi.

Limba reflectă, după N. Iorga, întreaga viață a poporului care a creat-o și o vorbește. *„Limba pe care o vorbim acum,* scrie el, *nu este numai limba românească de astăzi ..., ea este ființa vie care ne vine din timpurile cele mai îndepărtate ale trecutului nostru, este cea mai scumpă moștenire a strămoșilor, care au lucrat, generație de generație, la elaborarea acestui suprem product sufletesc"* [2].

[1] Comunicare ținută la Academia R. S. România, în ședința festivă de comemorare a nașterii lui **N. Iorga** la 10 iunie 1971.; vezi și **D. Macrea**, *Studii de lingvistică română,* 1970, p. 151—172.

[2] **N. Iorga**, *Lupta pentru limba românească,* București, 1906, p. 16—17.

Conştiinţa mereu vie şi lucidă a rolului limbii române în pregătirea şi cimentarea unităţii noastre culturale şi naţionale i-a smuls lui N. Iorga accente lirice de cea mai aleasă elevaţie spirituală. Ea l-a silit şi să iasă, uneori, din limitele consideraţiilor teoretice şi istorice şi să se decidă la acţiuni publice hotărîte, ca atunci cînd, în 1906, a constatat existenţa unei primejdii pentru limba română. Această primejdie venea din partea claselor dominante de atunci, care, în înstrăinarea lor de popor, preferau folosirea limbii franceze nu numai în conversaţia curentă, ci şi în reprezentaţiile de pe scena Teatrului Naţional. Protestul violent al lui N. Iorga împotriva acestor manifestări de înstrăinare şi de desconsiderare a limbii române n-a fost o manifestare de naţionalism exclusivist şi, cu atît mai puţin, de respingere a limbii şi culturii franceze ca atare, pe care le admira, ci afirmarea unui adevăr istoric de necontestat : renunţarea la limba naţională înseamnă renunţare la cultura naţională, care nu se poate exprima adecvat decît în limba naţiunii care o creează. „*O cultură*, preciza N. Iorga atunci, *care nu dezvoltă o limbă capabilă să exprime noţiunile civilizaţiei, nu se poate ea însăşi dezvolta, rămînînd tributară unei culturi străine a cărei limbă o foloseşte*" [1].

În marile sale lucrări de sinteză, *Istoria literaturii româneşti*, în nouă volume, apărută între 1901 şi 1934 în diferite ediţii revizuite, şi *Istoria românilor*, în zece volume, apărută între 1936 şi 1939, N. Iorga a acordat problemelor limbii române un loc mai larg decît toţi ceilalţi istorici şi istorici literari ai noştri, el fiind primul critic şi istoric literar român care face legătura şi sinteza firească între literatură, limbă, cultură şi istorie. În *Introducere sintetică* la istoria literaturii române, apărută în 1929, N. Iorga fixează în mod limpede rolul şi importanţa problemelor de limbă într-o istorie a literaturii. „*Cel dintîi capitol dintr-o istorie a literaturii ro-*

[1] N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti, Introducere sintetică*, Bucureşti, 1929, p. 11.

mânești, scrie el, *este cel al instrumentului însuși de exprimare, care este limba națională"* [1].

În cele două mari opere menționate, Nicolae Iorga se ocupă pe larg, pentru fiecare epocă, de rolul important al limbii în formarea individualității poporului român și a culturii noastre naționale.

Pentru perioada veche, el acordă un spațiu întins problemei formării limbii române și a latinității ei. Tezele susținute de N. Iorga în aceste probleme de bază reprezintă fie rezultate ale cercetării altora, dar confirmate de propriile lui cercetări, fie concluzii și sugestii proprii, care au fost confirmate prin cercetările altora, devenind astăzi bunuri științifice comune.

Printre cele mai importante idei noi, emise de N. Iorga în problema formării limbii române, este aceea, bazată pe cercetările arheologice ale lui Vasile Pârvan, potrivit căreia romanizarea Daciei a fost un proces început înainte de cucerirea ei oficială de către legiunile romane, prin penetrația lentă, în nordul Dunării, de populație pașnică romană, ca : negustori, meseriași și agricultori, de îndată ce romanii au ajuns la Dunăre, pe care au transformat-o în unul din principalele lor drumuri în centrul și sud-estul Europei. El a emis ipoteza, verificată ulterior de cercetările arheologice și istorice, că Decebal și anturajul său știau latinește.

N. Iorga a descris, cu o remarcabilă putere de pătrundere și de sinteză, structura gramaticală și fondul principal de cuvinte, esențial latine, pe care *„sigilul Romei,* scrie el, *le-a imprimat limbii noastre, împreună cu o înaltă cultură orășenească și rurală romană"* [2]. Timpul de formare al limbii române este preconizat de el, între secolele V și VIII ale erei noastre, ceea ce este acceptat astăzi, și pentru celelalte limbi romanice, de către toți romaniștii.

[1] **N. Iorga**, *Istoria literaturii românești, Introducere sintetică*, 1929, p. 14.
[2] **Idem**, *Istoria românilor*, București, 1936, vol. I, p. a II-a, p. 143.

În problema, atît de mult discutată, a începutului scrierii în limba română, N. Iorga a fost printre cei dintîi care a susţinut că primele traduceri de cărţi religioase în limba română au putut fi făcute sub influenţa husită din epocă, dar ele au izvorît, mai ales, *„din setea de înţelegere a neamului"*.[1] Acest punct de vedere s-a impus astăzi definitiv în istoriografia noastră, căci nu poate fi concepută crearea unei tradiţii literare care să se sprijine exclusiv pe o cauză externă, fără un puternic imbold cultural propriu.

N. Iorga a fost cel dintîi care a susţinut că o limbă română literară a existat înainte de apariţia primelor noastre traduceri religioase, şi anume limba poeziei, a povestirii şi a cîntecului nostru popular laic şi religios, creaţie colectivă a poporului. De aceea, vasta lui lucrare, *Istoria literaturii româneşti*, începe cu literatura populară, concepţie adoptată şi de *Istoria literaturii române*, care se elaborează în cadrul Academiei Republicii Socialiste România şi a Academiei de ştiinţe sociale şi politice şi care a început să apară în 1965.

El a fost, de asemenea, cel dintîi care a susţinut că tradiţia scrisului românesc este mai veche decît sfîrşitul secolului al XV-lea — începutul celui de-al XVI-lea, teză iarăşi consacrată astăzi în istoria noastră literară, întemeindu-se pe faptul că primul nostru document scris, pe care el l-a datat cu precizie, *Scrisoarea* din 1521 a lui Neacşu din Cîmpulung, *„e scrisă într-o românească perfectă. Se miră deci cineva,* se întreabă, pe drept cuvînt, N. Iorga, *de ce formă sigură şi mlădioasă, de ce ortografie reflexivă, învăţată, se întrebuinţează pe acest petec de hîrtie, scris cu atîta pricepere caligrafică?"*[2]

[1] **N. Iorga**, *Istoria românilor*, vol. IV, p. 126.
[2] **Idem, Ib.**, p. 436.

N. Iorga conchide, în mod just, că limba română literară nu s-a format pe o singură cale, numai prin scris, ci că ea este o creaţie colectivă, o sinteză continuă între oralitatea populară şi cuvîntul scris. *„Această limbă,* scrie el, *s-a făcut pe cîmpiile de luptă, în sfaturile domneşti, în toată viaţa noastră naţională, necontenit mişcată. Şi nu poate să existe un instrument de literatură, nu poate să existe literatură decît aceea care este ieşită din întregimea vieţii naţionale"* [1].

Pentru epoca modernă, N. Iorga acordă o importanţă majoră rolului regenerator cultural şi naţional al Şcolii ardelene, care, dincolo de exagerările etimologiste, explicabile în contextul istoric al epocii, a dat cugetării şi simţirii româneşti un conţinut nou, din care ele se inspiră pînă astăzi. Vibraţia sufletească şi sentimentele de admiraţie, recunoştinţă şi respect cu care N. Iorga scrie despre această şcoală, unite cu precizia ştiinţifică în prezentarea istoriei ei, şi caracterizările lapidare şi esenţiale ale personalităţilor care s-au afirmat în cadrul ei fac din lucrarea lui : *Istoria literaturii româneşti în secolul al XVIII-lea,* una din cele mai reprezentative ale scrisului său atît de bogat.

*

* *

În numeroasele lucrări ale lui N. Iorga, au fost abordate mult mai multe probleme referitoare la limba română decît am putut schiţa în această scurtă expunere comemorativă [2].

Mai relevăm, ca încheiere, un ultim aspect al gîndirii şi preocupărilor sale privind limba română, şi anume admiraţia sa pentru nivelul înalt de dezvoltare la care a ajuns, în faza ei contemporană, cînd se dovedeşte *„în stare,* scrie el, *să îmbrace orice*

[1] **N. Iorga**, *Istoria literaturii româneşti, Introducere sintetică,* Bucureşti, 1920, p. 28.
[2] Pentru date şi comentarii mai complete, vezi **D. Macrea**, *Studii de lingvistică română,* 1970, p. 154—177.

idei, cît de înalte, și orice sentimente, cît de fine, fiind, sub foarte multe raporturi și mai ales sub acela al varietății și al unei armonii de o esență cu desăvîrșire subtilă, mai presus de limbile asupra cărora s-a exercitat înrîurirea atîtor oameni de geniu ai popoarelor celor mari din centrul și din apusul Europei".[1]

*

* *

De la aceste aprecieri generale, N. Iorga trece la analiza unor cuvinte de origine latină din vocabularul românesc, a căror semantică complexă o explică în una din ultimele lui opere, *„Sfaturi pe întuneric"*. Ajutat de cunoașterea adîncă a istoriei și mentalității românești, el analizează sensurile multiple date de poporul român unor cuvinte moștenite din latină, ca : „frumos", „minte", „cuminte", „drept", „nedrept", „înțelegere", „înțelepciune", „țară" ș. a., care au, în limba română, sensuri mult mai bogate decît în latină și în celelalte limbi romanice. Vom cita dintre acestea, un singur exemplu, al cuvîntului „țară", pe care N. Iorga îl consideră : *„între cuvintele de care se leagă mai multă gîndire și simțire românească"*. Noi am pierdut sensul latin, de „pămînt", al latinului „terra". *„În românește, cuvîntul «țară» este legat,* scrie N. Iorga, *de om, de un grup de oameni, de neam. «Țara Românească» este țara românilor, «Țara Oltului», «Țara Bîrsei» presupun pe olteni și pe bîrseni* ; ele nu sînt simple numiri geografice. „*Țară,* încheie el, *înseamnă pămînt românesc, liber în toată întinderea și cu tot sacrul drept care se cuprinde în el".* [2]

*

* *

Admirația pentru limba română, N. Iorga a revărsat-o, cu toată marea lui pasiune, și asupra păstrătorului ei cel mai credincios :

[1] **N. Iorga**, *Sfaturi pe întunerec,* București, 1940, vol. II, p. 126.
[2] **Id. Ib.,** p. 191.

ţăranul român, pentru că *„ţăranul*, scrie el, *n-a slavizat, n-a grecizat şi n-a latinizat vocabularul românesc"*[1].

Preferinţele lui N. Iorga pentru *„limba veche şi înţeleaptă"* n-au însemnat totuşi adversitate faţă de neologisme. El le-a folosit însă cu măsură, în comparaţie cu mulţi dintre contemporanii săi, reuşind ca, prin nuanţele cuvintelor româneşti, consacrate literar, să exprime o gîndire neîntrecut de bogată în idei, sugestii, aluzii, ironii, care făceau farmecul unic al stilului său, vorbit şi scris.

*

* *

N. Iorga a urmărit îndeaproape munca lingviştilor români şi lucrările lingviştilor străini referitoare la limba română, ale căror rezultate le-a semnalat în studiile şi revistele sale cu adnotări critice de o mare putere de pătrundere. Pe lingvişti i-a preţuit însă mai ales atunci cînd reuşeau să depăşească tehnicismul specialităţii şi să se ridice la generalizări legate de fenomenele culturale şi istorice: Timotei Cipariu, B. P. Hasdeu, Ovid Densusianu, Sextil Puşcariu, Vasile Bogrea. Cei care se limitau la stricta specialitate, văzînd în limbă un simplu obiect de studiu, n-au fost cruţaţi de ironia lui irezistibilă. *„Filologii*, scria el în 1936, *sînt de mai multe feluri, şi cei mai mulţi, străini de istorie, n-au, din neputinţă mai mult decît din deciziune, nici o relaţie cu literatura. Lingvişti, fonetişti, etimologişti, cercetători de rădăcini şi de sufixe pot să aibă un loc onorabil în marginile restrînse ale unei ocupaţii exclusive. La ei se adresează cine are nevoie de anumite lămuriri, dar ei nu intră în cercul de atenţie al opiniei publice"*[2].

*

* *

[2] N. Iorga, *Sfaturi pe întuneric*, p. 193.
[2] Id., *Un interpret al graiului*, în „Cuget clar", I, 1936, p. 481.

Fără să aibă pretenţia unui specialist în lingvistică, în sensul consacrat al cuvîntului, N. Iorga a fost, în realitate, mai mult decît atît. El a explicat dezvoltarea limbii române, cu o intuiţie comprehensivă unică, integrînd-o, mai bine decît au făcut specialiştii, în contextul istoric al vieţii noastre culturale şi literare şi reuşind, în acelaşi timp, să însufleţească generaţia sa în acel cult entuziast care ne-a unit, ne uneşte şi ne va uni totdeauna în jurul stindardului viu, care este limba noastră.

ILARIE CHENDI ŞI LIMBA LITERATURII

Împlinirea, în 1971, a o sută de ani de la naşterea lui Ilarie Chendi a fost întîmpinată prin apariţia, sub îngrijirea lui Vasile Netea, a masivei culegeri „Pagini de critică", care oferă prilejul aprecierii prezenţei, mult mai active decît se ştia pînă acum, a criticului în problemele literare, culturale şi lingvistice ale perioadei 1897—1913. Ne vom referi numai la acestea din urmă, şi numai în mod sumar, — ele fiind analizate recent de cercetătorul clujean Mircea Popa, în remarcabilul studiu : *Ilarie Chendi şi problemele limbii literare*, apărut în „Cercetări de lingvistică", nr. 2 din 1968.

Ilarie Chendi a făcut parte din generaţia de intelectuali transilvăneni, asupra căreia etimologismul lui Timotei Cipariu şi Gheorghe Bariţiu n-a mai avut nici o influenţă. Dimpotrivă, persistenţa acestuia în unele publicaţii periodice sau în cărţile didactice de la Blaj, ca şi frazeologia greoaie, latinizantă din şedinţele consistoriilor şi din publicaţiile administrative bisericeşti din Transilvania au fost ironizate de el cu multă vervă. Ca şi alţi reprezentanţi ai generaţiei sale din Transilvania : Sextil Puşcariu, Iosif Popovici, Virgil Oniţiu, Axente Banciu, N. Drăganu, Octa-

vian Goga ș. a., Ilarie Chendi a militat pentru o limbă literară unitară, bazată pe graiul viu al poporului și scrisă cu ortografie fonetică. Toți aceștia au considerat unitatea limbii ca una din premisele esențiale ale unității culturale și politice a tuturor românilor.

Remarcăm anume din ediția lui Vasile Netea doar una din intervențiile, pe care o considerăm dintre cele mai semnificative, ale lui Ilarie Chendi în problema limbii literare, prin care se înțelegea atunci numai „limba literaturii artistice", spre deosebire de epoca noastră în care ea are accepțiunea mai largă, de limbă unitară, îngrijită și corectă a tuturor domeniilor de creație intelectuală. Ilarie Chendi a abordat mai substanțial această problemă într-un articol polemic împotriva lui Duiliu Zamfirescu, apărut, mai întîi, în revista „Familia" din 1901 și apoi în volumul „Preludii" din 1905, sub titlul *În chestiunea limbii literare.*

Romancierul atacase, în mai multe rînduri, proza lui Slavici și a lui Coșbuc, pentru „ardelenismele" ei în construcția frazei și în vocabular și poezia, în grai bănățean, a lui Victor Vlad Delamarina. După el, limba literară trebuie să îndeplinească trei condiții: 1. „să fie limbă vie", 2. „elegantă și melodioasă" și 3. „curată."

Ilarie Chendi îi răspunde, arătînd că cele trei condiții sînt contradictorii, „limba vie" neputînd cuprinde celelalte două condiții. Fiind în continuă evoluție și în permanent contact cu alte limbi, „limba vie" este mereu influențată de acestea, deci nu mai poate fi „curată", iar „eleganța" este o însușire individuală a scriitorului și nu o condiție *„de care ar depinde o mișcare literară"*. „Limba vie", așa cum o înțelegea Duiliu Zamfirescu, era limba presei vremii, a tribunalelor, a parlamentului și a claselor suprapuse. Ea nu avea, arată Chendi, decît *„un palid"* substrat românesc, *„deasupra cu un strat de cuvinte grecești și turcești, cîteva latinisme încuibate pe urma fericiților Laurian și Massim, apoi franțuzisme cu nemiluita"*.

Invocînd principiul lui Herder, Goethe și al fraților Grimm, că *„orice limbă literară trebuie să se reazeme pe limba populară"*,

principiu care a avut doi mari reprezentanţi şi în cultura noastră, pe Alecu Russo *„cel de curînd scos la iveală"* şi pe Costache Negruzzi. Chendi apără limba populară a prozei lui Slavici şi Coşbuc şi limba poeziei lui Victor Vlad Delamarina. *„Cînd vorbim de limba poporului şi cerem conservarea ei în literatura cultă,* precizează el, *pledăm pentru un principiu naţional, pe cînd limba uzuală, dezvoltată prin ajutorul atîtor influenţe străine, împinge spre cosmopolitism"*. Limba şi literatura, adaugă el, sînt mijloace prin care se creează cultura naţională. Promovarea unei limbi împestriţate ar face cultura noastră reflexul incolor al unor culturi străine.

Respingînd atacurile lui Duiliu Zamfirescu împotriva regionalismelor, Ilarie Chendi arată, în mod just, că acestea sînt un capital de mare preţ pentru limba literară, *„fiind elemente care dau vigoare unei limbi şi constituie, aşa zicînd, fondul ei de rezervă"*. Trebuie deci, preciza el, *„să deschidem larg porţile pentru intrarea în limba literară, în cît se poate de mare număr, a frumoaselor cuvinte dialectale din toate provinciile româneşti"*.

Intervenţia oportună a lui Ilarie Chendi în discuţia asupra limbii literare a fost în sprijinul caracterului ei naţional şi popular, susţinut cu vigoare atunci de Titu Maiorescu, Nicolae Iorga, Barbu Ştefănescu Delavrancea ş. a., împotriva tendinţelor subiective, estetizante şi cosmopolite din epocă.

LIMBĂ ŞI STIL LA PAUL ZARIFOPOL

A fost reeditată, în 1971, opera critică a lui Paul Zarifopol, în două volume, primul cuprinzînd cărţile criticului, iar al doilea, articolele publicate în periodicele vremii. Dispunem astfel de o ediţie completă Zarifopol, care permite oricui aprecierea varietăţii gîn-

dirii lui în domeniul criticii literare şi al istoriei literaturii române şi universale.

Dn bogăţia de idei pe care o oferă impunătoarea ediţie, îngrijită de criticul şi istoricul literar Al. Săndulescu şi însoţită de o foarte densă introducere a acestuia, ne vom opri sumar numai asupra părerilor lui Zarifopol despre limbă şi stilul literar.

Paul Zarifopol n-a avut preocupări de lingvistică, în sensul propriu al acestui cuvînt, şi cred că nici nu aprecia munca, cu caracter predominant istoric, care se făcea, pe vremea sa, în acest domeniu. De aceea n-a scris despre nici un lingvist român sau străin, cu excepţia lui Al. Philippide, dar numai despre om, afirmînd că *„senin, nu-l pot judeca colegii contemporani, pe un om ca acesta"*, iar despre operă, că *„trebuie aşteptat să aleagă vremea"*.

Dar un spirit atît de cultivat şi efervescent, cum era Paul Zarifopol, a trebuit, inevitabil, să abordeze şi unele probleme de limbă şi de stil, strîns legate de expresia artistică, preocupare dominantă a scrisului său.

Din convingerea că expresia modernă, în literatură, trebuie să se deosebească de cea a trecutului, el a condamnat „stilul clasic", pe care-l aseamănă cu „viaţa germană prusificată", prin ordinea şi claritatea lui, care ar aparţine, în mod propriu, limbajului de conversaţie. A criticat cu sarcasm stilul ornat al lui Renan, epigon, după el, al clasicismului, în care a văzut un triumf al retoricii scolastice, preţuirea lui acordînd-o, între alţii, lui Proust, al cărui stil meditativ şi sugestiv, opus celui discursiv şi de conversaţie, ar corespunde mai adecvat sensibilităţii moderne.

Apariţia lui Proust constituie, pentru Zarifopol, trecerea de la stilul discursului şi al conversaţiei la cel al meditaţiei şi al visării solitare. Prin Proust, afirmă el, artistul s-a desprins de „stilul de salon", şi de „stilul curgător", care sînt elocvente şi ornate de dragul publicului, artistul începînd să scrie „pentru sine" sau „pentru alţi artişti".

Dintre scriitorii români, l-a preţuit, cum era şi firesc, pe Eminescu, a cărui artă *„a făcut să învechească, dintr-o dată, tot ce, pînă la dînsul, era poezie în literatura română"*.

Deosebirea dintre „stilul clasic" şi cel „modern", al sugestiei poetice, l-a preocupat îndeaproape şi pe E. Lovinescu, cei doi critici avînd păreri comune în acest domeniu, ca şi în combaterea concepţiei mistice a abatelui Bremond despre „poezia pură".

Preocuparea obsesivă a lui Zarifopol de „stilul clasic" şi „modern" poate fi numai semnalată într-o expunere scurtă, ca cea de faţă, ea comportînd discuţii şi îndoieli mai ales în ceea ce priveşte condamnarea, atît de categorică, a „stilului clasic", adică a ordinii, clarităţii şi comunicabilităţii în gîndire şi artă, calităţi perene ale culturii creatoare, ele constituind coordonate formative chiar ale spiritului, complex şi paradoxal, al lui Zarifopol însuşi.

Zarifopol şi-a manifestat, în mod justificat, verva împotriva a ceea ce a numit „cuvîntul în libertate", adică vorbirea goală, de dragul cuvintelor, specifică unor profesiuni de pretutindeni, ca avocatura şi aşa-numita „literatură comercializată". El s-a situat pe poziţii junimiste, condamnînd retorismul, ornamentul verbal fără conţinut de idei, monologul fără substrat de efort intelectual, pe care-l reclamă dialogul. Scriitorii adevăraţi pleacă, afirmă Zarifopol, de la experienţă proprie neverbală şi apoi ajung la cuvinte, în contrast cu cei care parcurg drumul invers, fabricînd o literatură de cuvinte sonore, dar goală de conţinut.

În anumite privinţe, mai de amănunt, Zarifopol dă dovadă de subiectivism în atitudinea faţă de scrierea unor cuvinte, ca, de exemplu, în combaterea formelor „poezie" şi „filozofie", cu z, cum sînt, de fapt, rostite în limba română, ca şi în franceză, de unde s-au popularizat la noi. De asemenea, referindu-se la Einstein, el îl numeşte „matematic", dar nici în timpul său nu se zicea „fizic" sau „chimic", ci „fizician", „chimist" şi „matematician".

PREOCUPĂRI DE LIMBĂ ÎN OPERA LUI E. LOVINESCU

— *La 90 de ani de la naştere* —

Interesul pentru opera lui E. Lovinescu a fost totdeauna intens, atît în timpul vieţii cît şi în posteritate. El se explică prin complexa personalitate intelectuală a marelui critic, prin bogata şi diversa lui creaţie şi prin locul central pe care l-a ocupat în viaţa noastră literară în perioada interbelică. [1]

Prin varietatea şi problemele ei specifice, opera vastă a lui E. Lovinescu a stîrnit reacţii diferite. Cele mai remarcabile dintre studiile care i-au fost consacrate au început să apară în 1942, cu un an înaintea morţii criticului [2].

Studiile şi articolele apărute pînă acum cuprind analize substanţiale ale activităţii şi creaţiei lui E. Lovinescu, cu excepţia preocupărilor lui asupra limbii, acestea fiind socotite, probabil, de importanţă minoră. Dealtfel, nici el nu şi-a mărturisit nicăieri o predilecţie specială pentru problemele de limbă. Totuşi, în opera lui didactică şi în cea atît de bogată de critică şi istorie literară, el nu putea evita consideraţiile lingvistice, limba fiind un element esenţial al creaţiei literare.

[1] Bibliografia operei lui E. Lovinescu, publicată în volumul omagial din 1942, a fost completată cu scrierile apărute după aceea, date de către Ileana Vrancea în „E. Lovinescu, critic literar", 1965.

[2] În 1942 a apărut culegerea de studii: E. Lovinescu de Anonymus Notarius (însuşi Lovinescu), Şerban Cioculescu, Pompiliu Constantinescu, Perpessicius şi Vlarimir Streinu. Apoi: T. Vianu, *Trei critici literari: Titu Maiorescu, M. Dragomirescu, E. Lovinescu*; N. Tertulian, *E. Lovinescu sau contradicţiile estetismului, 1959*; Ileana Vrancea, *E. Lovinescu, critic literar*, 1965; idem, *E. Lovinescu, artistul*; *I. Negoiţescu, E. Lovinescu*, 1970; Z. Ornea, *E. Lovinescu sociolog al culturii*, în „Filozofia şi sociologia românească în prima jumătate a secolului al XX-lea", 1969; Eugen Simion, *Studiul introductiv la E. Lovinescu*, Scrieri, vol. I—II, 1969; Idem, *E. Lovinescu, scepticul mîntuit*, 1971.

Pentru înțelegerea problemelor de limbă, E. Lovinescu avea toate premisele necesare: cunoașterea limbilor moderne de mare cultură, studii aprofundate, în tinerețe, de filologie clasică, un simț înnăscut pentru limba artistică, chiar cînd el nu se realiza în analize științifice mai aprofundate. Dacă nu a abordat mai susținut probleme de lingvistică, aceasta se datorește faptului că ele l-ar fi abătut de la chemarea lui predilectă, profundă și rodnică, aceea a studiilor de critică și istorie literară și a creației de literatură beletristică.

În numeroasele lui manuale și ediții de texte latine, în manualele de franceză, latină și de română, care au avut zeci de ediții, E. Lovinescu a dovedit cunoașterea metodică, amănunțită, a structurii acestor limbi. Analiza, cît de sumară, a manualelor sale relevă rezistența lor în timp, mai ales în ceea ce privește gramatica și textele alese.

Dar E. Lovinescu a făcut și studii cu caracter special asupra limbii latine, precum și numeroase considerații asupra limbii române literare, îndeosebi asupra limbii poetice.

Unul dintre studiile sale se referă la pronunțarea latină din epoca clasică, problemă care s-a discutat, decenii întregi, de către specialiști, fără a se fi ajuns, nici astăzi, la un acord deplin, și în care E. Lovinescu s-a afirmat ca un cunoscător competent, propunînd, încă din 1904, cîteva reguli care continuă să-și păstreze actualitatea. Pe baza studierii aprofundate a lucrărilor renumiților clasiciști germani de la începutul secolului, Friedrich Kiel, Em. Seelmann, W. Corssen și Karl Brugmann, el a propus „Congresului de limbi clasice", ținut la București, în 1904, sub președinția lui Titu Maiorescu, adoptarea următoarelor cinci reguli: 1. *i* semivocalic să se pronunțe ca atare și nu ca *j*, deci *Iupiter*, nu *Jupiter*, *iocus*, nu *jocus*; 2. *u* semivocalic să se pronunțe ca *u* și nu ca *v*, deci; *locauerant*, nu *locaverant*, *soluit*, nu *solvit*; 3. s *simplu* intervocalic să fie pronunțat ca *s* și nu ca *z*, deci *casa*, nu *caza*; 4. *c* și *g*, înainte de *e* și *i* să se pronunțe ca velare și nu ca

africate, deci *Kives*, nu *cives*, *Kikero*, nu *Cicero*, *ghemo*, nu *gemo*, *ghenuculus*, nu *genuculus*; 5. *t*, urmat de *i* semivocalic, să se pronunțe ca atare și nu ca *ț*, deci *Latium*, nu *Lațium*, *Laurentius*, nu *Laurențius*.[1]

Justificarea teoretică a acestor reguli este foarte caracteristică pentru spiritul critic al lui E. Lovinescu, — incisiv, categoric, esențial și modern, — așa cum s-a manifestat în întreaga sa activitate.

Studiul nu se referă la pronunțarea latină clasică, în ansamblul ei, și nici la problema accentului, — în aceasta din urmă domnind, la noi, afirmă E. Lovinescu, *„cea mai înspăimîntătoare anarhie"*, ea impunînd o cercetare de-sine-stătătoare, — ci numai la fenomenele menționate, care cereau, după el, o *„neîntîrziată"* rezolvare.

E. Lovinescu arată, în mod just, că pronunțarea latinei a fost alterată, în toate țările, de accentul național, încît, spre exemplu, cuvintele latine ieșite din gura unui englez nu au nici o asemănare cu pronunțarea din epoca clasică, așa cum a fost ea restabilită de știința modernă, care a pus-o la adăpost de orice controversă. El califică pronunțarea latinei, după accentul național al fiecărui popor, ca *„șovinism"*.

Deși regulile pe care le-a propus au o bază științifică certă, el nu și-a făcut iluzia că ar fi putut să fie acceptate atunci, la aceasta opunîndu-se ceea ce este înrădăcinat și greu de eliminat dintr-o dată, *„printr-o hotărîre spontană și colectivă, luată în ocazii solemne"*.

În adevăr, prin luările de cuvînt ale lui Titu Maiorescu și C. Litzica, „Congresul" a hotărît menținerea statu-quo-ului, *„indiferent de progresele ce se realizează împrejur"*, adaugă, cu amărăciune, E. Lovinescu.

Cu spiritul polemic și ironic prezent, de la început, în toate scrierile sale, el nu-și ascunde dezacordul cu Titu Maiorescu în această

[1] Vezi E. Lovinescu, *Pronunțarea latină în epoca clasică*, București, 1904.

problemă : *Ilustrul prezident, d-l Maiorescu, s-a plasat,* scrie el, *pe terenul național și pedagogic,* susținînd că *„actuala pronunțare e o chestie națională"*, ea întărindu-ne, *„nou și altora convingerea că sîntem de origine latină"*, iar din punct de vedere pedagogic, că ea ar *„oferi o mai mare înlesnire pentru copii, fiind și consacrată de tradiție"*. În continuare, E. Lovinescu adaugă că, *„într-o frumoasă perorație"*, Titu Maiorescu a arătat că ceea ce interesează *„nu e alfabetul sunetelor latine, ci alfabetul sufletesc al antichităților latine, în care să ne căznim a citi cu cît mai multă înțelegere."*

Reținînd ca valabil acest ultim argument, E. Lovinescu arată că adevărul științific trebuie, totuși, să primeze asupra argumentelor de ordin național și de rutină, așa cum a dovedit-o chiar activitatea critică, de 40 de ani, a lui Titu Maiorescu, pentru care își mărturisea *„cea mai mare admirație"*.

E. Lovinescu recunoaște că problema ridicată de el este mai puțin importantă decît aceea *„de a citi în alfabetul sufletesc al antichității"* și că problemele de filologie și de gramatică nu au un scop în sine, ci constituie numai un mijloc ca *„să citim în cartea cea mare a sufletului antic către care se îndreaptă toată munca acelora care torc la caierul antichității"*.

Dar problema pronunțării, deși secundară în scara valorilor ce le ridică clasicismul latin, servea un scop practic cu rezultate tangibile și imediat aplicabile.

Fiind tînăr atunci — avea abia 22 ani — E. Lovinescu și-a exprimat totuși speranța că va apuca ziua în care această străduință a lui nu va rămîne zadarnică.

În adevăr, la „Congresul internațional pentru promovarea limbii și literaturii latine", ținut la București între 28 august — 2 septembrie 1970, s-a folosit pronunțarea pe care o propusese și E. Lovinescu, cu aproape 70 de ani în urmă, dar el nu mai era în viață.

Un alt studiu de lingvistică latină, de un caracter mai special, publicat tot în 1904, este „O chestie de sintaxă latină", dedicat lui N. Iorga, în care examinează problema propozițiilor conditio-

nale în latină, combătînd părerea în materie a unui specialist din epocă, I. Dianu.

Dacă activitatea de filolog clasic a lui E. Lovinescu se reduce la aceste două studii, cea pentru cunoaşterea limbii şi literaturii latine este foarte bogată atît prin manuale de gramatică latină, cît şi prin ediţii de texte latine şi prin traduceri din autorii clasici latini şi greci.

El a tradus o mare parte din operele lui Horaţiu, Virgiliu şi Tacit, iar din greacă, „Odiseea" lui Homer, traduceri care sînt printre cele mai izbutite pe care le avem pînă acum.

Traducerile din clasicii latini menţionaţi au fost făcute din convingerea că cei trei autori reprezintă, în modul cel mai elocvent, adevăratele valori estetice ale geniului latin : Virgiliu în epopee, Horaţiu în poezia lirică şi satirică, iar Tacit în proza istorică. Un alt scriitor apreciat de E. Lovinescu a fost Caesar, indicat a fi studiat *„pentru deplina stăpînire a formelor gramaticale"*.

Restrîngînd sfera de interes estetic la cei trei autori clasici latini, E. Lovinescu a susţinut că este o greşeală predarea, în şcoli, a unui număr mai mare de scriitori latini, căci, în acest mod, nu se poate pătrunde în esenţa latinităţii, numărul scriitorilor latini studiaţi atunci în şcoala noastră fiind prea mare, iar suprafaţa de contact cu literatura latină prea extinsă. El combate părerea, general admisă, timp de secole, asupra valorii literare a lui Cicero şi Ovidiu, afirmînd că celebrele „Catilinare" ale celui dintîi *„sînt insuportabile din pricina retorismului emfatic şi a suficienţei respingătoare"*, iar „Metamorfozele" lui Ovidiu ar fi *„disertaţii versificate ce n-au nimic comun cu poezia"*. [1]

Trecem peste această părere singulară, contestată de către clasicişti, reţinînd, din consideraţiile lui E. Lovinescu asupra clasicismului latin, importanţa pe care i-o acordă pentru cultura românească [2].

[1] Vezi, E. Lovinescu, *Critice*, vol. IV, ediţia definitivă, 1928, p. 86—89.
[2] Ibidem, p. 86—87.

„Noi nu învățăm limba latină, scrie el, *pentru a scrie sau a vorbi latinește ; n-o învățăm nici chiar pentru foloasele unei stricte discipline, întrucît matematica sau limbile moderne ne pun la îndemînă un exercițiu egal al facultăților noastre intelectuale, ci o învățăm pentru nevoile noastre pur spirituale : mai întîi, pentru stăpînirea cît mai sigură a limbii materne în izvoarele, realitățile și posibilitățile ei, adică în cadrul formal al expresiei unui suflet, și, în al doilea rînd, pentru lărgirea, îmbogățirea acestui suflet însuși, prin conștiința de sine, ce valorifică, și prin absorbirea unui spirit identic, ce hrănește. Cultura latină satisface, deci, o necesitate lingvistică de un interes mai general și, totodată, și o necesitate ideală de un caracter mai special pentru toți ce exprimă vreuna din manifestările esențiale ale rasei noastre, întrucît, de aceeași substanță, sufletul nostru nu poate decît spori prin fermentul sufletului latin".* [1]

Cu alte cuvinte, dacă numai o nevoie lingvistică ne-ar îndemna spre latină, ea s-ar satisface prin studiul gramaticii. Dar spre latină ne împinge ceva mai mult și mai esențial : afinitatea de spirit și nevoia dezvoltării noastre spirituale. Prin aceasta, E. Lovinescu sublinia necesitatea de a menține, în mod continuu, legătura cu spiritualitatea latină ca element organic al culturii noastre lingvistice, etice și estetice, îndemn pe care l-au făcut, înainte de el, Titu Maiorescu, iar după el, T. Vianu și G. Călinescu[2].

* *

Preocupările lui E. Lovinescu în domeniul lingvisticii românești au, în general, un caracter fragmentar. Se poate spune că el a avut

[1] E. **Lovinescu**, *Critice*, vol. IV, p. 86—87.
[2] Vezi **Gh. Ceaușescu**, *E. Lovinescu și antichitatea clasică*, în „Revista de istorie și critică literară", 1, 1969, p. 27.

chiar aversiune pentru cercetările lingvistice, al căror tehnicism l-a ironizat cu asprime [1].

Format la școala critică impresionistă a lui Émile Faguet, unde problemele lingvistice nu interesau, E. Lovinescu și cercul „Sburătorul" n-au abordat, în general, probleme de acest fel decît în legătură cu *„expresia artistică"*.

Dar atunci cînd preocupările de istorie literară și de critică i-au impus considerații asupra limbii, el a dovedit nu numai cunoașterea problemelor de lingvistică, ci și orientarea justă în rezolvarea lor. E. Lovinescu a abordat problemele de limbă pe fundalul larg al evoluției literaturii și culturii noastre moderne.

În cele trei monografii din tinerețe asupra vieții și operei lui Grigore Alexandrescu [2], Costache Negruzzi [3] și Gheorghe Asachi [4], el a cercetat, în mod competent și pătrunzător, opera acestora și sub aspectul problemelor lingvistice specifice, legate de fiecare din ele.

În *Grigore Alexandrescu, viața și opera lui* este analizată, într-un capitol aparte, *Limba și forma poeziilor* acestuia, scoțînd în evidență caracterul popular al limbii poetului din prima fază, apoi evoluția lui spre neologismul latino-romanic, mai ales francez.

Monografia *Costache Negruzzi, viața și opera sa* cuprinde un substanțial capitol, *Ideile lui în materie de limbă,* care nu se limitează la redarea expozitivă a concepției acestuia în problemele de limbă, ci ea este comentată cu reală competență. Referindu-se, în acest capitol, la Gheorghe Săulescu, susținător, în epocă, al graiului moldovenesc ca bază a limbii literare, împotriva lui Heliade, care susținea prioritatea graiului muntean, E. Lovinescu arată că numai dezvoltarea ulterioară a limbii, *„singură în măsură a hotărî"*,

[1] Vezi E. Lovinescu, *Critice*, vol. V, ediția definitivă, 1928, p. 101—109, unde sînt ironizați lingviștii care se ocupă de „rotacism" și de „nazale".
[2] Ediția I. 1910, ed. a II-a, 1925, ed. a III-a, 1940.
[3] Ediția I, 1913, ed. a II-a, 1929, ed. a III-a, 1940.
[4] Ediția I, 1921, ed. a II-a, 1927.

a rezolvat această dispută. *„Limba noastră literară,* precizează el, *nu s-a format nici din dialectul muntean, nici din cel moldovean, ci din amestecul amîndurora, determinat mai mult prin acțiunea scriitorilor decît prin regulile filologilor"* [1], la care trebuie adăugată, după cum se știe în prezent, contribuția graiului foarte apropiat de cel muntean, din sudul Transilvaniei, unde au apărut primele tipărituri în limba română [2].

Rezumînd aprecierile sale asupra lui C. Negruzzi, pe care-l consideră *„diletant"* și *„nesistematic"* în părerile despre limbă, E. Lovinescu scrie, în mod just : *„Ca teoretician al limbii, însemnătatea lui Negruzzi e, negreșit, măruntă. El n-avea spiritul sistematic și dogmatic al lui Heliade, din prefața «Gramaticii» din 1828 și nici temperamentul vioi cu care Alecu Russo dusese lupta împotriva ardelenilor și a radicalismului lingvistic".* Ca scriitor însă, el a primit influența pozitivă a lui Heliade și a literaturii populare, căci *„din citirea unei singure pagini din oricare lucrare a lui Negruzzi ne convingem de limba lui firească, populară, fără a fi vulgară"* [3].

În monografia consacrată lui Asachi, capitolul despre limbă este scurt, dar esențial, epuizînd în cîteva pagini, în mod satisfăcător pentru orice lingvist, atît materialul lingvistic folosit de scriitor, cît și părerile lui despre limbă. Concluzia lui E. Lovinescu este demnă de a fi transcrisă pentru justețea ei nedepășită : *„Asachi a fost un arhaizant, adică un partizan al împrospătării cuvintelor vechi bisericești, un analogist, adică un partizan al formării cuvintelor noi din însuși sînul limbii române prin analogie, un italienizant, atunci cînd limba veche nu era îndestulătoare și, în ceea ce privește fonetismul și lexicul, un moldovean sistematic, care a întîrziat cît a putut formarea limbii noastre literare de azi"* [4].

[1] Vezi, E. Lovinescu, *Costache Negruzzi, viața și opera sa,* ediția a III-a, 1940, p. 160.
[2] Vezi, D. Macrea, *Probleme de lingvistică română,* 1961, p. 155—198.
[3] Vezi, E. Lovinescu, *Costache Negruzzi, viața și opera sa,* ed. a III-a, 1940, p. 170.
[4] Vezi, Idem, *Gheorghe Asachi, viața și opera sa,* 1927, p. 156.

Preocupările lui E. Lovinescu în legătură cu evoluția limbii române, în aspectele ei generale, sînt oglindite, mai pregnant, în reputata sa lucrare sociologică „Istoria civilizației române moderne"[1], în care interesul pentru limbă este, în permanență, legat de cel al expresiei artistice.

El abordează aici problema, de mare interes lingvistic, discutată mereu, la noi, în trecut, ca și astăzi, și anume necesitatea obiectivă a acceptării neologismelor. E. Lovinescu combate tendințele retrograde, ruralizante, după care trebuia să folosim *„limba neaoșă"*, rurală, deoarece limba literaturii citadine, care cuprinde neologisme, ar altera puritatea limbii române. Purismul acestora, precizează E. Lovinescu, nu are un punct de reazem într-o epocă clasică de completă formație a limbii, ci într-o epocă fără literatură și dominată *„de influențe orientale și, deci, nenaturale"* [2].

Limba română modernă nu poate fi decît cea a instituțiilor și a necesităților moderne de exprimare. *„Limitată la fondul său rustic,* adaugă el, *limba română s-a putut realiza definitiv în operele lui Creangă sau Coșbuc ; oricare le-ar fi valoarea, ele nu reflectează însă ultimele posibilități de expresie a sensibilității românești"*, bogăția ei de nuanțe, *„pe care n-o poate tălmăci o limbă agrestă. A căuta, deci, numai în popor elementele expresiei intelectualității noastre este, așadar, tot atît de absurd, ca a fixa idealul limbii românești în trecut"* [3]. Combătînd cu hotărîre această atitudine retrogradă, E. Lovinescu adaugă : *„Printr-o neologizare rațională, determinată de principiul necesității și al esteticii, nu numai că vom da limbii posibilități de expresie necunoscute încă, dar îi vom reda, pe încetul, și, desigur, în marginile normalului, caracterul ei de latinitate autentică"* [4].

[1] Vol. I—III, 1924—1925.
[2] Vezi, **E. Lovinescu**, *Istoria civilizației române moderne*, vol. II, p. 22 ; vezi și vol. III, p. 215—216.
[3] Vezi **Id., ibid.**, p. 223.
[4] Vezi **Id., ibid.**, vol. II, p. 224.

E. Lovinescu este adeptul concepţiei organice despre limbă, produs istoric şi colectiv. „*Limba,* precizează el, *nu se creează nici de gramatici, nici de scriitori ; ea iese din conlucrarea instinctivă a colectivităţii naţionale ... ; trecerea de la forma vie, dar brută, a materialului lingvistic la forma spiritualizată a limbii literare poate fi ajutată prin acţiunea conştientă a scriitorilor. Nu le cerem să creeze raţional cuvinte, ci să întrebuinţeze raţional materialul viu ; să nu-şi pună idealul literar în fantomele venerabile ale trecutului, ci în actualitatea circulantă ; să nu-şi fixeze conceptul de puritate a limbii în întrebuinţarea turcismelor, slavonismelor şi ungurismelor, ci, călăuziţi de principiul utilităţii şi al esteticii, să facă operaţie de selecţionare în şuvoiul cuvintelor noi ; fie chiar prin intermediul limbii franceze, fondul latin are resurse mult mai conforme cu geniul nostru de a ne crea o limbă încăpătoare şi eufonică... În ziua în care scriitorii se vor convinge că «permisiune» şi «promisiune» sînt preferabile «îngăduielii» şi «făgăduielii», în acea zi ei vor fi înţeles datoria de a lucra în sensul dezvoltării noastre istorice. Revoluţia lingvistică se va înfăptui, dealtfel, şi fără ajutorul lor ; ajunge să lucreze pentru ea spiritul vremii*" [1].

Gîndirea lui E. Lovinescu privitoare la dezvoltarea limbii noastre a atins, prin aceste consideraţii, punctul ei culminant. Evoluţia limbii române literare confirmă, în cea mai mare parte, constatările sale.

E. Lovinescu a relevat, de asemenea, rolul deosebit al presei în dezvoltarea limbii literare. Servind nevoile de exprimare imediată şi modernă, ziariştii, precizează el, îmbogăţesc mereu limba, oferind materialul brut şi punîndu-l în circulaţie în masele cele mai adînci ale poporului. Ziariştii pregătesc calea scriitorilor pentru selecţionarea unei limbi noi şi reale. Mişcarea simbolistă, adaugă E. Lovinescu, a contribuit şi ea, cu folos, la opera necesară de moderni-

[1] Vezi **E. Lovinescu**, *Istoria civilizaţiei române moderne*, vol. II, p. 224 şi urm.

zare și adaptare a limbii la condițiile sensibilității contemporane. „*Problema limbii se rezolvă,* scrie el, *nu prin concursul inadaptabililor, ci prin al celor ce, avînd simțul prezentului, lucrează în sensul dezvoltării istorice.*"[1]

*

* *

Ca și Titu Maiorescu, a cărui activitate a analizat-o într-o excelentă monografie[2] și pe care l-a admirat și urmat în multe direcții, E. Lovinescu a dus o acțiune fermă, deși sporadică, de cultivare a limbii române, de apărare a ei, în special împotriva scriitorilor care nu o foloseau adecvat în realizarea expresiei artistice.

Paginile în care criticul vorbește despre demnitatea limbii române sînt vibrante. Referindu-se la mentalitatea cosmopolită a unei părți a clasei dominante de dinainte de primul război mondial, care, ostentativ, nu vorbea românește, ceea ce a dus la evenimentele din martie 1906, legate de numele lui N. Iorga[3], E. Lovinescu nu considera aceasta ca o primejdie, deoarece clasa respectivă nu constituia un factor cultural, căci nu scria în limba țării. Ea se găsea în afara organismului românesc, pe care nu-l putea îmbolnăvi. Primejdioasă era prezența celor dinăuntrul acestui organism, care alterau caracterul național și corectitudinea limbii. Drepturile limbii noastre nu trebuie apărate, preciza E. Lovinescu, numai împotriva celor care nu o vorbesc. Mai bine să nu o vorbească decît să o vorbească rău. Cea mai mare primejdie, sublinia el, pe bună dreptate, vine din partea scriitorilor care siluesc limba. Dacă ziarele folosesc o limbă mai stricată este explicabil, deoarece ziariștii nu urmăresc, prin scrisul lor, frumosul artistic, ci alte obiective. Dar scriitorii

[1] Vezi E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, vol. II, p. 226.
[2] Vezi Id., *Titu Maiorescu*, vol. I—II, 1940.
[3] Vezi Id., *Critice*, vol. IV, 1916, p. 401 și urm. ; vezi și D. Macrea, *Studii de lingvistică română*, 1970, p. 156—158.

au o mare responsabilitate în folosirea limbii naţionale şi nu trebuie tolerat arbitrarul în scriere. *„Să ne punem,* scria E. Lovinescu, *de-a curmezişul lor. Avem prea multe drepturi dobîndite pe neluptate. Pentru limbă însă am luptat"*. Ni se cuvine deci dreptul de a fi *„respectaţi în creaţia cea mai originală şi mai nobilă a unui popor, în limbă"* [1].

Cu tenacitatea necruţătoare cu care, cu cîteva decenii în urmă, Titu Maiorescu a analizat limba stricată a ziarelor româneşti din fosta Austro-Ungarie şi apoi *„beţia de cuvinte"*, E. Lovinescu analizează limba folosită de unii scriitori ai vremii. Primul incriminat este Gala Galaction, despre care afirma, în 1916, că *„pîngăreşte limba română cu o stăruinţă barbară"*, şi că, deşi a scris multe pagini frumoase, ele *„sînt înecate în putregaiul unei limbi conrupte"*. În scrisul lui Galaction, adaugă el, sînt *„răni făcute limbii române. Unele mai mici, altele mai mari ; unele de cuvinte, altele de construcţie. Şi peste tot o grea necunoaştere a limbii, o grea lipsă de armonie şi de simţ estetic"*. [2]

Un mare scriitor, consacrat de mult şi mort abia de cîţiva ani atunci, I. L. Caragiale, n-a fost scutit de aprecierea severă a lui E. Lovinescu, în ceea ce priveşte limba. El recunoaşte că e o limbă *„proprie"*, *„nervoasă"*, *„expresivă"*, *„energică"*, dar *„tulburată de toate gunoaiele mahalalei"*. Ipingescu sau Cetăţeanul turmentat nu pot fi imaginaţi *„cu alt grai. E cel mai propriu cu putinţă, concis, tîrîtor, deformat, atît de deformat şi legat de o clasă de oameni şi de o clipă din evoluţia noastră culturală, încît va fi o veşnică nedumerire pentru posteritatea mai îndepărtată"* [3]. E. Lovinescu punea, deci, la îndoială supravieţuirea operei lui Caragiale, părere dezminţită însă de evoluţia literară. Limba lui Caragiale, scrie el, păstrează *„din vulgaritate şi din cruditate"* şi în descripţie şi în analiza psi-

[1] Vezi **E. Lovinescu**, *Critice*, vol. IV, 1916, p. 103—104.
[2] Vezi **Id., ibidem.**
[3] Vezi **Id.**, *Critice*, vol. III, 1915, p. 25.

hologică. *„Sobrietatea nervoasă*, adaugă în continuare, *nu poate ascunde lipsa de avînt, de poezie, de înțelegerea unei subtile armonii și, mai ales a simțului unei limbi curate, adevărat românești, crescută din toată seva limbii populare și din toată bogăția unui ritm generos. În schimb, o frază scurtă, osoasă, ce troznește din toate încheieturile, fără contur și fără moliciune voluptoasă, o limbă orășenească, împestrițată de cuvinte neromanice, străine și supărătoare"* [1].

Apărute în prima ediție a „Criticilor", aprecierile asupra limbii lui Gala Galaction și I. L. Caragiale n-au mai fost reproduse, în ediția definitivă, apărută după 1925.

Hortensia Papadat-Bengescu, scriitoare aparținînd cercului „Sburătorul", de la înființarea acestuia, n-a fost cruțată, la începutul scrisului ei, de observațiile aspre ale lui E. Lovinescu, în ceea ce privește limba prozei ei. *„Dacă stilul doamnei Hortensia Papadat-Bengescu*, scrie el, *farmecă și chinuiește, mîngîie și zgîrie, limba e cu totul supărătoare". Ea scrie într-o limbă nefericită. Nu! Nu așa se scrie românește..., prea e voită și frenetică goana după neologismul nearmonic și nefolositor!... Hortensia Papadat-Bengescu împinge modernismul peste marginile îngăduite. Chiar paginile cele mai bune din «Femei între ele» cad alături de interesul legitim, pe care-l avem pentru limba română"* [3].

În ediția definitivă a „Criticilor", E. Lovinescu atenuează și această apreciere severă, scriind, de data aceasta : *„Pletoric prin* exces de *adjective, supărător prin abuz de neologisme, obscur prin îngrămădirea notațiilor, pedant prin scientism și exuberant prin lirism, stilul doamnei Hortensia Papadat-Bengescu poate fi lipsit de calitățile obișnuite ale clarității și sobrietății ; raportat însă la bogăția fondului și la ritmul sufletesc, e nu numai un stil necesar, ci și perfect"* [3]. Atenuarea primei aprecieri, prin perspectiva de ansam-

[1] Vezi **E. Lovinescu**, *Critice*, vol. III, 1915, p. 25—26.
[2] Vezi **Id.**, *Epiloguri literare*, 1919, p. 7.
[3] Vezi **Id.**, *Critice*, vol. II, 1929, p. 118.

blu a operei scriitoarei, face parte din „revizuirile" de care a fost acuzat E. Lovinescu, acuzații pe care el le-a respins ca neîntemeiate, deși un anumit subiectivism este ușor de depistat în edițiile succesive ale „Criticilor" lui.

*

* *

În *Istoria literaturii române contemporane (1900—1937)*, apărută în 6 volume, între 1926—1937, notațiile lui Lovinescu despre limba scriitorilor sînt, de asemenea, sporadice, manifestînd, în schimb, un interes deosebit pentru teoria limbii poeziei, pe care o expune în volumul al VI-lea, cu subtitlul *Mutația valorilor estetice.*

El pornește de la distincția, devenită clasică în stilistica modernă, făcută de Ch. Bally și Th. Paulhan, între funcția de comunicare a limbii și cea de sugestie.

Prin prima ei funcție, noțională și socială, limba transmite cugetarea în mod direct și servește ca instrument de comunicare în viața de toate zilele, în știință și chiar în proza artistică. A doua funcție a limbii, mai complexă și mai variabilă, este cea de sugestie, caracteristică poeziei. „*Sugestia*, scrie E. Lovinescu, *este funcția esențială a expresiei poetice*" (p. 147). Dincolo de sensul lui noțional, orice cuvînt este capabil să sugereze ceva, în funcție de contextul în care se află, el fiind *„încărcat de o electricitate de inegală* [inegalabilă] *valoare de acțiune"*. Prin convergența unei serii de împrejurări sufletești, *„un cuvînt poate provoca revoluții sau poate deveni refren* (lozincă, am spune noi astăzi), *cu contagioasă putere de circulație*" (p. 149). Cuvîntul are o natură *„explozivă"*, potențată prin poezie, a cărei funcție este să transforme, în întregime, limbajul noțional în limbaj sugestiv, în centrul căruia stau imaginea și metafora. Eminescu a creat, adaugă E. Lovinescu, posibilități noi de expresie metaforică, *„clădită în superbe construcții sonore, cu o limbă și muzică nouă"* (p. 154), fapt *„revoluționar"* în literatura română. Cu timpul, materialul verbal s-a mai uzat și au ajuns să fie depășite, în parte, și unele expresii meta-

forice ale lui Eminescu, dar *„calitatea de sugestie a poeziei eminesciene rămîne și astăzi proaspătă, intactă și neegalată de nici un alt poet contemporan"* (p. 154).

E. Lovinescu elimină orice element mistic din explicarea, încercată de abatele Bremond prin teoria *„poeziei pure"*, a puterii de sugestie a poeziei. Sugestia este provocată, după el, de sonoritatea cuvîntului și de asociațiile de imagini în care este integrat. Atît semnificațiile pe care le primește cuvîntul în context cît și puterea lui de sugestie sînt atît de proprii și de specifice fiecărei limbi, încît traducerile nu pot reda sensul exact al sugestiei originare, oricît de bine ar cunoaște cineva limba din care traduce. Poezia clasică franceză, avînd un substrat intelectual, raționalist, un limbaj noțional cu valori universale, e ușor traductibilă, pe cînd poezia cu valoare sugestivă, în care fiecare cuvînt se valorifică variabil, nu este traductibilă propriu-zis, ci se creează, prin traducere, o valoare poetică nouă. Ca exemplu de traducere reușită, el citează cea a poemelor homerice de G. Murnu, acordîndu-i valoare de creație echivalentă. Limba română, fiind în plină dezvoltare și avînd la bază substratul popular, oferă, afirmă E. Lovinescu, mai multe posibilități pentru o asemenea traducere decît franceza, *„limbă formată definitiv, cristalizată, aristocratizată, în care, încă în veacul al XVII-lea, primitivii eroi homerici vorbesc ca marchizii de la curtea lui Ludovic al XIV-lea"* (p. 95).

După E. Lovinescu, traducător ideal al *„Odiseii"* ar fi fost Ion Creangă, dacă ar fi știut elina, singurul *„indicat să ne dea echivalența română a poemului homeric, căci «Odiseea» e, în realitate, un basm proaspăt și naiv ce nu trece peste fondul basmului lui Harap-Alb"* (p. 97).

Părerile lui E. Lovinescu despre caracterul și mijloacele de realizare a limbii poeziei sînt astăzi bunuri comune, mai ales prin efortul teoretic al lui Tudor Vianu, dar, pentru timpul cînd au fost formulate, ele îi conferă locul de precursor al stilisticii noastre literare moderne.

Preocupările de limbă ale lui E. Lovinescu întregesc imaginea personalității sale complexe și a operei sale critice atît de dense. Deși fragmentare și privind probleme diferite, considerațiile lui despre limbă nu sînt ale unui diletant „impresionist", ci ale unui om cu vastă cultură umanistă, intuiție și discernămînt critic.

Reprezentant al umanismului latin, el a relevat valorile estetice ale culturii clasice, importanța limbii latine pentru limba noastră și a literaturii latine pentru cultura noastră. Din istoria limbii române l-a preocupat îndeosebi epoca modernă, în care a putut recunoaște și urmări expresia nouă, realizată într-o limbă cu reguli tot mai consolidate, legitimînd neologismul latino-romanic în limitele utilității sociale a comunicării și a artei literare.

E. Lovinescu a demonstrat, prin opera lui, că preocupările de limbă sînt necesare și inevitabile în scrutarea fenomenului literar și cultural și, totodată, că el a avut înțelegerea adecvată a locului și rolului limbii în dezvoltarea literaturii și a culturii noastre. Contribuțiile lui nu sînt de amploarea celor aduse de Titu Maiorescu, N. Iorga sau, mai tîrziu, de T. Vianu, dar el a continuat cu perspicacitate, tradiția creată de cei doi mari antecesori ai săi, de a acorda problemelor de limbă un loc bine reliefat în dialectica procesului de creație literară și a actului critic.

TITU MAIORESCU, PROFESORUL

Evocare

În analiza personalității lui Titu Maiorescu și a prezenței lui multilaterale în cultura noastră, calitatea de profesor constituie o componentă esențială, fără de care opera lui, atît de bogată și de fecundă, n-ar putea fi pe deplin înțeleasă și nici apreciată în toată amploarea, importanța și repercusiunile ei.

Interesul lui Titu Maiorescu pentru şcoală în general şi pentru funcţia de profesor în special a rezultat dintr-o adevărată vocaţie, unanim apreciată ca una din părţile cele mai pozitive ale activităţii lui ca om de cultură. Acest interes s-a manifestat sub forme diverse : conferinţe publice, profesor în învăţămîntul mediu şi superior, organizator al învăţămîntului : a fost, în trei rînduri, ministru al cultelor şi instrucţiunii publice [1].

Activitatea didactică a lui Titu Maiorescu s-a desfăşurat, cu unele întreruperi, provocate de împrejurări străine de voinţa lui, timp de o jumătate de secol.

Întors de la studii din străinătate, ca doctor în filozofie de la Giessen şi licenţiat în drept de la Paris, prima lui formă de manifestare publică a fost organizarea, începînd din decembrie 1861, la Iaşi, a unor prelegeri libere, „prelecţiuni", cum se numeau atunci, despre educaţia în familie, bazată pe psihologie, etică şi estetică, urmată de alte subiecte de interes educativ şi ştiinţific. Această acţiune va duce la înfiinţarea, în 1864, a Societăţii „Junimea" şi la apariţia, la 1 martie 1867, a revistei „Convorbiri literare".

Prin organizarea de prelegeri publice, Titu Maiorescu poate fi considerat iniţiatorul, la noi, al acestui fel de răspîndire a culturii în mase, nucleu a ceea ce este astăzi atît de amplu şi de multilateral organizat sub forma „Universităţii populare".

La 2 decembrie 1862, la vîrsta de 22 de ani, este numit director al Gimnaziului şi Internatului din Iaşi, făcînd, în acelaşi timp, şi un curs de istorie la Universitate. Sarcina lui a fost să reorganizeze acest gimnaziu, care se afla în plin haos, din cauza unor violente rivalităţi politice locale.

Rezultatele activităţii sale de director au fost dintre cele mai pozitive, oglindite în *„Anuarul"* publicat la sfîrşitul anului [2]. El este

[1] În 1874—1876; 1888—1889 şi 1890—1891.

[2] Vezi *Anuarul Gimnaziului şi Internatului de Iassi pe anul scolastic 1862—1863*, publicat de directorul **Titu Maiorescu**, Iassi, 1863.

primul director de școală care inaugurează, la noi, publicarea „anuarelor școlare", pe care le considera, în prefața „*Anuarului*" său, ca o obligație viitoare pentru toți conducătorii de școli. Titu Maiorescu a conceput „anuarul școlar" atît ca o publicație, conținînd date oficiale complete asupra școlii, cît și studii originale ale profesorilor asupra educației și a altor probleme științifice. El însuși a publicat, în „*Anuarul*" amintit, un vast studiu intitulat: „*De ce limba latină este chiar în privința educațiunii morale studiul fundamental în gimnaziu?*", care este cea dintîi lucrare a lui în limba română [1].

În anul școlar următor, 1863—1864, Titu Maiorescu este numit director al „Institutului Vasilian" din Iași, adică al școlii normale „Vasile Lupu" de la Trei-Ierarhi, căreia el i-a dat, pentru întîia oară, denumirea de „școală normală". Numirea de director al acestei școli i s-a făcut cu aceeași sarcină de a o reorganiza pe baze noi. La sfîrșitul anului școlar 1863—1864, el publică întîiul *Anuar* și al acestei școli [2]. Alături de date administrative, *Anuarul* cuprinde un istoric al școlii scris de profesorul I. A. Dîrzeu și două studii didactice ale lui Titu Maiorescu, primul intitulat *Regulele limbii române pentru începători* și al doilea, *Observații la regulele precedente* [3]. Ambele studii sînt deosebit de prețioase pentru caracterizarea preocupărilor lui Titu Maiorescu din perioada de profesor în învățămîntul mediu.

Anuarul mai arată că Titu Maiorescu a predat viitorilor învățători de la „Trei-Ierarhi" numeroase materii: pedagogie, gramatica limbii române, psihologie, lecții de compunere, de dictare și de recitări. El a făcut, de asemenea, lecții de pedagogie pentru toți

[1] Vezi analiza acestui studiu la **D. Macrea**, *Studii de istorie a limbii și a lingvisticii române*, București, Ed. didactică și pedagogică, 1961, p. 27—30.

[2] Vezi *Anuarul Institutului „Vasile Lupu" (Școala normală de la Trei Ierarhi) din Iași pe anul școlar 1863—1864*, publicate de directorul **Titu Maiorescu**, Iași 1864.

[3] Vezi analiza mai amănunțită a acestor două studii la **D. Macrea**, *Studii de istorie a limbii și a lingvisticii române*, București, Ed. didactică și pedagogică, 1965, p. 30—33.

învăţătorii din Iaşi şi lecţii aplicative de predare a gramaticii limbii române la clasele I şi a II-a elementare.

„Anuarele" iniţiate la Iaşi de Titu Maiorescu au ajuns, cu timpul, să formeze o frumoasă tradiţie a aproape tuturor şcolilor medii şi superioare româneşti, tradiţie care a slăbit în ultima vreme, dar care este necesar să fie reluată şi întărită.

Faptul că Titu Maiorescu, ca profesor universitar şi chiar ca rector al Universităţii din Iaşi, a continuat să facă lecţii de gramatică a limbii române la clasele I şi a II-a elementare şi să conducă o şcoală de învăţători izvora atît din simţămîntul înnăscut al datoriei, care l-a caracterizat în toată activitatea sa, cît şi din convingerea, dezvoltată de el mai tîrziu prin teoria formei şi fondului în cultură, după care progresul naţional era condiţionat, între altele, de organizarea, cu precădere, a învăţămîntului şi de profesori bine pregătiţi pentru toate gradele acestuia.

Activitatea didactică cea mai îndelungată a lui Titu Maiorescu a fost cea universitară, care, deşi plină de vicisitudini, i-a asigurat un prestigiu necontestat.

În 1862, a predat la Universitatea din Iaşi un curs de istorie asupra republicii romane şi asupra izvoarelor istorice. În 1863 este numit profesor de filozofie în locul lui Simion Bărnuţiu, care trecuse la Catedra de drept public a Facultăţii de ştiinţe juridice. Titu Maiorescu avea atunci 23 de ani. În anul şcolar 1862—1863, a fost decan al Facultăţii de litere şi filozofie, iar între 1863 şi 1867, rector al Universităţii din Iaşi. Ca profesor de filozofie, el a predat cursuri dintre cele mai diverse: antropologie, etică şi psihologie (1865—1866), antropologie şi estetică (1866—1867), filozofia istoriei şi logica (1867—1868), introducere în metafizică, pedagogie şi filozofia limbii (1868—1869) [1].

În 1869, trebuind să plece la Berlin spre a se îngriji de o surzenie incipientă, este îndepărtat din învăţămînt, sub pretexte for-

[1] Vezi *Anuarul general al Universităţii din Iaşi*, tipărit cu prilejul jubileului de 50 de ani. Iaşi, 1911, p. XCVIII.

male, de către adversarii săi politici, reușind să revină la catedră, în 1870, cînd Petre Carp, prietenul său politic, ajunge ministru al cultelor și instrucțiunii publice. Dar la 25 noiembrie 1871, generalul Christian Tell, noul ministru al cultelor și instrucțiunii, îl consideră demisionat din învățămînt, deoarece, fiind ales deputat, a lipsit de la catedră mai mult de o lună, fără să fi avut un concediu formal aprobat. Titu Maiorescu înștiințase însă ministerul de această lipsă, justificată prin obligația de a-și exercita mandatul de deputat, cedînd suplinitorului întregul său salariu. Dar ministrul Tell, voind să împiedice pe deputații opoziției să participe, timp mai îndelungat, la lucrările Camerei, n-a aprobat absența mai mare de o lună și l-a îndepărtat din învățămînt, deși el se impusese ca unul dintre cei mai valoroși profesori universitari ai epocii.

Titu Maiorescu a rămas în afara învățămîntului, timp de treisprezece ani, pînă în 1884, cînd a fost reintegrat, prin anularea deciziei din 1871. Faptul pare astăzi de necrezut, dacă ne gîndim la pregătirea lui excepțională și la cerințele de cadre didactice în învățămîntul nostru superior de atunci. Dar patimile politice, alimentate și de animozități personale, au fost mai puternice decît dreapta judecată în aprecierea cerințelor culturale reale, iar Titu Maiorescu a fost atît de onest și de dezinteresat în chestiuni personale, încît nici ca ministru al cultelor și instrucțiunii, între 1874 și 1876, nu a anulat decizia care îl îndepărtase din învățămînt, deși ea constituia o nedreptate evidentă.

Îndepărtat din învățămînt, Titu Maiorescu s-a stabilit la București, trăind din avocatură, dar continuînd și prelegerile publice libere, pe care le începuse la Iași. În 1875, începe și o serie de lecții libere de logică la universitate. Asemenea lecții libere mai țineau atunci, la Universitatea din București, B. P. Hasdeu : filologie comparată, Al. Odobescu : istoria artei și arheologie și Theodor Nica: finanțe.

Reîncadrat la Universitatea din Bucureşti în 1884, Titu Maiorescu a predat neîntrerupt, pînă în 1909, două cursuri : logica şi istoria filozofiei moderne.

În 1892, este ales rector al Universităţii din Bucureşti, pe o perioadă de patru ani. Reales, în 1896, pe următorii patru ani, el demisionează în 1897, pe motivul unui amestec al poliţiei în Universitate [1].

Această demnitate administrativă a fost ilustrată de Titu Maiorescu prin cîteva iniţiative importante, care caracterizează concepţia lui asupra organizării învăţămîntului universitar. El a reorganizat mai întîi administraţia Universităţii, care se găsea atunci într-o stare patriarhală. *„O singură cancelarie cuprindea pe rector, pe profesori şi pe unicul secretar, care îndeplinea şi sarcina de casier. Averea în bani a universităţii era păstrată în caseta personală a rectorului"* [2].

Titu Maiorescu depune fondul universitar la Banca Naţională, întocmeşte un regulament de administraţie internă a Universităţii şi, la fel cum procedase la Iaşi cu 30 de ani în urmă, publică primul *Anuar* al Universităţii din Bucureşti pe anul 1892—1893, arătînd, în prefaţă, că o asemenea lucrare era *„cerută de buna regulă administrativă, chiar în afară de prescrierea formală a legii"*. Primele patru anuare ale Universităţii din Bucureşti au fost publicate chiar de Titu Maiorescu; după aceea publicarea lor a trecut în atribuţia secretarului universităţii.

Am insistat asupra aspectelor administrative ale muncii lui Titu Maiorescu ca profesor, deoarece ele au avut un rol fecund în organizarea, pe baze moderne, a învăţămîntului nostru. Dar măsurile menţionate mai sus n-au fost singurele iniţiate de el. În anii în care a fost ministru al cultelor şi instrucţiunii publice, Titu

[1] Vezi E. Lovinescu, *Titu Maiorescu*, Bucureşti, 1940, vol. II, p. 161—162.
[2] Vezi Simion Mehedinţi, *Titu Maiorescu, notiţe biografice*, în „Convorbiri literare" XLIV (1910), nr. 2, p. LX.

Maiorescu şi-a legat numele de alte realizări rodnice şi de iniţiative care demonstrează vederile lui largi asupra dezvoltării culturii naţionale. El a sporit numărul şcolilor primare, a restaurat Mănăstirea Cozia, a adus din Bucovina colecţia de documente Hurmuzachi, care formează baza istoriografiei noastre moderne, a sprijinit, prin subvenţii, şcolile româneşti din Braşov, a acordat burse în străinătate studenţilor valoroşi. Proiectele întocmite de Titu Maiorescu pentru reorganizarea şi dezvoltarea învăţămîntului real şi pentru crearea unei Politehnici la Iaşi n-au putut fi realizate decît mult mai tîrziu, din cauza instabilităţii politice a vremii.

Prestigiul universitar al lui Titu Maiorescu s-a format, în primul rînd, prin cultura lui filozofică, însuşită temeinic în Austria, Germania şi Franţa, cultură care reprezenta atunci, la noi, o noutate atrăgătoare. El s-a impus însă şi prin realizarea unui stil academic propriu, care a constat în ţinuta sobră, în punctualitatea desăvîrşită în îndeplinirea obligaţiilor de profesor, în talentul excepţional de vorbitor şi în dragostea manifestată faţă de studenţi.

Punctualitatea la cursuri a lui Titu Maiorescu a rămas proverbială. Prin aceasta, el îşi manifesta nu numai îndeplinirea uneia dintre obligaţiile esenţiale ale profesorului, ci îşi exprima şi respectul pentru catedra pe care o ocupa şi pentru şcoală în general. La Universitatea din Bucureşti, a ţinut două lecţii pe săptămînă, miercurea şi joia după-masă, de la ora 17 la 18,30, în sala cea mai mare a Facultăţii de litere, numită atunci „Sala nr. IV", iar mai tîrziu „Amfiteatrul Titu Maiorescu". „*Intra cînd suna ceasul cinci*, scrie unul dintre foştii lui studenţi, *şi termina cînd suna* $6^1/_2$, *cu o precizie care ne uimea. Exact la 5, se deschidea cu greu uşa, din cauza mulţimii grămădite în faţa ei, şi vedeam apărînd, peste valurile de capete, figura impunătoare a lui Maiorescu, făcîndu-şi drum printre auditorii plini de respect. Ultima idee a lecţiunii şi ultimul cuvînt se terminau totdeauna odată cu sunetul clopoţelu-*

lui de la ceasul din perete" [1]. Despre aspectul sălii, cînd își expunea Titu Maiorescu lecția, același fost student scrie: *„În sală era totdeauna așa de multă lume, încît nu se mai găsea nici chiar un loc în picioare; mulțimea sta adunată pînă și pe catedră, în jurul vorbitorului. Nu erau numai studenți, ci și foarte multe persoane străine de facultate. Cei ce voiau să aibă un loc, fie și în picioare, trebuiau să vie cu cel puțin o oră înainte. Avea darul să trezească interesul adînc pentru problemele pe care le trata, fie chiar cele mai aride probleme de logică pură sau de filozofie. Își făcea lecțiile cu atîta pricepere, căldură și autoritate în expunere, încît ascultătorii rămîneau, de fiecare dată, însuflețiți de un adevărat entuziasm, dar nu numai pentru cel ce vorbise și pentru modul cum vorbise, dar și pentru înțelegerea unor idei noi pentru ei, înțelegere pe care vorbitorul o urmărea înainte de toate"* [2].

Un alt discipol devotat al lui Titu Maiorescu îl prezintă în mod asemănător: *„în afară de limpezimea cristalină a expunerii, de excelenta rînduială a ideilor, de unitatea lecțiunii, care alcătuia un tot armonic și împlinit, ceea ce ridica nivelul acestor prelegeri neuitate era suflul cu adevărat filozofic care le anima. Maiorescu dispunea de arta magistrală a expunerii. Nu era numai nimerita alegere a expresiilor, mai era minunata elocvență a gesturilor, desăvîrșita modelare a vocii, în sfîrșit o întreagă colaborare a tuturor fibrelor sale, care îți dădeau senzația lucrurilor ce nu se pot descrie"*. [3]

Din cursurile de logică și de istoria filozofiei moderne, predate la Facultatea de litere din București, Titu Maiorescu a publicat numai *Logica*, și anume, partea formală, clasică, a acestei disci-

[1] Vezi **Mircea Djuvara**, *Titu Maiorescu, profesor de filozofie*, în „Revista de filozofie", 1940, nr. 1, p. 7—10.
[2] **Idem**, p. 7—8.
[3] Vezi **I. Petrovici**. *Titu Maiorescu*, 1940, p. 62—64.

pline, iar din istoria filozofiei n-a publicat nimic, fapt care i s-a reproşat adesea de către adversari. Cartea de logică, apărută mai întîi în 1874, deşi abstractă şi aridă, a servit însă ani în şir ca manual de liceu, avînd numeroase ediţii.

Expuse impecabil, cum mărturisesc foştii lui studenţi, cursurile lui Titu Maiorescu nu sînt lipsite de obiecţiuni de fond. Despre cursul de logică s-a spus că s-a oprit la o sferă îngustă de probleme formale, limitîndu-se la logica lui Trendelenburg, Stuart Mill şi A. Bain, iar despre cursul de istoria filozofiei moderne, că, plecînd de la Kant, n-a trecut dincolo de pozitivismul lui Auguste Comte şi de evoluţionismul lui H. Spencer.

Aceste limitări ale lui Maiorescu la o sferă îngustă de probleme, în logică, şi la o perioadă scurtă din istoria filozofiei, au fost însă compensate de aprofundarea lor temeinică şi sigură, de limpezirea problemelor de bază în domeniile respective, de evitarea ideilor la modă care introduceau îndoieli, confuzii sau controverse asupra principiilor esenţiale destinate orientării filozofice generale a studenţilor.

Lui Titu Maiorescu i s-a mai reproşat interesul manifestat pentru filozofia pesimistă a lui Schopenhauer, din care a tradus *Aforismele* în limba română. În realitate, el n-a apreciat filozofia lui Schopenhauer pentru concluziile ei descurajatoare, ci pentru elementele pozitive ale acesteia. Schopenhauer a fost un filozof artist, unul dintre cei mai remarcabili scriitori germani ai timpului, — limba scrierilor lui fiind de o eleganţă şi limpezime pe care nu le-a avut nici un alt filozof postkantian. Titu Maiorescu a simţit o afinitate cu Schopenhauer, mai ales prin calitatea literară a filozofiei acestuia. Pe de altă parte, la Schopenhauer a găsit expunerea cea mai clară a filozofiei lui Kant şi o concepţie, la fel de clară, asupra artei, pe care Titu Maiorescu şi-a însuşit-o, fără a se fi lăsat influenţat, mai ales în opera lui de educator, de pesimismul schopenhauerian.

Stilul profesoral maiorescian, asociat cu prestigiul ideilor pe care le-a impus și apărat, atît la catedră cît și în cultura noastră, au făcut ca autoritatea spirituală a lui Titu Maiorescu să fie covîrșitoare în epoca sa de maturitate. Aceasta explică faptul că, în 1901, cînd în urma unui conflict cu Ministerul Cultelor și Instrucțiunii, a demisionat din funcția de profesor, decanul de atunci al Facultății de litere, istoricul și slavistul Ioan Bogdan, îl solicită să revină la catedră, prin cuvinte din care se poate aprecia locul deosebit ce-l ocupa Titu Maiorescu în Universitatea din București : *„Lecțiunile cu care ați ilustrat atîta timp catedra pe care o ocupați,* scria Ioan Bogdan, *și care au avut un răsunet adînc în inimile celor ce v-au ascultat ; devotamentul ce n-ați încetat a arăta, în tot timpul, intereselor înalte ale învățămîntului superior ; încurajarea și sprijinul ce ați dat întotdeauna elevilor, cu cea mai dezinteresată iubire pentru știința și literatura românească ; principiile sănătoase care le-ați răspîndit și apărat cu o stăruință izvorîtă din convingeri adînci și care au provocat o întreagă mișcare de regenerare a literaturii noastre și a spiritului public ; aceste mari merite pe care colegii dv. din facultate le apreciază, în toată întinderea lor, îi fac să dorească din tot sufletul ca bărbatul care a ilustrat învățămîntul superior al țării, într-un chip așa de strălucit, și a cărui influență binefăcătoare se observă în toate manifestările vieții noastre intelectuale, să nu părăsească, fără vreme, universitatea, unde este deopotrivă iubit de colegi și de studenți și unde activitatea sa va contribui și mai departe la întărirea curentului sănătos, creat și susținut cu atîta muncă și cu atîta pricepere a intereselor reale ale țării* [1].

În 1909, în urma unui nou conflict cu Ministerul Cultelor și Instrucțiunii, condus de Spiru Haret, Titu Maiorescu demisionează definitiv din învățămînt, împlinind și vîrsta legală de pensionare :

[1] Vezi **M. Popescu-Spineni**, *Din istoricul învățămîntului nostru superior. Facultatea de litere și filozofie din București*, 1926, p. 31.

70 de ani. El a fost sărbătorit atunci de toată intelectualitatea țării, de universitățile din București și Iași, de Societatea „România jună" din Viena și de întreaga noastră presă [1].

Titu Maiorescu a acceptat sărbătorirea la Universitatea din București cu condiția ca ea să fie o manifestare *„cu adevărat universitară, adică deschisă pentru toți, mai ales pentru studenții Universității"*.

Prin amploarea pe care a avut-o, prin participarea largă a publicului și prin cuvîntările rostite de rector, decani și studenți, sărbătorirea a luat proporțiile unui eveniment cultural-național.

Demnă de cel mai mare interes este însă cuvîntarea de răspuns a lui Titu Maiorescu, în care se relevă unele aspecte mai puțin cunoscute ale concepției lui despre învățămînt și mai ales despre studenți.

El a evocat mai întîi începuturile învățămîntului universitar de la Iași, după 1860, cînd puținii profesori existenți atunci predau cîte patru și cinci discipline. Dar, preciza el, *„mi-a rămas încredințarea că dacă ei știau mai puțină carte decît noi, aveau însă cel mai înalt sentiment al datoriei și cea mai caldă inimă pentru tinerimea care-i înconjura. Cu această parte a lucrării lor au deșteptat, în toată mișcarea noastră culturală și națională, însuflețirea ce a însoțit regenerarea noastră istorică de la înfăptuirea Unirii pînă la Războiul Independenței"*. El adăuga că *„acel simțămînt de îndeplinire a datoriei și acea inimă caldă pentru generația tînără este moștenirea ce ne-au hărăzit-o părinții noștri și ce noi am fost chemați să v-o transmitem vouă, copiilor noștri sufletești"*.

Titu Maiorescu este primul profesor universitar de la noi care, după obiceiul german, a introdus ceea ce numim astăzi „ore de

[1] Vezi *Sărbătorirea profesorului Titu Maiorescu la Universitatea din București în ziua de 22 noiembrie 1909*, București, 1909, XXIV p, *„România jună" lui Titu Maiorescu*, Suceava, 1910; *E. Lovinescu, Titu Maiorescu*, p. 335—340; „Convorbiri literare" 1910, nr. 1 și 2.

consultații", pe care le făcea fie la facultate, fie la el acasă. Examinarea studenților o făcea după metode variate. *„Ne-a lăsat libertatea de a ne alege noi, studenții, forma examenului : oral, în scris sau o conferință"*, scrie un fost student al său, Vasile Mihăilescu [1]. Iar Simion Mehedinți, alt student al lui Maiorescu, scrie în același sens : *„Încredințat că lucrul de căpetenie este cunoașterea izvoarelor și cugetarea proprie, profesorul îngăduia, la unele examene, chiar lucrări pregătite acasă, adică ceva analog lucrărilor seminariale de azi. În schimb, discutarea și aprecierea publică a acestor lucrări era, uneori, de o asprime aproape egală cu neîndurarea, cînd se iveau compuneri nesincere sau superficiale"* [2].

Apropierea sufletească a lui Titu Maiorescu de studenți a exprimat-o, cu emoție, în cuvîntarea de răspuns rostită cu ocazia sărbătoririi sale din 1909. Pe studenți i-a considerat totdeauna ca pe *„niște colaboratori mai tineri ai unor magiștri mai experimentați, dar toți deopotrivă «cives academici» ; și dacă noi i-am înzestrat cu prisosul cunoștințelor noastre, ei ne-au întreținut pe noi cu prisosul entuziasmului lor și nu știu cine au fost mai folositori"*. Ocupîndu-se apoi de problema, atît de mult discutată și mereu actuală, a alegerii carierei de către cei tineri, el arată că adevăratul criteriu în această alegere este dragostea de profesiune, îndeosebi de către profesori, interesul *„pentru acea parte a omenirii asupra căreia este chemat să lucreze"*, adică pentru elevi, adăugînd că *„nu elevii sînt pentru noi profesorii, ci profesorii pentru școlari"*.

Despre greutățile și bucuriile viitorilor profesori, Titu Maiorescu spune : *„De la cîți profesori secundari și de la cîți învățători primari n-am auzit că-i obosește și că le vine greu cu atîta citire de lucrări scrise și cu atîta examinare orală. Dar în ce poate sta mîngîierea, în ce poate sta mulțumirea, în ce poate sta mîndria profesorului, decît în a urmări cum a încolțit învățătura semănată de*

[1] Vezi **Vasile Mihăilescu**, *Titu Maiorescu, Amintiri*, Craiova, 1929.
[2] Vezi **Simion Mehedinți**, în *„Convorbiri literare"*, 1910, nr. 2, p. LIX.

el și ce fel de roade făgăduiește? Într-un petic de grădină arunci germeni de plante, te interesezi de florile ce ies și să rămîi rece la înflorirea sufletească a elevilor tăi?". Apoi adaugă: „*Ce fericit a trebuit să fie primul profesor care a dat de prima lucrare a școlarului Eminescu! Și ce fericit a fost cel ce vă vorbește acum, cînd, la «Trei Ierarhi» din Iași, a dat de prima lucrare a școlarului său Ion Creangă!*"

În încheierea cuvîntării, Titu Maiorescu sfătuia pe viitorii profesori să nu se ocupe numai de elevii înzestrați, ci și de aceia considerați mediocri, căci „*tocmai aceste capete, negăsind destule mijloace în propria lor inteligență, au să se folosească de mijloacele altuia, mai înzestrat decît ei. Adeseori poți constata la ei bunele rezultate ale unui învățămînt predat cu pricepere și cu iubire*".

Îndemnurile și aprecierile substanțiale ale lui Titu Maiorescu făcute în legătură cu problema tineretului universitar de atunci și a viitorului lor profesional au valoarea prețioasă a unei confesiuni. Ele ne relevă pe profesorul cu vocație pedagogică și cu experiență, plin de dragoste pentru studenți și animat de dorința de a-i îndruma și ajuta. Se poate vorbi, fără exagerare, de o pedagogie maioresciană, fără principii rigide, dar cu un dens conținut uman, rămas pînă astăzi, cu valoare de mesaj, pentru toți profesorii.

Avînd această largă disponibilitate morală pentru elevii lui, nu este de mirare că la școala lui Titu Maiorescu s-au format profesori eminenți care au ilustrat învățămîntul și cultura românească, ca C. Rădulescu-Motru, Mihail Dragomirescu, P. P. Negulescu, I. Rădulescu-Pogoneanu, S. Mehedinți, M. Djuvara, I. Petrovici ș. a.

Alături de Al. Odobescu, B. P. Hasdeu, D. Onciul, I. Bogdan, V. Pârvan, N. Iorga, O. Densusianu, D. Gusti și atîția alți iluștri profesori ai Universității din București, Titu Maiorescu a adus o contribuție hotărîtoare la făurirea și consolidarea prestigiului învățămîntului nostru umanistic superior.

Profesorul și pedagogul Titu Maiorescu întregește și îmbogățește imaginea, mai bine cunoscută a criticului literar, a îndrumătorului culturii noastre moderne și cultivării limbii române, a logicianului, filozofului și oratorului. Prin activitatea de profesor și de pedagog se relevă mai evident înțelesul întreg al operei maioresciene, care a constituit, în limitele epocii respective, o acțiune continuă de pedagogie națională și de îndrumare spirituală pentru un învățămînt național pe baze științifice moderne, pentru respectul adevărului în știință și pentru încrederea în puterea de creație a poporului român.

TUDOR VIANU, ISTORIC AL LIMBII LITERARE ȘI STILISTICIAN

În aria de preocupări privind elementele definitorii ale științei și artei literare, atenția lui Tudor Vianu, unanim omagiat de presa noastră literară la 75 de ani de la naștere și la 9 ani de la moarte, s-a oprit stăruitor, mai ales în ultima perioadă a activității sale, asupra problemelor de limbă și stil.

Activitatea lui în aceste domenii nu s-a limitat la aspecte teoretice, atît de caracteristice preocupărilor lui predominante de estetician, filozof al culturii și eseist, ci s-a afirmat prin numeroase analize concrete.

Perioada din istoria limbii române, cercetată, cu precădere, de el, este secolul al XIX-lea, perioadă hotărîtoare pentru consolidarea temeliei moderne a limbii noastre literare, printr-un proces, realizat de marii scriitori ai timpului, pe care l-a caracterizat lapidar, prin următoarele trăsături : 1. eliminarea treptată din vocabular a slavonismelor, turcismelor, neogrecismelor și ungurismelor, expresii ale feudalismului depășit ; 2. adoptarea masivă de neologisme latino-romanice, mai ales franceze, odată cu noțiunile noi

ale culturii occidentale; 3. fixarea normelor unitare ale limbii literare și asigurarea unui înalt nivel de corectitudine în scris și vorbire; 4. apropierea limbii literare de limba poporului, corespunzătoare aspirației spre formele naționale de cultură.

Pentru adîncirea cunoașterii acestei perioade de intensă dezvoltare a limbii noastre literare, Tudor Vianu a inițiat și condus, în cadrul Institutului de lingvistică din București, valoroasa culegere *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, din care au apărut, între 1956—1962, trei volume, ilustrînd, totodată, un principiu pe care îl subliniase în dese rînduri: utilitatea activității colective în cercetarea științifică, colaborarea a cît mai mulți cercetători la opere de mari proporții.

Grija pentru ca studiul istoriei limbii române literare să nu alunece pe panta improvizației l-a îndemnat ca, în fruntea unui colectiv de cercetători din același institut, să inițieze o vastă bibliografie, care să cuprindă toate indicațiile referitoare la discuțiile asupra limbii noastre literare. Din această lucrare, intitulată *Bibliografia limbii române literare*, a apărut, în timpul vieții lui, numai partea întîi, privind perioada 1780—1848. El a acordat o importanță deosebită muncii, în aparență minoră, a alcătuirii acestei bibliografii adnotate a limbii noastre literare, subliniind faptul că *„perspectiva istorică asupra științei pe care o cultivi este una din primele exigențe ale metodei științifice, tot atît de însemnată ca și ținerea la curent a informației în domeniul specialității proprii"*.

O altă colaborare a lui Tudor Vianu la o mare lucrare colectivă a Institutului de lingvistică din București, care îmi este tot așa de bine cunoscută, ca director atunci al acestui institut, ca și la cele menționate, a fost la redactarea primelor două volume ale *Dicționarului limbii române literare contemporane*. Sutele de pagini redactate de el la acest dicționar, mărturie a științei, talentului și pasiunii lui de definire a sensurilor cuvintelor, ar trebui să facă parte din fondul de manuscrise al Bibliotecii Academiei.

În ceea ce privește stilistica literară, ramură dezvoltată, la noi, mai ales de el, după timidele începuturi ale lui Ovid Densusianu, într-un curs intitulat *Evoluția estetică a limbii române*, ținut, ani în șir, la Universitatea din București, dar rămas nedefinitivat pentru tipar, lucrările lui Tudor Vianu, reprezentative și permanente : *Arta prozatorilor români* (1941), *Probleme de stil și artă literară* (1955), *Problemele metaforei* (1957) cuprind analize care constituie izvoare de referințe și îndrumări fundamentale pentru cercetătorii de azi și de mîine.

O ilustrare concretă a concepției lui despre rolul marilor scriitori în dezvoltarea limbii literare o prezintă lucrarea colectivă realizată, sub îndrumarea sa, de Institutul de lingvistică din București : *Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu* și studiul său *Epitetul eminescian*. Ambele lucrări arată cum Eminescu, folosind un număr relativ redus de cuvinte, a reușit să creeze o mare bogăție de valori stilistice, care au intrat în patrimoniul general al limbii române literare și în limba comună curentă.

Tudor Vianu a subliniat mereu strînsa legătură dintre conținut și formă, arătînd că aceasta din urmă „*nu este în artă un aspect adăugat conținutului operelor, un agrement asociat cu fondul serios al lucrurilor. Forma operei literare este însuși conținutul ei, sesizat în ceea ce el cuprinde mai original. Încercați să desprindeți acest conținut de forma în care ne apare și nu veți mai întîmpina decît năluca lui palidă și banală*".

Metoda de analiză a stilului literar este expusă de Tudor Vianu îndeosebi în studiul *Cercetarea stilului* din volumul *Probleme de stil și artă literară*. El arată că această analiză nu este posibilă fără o adîncă cultură lingvistică de specialitate, faptele de stil trebuind studiate în funcție de categoriile lingvistice existente, deoarece toate acestea sînt purtătoare de valori stilistice. Folosirea adecvată a arhaismelor, a neologismelor, a regionalismelor, a sinonimelor, a metaforelor, a epitetelor constituie un izvor bogat de valori stilistice ale lexicului. O mare valoare expresivă o au diferitele moduri și timpuri ale verbelor, topica, frazele lungi și scurte,

contextele legate şi nelegate, repetiţiile şi inversiunile. Măiestria stilistică reclamă un permanent studiu al limbii, ea trebuind dirijată de criterii conştiente de selecţionare şi organizare a materialului lingvistic.

Tudor Vianu s-a stins prematur, în luna mai 1964, înainte de a fi putut lua atitudine faţă de structuralism, tot mai insistent în diferitele ştiinţe umaniste, printre care şi în stilistică. Spiritul său limpede, clasic şi disociativ ar fi putut releva, în mod obiectiv, aspectele pozitive ale acestui curent, contestat de unii prea sumar şi îmbrăţişat de alţii fără rezerve.

Absenţa lui Tudor Vianu se resimte dureros în toate disciplinele noastre umaniste, unde spiritul său limpezea, îndruma şi coordona în cele mai acute confruntări teoretice şi istorice.

Lingviști români din trecut

SAMUIL MICU

Evocare

Chipul de cărturar al lui Samuil Micu (1745—1816) [1] se conturează pe fundalul unei epoci frămîntate de lupta pentru recunoașterea egalității în drepturi a românilor din Transilvania cu ungurii, secuii și sașii. El a dat o expresie majoră acestei lupte prin folosirea a două arme hotărîtoare în asigurarea biruinței : limba și istoria.

Samuil Micu n-a fost însă o apariție singulară în această luptă, ci exponentul unei întregi generații de lingviști și istorici, care au format marea mișcare de idei, cunoscută în istoria culturii românești sub numele de *„Școala ardeleană"*.

Cea dintîi cristalizare a crezului acestei școli a fost făcută de Samuil Micu, în lucrarea, scrisă în limba latină și publicată în colaborare cu Gheorghe Șincai [2], la Viena, în anul 1780 : *„Elementa linguae daco-romanae sive valachicae"*, prima gramatică tipărită a limbii române, care marchează începutul lingvisticii românești ca știință, fără ca acest termen să fi fost folosit atunci, la noi, ca atare, ci abia cu cîteva decenii mai tîrziu. În această carte s-a demonstrat, pentru întîia oară, în mod științific, originea latină a limbii române și s-au pus bazele scrierii ei cu litere latine.

Samuil Micu are, de asemenea, ca lingvist, meritul de a fi fost cel dintîi lexicograf român în înțelesul modern al cuvîntului. Cunoscutul *Lexicon de la Buda*, apărut în anul 1825, a fost început și este, în bună parte, opera lui.

Dar el a fost un deschizător de drumuri și în istoriografia română modernă. Opera lui istorică principală : *Istoria, lucrurile și*

[1] Vezi și **D. Macrea**, *Lingviști și filologi români*, 1959, p. 17—33.
[2] Vezi **Idem**, *Studii de lingvistică română*, 1970, p. 57—66

întîmplările românilor, tipărită numai parțial în timpul vieții sale, este a doua încercare, după *Hronicul* lui Dimitrie Cantemir, de a prezenta istoria unitară a tuturor românilor, spre deosebire de cronicile noastre anterioare, scrise pe provincii.

Împotriva afirmațiilor interesate ale exponenților feudalității din Transilvania și ale unor istorici străini, apărători ai privilegiilor acesteia, ca Sulzer, Eder și Engel, care susțineau că națiunile privilegiate de atunci ar avea dreptul la stăpînirea exclusivă a Transilvaniei în virtutea principiului juridic „dreptul primului ocupant", Samuil Micu arată că, tocmai în virtutea acestui principiu, dreptatea revine românilor, deoarece ei sînt cei mai vechi locuitori ai Transilvaniei, fiind urmașii direcți ai colonilor romani, stabiliți în Dacia în secolul al II-lea al erei noastre. Originea romană a poporului și a limbii române și continuitatea neîntreruptă în Dacia sînt ideile de bază pe care le dezvoltă Samuil Micu și întreaga Școală ardeleană, în lucrările istorice și lingvistice. Rolul acestor idei, în trezirea conștiinței naționale a poporului român, poate fi asemănat cu acela pe care l-a avut descoperirea antichității în Renașterea italiană. Conștiința originii romane a constituit, timp de aproape două secole, unul dintre factorii ideologici cei mai importanți pentru unirea tuturor românilor într-un singur stat național. Lucrările istorice ale lui Samuil Micu sînt și o continuă denunțare a feudalismului înrobitor, a nedreptăților sociale și a apăsării naționale. El numește feudalismul *„un chip de robie păgânească"*, denunțînd ținerea poporului în întunericul neștiinței, care, cînd se va deștepta, *„va scoate pe trîntori din coșniță"*.

Exponent al filozofiei luministe, Samuil Micu a fost unul dintre inițiatorii perseverenți ai ridicării poporului prin școală și cultură. În toate scrierile sale în limba română, el a folosit o limbă simplă, ca să poată fi cît mai ușor înțeleasă de orice cititor. În prefața cărții sale *Propovedanii*, apărută în 1784, el spune că *„ea nu a fost scrisă cu măiestrie ritoricească, nici în grai de vorbă înaltă și adîncă, ci mai de jos și mai prost* (adică mai simplu), *ca și cei proști* (adică oamenii simpli) *să înțeleagă și să folosească"*.

Lingvist și istoric, filozof luminist și scriitor pentru popor, Samuil Micu a avut, în istoria culturii noastre, un rol de avangardă, pe care Nicolae Bălcescu l-a definit astfel în *Mișcarea românilor din Ardeal la 1848* : *„Cine nu cunoaște numele glorioase ale lui Iorgovici, Micu, Șincai, Petru Maior, Lazăr, care, prin școli, prin cultivarea limbii și a istoriei, puseră stîlpii naționalității române și propagară ideea unității sale?"*

Cuvintele lui Bălcescu sînt dovada că numele lui Samuil Micu era atunci, alături de ale celorlalți învățați transilvăneni, citați de el, adînc pătruns în conștiința românească. El a fost unul dintre creatorii profilului spiritual al intelectualului legat de popor și de aspirațiile acestuia la cultură, libertate și unitate națională.

PETRU MAIOR

— La 150 de ani de la moarte —

Petru Maior (1760—1821)[1], de la a cărui moarte s-au împlinit, în 1971, o sută cincizeci de ani, a fost cel mai de seamă precursor al lingvisticii românești și unul dintre precursorii romanisticii europene moderne.

Crezul său lingvistic, filozofic și istoric s-a afirmat în cadrul Școlii ardelene, mișcarea culturală și națională hotărîtoare, pornită la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, a cărei influență se resimte și astăzi în cultura noastră.

În principalele lui lucrări de lingvistică : *Disertație pentru începutul limbii românești, Dialog pentru începutul limbii românești*

[1] Vezi și **D. Macrea**, *Lingviști și filologi români*, 1959, p. 46—66.

între nepot şi unchi, Ortographia romana sive latino-valahica şi *Dicţionarul de la Buda,* el a formulat o serie de idei originale asupra originii şi formării limbii române şi a celorlalte limbi romanice, care îşi păstrează valoarea şi astăzi.

Spre deosebire de Micu şi Şincai, ceilalţi doi ctitori ai Şcolii ardelene, care au căutat să explice limba română din latina clasică, cum se proceda atunci pentru toate limbile romanice, susţinînd că ea ar fi „coruptă" din aceasta, Petru Maior a formulat, printre primii romanişti europeni, ideea că limba română şi toate limbile romanice sînt continuatoare ale latinei vorbite de masele largi populare. *„Limba latină cea din cărţi se vorbea,* scrie el, *mai vîrtos la Roma şi pe la cetăţile mai însemnate, dar mulţimea nu ştia, fără numai limba poporului... Cu limba pe care o grăia de comun poporul cel neînvăţat, cu limba cea firească a poporului român au venit, în Dacia, strămoşii românilor şi, fără îndoială lucru mi se pare a fi, că şi coloniile care fuse duse la Galia şi la Spania, cu limba poporană în gură au mers acolo".* Această idee este astăzi un bun comun în romanistica modernă.

El a formulat, de asemenea, printre primii romanişti europeni, ideea, devenită şi ea bun comun al romanisticii moderne, că fondul latin popular s-a păstrat mai fidel în limba română decît în limbile romanice occidentale, care au fost influenţate, prin şcoală, biserică şi administraţie, pînă în epoca modernă, de latina scrisă, iar prin catolicism ele continuă să fie influenţate şi astăzi, pe cînd, în partea de sud-est a fostului imperiu roman, această influenţă a încetat foarte devreme asupra limbii vorbite, locul latinei, ca limbă scrisă, luîndu-l aici, începînd din secolul al V-lea, limba greacă, iar, la noi, secole de-a rîndul, slavona, străină de limba poporului.

În ceea ce priveşte dezvoltarea limbii române, în sensul completării vocabularului ei cu termenii ştiinţelor moderne, care-i lipseau atunci, Petru Maior a considerat firească adoptarea lor din latină şi din limbile romanice. *„Precum grecilor,* scrie el, *le este slobod, în lipsele sale, a se împrumuta din limba elinească şi sîrbilor şi*

rușilor din limba slavonească cea din cărți, toată cădința avem de a ne ajuta cu limba latinească cea corectă, ba și cu surorile limbii noastre, cu cea italienească, cea frîncească și cu cea spaniolească". Dezvoltarea limbii române, în ultimii 150 de ani, a urmat, în fapt, acest drum.

Susținător asiduu al scrierii limbii române cu litere latine, menite să-i arate și ele caracterul latin, Petru Maior a adus îmbunătățiri acestei scrieri, care au rămas pînă astăzi. El este cel dintîi care a introdus semnele diacritice sub *s* și *t* pentru *ș* și *ț*, precum și scrierea, după model italian, prin *che, chi, ghe, ghi,* a oclusivelor noastre palatale.

Merite mari și-a cîștigat Petru Maior și în domeniul lexicografiei, prin contribuția lui substanțială la elaborarea primului dicționar etimologic al limbii române, *Dicționarul de la Buda,* operă colectivă a învățaților Școlii ardelene, apărută în 1825, pe care N. Iorga a caracterizat-o ca *„un mare monument lingvistic"*. Alcătuit în patru limbi : română, latină, maghiară și germană, dicționarul a răspuns cerinței ca și poporul român să aibă, ca toate popoarele de cultură ale timpului, o lucrare lexicografică, care să demonstreze, totodată, și originea latină a limbii române.

De mai bine de o sută cincizeci de ani, lingvistica și istoriografia românească merg, cu precizările aduse de progresul cercetătorilor, pe drumul deschis de Petru Maior, Samuil Micu și Gheorghe Șincai. N. Iorga a intitulat, pe drept cuvînt, cel mai mare capitol din *Istoria literaturii românești în secolul al XVIII-lea* : *«Epoca lui Petru Maior»*.

Tezele lingvistice și istorice de bază ale lui Petru Maior sînt astăzi adevăruri atît de curente, încît numele lui nici nu se mai citează, atît de adînc au pătruns ele în conștiința noastră culturală. Acesta este cel mai prețios omagiu pe care posteritatea îl aduce memoriei sale.

A. T. LAURIAN

Interesul permanent manifestat pentru studiul Şcolii ardelene, timp de peste un secol, s-a concretizat, în ultimii ani, prin apariţia a numeroase editări de texte, precum şi a unor monografii valoroase asupra exponenţilor mai de seamă ai acestui curent de bază al culturii noastre moderne. Au apărut, în aceşti ani, editări de texte din Samuil Micu, Gheorghe Şincai, Petru Maior, Ioan Budai-Deleanu, George Bariţiu, însoţite de cuprinzătoare studii introductive, ca şi studii monografice, de diferite proporţii, despre Samuil Micu, Gheorghe Şincai, Petru Maior, Simion Bărnuţiu, Timotei Cipariu, A. T. Laurian, Aron Pumnul ş. a.

Pe linia acestor preocupări semnalăm apariţia recentă a monografiei *„August Treboniu Laurian, viaţa şi activitatea"* de Ilie Popescu Teiuşan şi Vasile Netea (Editura didactică şi pedagogică, 1971).

Meritul acestei lucrări este că realizează cea dintîi sinteză de proporţii mai mari asupra lui A. T. Laurian, cunoscut, pînă acum, numai parţial, prin activitatea lui în diferite domenii ale culturii, dar fără o prezentare de ansamblu, istorică şi critică, a gîndirii şi realizărilor lui.

Autorii au reuşit să înfăţişeze, în mod meritoriu, biografia lui A. T. Laurian (1810—1881), folosind un bogat material din surse primare, mai ales din arhive nepublicate, şi să-şi reliefeze prezenţa fecundă, adesea cu rol de pionier, în domeniul învăţămîntului, al presei ştiinţifice, al istoriografiei, al vieţii noastre politice din secolul trecut şi, în parte, al lingvisticii.

Complexitatea personalităţii lui A. T. Laurian i-a îndemnat pe autori să-şi îndrepte atenţia, cu predilecţie, spre anumite domenii ale activităţii lui majore, ca cea de participant de frunte la Revoluţia din 1848, de organizator al învăţămîntului de cultură generală,

al Universității din București, al Societății Academice Române și de istoric, limitîndu-se, pentru alte domenii, cum este cel al lingvisticii, la expuneri mai sumare, completate cu trimiteri bibliografice.

Ca lingvist, A. T. Laurian este cunoscut sub eticheta sumară de latinizant extremist, care nu acoperă însă gîndirea lui bogată în acest domeniu. El a formulat idei noi și fecunde față de ceilalți reprezentanți ai Școlii ardelene, în „Introducerea" (de 70 de pagini) la *Tentamen criticum* (1840), în *Cercetări despre limbă* din „Propășirea" (1844), în *Reflexiuni psihologice și limbistice* din „Instrucțiunea publică" (1859), ca și în *„Prefața" Dicționarului limbii române* (1871—1876). Acestea n-au atras, în măsură suficientă, interesul autorilor, fiind considerate de strictă specialitate. Dar ele sînt foarte caracteristice pentru A. T. Laurian, cuprinzînd esența gîndirii lui lingvistice, mai ales în domeniul romanisticii, al lexicologiei și lexicografiei românești. Pentru acest motiv considerăm util ca studii, cum sînt cele menționate, să nu mai rămînă risipite prin publicațiile vremii, tot mai inaccesibile marelui public, ci să fie editate, cît mai curînd, într-un volum de „Scrieri alese". La fel de utilă ar fi strîngerea, într-un volum, a unora dintre lucrările istorice ale lui A. T. Laurian, ca *Discurs introductiv la istoria românilor* (1845), părți din *Scurtă schiță a istoriei românilor* (1846), publicată de autor în latină, franceză și germană, din *Temișana sau scurtă istorie a Banatului Temișan* (1846), din *Românii din monarhia austriacă* (1849—1851), din *Drepturile națiunii române* (1850), ultimele două fiind publicate numai în limba germană.

Sugestia noastră este legată de recentul eveniment editorial al apariției volumului *Pagini istorico-filologice* din opera lui Vasile Bogrea (1881—1926), sub îngrijirea a doi valoroși cercetători tineri, Mircea Borcilă și Ion Mării (Editura „Dacia", Cluj, 1971). Fără această binevenită culegere, gîndirea istorico-lingvistică a marelui umanist clujean ar fi rămas, poate încă multă vreme, un mozaic derutant, risipit prin zecile de reviste la care a colaborat.

Tot astfel, A. T. Laurian are, ca lingvist, o imagine deformată în memoria posterităţii, prin faptul că se cunosc numai inconsecvenţele şi exagerările lui latinizante, nu şi principiile pe care s-a rezemat activitatea lui lingvistică. Fără cunoaşterea directă a textelor nu va putea fi cunoscută satisfăcător adevărata gîndire lingvistică şi istorică a lui A. T. Laurian, rămînînd mai departe, în circulaţie, imaginea incompletă şi deformată a unuia dintre cărturarii noştri reprezentativi din secolul trecut [1].

B. P. HASDEU, MEREU ACTUAL

La numai doi ani după publicarea unei ediţii selective, în „Biblioteca pentru toţi", a monumentalului *Etymologicum magnum Romanice* al lui B. P. Hasdeu, de către Andrei Rusu, cu un studiu introductiv şi tabel cronologic de criticul şi istoricul literar Paul Cornea, Editura „Minerva" publică o ediţie completă a acestei monumentale lucrări, îngrijită de conferenţiarul universitar Grigore Brâncuş, care este şi autorul unui substanţial studiu lingvistic introductiv.

Salutăm cu bucurie iniţiativa lui Grigore Brâncuş şi a Editurii „Minerva" de a pune la îndemîna cercurilor largi de cititori această lucrare, devenită de mult o raritate, căci despre *Etymologicum* s-a vorbit şi se vorbeşte mereu, dar puţini au avut, pînă acum, posibilitatea să-l consulte şi să-l cunoască direct. Ediţia lui Grigore Brâncuş este o lucrare ştiinţifică de referinţă, atît pentru specialişti cît şi pentru studenţi, elevi şi cititorii de cultură generală. Ea are meritul de a fi reprodus „Chestionarul" de 206 întrebări, pe baza căruia a fost cules, prin corespondenţă, materialul lexical din

[1] Vezi şi **D. Macrea**, *Studii de lingvistică română*, 1970, p. 67—94.

limba populară, precum şi importantele studii : „Ce este etimologia ?", „Cum se amestecă limbile ?" şi „În ce constă fizionomia unei limbi ?", acesta din urmă cuprinzînd cea mai originală contribuţie românească de lingvistică generală : teoria despre „circulaţia cuvintelor", publicate toate de Hasdeu în fruntea *Etymologicum*-ului ; ele conţin esenţa gîndirii lui lingvistice.

Despre valoarea ştiinţifică a *Etymologicum*-ului s-a scris mult, atît la noi cît şi în străinătate. Aprecierile de epocă au fost dintre cele mai elogioase, datorite, la noi, mai întîi, lui Titu Maiorescu, apoi, îndeosebi lui Ovid Densusianu şi Sextil Puşcariu, iar în străinătate, unora dintre cei mai mari lingvişti ai vremii, ca Hugo Schuhardt, Gaston Paris, G. I. Ascoli, Fr. Miklosich, Adolfo Mussafia, Gustav Meyer, Gustav Weigand ş. a.

Cu trecerea vremii, progresele lexicografiei au retuşat nimbul lucrării. Supusă recent unei stricte analize de specialitate, de către Mircea Seche, în *Schiţă de istorie a lexicografiei române* (vol. II, 1968), acesta îi relevă meritele ca operă ştiinţifică cu caracter istoric, dar îi contestă, pe drept cuvînt, valoarea practică, ca dicţionar explicativ. Grigore Brâncuş răspunde, în parte, acestor obiecţiuni, în „Introducerea" sa, fără ca, prin aceasta, controversele în jurul *Etymologicum*-ului să poată fi considerate încheiate.

Prin preocupările lui enciclopedice esenţiale, prin varietatea problemelor abordate şi prin rezultatul cercetărilor şi creaţiilor sale, Hasdeu a rămas actual pînă astăzi în cultura noastră. De aceea, în procesul de valorificare a moştenirii culturale, opera lui a făcut obiectul, în ultimele două decenii, al unor reevaluări sistematice. Tudor Vianu i-a analizat opera poetică, Al. Dima, critica şi teoria literară, I. C. Chiţimia, opera de folclorist, Cicerone Poghirc, opera lingvistică şi filologică, la care se adaugă numeroase contribuţii apărute ale altor cercetători.

În lingvistică, importanţa lui Hasdeu este primordială : el a fost cel dintîi dialectolog al nostru şi deschizător de drumuri în geografia lingvistică, creatorul importantei teorii de lingvistică generală a „circulaţiei cuvintelor", promotor al metodei statistice în ana-

liza fenomenelor de limbă, folosită astăzi, pe scară mondială, în lingvistică, primul comentator al limbii române din textele secolelor XVI şi XVII, primul care a relevat importanţa studiului elementelor de substrat daco-geto-tracic din limba română, primul slavist român şi, în acelaşi timp, un mare romanist.

În ceea ce priveşte valoarea *Etymologicum*-ului, el rămîne, în ordinea ştiinţifică, un monument, în istoria lexicografiei noastre, cu toate progresele ulterioare ale disciplinei. Despre această operă spectaculoasă, aprecierea cea mai justă a fost formulată de Ovid Densusianu, la moartea lui Hasdeu, scriind: *„nimeni, în timpul cînd i se încredinţase o asemenea lucrare, n-ar fi putut da, la noi, ceva mai bogat ca informaţie, mai impunător ca erudiţie"*.

Prin competenţa lui Grigore Brâncuş şi prin grija Editurii „Minerva", *Etymologicum magnum Romaniae* este reeditat, în excelente condiţii ştiinţifice şi tehnice, pentru a servi, atît cercetătorilor români şi străini, ca instrument de lucru, cît şi oamenilor de cultură din toate domeniile.

IOSIF POPOVICI, PRIMUL FONETICIAN EXPERIMENTAL ROMÂN

Aproape uitat astăzi, Iosif Popovici s-a afirmat ca una dintre personalităţile reprezentative ale lingvisticii româneşti din primele trei decenii ale secolului nostru.

De origine bănăţean, din satul Cliciova, de lîngă Lugoj, unde tatăl său era preot, Iosif Popovici s-a născut la 17 februarie 1876. Şcoala primară a urmat-o în comuna natală, şase clase la liceul de stat maghiar din Lugoj, iar ultimele două clase la liceul românesc „Andrei Şaguna" din Braşov.

A urmat studii de filologie la universitățile din Budapesta, Graz, Leipzig și Viena, în acest din urmă oraș luîndu-și doctoratul în anul 1900. Între profesorii audiați la aceste universități au fost cunoscuții lingviști din epocă W. Meyer-Lübke, Antonio Ive, Iagić, Leskien, Sivers, Weigand, Wundt ș. a.

În 1901 și-a completat studiile de slavistică la Universitatea din Zagreb, iar în 1902, cele de lingvistică romanică la Collège de France, cu Gaston Paris, și de fonetică, cu Abatele Rousselot, la Collège de France și la Institutul catolic, unde a obținut titlul de „maître en phonétique".

Cunoscător al limbilor slave, al celor romanice, al germanei și al maghiarei, Iosif Popovici s-a bucurat, de tînăr, de reputația unui lingvist erudit, fapt pentru care a fost numit, în toamna anului 1903, la întoarcerea de la Paris, lector de limbă română și filologie slavă la Universitatea din Viena, unde a funcționat pînă în 1905, cînd trece, ca docent de limba română, la Universitatea din Budapesta, în locul devenit vacant la Viena fiind numit atunci Sextil Pușcariu. În 1909 s-a prezentat la concursul pentru ocuparea catedrei de limba română de la Universitatea din Budapesta, în urma pensionării fostului titular Ioan Ciocan, dar, deși recomandat de Comisia de concurs și de Consiliul facultății, n-a putut ocupa catedra. El a rămas mai departe docent, făcîndu-și cursurile în românește și fiind iubit și stimat de studenții români, care i le-au urmat pentru știința lui și pentru atmosfera de dragoste caldă pentru limba și cultura românească.

În 1914, după izbucnirea primului război mondial, s-a retras în satul său, Cliciova, unde a rămas pînă în 1919, cînd a fost numit profesor de slavistică la noua universitate din Cluj și unde, în 1920, a înființat primul laborator de fonetică experimentală din țară.

După o activitate intensă de opt ani la noua universitate, pe care o vom analiza în expunerea noastră, Iosif Popovici se stinge din viață în 26 august 1928, la vîrsta de abia 52 de ani, în

plină muncă de creaţie ştiinţifică. A fost înmormîntat, la dorinţa lui, în comuna natală, alături de părinţii săi.

Cu prilejul morţii sale au apărut cîteva necroloage şi note evocatoare [1], după care tăcerea s-a aşternut aproape total asupra activităţii lui ştiinţifice şi didactice, rodnice în numeroase domenii, în care Iosif Popovici şi-a manifestat prezenţa creatoare timp de trei decenii.

În rîndurile de faţă vom expune activitatea lui de fonetician, dialectolog, folclorist, slavist, istoric al culturii româneşti şi profesor, în toate aceste domenii fiind un reprezentant de prestigiu.

*

* *

Cea mai constantă şi mai caracteristică activitate lingvistică a lui Iosif Popovici a fost cea din domeniul foneticii.

Încă din timpul studiilor universitare, el a manifestat, pentru fonetică, o atracţie deosebită, mai întîi la Leipzig, unde l-a audiat pe E. Sievers, şi apoi la Paris, unde a fost elevul apreciat al Abatelui Rousselot.

La sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului nostru, studiul foneticii a cunoscut o cotitură importantă, prin inaugurarea unei noi metode în această disciplină, care, în acelaşi timp cu psihologia, a început să folosească, ca în ştiinţele naturale, aparate de înregistrări pentru a obţine rezultate cît mai concrete. Şcoala experimentală a lui Wundt în psihologie şi cea a Abatelui Rousselot în fonetică au creat o mare încredere în puterea aparatelor, menite să combată subiectivismul şi empirismul în investigaţiile psihologice şi lingvistice. Aceste şcoli au creat un mare

[1] Vezi **Dr. Aurel E. Petreanu**, *Din gloria marilor dispăruţi ai Banatului. Figuri reprezentative : Prof. univ. Dr. Iosif Popovici 1876—1928*. Lugoj, 1935, 52 p. Editura autorului.

număr de discipoli în toată Europa și în alte continente, care au răspîndit, cu entuziasm, metodele experimentale și rezultatele lor.

Iosif Popovici a fost unul dintre acei tineri care au intrat în știință cu mare încredere și speranță în noua disciplină a foneticii experimentale, menită să studieze rostirea, în complexitatea ei, mai exact decît fonetica descriptivă de pînă atunci. Poziția lui științifică e bine definită prin moto-ul unuia din primele sale studii, luat din Henri Poincaré: *„L'experience est la source unique de la verité; elle seule peut nous apprendre quelque chose de nouveau; elle seule peut nous donner la certitude"* [1]. Încă din 1903, Iosif Popovici scria cu hotărîre: *„Empirismul foneticii e aproape ucis. În locul lui pășește mîndru calculul foneticii experimentale"* [2]. În continuare, el preciza: *„A studia fonetica după cum trebuie și nu după cum se crede este azi foarte ușor. Se studiază din punct de vedere fizic prin experiență. Fonetica experimentală a rupt-o definitiv cu diferitele închipuiri subiective"* [3].

Înregistrarea prin aparate a fiziologiei complexe a rostirii, reprezentarea ei prin grafice și prin formule cantitative devenise, la începutul secolului, un crez științific categoric și plin de evidență pentru tinerii foneticieni de pretutindeni. Iosif Popovici a păstrat intact acest crez toată viața. *„Vremea teoriilor subiective a trecut în domeniul istoriei,* scria el în 1926, *și puterea vie a lumii noi se ascunde în cutele experiențelor de azi și de mîine"* [4].

El a mărturisit, la maturitate, felul cum a descoperit drumul spre fonetica experimentală. În Germania, unde și-a început specializarea în fonetică, profesorul lui, Sievers, de la Leipzig, se folosea de un singur instrument, laringoscopul. Iosif Popovici și-a dat însă seamă că fiziologia vorbirii comportă observații mai com-

[1] Vezi **Iosif Popovici**, *Dialectele române*, în „Transilvania", 1904.
[2] Vezi **Idem**, *Pronuncia, fonetica și scrierea*, Sibiu, 1903, p. 2.
[3] Vezi **Idem**, Ibid. p. 7.
[4] Vezi **Idem**, *Abatele Rousselot, creatorul foneticii experimentale*, Cluj, 1926, p. 14.

plexe decît ale laringelui şi a început să studieze, în 1898, cu profesorul E. Fischer de la Facultatea de medicină din Leipzig, fiziologia întreagă a vocii, a limbii şi a urechii. El relatează că, neînţelegînd ce sînt *„sunetele guturale acoperite"* (gedeckte Kahllaute), pe care le semnalase Weigand în graiul din Banat, i-a scris lui Alexandru Philippide la Iaşi, cerîndu-i sfatul asupra unei metode eficace pentru studierea acestor sunete. Philippide îi răspunde, recomandîndu-i lucrarea Abatelui Rousselot *Principes de phonétique expérimentale*, apărută în 1897. *„Cumpărai cartea,* mărturiseşte Iosif Popovici, *şi mi se deschide o lume nouă înaintea ochilor. Aparatele părintelui Rousselot mă seduc într-o lume fermecată şi dorinţa după noi cercetări a pus stăpînirea asupra sufletului meu. Iată momentul cînd mă hotărăsc să studiez fonetica experimentală şi iată şi cauza. Dacă cercetările mele nu acopăr rezultatele profesorului Gustav Weigand e totuşi meritul său şi al profesorului Philippide că am devenit fonetician experimental: al unuia e direct, al celuilalt indirect"* [1].

La Paris, ca să-l audieze şi să-l cunoască pe abatele Rousselot, Iosif Popovici a reuşit să ajungă numai după cîţiva ani, în 1902. Acolo, la Collège de France, arătă el mai tîrziu, *„în piscina lui Claude Bernard, căci în această baracă era instalat laboratorul nostru, am învăţat şi am cunoscut lucruri noi, pe care nu le puteam cunoaşte în studiile anterioare. Eram cît se poate de fericit şi nu puteam răbda ca să nu pătrund în tainele acelei fonetici necunoscute în şcoala germană. De dimineaţa pînă seara stăteam în laborator şi încercam toate aparatele ca să pot lucra cu ele. Ştergeam praful de pe ele, le curăţam, ba măturam adesea şi laboratorul şi aprindeam şi focul în laborator şi lucram fără încetare, numai ca să pot pătrunde în misterele foneticii. Amintesc aceste lucruri ca să vadă asistenţii noştri de azi cum lucram noi şi cum nu lucrează ei"*.

[1] Vezi **Iosif Popovici**, *Abatele Rousselot, creatorul foneticii experimentale*, Cluj, 1926, p. 6—7.

Pe Abatele Rousselot îl prezintă ca o personalitate de mare distincţie, *„care, prin privirile fulgerătoare ale ochilor săi, ne indica căi noi şi ne conducea, prin spiritul său, la limanul adevărului ştiinţific"* [1].

Fonetica experimentală nu mai era, în epoca în care Iosif Popovici ajunsese la Paris, o disciplină absolut nouă. Ea avea, în ultimii ani ai secolului trecut, cîţiva precursori de seamă, ca I. A. Landell, E. Brücke, Rosapelly, Marey, Verdin, Gaidoz ş. a., dar Abatele Rousselot reuşise să cîştige atunci cea mai mare încredere pentru noua disciplină. În 1897 el a reuşit, cu sprijinul lui Gaston Paris şi al lui Michel Bréal, să organizeze primul laborator de fonetică experimentală din Franţa.

Pe baza studiului experimental, prin aparate, al condiţiilor fiziologice ale rostirii şi ale vocii umane, Abatele Rousselot a început, cu succes, şi acţiunea de remediere a unor defecte de vorbire. Unind studiul foneticii experimentale cu medicina, el a creat un răsunător prestigiu noii discipline, în primele două decenii ale secolului nostru. Acţiunea de remediere a defectelor de vorbire a desfăşurat-o, în cadrul Institutului de rinologie şi ortofonie din Paris, pe care l-a condus împreună cu Marcel Natier. Acest institut avea ca publicaţie periodică revista „La Parole", cu subtitlul „revistă de rinologie, laringologie, ortologie şi fonetică", care a apărut între 1899 şi 1903. Apariţia revistei a fost reluată, între 1911 şi 1914, sub titlul „Revue de Phonétique".

Ca aparate principale se foloseau fonograful sau gramofonul lui Edison, inventat în 1888, tonometrul lui König şi cilindrul inscriptor. Diferitele tipuri de fonografe existente atunci cîntăreau între 35 şi 120 kg, ceea ce explică dificultatea întrebuinţării lor pe teren.

Amintim aceste date istorice, fiindcă ele au marcat o cotitură însemnată în crearea foneticii experimentale, care, prin înregistra-

[1] Vezi **Iosif Popovici**, *Abatele Rousselot, creatorul foneticii experimentale*, p. 6—7.

rea mecanică a vorbirii şi prin reproducerea acesteia, a născut un mare entuziasm şi a sugerat, de la apariţia ei, ideea organizării de muzee şi arhive fonogramice nu numai pe plan naţional, ci şi pe plan internaţional. Centrul pentru înregistrarea tuturor limbilor pămîntului urma să fie la Viena, unde s-a înfiinţat un muzeu fonogramic internaţional în 1898, sub conducerea lui Hauser şi H. Polak. În Franţa, un asemenea muzeu s-a înfiinţat în 1900, la propunerea lui Azoulay.

Ideea unui muzeu fonogramic îl entuziasmează şi pe Iosif Popovici [1], care, la început, s-a străduit, fără succes, să înfiinţeze o secţie fonogramică românească în cadrul Muzeului de la Viena, iar apoi a militat pentru înfiinţarea unui muzeu fonogramic românesc, sub denumirea de „Muzeul limbii române", în cadrul „Asociaţiunii" din Sibiu. Subliniem faptul că denumirea de „Muzeu al limbii române" a fost folosită mai întîi, la noi, de Iosif Popovici, în 1905. El preconiza însă această instituţie exclusiv ca o arhivă fonogramică şi nu şi de documente scrise. „*A călători prin ţară,* scrie el, *şi a compune o statistică searbădă a unor cuvinte ce par a ilustra evoluţia fonetică a limbii române, cum a făcut, de pildă, Gustav Weigand, după cum ne-am convins, după patru călătorii, n-are nici un sens*" [2]. Iosif Popovici recomanda efectuarea de anchete fonetice numai cu aparate, „*care înregistrează caracteristica pronunţiei, a cadenţei, a accentului şi a melodiei*" [3]. În memoriul înaintat „Asociaţiunii", în 1905, el preciza că „*Muzeul limbii române va fi opera noastră cea mai naţională, cea mai patriotică şi, totodată, cea mai epocală*", fiindcă vom putea lăsa urmaşilor „*cel mai nepieritor monument al fiinţei noastre*" [4].

Neprimind ajutorul solicitat „Asociaţiunii", Iosif Popovici se adresează Ministerului Instrucţiunii şi Cultelor din Bucureşti, in-

[1] Vezi **Josif Popovici**, *Les arhives et les musées phonographiques* în „*La parole*", 1902.
[2] Vezi **Idem**, *Ortoepia şi fonetica*, Cluj, 1923, p. 65.
[3] Vezi **Idem**, **Ibid.**, p. 66.
[4] Vezi **Idem**, **Ibid.**, p. 68.

sistînd asupra importanței pe care ar avea-o, pentru posteritate, crearea unei asemenea instituții. *„Ce mîngîiere sufletească ar fi fost pentru noi,* scria el, *de am putea asculta vocea fixată, cum nu e, a lui Ștefan cel Mare sau Mihai Viteazul, ce bine ne-ar cădea o predică a lui Dosoftei sau Varlaam?"* [1].

În adevăr, de cîte ori auzim, la Radio, vocea reprodusă a lui Nicolae Iorga, Nicolae Titulescu, Mihail Sadoveanu, Tudor Arghezi sau George Vraca le simțim, cu emoție, prezența printre noi, deși ei au murit de mulți ani, dar ce emoționați am fi să putem auzi vocea lui Mihai Eminescu, Vasile Alecsandri, Ion Creangă, I. L. Caragiale, Titu Maiorescu sau Barbu Delavrancea.

Pînă acum, în afara înregistrărilor de graiuri populare, care sînt cele mai vechi la noi, urmate de cele ale producțiilor folclorice muzicale, de importanță primordială pentru cei ce studiază aceste manifestări și de neînlocuit pentru viitor, s-a dat prioritate mai ales înregistrării vocii marilor cîntăreți și actori, marilor spectacole muzicale și teatrale, datorită popularității acestora și caracterului lor comercial. O preocupare sistematică pentru înregistrarea și păstrarea vocii personalităților din alte sectoare culturale și obștești s-a manifestat mai puțin.

Deoarece înregistrarea vocii marilor personalități prezintă un interes cultural și psihologic deosebit, ar fi indicat să se creeze arhive fonogramice pe domeniile principale de activitate, o arhivă generală fiind mai greu de realizat și mai ales de mînuit. Credem, spre exemplu, oportun să sugerăm crearea unei arhive fonogramice sistematice în cadrul „Muzeului literaturii române", care să conserve vocea, la diferite intervale, a scriitorilor contemporani de seamă. Vocea constituie, alături de manuscrise, ediții, scrisori și fotografii, un element important pentru formarea unei imagini mai complete asupra fizionomiei sufletești a marilor scriitori și, în general, a oricărei mari personalități.

[1] Vezi **Iosif Popovici**, *Ortoepie și fonetică*, p. 68—69.

Iosif Popovici n-a reuşit să realizeze atunci aproape nimic din proiectele sale, cu excepţia unor înregistrări de poezii, poveşti şi cîntece populare pentru Muzeul fonogramic din Viena.

În fapt, realizarea proiectelor lui era greu de acceptat atunci, deoarece, pe lîngă cheltuielile mari pe care le comportau, aparatele de înregistrare erau încă rudimentare şi greu de utilizat pe teren, iar rezultatele obţinute, inferioare unei bune notări fonetice.

În 1920, Sextil Puşcariu a înfiinţat „Muzeul limbii române", la Universitatea din Cluj. Scopul şi organizarea acestuia n-au corespuns însă vederilor lui Iosif Popovici, care n-a colaborat la lucrările lui, în primul rînd fiindcă nu era un muzeu fonogramic. „*Sînt ferm convins,* scrie el, în 1923, *reluîndu-şi ideea din 1905, că adevăratul scop al unui atare muzeu va putea fi atins mai ales prin studiul părţii vii a limbii şi prin conservarea ei pentru posteritate. Căci o fonogramă, oricît de ştearsă ar fi, e mai preţioasă decît orice document păstrat intact şi scris caligrafic. Scrisul reprezintă partea moartă a limbii, iar sunetul rostit, chiar de un slăbănog şi ieşit dintr-o gură, oricît de ştirbă, e totuşi ceva viu. Cel dintîi e imaginea vorbirii, iar al doilea e însăşi vorbirea în partea ei organică. Greşelile scrisului sînt, de obicei, mult mai mari decît cele ale vorbirii*" [1].

Sextil Puşcariu a prevăzut în planul „Muzeului" şi realizarea unei arhive fonogramice, ca o secţie a acestuia, cînd o vor permite condiţiile tehnice, care, în 1920, erau încă aproape la fel de rudimentare ca la începutul secolului, celelalte secţii, cu caracter consacrat, fiind mult mai urgent de constituit atunci : lexicologia şi lexicografia, dialectologia, istoria limbii române, o bibliotecă de lingvistică cît mai bogată, o revistă de specialitate. Îndată ce condiţiile tehnice au devenit mai favorabile, „Muzeul limbii române" a început realizarea secţiei fonogramice, prin anchetatorii pentru *Atlasul lingvistic,* Sever Pop şi Emil Petrovici, care au făcut şi

[1] Vezi **Iosif Popovici**, *Ortoepie şi fonetică,* p. 69.

înregistrări la aparate, dar şi în 1929, cînd au început aceştia ancheta, aparatele nu făcuseră încă progrese însemnate, astfel încît înregistrările lor au devenit repede inutilizabile.

Arhiva fonogramică a limbii române a început să se realizeze, în condiţii optime, abia în anii din urmă, după perfecţionarea magnetofonului. Această arhivă se realizează, în prezent, atît la „Centrul de cercetări fonetice şi dialectale" din Bucureşti, cît şi la Institutul de lingvistică şi istorie literară din Cluj ale Academiei.

Dacă Iosif Popovici n-a reuşit să înfiinţeze „Muzeul fonogramic" proiectat în tinereţe, el s-a afirmat în domeniul foneticii experimentale printr-o activitate meritorie, care-l fixează ca primul nostru lingvist în acest domeniu.

În anii 1902—1903 publică, în „La Parole", rezultatele cercetărilor lui făcute în laboratorul Abatelui Rousselot, sub titlul *Recherches experimentales sur une prononciation roumaine*, un studiu de 112 pagini, primul de acest fel, asupra rostirii româneşti. Pe baza înregistrării la aparate a pronunţării sale, dar, pentru comparaţie, şi a altora, el analizează fiziologia vocalelor şi consoanelor româneşti. Studiul cuprinde un material de fapte înregistrat la aparatele vremii, care poate servi şi astăzi ca punct de referinţă.

În perioada în care a funcţionat ca lector la Viena şi la Budapesta, el a răspîndit, prin revistele româneşti ale vremii, cunoştinţe referitoare la fonetică în general, asupra celei experimentale în special, despre aparatele folosite atunci pentru experienţe şi a militat, precum am arătat, pentru înfiinţarea secţiei fonogramice româneşti la Muzeul din Viena şi a „Muzeului fonogramic al limbii române" în cadrul „Asociaţiunii" din Sibiu sau al Ministerului Învăţămîntului din Bucureşti. Din această epocă datează studiile *Pronuncia şi fonetica* şi *Eufonul*, ambele publicate în 1909, în revista „Transilvania".

Numit în 1919 profesor de slavistică la Universitatea din Cluj, Iosif Popovici a înfiinţat, în cadrul acesteia, primul *„Laborator de fonetică experimentală"* din ţară, pe care l-a dotat, de la început,

cu o bibliotecă de specialitate, conţinînd revistele şi lucrările principale de fonetică, şi cu aparatura experimentală cea mai modernă existentă atunci, despre care el însuşi scria, în 1928, într-un memoriu adresat Rectoratului, că *„nu mi-e teamă decît de Laboratorul Universităţii din Hamburg, cel din Paris al răposatului canonic Rousselot l-am întrecut deja de mult"* [1]. *„Laboratorul,* scria Iosif Popovici în acelaşi memoriu, *este o podoabă a facultăţii noastre şi orice pas făcut spre perfecţionarea lui este un titlu de glorie al muncii asidue a facultăţii noastre"* [2].

Dar „Laboratorul" nu avea un local propriu. El era instalat o parte în locuinţa lui Iosif Popovici, alta la şcoala de surdo-muţi din Cluj. Cînd, în 1928, a obţinut fondurile necesare pentru închirierea unui local corespunzător, Iosif Popovici s-a stins din viaţă.

Iosif Popovici a militat stăruitor pentru impunerea foneticii ca materie de specialitate în învăţămîntul universitar. Recomandarea în acest sens, făcută de primul Congres al filologilor români ţinut la Bucureşti în 1925, a fost sugerată de el [2].

N-a reuşit însă să obţină crearea unei conferinţe de fonetică la Universitatea din Cluj. Acestea erau puţine în acea epocă, şi în alte ţări. Prima conferinţă de acest fel, la noi, s-a creat la Bucureşti, în 1930, întîiul ei titular fiind Al. Rosetti, al doilea fonetician experimental român, după Iosif Popovici.

În scurta perioadă în care a condus „Laboratorul de fonetică experimentală", creat de el la Cluj, Iosif Popovici a iniţiat cercetări de fonetică generală şi de fonetică aplicată asupra pronunţării franceze, a pronunţării româneşti a vocalelor *ă* şi *î(â)*, a pronunţării bulgare, a efectuat măsurarea cîmpului auditiv al tuturor elevilor din Şcoala de surdo-muţi din Cluj, cu diapazonul lui Bezald. Cercetările sale au constituit un bun început, care, dacă ar fi fost urmate într-un spirit de continuitate necesar unor astfel de lucrări,

[1] Vezi **Iosif Popovici**, *Ortoepie şi fonetică*, p. 69.
[2] Vezi **Idem**, *Fonetica experimentală şi aplicarea ei la studiul limbilor*, în „Întîiul congres al filologilor români", Bucureşti, 1926.

ar fi dat, în timp, rezultate superioare celor pe care le-a lăsat Iosif Popovici. El a creat ca organ de publicitate al „Laboratorului" colecția „Lucrări de fonetică", în care a urmărit să publice cercetări în acest domeniu în limbile română, franceză și germană, după interesul pe care îl prezentau problemele speciale tratate. „*Scopul general al acestei colecții*, preciza el în prefața primei cercetări apărute, *este să trateze o mulțime de probleme fonetice în monografii speciale, fiindcă fonetica generală și specială nu se pot elabora decît cu ajutorul bogăției de rezultate obținute prin lucrări speciale*" [1].

În această colecție au apărut cinci studii ale lui Iosif Popovici: 1. *Une prononciation bulgare*, 1921; 2. *Fiziologia vocalelor românești ă și î(â)*, 1921; 3. *Ortoepie și fonetică*, 1923; 4. *Abatele Rousselot, creatorul foneticii experimentale*, 1926 și 5. *Vocalele românești*, 1927. Aceste lucrări, meritorii pentru mijloacele experimentale de care a dispus și timpul cînd au apărut, ocupă un loc onorabil nu numai în bibliografia operelor lui Iosif Popovici, dar și în istoria foneticii experimentale românești.

Rezultatele cercetărilor asupra cîmpului auditiv al elevilor de la școala de surdo-muți din Cluj trebuiau să constituie conținutul studiilor 6 și 7 ale colecției „Lucrări de fonetică". Descoperirea acestor manuscrise, despre care se spune că ar fi fost lăsate Universității din Cluj, este o datorie a membrilor secției de fonetică a Institutului de lingvistică și istorie literară din Cluj, secție al cărei nucleu a fost creat de Iosif Popovici.

*

* *

A doua preocupare lingvistică a lui Iosif Popovici, tot atît de intensă și de constantă ca fonetica, a fost dialectologia.

[1] Vezi Iosif Popovici, *Une prononciation bulgare*, Cluj, 1921, p. 7.

Orientarea interesului său ştiinţific spre cercetările dialectale a fost stimulată de apariţia, la sfîrşitul secolului trecut, a noii discipline a geografiei lingvistice, care a relevat marea bogăţie a graiurilor populare şi însemnătatea acestora pentru cunoaşterea aspectelor complexe ale limbii. În Germania, dar mai ales în Franţa, unde şcoala lui Gilliéron se impusese la începutul secolului nostru, Iosif Popovici şi-a însuşit cunoştinţele de bază în domeniul dialectologiei şi al metodelor ei moderne de cercetare. În dialectologia românească se făcuseră, înainte de 1900, paşi hotărîtori de către Gustav Weigand şi elevii săi germani şi români, care publicaseră studii temeinice despre dialectele din sudul Dunării ale limbii române şi începuseră cercetările asupra graiurilor dialectului dacoromân, acestea din urmă culminînd, în 1909, prin apariţia *Atlasului lingvistic al teritoriului dacoromân.* Iosif Popovici a considerat aceste cercetări ca necorespunzătoare, susţinînd că, pentru a face cercetări asupra dialectelor şi graiurilor româneşti, nu se cere numai auz bun şi erudiţie, ci şi un simţ al limbii, pe care, după el, străinii nu-l pot avea, ei suferind de ceea ce Gaston Paris numea *„o diminuţie intimă"* [1]. *„Pentru studierea dialectelor române,* scria Iosif Popovici, *se cere nu numai auz bine dezvoltat, ci şi simţ de limbă şi suflet, lucruri pe care le întîlnim foarte greu la străini. Că Miklosich lucrează corect e de a se mulţumi marii lui erudiţiuni şi sufletului său bine ordonat. Ioan Maiorescu a fost diletant în ştiinţa filologiei, dar bunul simţ nu i-a îngăduit să greşească şi, prin munca lui corectă, a pus baza dialectologiei* române" [2]. Istoria lingvisticii nu confirmă rezervele lui Iosif Popovici, fiindcă foarte numeroşi lingvişti au studiat şi studiază alte limbi decît cea maternă cu o competenţă de necontestat, ceea ce confirmă, pe deplin, chiar cazul lui Gustav Weigand[3].

[1] Vezi recenzia lui **Iosif Popovici**, asupra lucrării lui **A. Byhan**, *Istrorumänischer Glosar*, în revista „Romania", 1903, p. 125—133.
[2] Vezi **Idem**, *Dialectele române din Istria*, Halle, 1914, vol. I, p. 143.
[3] Vezi **D. Macrea**, *Studii de istorie a limbii şi lingvisticii române*, Bucureşti, 1965, p. 231—245.

Iosif Popovici și-a expus concepția generală asupra dialectelor limbii române în studiul *Dialectele române,* apărut în 1904[1]. În ceea ce privește epoca despărțirii grupelor de români, care a dus la formarea celor patru dialecte, el o consideră, după Hasdeu, posterioară secolului al XI-lea, ceea ce au confirmat cercetările ulterioare. Deși la mari distanțe geografice unele de altele, deosebirile dintre cele patru dialecte românești nu sînt de structură, arată Iosif Popovici, ci mai mult de natură fonetică. Urmași ai vechilor români de pe malul drept al Dunării sînt, după el, numai aromânii. În ceea ce privește locul de origine al istroromânilor și al meglenoromânilor, el împărtășește părerea lui Ovid Densusianu, pe care-l numește „prietenul" său, că primii sînt originari din Banat și din Munții Apuseni, iar meglenoromânii din sud-vestul Transilvaniei[2]. Dintre studiile existente pînă atunci asupra dialectelor românești suddunărene sînt apreciate de Iosif Popovici numai ale lui Ioan Maiorescu asupra celui istroromân și ale lui Pericle Papahagi asupra dialectului aromân. Studiile lui Weigand și Byhan despre dialectul istroromân și cele ale lui Weigand asupra dialectelor meglenoromân și aromân sînt considerate, subiectiv, precum am arătat mai sus, ca parțiale și defectuoase.

Iosif Popovici insistă asupra intensificării de către cercetătorii români a studierii acestor dialecte și a graiurilor românești în general, pentru că în dialecte și graiuri se găsește *„simțul adevărat al limbii"*, ele reprezentînd *„adevărata limbă populară"*, care, scrie el, *„are copii fidele și în scriitorii noștri; de exemplu, Creangă și Ispirescu ne arată calea pe care trebuie să mergem"*[3]. *„Avem,* continuă Iosif Popovici, *atîta bogăție în dialecte. E timpul suprem să o culegem"*. Relevînd importanța acordată în Italia și, mai ales, în Franța, cercetărilor dialectale și aportul acestora la studiul dezvoltării celor două limbi, Iosif Popovici adaugă:

[1] Vezi Revista *„Transilvania"*, 1904, p. 161—177.
[2] Vezi **Ibid.**
[3] Vezi **D. Macrea**, *Probleme de lingvistică română*, București, 1961, p. 55—57.

„În Franţa, d-l Gilliéron a îmbătrînit în studii dialectale, dar *şi-a şi perfecţionat metoda d-sale întru atît, încît «Atlasul lingvistic francez», publicat de d-sa, e o lucrare monumentală, a cărei valoare pătrunde în toate părţile şi toţi o apreciază după merit"* [1]. Încă în 1904, Iosif Popovici propunea înfiinţarea unei catedre de dialectologie la Universitatea din Bucureşti, unde *„studiile istorice asupra limbii române se fac azi,* scria el, *într-un mod demn de orice şcoală din Apus"* [2], dar care, fără material dialectal, nu se vor putea dezvolta.

Îndemnul lui Iosif Popovici de a se studia sistematic dialectele şi graiurile româneşti a fost urmat, mai întîi, de el însuşi. El a fost stăpînit, de tînăr, de mari ambiţii de realizare în acest domeniu, dar nu în sensul unei vanităţi personale, ci ca să îndeplinească o cerinţă ştiinţifică reală. Iosif Popovici a conceput un plan vast de cercetări dialectale, ale cărui rezultate urmau să fie cuprinse în 12 volume, şi anume: primele 11 volume înregistrînd rezultatele cercetării diferitelor graiuri româneşti şi al doisprezecelea rezultatele generale [3]. Toate aceste volume au fost concepute de el ca monografii, şi nu ca atlase lingvistice ale regiunilor respective, pentru realizarea cărora nu exista încă atunci, la noi, înţelegerea necesară şi, de aceea, nici mijloace materiale. Această idee fecundă a lui Iosif Popovici se realizează abia astăzi sub forma atlaselor pe regiunile istorice ale limbii române [4].

În 1904, Iosif Popovici publică prima dintre monografiile proiectate, începînd cu Ţara Haţegului, monografie intitulată *Die Dialekte von Munteni und Pădureni.* Graiurile regiunii fuseseră studiate, cu cîţiva ani înainte, de Gustav Weigand. Faţă de acesta,

[1] Vezi **Iosif Popovici**, *Dialectele române*, în revista *„Transilvania"*, 1904, p. 176.
[2] Vezi **Idem**, **Ibid.** p. 177.
[3] Vezi **Idem**, *Dialectele române din Istria*, Halle, 1914.
[4] Pînă în prezent au apărut: primele două volume din seria: *Oltenia*, întocmite de **Teofil Teaha**, **Ion Ionică** şi **Valeriu Rusu** şi primele două volume din seria: *Maramureş*, întocmite de **Petre Neiescu**, **Grigore Rusu** şi **Ionel Stan**.

care, timp de 2—3 zile, a notat doar rostirea a 43 de cuvinte și cîteva texte dintr-un număr limitat de localități, cercetarea pe teren a lui Iosif Popovici a durat 26 de zile și a fost extinsă la 46 de localități, adunînd, pe lîngă un bogat material dialectal propriu-zis, un tot atît de bogat material folcloric, de toponimie și antroponimie, pe care îl analizează amănunțit și sistematic în lucrare, după modelul clasic al monografiilor dialectale de epocă.

Pentru a-și putea realiza planul său vast de cercetări dialectale, el se adresează, în 1905, Academiei Române, spre a i se acorda sprijinul material necesar. La intervenția acesteia și a lui Titu Maiorescu, Ministerul Instrucțiunii acceptă să-i acorde, timp de nouă ani, cîte 8 000 de lei anual. Din primul an, ministerul îi reduce însă acest ajutor la 6 000 de lei, iar începînd cu anul următor, 1906, din motive nelămurite, i se anulează definitiv ajutorul ministerului. Cu banii obținuți, în 1905, de la minister și cu sprijinul „Asociațiunii" din Sibiu, care i-a acordat și ea un ajutor bănesc, Iosif Popovici face, între 4 aprilie și 16 mai 1905, o a doua călătorie de studii în Istria. Prima, mai scurtă, întreruptă de moartea tatălui său, o făcuse în 1899, între 3 și 13 octombrie, pe cheltuială proprie.

Rezultatul cercetărilor făcute în Istria, cu ocazia acestor călătorii, formează conținutul celei de a doua monografii dialectale a lui Iosif Popovici, elaborată cu aceeași pasiune și scrupulozitate științifică, dovedite în cea consacrată graiurilor muntenilor și pădurenilor din Țara Hațegului : *Dialectele române din Istria*, în două volume, apărute, primul în 1909, cuprinzînd texte și glosar, iar al doilea, în 1914, cuprinzînd descrierea mediului geografic și social al istroromânilor și analiza minuțioasă a caracteristicilor fonetice, gramaticale și lexicale ale dialectului.

Lucrarea este dedicată de Iosif Popovici lui Ioan Maiorescu, care a făcut, în 1857, prima călătorie de studii, dintre învățații români, la românii din Istria. Lucrarea acestuia, intitulată *Itinerar în Istria și vocabular istriano-român*, a fost publicată, în 1874, de fiul său, Titu Maiorescu. Evocarea lui Ioan Maiorescu este atît

de vibrantă şi de semnificativă pentru atitudinea spirituală a lui Iosif Popovici ca om de ştiinţă, în care trăia cu tărie sentimentul continuităţii generaţiilor de cărturari români din trecut, încît merită să fie reprodusă aproape în întregime:

„*Cartea de faţă*, scrie el în prefaţa primului volum, *e zmulsă din sufletul meu. Atît subiectul ei, românii din Istria, cît şi idolul căruia o închin au făcut să vibreze fibrele inimii mele.*

Ioan Maiorescu mi-a fost conducătorul în Istria. Umbra lui mi-a ieşit în cale la orişice răspîntie. Suferinţele mele au fost alinate de suferinţele lui. Durerile lui şi-au găsit răsunet în sufletul meu. El a pus cel dintîi piatra fundamentală dialectologiei române. El a ştiut cel dintîi că limba noastră trăieşte în dialecte.

Umilit, plec genunchii înaintea memoriei lui, căci el a înfruntat pentru întîia dată ignoranţa şi a făcut monumentul, mai trainic decît metalul, românilor din Istria. El, cel fără de casă şi masă, pus în disponibilitatea de guvernul austriac, şi-a luat inima în dinţi şi, urmat de sărăcie, a luat toiagul de oţel în mînă şi opincile de fier în picioare, ca să caute, în Istria, pe fraţii noştri pierduţi."

Pînă la apariţia monumentalei monografii a lui Sextil Puşcariu, *Studii istroromâne*, în trei volume [1], lucrarea lui Iosif Popovici a fost cea mai completă cercetare a acestui dialect.

El a voit, poate dintr-o dorinţă nemărturisită de întrecere cu Sextil Puşcariu, cu care s-a găsit într-o permanentă rivalitate, ca după 1926 să dea o nouă redactare îmbunătăţită lucrării sale, ţinînd seama de schimbarea condiţiilor politice intervenite în urma primului război mondial în viaţa vorbitorilor istroromâni, trecuţi atunci de sub stăpînirea austriacă sub cea italiană, şi în perspectiva apropiatei dispariţii a dialectului istroromân.

În acest sens a făcut insistente demersuri pe lîngă autorităţile publice să-l sprijine financiar pentru o a treia călătorie de studii

[1] Vezi **Sextil Puşcariu**, în colaborare cu **M. Bartoli**, **A. Belulovici** şi **A. Byhan**, *Studii istroromâne*, vol. I. 1906, vol. II, 1925 şi vol. III, 1929.

în Istria, împreună cu o echipă de cercetători tineri și cu aparatele de înregistrare existente atunci.

Cînd toate demersurile au fost încheiate, obținîndu-se și acordul autorităților italiene, Iosif Popovici a încetat din viață, întrerupîndu-se și acest proiect al său, pentru care a manifestat atîta entuziasm și perseverență [1].

*

* *

Preocupările de dialectologie ale lui Iosif Popovici au fost întregite, în mod firesc, ca și ale altor lingviști români din acea vreme, cu cele de folclor.

Originar dintr-o comună rurală și străbătînd, de tînăr, pentru cercetări dialectale, Transilvania, și mai ales Banatul, el a cules și un bogat material folcloric. Prin aceasta, el s-a încadrat în marele curent de culegere și valorificare a folclorului românesc, inaugurat de scriitorii grupați în jurul „Daciei literare" și „României literare" de la jumătatea secolului trecut, intensificat, către sfîrșitul secolului și începutul secolului nostru, prin cercetările ample ale lui G. Dem. Theodorescu, Enea Hodoș, Florea Marian, Iarnik-Bârseanu, Atanasie Marienescu, Al. Zanne, Ovid Densusianu, I. A. Candrea, Niculescu Varone, Tudor Pamfile și alții. Această numeroasă pleiadă de folcloriști pasionați n-a putut epuiza, nici pe departe, cercetarea marii bogății a creației noastre populare, astfel că orice nouă dorință de cunoaștere în acest domeniu este oricînd binevenită. Iosif Popovici a adus și în domeniul acesta, pe lîngă o pasiune caldă de cunoaștere, și o competență vădită de folclorist. El a concepút, ca și în alte domenii, cercetări folclorice ample, cu intenția de a forma o mare colecție de texte, însoțite de comentarii, intitulată *Poezia populară română.*

[1] A se vedea, în această privință, corespondența lui **Iosif Popovici** din arhiva Universității din Cluj.

Durerea neîmplinirii proiectelor sale l-a însoţit însă şi în această privinţă, nereuşind să publice decît o parte a folclorului bănăţean, în două volume, apărute în 1909, primul intitulat *Balade populare din Banat* şi al doilea, *Bocete româneşti*.

În studiul introductiv al primului volum, el arată marea bogăţie a folclorului nostru, felul în care acesta ilustrează inventivitatea muzei populare în diversitatea motivelor, migraţiunea acestora, subliniind faptul că, în Banat, baladele sau cîntecele bătrîneşti erau recitate, uneori cu acompaniament de vioară, şi nu cîntate şi din gură, ca în cele mai multe ţinuturi româneşti.

Analizînd, în introducerea volumului al doilea, conţinutul emotiv caracteristic al bocetelor, el relevă, ca dominante, următoarele motive: dorul soţiei după soţul răposat, al mamei după fiică şi fiu, al fetei după mamă şi tată.

O analiză specială este făcută pentru bocetele *Zorile* şi *Cîntecul bradului*, relevînd că acestea şi variantele lor cuprind motive străvechi româneşti, care constituie individualitatea lor specifică faţă de aceleaşi bocete din folclorul altor popoare [1].

Un erudit şi interesant studiu de folclor comparat al lui Iosif Popovici este *Jertfa zidirii la români* [2], în care arată cît este de veche şi de răspîndită această legendă la diferitele popoare, din antichitate pînă astăzi, şi cît de mulţi învăţaţi s-au ocupat cu descifrarea înţelesului ei. În mod mai amănunţit, el analizează cele trei variante româneşti ale legendei Mănăstirii Argeşului, cea a lui Alecsandri, G. Dem. Theodorescu şi Gustav Weigand, pe care le compară cu cele maghiare, sîrbeşti, bulgăreşti, albaneze şi greceşti. Concluzia lui este că, deşi au multe note comune, variantele existente la noi şi la aceste popoare nu se confundă, avînd, la fiecare popor, un specific aparte.

Cunoscător temeinic nu numai al folclorului românesc, ci şi al celui balcanic, Iosif Popovici a elaborat un studiu asupra ci-

[1] Vezi ziarul „*Lupta*" din Budapesta, nr 1, din 1906.
[2] Vezi revista „*Transilvania*", 1909, nr. 1 p. 5—19.

clului cîntecelor sîrbești relative la bătălia istorică de la Cosovo sau Cîmpia Mierlei, la care a participat și Mircea cel Bătrîn, între turci și lumea creștină, studiu intitulat *Kosovopolye*[1], care se remarcă, pe lîngă erudiție, prin stilul atrăgător al expunerii, spre deosebire de stilul altor studii ale sale, în general greoi și cu stîngăcii ale scrisului ardelenesc al epocii.

În încheierea expunerii activității de folclorist a lui Iosif Popovici mai semnalăm studiul de lingvistică folclorică *Nomenclatura cusăturilor și țesăturilor românești*[2], în care analizează, etimologic și semantic, terminologia populară a acestor activități, sugerînd adîncirea comparației ei cu cea a popoarelor vecine.

*

* *

Iosif Popovici și-a însușit cunoștințe de slavistică și cunoașterea limbilor slave, de la începutul formării sale ca lingvist, pentru folosul pe care acestea pot să-l aducă studiilor de istorie a limbii române.

El și-a trecut examenul de doctorat în filologie, la Viena, în 1900, cu o teză de slavistică: *Einige der Hauptkriterien ältesten slavischen Lehnwörter în rumänischen* (Unele din criteriile principale pentru recunoașterea elementelor vechi slave în română). Lucrarea nu a fost publicată, astfel încît nu o putem aprecia.

Studiile publicate de el în domeniul slavisticii sînt fragmentare și sporadice.

Dintre acestea menționăm, mai întîi, două studii de fonetică experimentală: *Despre accent în sîrbocroată* și *O pronunțare bulgară*, ambele apărute în limba franceză, primul în 1902, în revista „La Parole", și al doilea în 1921, în colecția „Lucrări de fonetică"; în ambele, Iosif Popovici stabilește, pe bază de înregis-

[1] Vezi revista *„Semenicul"*, I, 1928, nr. 9, p. 12—24.
[2] Vezi ziarul *„Drapelul"* din Lugoj, 1910, nr-ele 38 și 39.

trări la aparatele vremii, o serie de fapte interesînd aceste domenii de cunoștințe speciale.

Cu privire la raporturile lingvistice slavo-române, el a adus contribuții utile în studiile : *Din pragul comunității româno-slave* [1] și *Cîteva observații asupra împrumuturilor lexicale sîrbo-române* [2].

În primul studiu, Iosif Popovici abordează problema raporturilor lingvistice slavo-române într-o perspectivă istorică generală. Ca și alți lingviști români de la începutul secolului nostru, el condamnă, în introducere, reminiscențele mentalității latiniste ale celor care neglijau sau minimalizau influența slavă în limba noastră. Ca să ne cunoaștem istoria „*trebuie*, scrie Iosif Popovici, *să aprofundăm și viața pe care am trăit-o cu vecinii noștri. Dișprețul față de vorbele din vecini n-are nici o bază logică, cum nu are nici împrumutul de la francezi a ce nu-i de lipsă*".

În continuare, el arată că limba română a luat o amprentă specifică în urma contactului cu slavii.

Aceștia i-au găsit însă pe români deja creștini, fiindcă, observă el, principalele cuvinte privind credința creștină nu sînt slave, ci latine. Pătrunderea limbii slavone în biserica românească o consideră „o enigmă". „*E probabil*, afirmă el, *că moda trebuie să fi jucat și cu această afacere rolul său cunoscut*", afirmație naivă, introducerea slavonei în biserica noastră și folosirea ei, la noi, cîteva secole, ca limbă scrisă, datorîndu-se acelorași cauze istorice pe care le relevă el însuși în studiu, adică legăturilor și ocupațiilor comune cu slavii, îndeosebi cu cei sudici, mai apropiați de marele centru cultural, care a fost, în Evul mediu, Bizanțul, de unde și-au însușit scrisul, pe care l-au transmis, în limba lor, și în părțile noastre. Este justă însă observația că, prin biserică și prin scrieri, influența slavă este de proporții reduse în limba română,

[1] Vezi revista *„Transilvania"*, 1902, nr. 1, p. 12.
[2] Vezi revista *„Slavia"*, 1928.

fiindcă atît slujba bisericească în slavonă, cît și scrierile slavone erau neînțelese de masele populare românești. Influența slavă s-a exercitat asupra limbii române, remarcă Iosif Popovici, mai mult prin contactul direct între români și slavi, datorită ocupațiilor comune. Românii au lăsat urme evidente în toponimia popoarelor slave, mai ales a celor de sud, iar în terminologia referitoare la creșterea animalelor, la toți slavii; slavii au dat românilor numeroși termeni referitori la agricultură. Fiecare a împrumutat și valorificat ceea ce a corespuns nevoilor lor. Relevînd faptul că multe din cuvintele de origine slavă din limba română sînt dublate de sinonime moștenite din latină, Iosif Popovici își încheie studiul, afirmînd: *„Prețul celor două categorii de cuvinte rezultă din circulația lor în limbă"*, principiu de lingvistică generală formulat, întîia oară, pe plan mondial, de lingvistul român B. P. Hasdeu.

Al doilea studiu menționat al lui Iosif Popovici referitor la raporturile lingvistice slavo-române e consacrat împrumuturilor lexicale sîrbo-române în graiurile din Banat. El identifică, în graiul sîrbilor din Banat, 37 de cuvinte românești, în plus, față de cele semnalate anterior, iar în cel al românilor bănățeni, 75 de cuvinte de origine sîrbă, în plus, față de cele cuprinse în dicționarele etimologice, al lui A. de Cihac și al lui H. Tiktin.

Mai consistentă a fost activitatea de slavist a lui Iosif Popovici efectuată la catedră. Fără a fi publicat vreunul din cursurile ținute, timp de opt ani, la Universitatea din Cluj, *Anuarul* acesteia ne permite să-i precizăm preocupările în acest domeniu. El a ținut cursuri de gramatică a limbii vechi bulgare și de gramatică a limbii vechi sîrbocroate, iar la seminar a inițiat pe studenți în traducerea și interpretarea textelor vechi din aceste limbi. În 1925, arată *Anuarul*, seminarul de slavistică a fost vizitat de A. Meillet, *„care și-a arătat mulțumirea sa față de lucrările seminarului"* (pag. 167), iar în *Anuarul* pe 1926/1927, an în care Iosif Po-

povici a ţinut cursul de *Introducere în studiul limbilor slave*, se face aprecierea că *„progresul făcut de studenţii noştri în studiile slave a fost mai mult decît satisfăcător"*.

O realizare de seamă a lui Iosif Popovici este formarea, la catedră, a unei bogate biblioteci de lingvistică slavă, de literaturi slave şi de reviste de slavistică. Din al doilea an de funcţionare ca profesor de slavistică la Cluj, 1920—1921, el a reuşit să procure, pentru biblioteca catedrei, colecţia importantei reviste *Archiv für slavische philologie* pe anii 1876—1916, în care se găseşte cel mai preţios material de cercetare în domeniul slavisticii din perioada menţionată.

Dintre studenţii şi asistenţii pe care i-a avut Iosif Popovici la Cluj, cel mai remarcabil a fost Emil Petrovici, care i-a urmat la catedră, continuîndu-i opera în domeniul slavisticii dialectologiei şi al foneticii.

*

* *

Pentru întregirea personalităţii ştiinţifice a lui Iosif Popovici, relevăm preocupările sale de istorie a culturii noastre vechi, caracteristice tuturor lingviştilor români din generaţia sa.

Ca docent de limba română şi de slavistică la Universitatea din Budapesta, el a descoperit, în marea bibliotecă a acestei Universităţi, primul exemplar complet al *Paliei de la Orăştie*, una din cele mai importante tipărituri religioase româneşti din secolul al XVI-lea, care încheie şirul tipăriturilor româneşti din acest secol.

Autorii *Bibliografiei româneşti vechi*, Ioan Bianu şi Enea Hodoş, cunoşteau, în 1903, la apariţia primului volum al monumentalei lor lucrări, trei exemplare, toate trei necomplete : cel de la Bucureşti, de la Alba-Iulia şi de la Blaj. Abia după descoperirea lui Iosif Popovici, au găsit şi aceştia un alt exemplar complet, în biblioteca „Fundaţiei Jiga" din Oradea.

Despre descoperirea primului exemplar complet al *Paliei* și descrierea acestuia, Iosif Popovici a făcut o comunicare la Academia Română, în sesiunea din 1911 [1]. Pe baza a numeroase probe lingvistice, el stabilește, în același timp cu Mario Roques, dar independent unul de altul, că *„Palia"* n-a fost tradusă din ebraică, greacă și sîrbă, cum se arată în prefață, ci din maghiară, după versiunea *Vechiului Testament* tipărit la Cluj, în 1551, de Heltai Gáspár.

Iosif Popovici este de acord cu Nicolae Iorga că la traducere au participat mai mulți autori, dar nu este de acord că limba *Paliei* este *„cea mai bună și cea mai perfect turnată"*, cum o caracterizase acesta. În realitate, arată Iosif Popovici, ea are o mulțime de asperități și de intorsiuni de fraze după limba maghiară, precizînd că influența maghiară este mai redusă în lexic decît în topică și în sintaxă. În concluzie, el stabilește că autorii traducerii au fost bănățeni, ceea ce rezultă, mai ales, din caracteristici fonetice ale limbii acesteia și că traducerea și tipărirea *Paliei* se datorește influenței calvine, care se răspîndea atunci în Ungaria și cîștigase teren și în Banat și sud-vestul Transilvaniei, prin predicatorii semnalați în aceste părți de documentele de epocă.

O altă carte românească veche descoperită de Iosif Popovici, tot în Biblioteca Universității din Budapesta, este un nou exemplar din *Evangheliarul* lui Coresi, pe care l-a descris, de asemenea, amănunțit [2]. Exemplarul are 252 file, este întreg, curat, nepătat de ceară, încît pare aproape necitit.

Tot ca o contribuție la cunoașterea culturii noastre vechi, menționăm publicarea, în 1911, de către Iosif Popovici a unui album, intitulat *Probe de cărți românești din secolele al XVI-lea și al XVII-lea*, după *Bibliografia românească veche* a lui Bianu și Hodoș. În prefața albumului se arată că reproducerile sînt destinate stu-

[1] Vezi *„Analele Academiei Române"*, Secția literatură, Seria a II-a, Tom. XXXIII, p. 517—538.
[2] Vezi revista *„Transilvania"*, 1910, p. 462—463.

denţilor români de la Universitatea din Budapesta, *„care, precizează el, urmează cursurile mele şi care caută cu mine împreună aurul curat al graiului şi culturii noastre româneşti din veacurile trecute".*

*

* *

O problemă de istorie a limbii române pe care Iosif Popovici a abordat-o numai în treacăt, dar a cărei importanţă a sesizat-o, este cea a raporturilor lingvistice româno-maghiare. Luînd ca punct de plecare studiul lui Alexici, *Elemente maghiare în limba română*, publicat în 1888 în revista „Magyar Nyelvör" de la Budapesta, Iosif Popovici arată că problema trebuie studiată pe baze mult mai vaste decît a făcut-o acesta, care s-a folosit numai de materialul de limbă veche, extras de Sbiera din *Codicele Voroneţean* şi, parţial, de cel din *Palia de la Orăştie.* El corectează unele afirmaţii ale lui Alexici privitoare la vechimea unor cuvinte maghiare în limba română, rectifică unele etimologii greşite ale lui Weigand, completînd lista împrumuturilor din maghiară în română cu cîteva zeci de cuvinte noi, descoperite de el în *Palia de la Orăştie* şi în *Dictionarium valachico-latinum* din secolul al XVII-lea.

Iosif Popovici remarcă, în mod just, că *„există o influenţă puternică şi reciprocă între aceste două popoare şi nici nu se poate altfel, dar aceasta trebuie studiată în spiritul cuvintelor de o valoare eternă ale lui Tacit : «sine ira et studio»*, adăugînd : *„cu ocazia convorbirii avute cu Densusianu, profesorul bucureştean de lingvistică românească, m-am convins că această problemă trebuie studiată din nou şi foarte amănunţit".*

Din păcate, Iosif Popovici, care era competent să o facă, n-a realizat bunele sale intenţii enunţate mai sus, lăsînd posterităţii numai un material preţios, dar fragmentar.

*

* *

Pe lîngă activitatea științifică și didactică expusă mai sus, personalitatea lui Iosif Popovici se conturează mai deplin prin manifestările lui cu caracter obștesc.

Ca docent de limba română la Universitatea din Viena și apoi la cea din Budapesta, el a fost un îndrumător prețuit, care a manifestat o conștiință românească activă, luminînd orientarea mai multor generații de studenți români de la aceste universități în spiritul culturii naționale unitare. A păstrat un contact permanent cu lingviștii din București și din Iași, ale căror lucrări le-a cunoscut, precum și cu Academia Română, care l-a sprijinit în cercetările sale și în cadrul căruia a expus comunicări științifice.

Ca și alți exponenți ai românilor transilvăneni, Iosif Popovici a susținut înființarea, în Transilvania, a unei universități românești, la început pentru limba română și istorie, urmînd să cuprindă apoi și alte facultăți. În scopul îmbunătățirii învățămîntului elementar românesc din Transilvania a propus concentrarea în orașe mai mari a institutelor pedagogico-teologice, pentru a putea fi mai bine încadrate cu profesori și mai bine înzestrate cu material didactic.

Pentru viața culturală a românilor din Transilvania și Ungaria, Iosif Popovici a fost un sprijin prețios. El a colaborat la cele mai importante publicații periodice locale de dinainte de Unirea din 1918 : „Transilvania", „Luceafărul", „Lupta", „Drapelul", intervenind în probleme de orientare culturală majore ale epocii și publicînd vibrante articole despre Ioan Maiorescu, despre poetul St. O. Iosif, despre fostul său profesor Gaston Paris, pe care l-a numit *„floarea rasei latine și triumful iubirii de adevăr"*, despre Abatele Rousselot, îndrumătorul său în fonetica experimentală de la Collège de France, iar după unirea Transilvaniei cu România, un cald articol despre poezia lui Petöfi și o analiză temei-

nică a *Tragediei omului* de Emeric Madács. În cadrul *„României June"* de la Viena şi, mai ales, al „Asociaţiunii" de la Sibiu, cea mai vastă organizaţie culturală a românilor din Transilvania, înainte de Unire, a ţinut conferinţe cu caracter literar şi ştiinţific, răspîndind cunoştinţe şi trezind interes pentru problemele culturii româneşti şi universale.

*

* *

Opera ştiinţifică şi culturală a lui Iosif Popovici are, în toate domeniile în care şi-a manifestat el prezenţa, un caracter fragmentar. Pe lîngă faptul că a trăit puţin şi că i-au lipsit mijloacele materiale necesare pentru realizările mari la care a aspirat, două elemente au contribuit ca personalitatea lui să nu fie un centru de iradiaţie spirituală, cum au fost ceilalţi mari lingvişti români ai vremii sale : Sextil Puşcariu, Ovid Densusianu şi Alexandru Philippide.

Primul element l-a constituit individualismul lui exagerat, care mergea pînă la exclusivism. În numele exigenţei şi scrupulozităţii ştiinţifice, pe care şi le atribuia mai ales lui, el a persiflat sistematic munca unor contemporani, ca Alexici, Weigand sau chiar Sextil Puşcariu, timpul infirmînd, în cea mai mare parte, această atitudine negativă a lui. Cu Sextil Puşcariu, colegul său de la Universitatea din Cluj, n-a colaborat nici în momentul optim, acela al înfiinţării „Muzeului limbii române", cînd ştiinţa şi energia lui ar fi fost foarte necesare acestei noi instituţii ştiinţifice. El n-a făcut parte din şcoala lingvistică clujeană, prin care se înţelege numerosul grup de lingvişti care a gravitat în jurul „Muzeului limbii române", întemeiat şi condus de Sextil Puşcariu. Iosif Popovici n-a colaborat la lucrările „Muzeului", n-a participat la obişnuitele şedinţe care se ţineau aici în fiecare marţi seara şi n-a

publicat nimic în „Dacoromania", publicaţie care nici ea n-a recenzat nici una din lucrările lui.

Activitatea lui lingvistică a mers paralel cu a „Muzeului", completînd-o, dar fără coordonarea sau încadrarea ei sub autoritatea acestuia. Ceea ce ne face totuşi să-l încadrăm astăzi pe Iosif Popovici în şcoala lingvistică clujeană, cu tot individualismul şi izolarea care l-au caracterizat, este faptul că el a fost una din energiile remarcabile din cadrul noii universităţii a Transilvaniei, deschise în 1919, că a reprezentat o direcţie nouă şi originală de cercetare în cadrul acestei universităţi, care n-a contrazis, ci a completat eforturile şcolii lingvistice clujene.

Al doilea element care explică, în parte, influenţa lui mult mai redusă asupra contemporanilor, decît a lui Sextil Puşcariu şi Ovid Densusianu, este exprimarea adesea confuză din scrierile sale. Iosif Popovici vorbea şi scria într-un autentic „stil ardelenesc" de dinainte de unirea din 1918, cu un vocabular regional şi cu o frază greoaie, care nu realizau comunicarea plăcută cu cititorii, cum o făcea scrisul lui Sextil Puşcariu sau Ovid Densusianu. Cităm din vocabularul lui, cuvinte ca *pronuncie, stilar* (pentru „stilist"), *falzificare, azistent, fărmecat, efeptua* (pentru „efectua"), *firm* (pentru „ferm"). Are neglijenţe şi, uneori, chiar greşeli gramaticale în scris, care fac greu de înţeles ce vrea să spună, ca, de exemplu, în următorul pasaj : *„În literatura noastră frumosul şi binele a fost totdeauna nefructifer"*. Ce? frumosul sau binele? Sînt două! şi, deci, trebuia să fie la plural şi verbul şi adjectivul de la sfîrşitul propoziţiei. Pasajul continuă : *„S-au încercat, ce e drept, unii să-l fructifice, dar fără rezultat. De aceea, literatura şi ştiinţa în urma trudei amarnice stagnează aproape în zilele noastre"*. Sau următoarea frază întortocheată şi cu conţinutul ei naiv : *„Am văzut în poezia populară cu ce putere iubeşte natura două inimi care se desmeardă în aceleaşi ape şi-şi astîmpără focul cu aceeaşi băutură îndulcită care conţine o cantitate condensată de amor"*.

Existenţa unor lipsuri şi limite în opera lui Iosif Popovici nu pot eclipsa însă meritele sale certe de lingvist, cu realizări ştiinţifice pozitive.

*

* *

Iniţiator, la noi, în fonetica experimentală, continuator, la un nivel superior, al cercetărilor dialectale şi stimulator al acestora, folclorist, slavist erudit, cercetător al culturii noastre vechi, docent de limba şi literatura română la universităţile din Viena şi Budapesta, apoi profesor de slavistică şi de fonetică experimentală la Universitatea din Cluj, Iosif Popovici a manifestat, în toată activitatea lui, conştiinţa elevată a unei misiuni culturale şi naţionale, pentru care merită, în mod deplin, aprecierea pozitivă a posterităţii.

SEXTIL PUŞCARIU

Evocare

În 1928, cînd m-am înscris la Facultatea de litere a Universităţii din Cluj, unul din motivele sufleteşti hotărîtoare care m-au determinat să aleg ca obiect de studiu limba română a fost, pe lîngă dragostea inspirată pentru această materie de fostul meu profesor, Arente Banciu, de la liceul „Andrei Şaguna" din Braşov, mai ales prezenţa în acea facultate a doi profesori de mare prestigiu: Sextil Puşcariu [1] şi Gheorghe Bogdan-Duică.

[1] Vezi şi **D. Macrea**, *Lingvişti şi filologi români*, 1959, p. 198—217.

De la început, simpatia și atracția mea cea mai mare s-a polarizat, în mod instinctiv, spre Sextil Pușcariu, de care m-a legat apoi o colaborare de aproape două decenii.

În vremea aceea, Sextil Pușcariu împlinea 51 de ani, fiind în plină maturitate creatoare.

M-a impresionat adînc de la prima oră de curs. A intrat în sală punctual, așa cum a făcut în toți cei patru ani de facultate și în toate ocaziile vieții, considerînd punctualitatea ca o obligație morală a profesorului și a omului civilizat.

Ne-a cucerit, de la început, pe noi, proaspeții studenți, prin surîsul lui senin și delicat, care însemna încredere, încurajare și bunăvoință față de studenții cu care se întîlnea pentru întîia oară. Atît prima lecție cît și toate celelalte n-au avut niciodată rigiditatea considerată inerentă unui curs de lingvistică. Lecțiile lui erau atrăgătoare nu numai prin tonalitatea plăcută a vocii, ci și prin faptul că Sextil Pușcariu făcea mereu apel la experiența lui personală de cercetător al faptelor de limbă de pe întinsul țării, invocînd exemple, în general, din vorbirea curentă și, nu o dată, din graiul comunelor din care eram originari noi, studenții.

Darul de a împărtăși altora vastele lui cunoștințe, în modul cel mai firesc și mai accesibil, și arta conversației calde și cuceritoare au constituit trăsături caracteristice ale personalității lui Sextil Pușcariu și ale farmecului său personal.

În anul al doilea de facultate, în urma unei lucrări de seminar pe care a considerat-o mai deosebită din anul respectiv, m-a numit „practicant" la „Muzeul limbii române", creat și condus de el. Acesta era atelierul lui de lucru, ca și al Școlii lingvistice clujene, în care spiritul și metodele lui de muncă se evidențiau în plină lumină.

Sextil Pușcariu locuia modest în clădirea „Muzeului", viața lui confundîndu-se cu activitatea acestuia. Avea un program de lucru pe care-l respecta cu strictețe. Nu lucra excesiv, dar lucra cu

regularitate, găsind timp suficient pentru cursuri, seminarii, conferinţe publice, pentru lucrările „Muzeului", pentru corespondenţă şi pentru vizitatorii români şi străini. Avea un minunat echilibru interior, pe care nu-l tulburau numeroasele lui atribuţii. Vasta lui operă, de peste 500 de lucrări, se datoreşte, între altele, muncii lui ordonate, care, pentru noi, colaboratorii săi, constituia un model şi un îndemn.

Echilibrul lui sufletesc se datora şi exemplarei vieţi de familie pe care o ducea. Soţia lui îi uşura viaţa printr-un desăvîrşit devotament şi un spirit gospodăresc înnăscut. Ea era fiica fostului profesor de matematică şi fizică de la liceul „Andrei Şaguna" din Braşov, Pandele Dima, şi nepoata compozitorului Gheorghe Dima.

Sextil Puşcariu concepea munca ştiinţifică organizată pe o temeinică bază documentară. „Muzeul" poseda o vastă bibliotecă de specialitate şi un fişier bibliografic conţinînd materialul curent din toate publicaţiile periodice româneşti şi străine referitoare la problemele limbii şi literaturii române. El era adeptul convins al organizării moderne a documentării ştiinţifice, propunînd, încă din 1924, adoptarea, la noi, a fişei bibliografice de tip internaţional. „*Adevăratul om de ştiinţă,* scria el atunci, *ştie că progresul în ştiinţă se realizează mai puţin prin intuiţie, prin acel dar personal nepreţuit al omului de talent, care uneori este înşelător, decît printr-o documentare solidă*".

A doua caracteristică a stilului de muncă, introdus şi întreţinut de Sextil Puşcariu în „Muzeul limbii române" şi în Facultatea de litere şi filozofie a Universităţii din Cluj, era spiritul de colaborare. Un dicton latin spune: „*Gramatici certant*", adică „gramaticienii se ceartă mereu". La „Muzeul limbii române", dictonul n-a fost valabil niciodată. Sextil Puşcariu a creat o asemenea atmosferă de colaborare între lingviştii clujeni, încît deosebirile de păreri, fireşti în orice disciplină, nu depăşeau limitele controverselor ştiinţifice obişnuite. Munca se desfăşura, la „Muzeu", în mod colec-

tiv, prin chiar cerințele marilor lucrări care se elaborau acolo: *„Dicționarul limbii române"*, lucrat din însărcinarea Academiei Române, și *„Atlasul lingvistic român"*. Paginile acestor lucrări monumentale, care au reclamat o muncă uriașă, cuprind contribuții a zeci de colaboratori, a căror unitate de metodă, de vederi și de stil a fost realizată de Sextil Pușcariu.

Dar membrii „Muzeului" erau stimulați și sprijiniți de Sextil Pușcariu și în cercetările lor proprii. Una din formele de manifestare a creației lor personale erau comunicările din ședințele săptămînale ale „Muzeului", care se țineau în fiecare marți, începînd de la orele 17. Aceste ședințe erau prezidate totdeauna de Sextil Pușcariu. La ele participau nu numai lingviști, ci și istorici literari, etnografi, istorici, botaniști, medici. Ele deveniseră o tradiție în viața intelectuală a Clujului, — Sextil Pușcariu avînd marele dar de a strînge în jurul „Muzeului" intelectuali cu pregătiri diverse, cărora el le-a inspirat și întreținut dragostea pentru studiul și cultivarea limbii române.

Lucrările personale ale membrilor „Muzeului" se publicau, periodic, în revista de mare prestigiu științific internațional, „Dacoromania", înființată și condusă de Sextil Pușcariu. La apariția fiecărui volum, care avea cam o mie de pagini, membrii „Muzeului" se adunau la o masă colegială, la care domnea o perfectă bună dispoziție, întreținută cu glume și epigrame, gustate, fără supărare, și de cei vizați.

Un animator al acestor neuitate întîlniri colegiale era fostul profesor de engleză Petre Grimm. Îmi aduc aminte, parcă ar fi fost ieri, de o scenă care a avut loc la una din aceste mese colegiale. Referîndu-se la descoperirea simultană, în texte vechi românești, de către lingviștii Nicolae Drăganu și Constantin Lacea, a cuvintelor *tare* și *mare*, sub formele *taire* și *maire*, pe care ambii le-au apreciat ca „săsisme", dar fiecare, în parte, își apăra paternitatea, Petre Grimm a imortalizat acel moment de dispută prin următoarele versuri, care au amuzat mulți ani pe „muzeiști", inclusiv pe cei vizați:

Din ce se pot naşte pizme?
Din nişte săsisme,
Scoase de prin vechi hîrţoage.

Le-au găsit deodată doi,
Unul taire, altul maire,
Începură să se-ncaire.

În raporturile cu colaboratorii mai vîrstnici sau mai tineri, Sextil Puşcariu se comporta cu o desăvîrşită cordialitate, cu politeţe şi amabilitate firească. Se bucura sincer de rezultatele muncii colaboratorilor săi, pe care le cita la cursuri şi le menţiona în lucrările lui, cu satisfacţie. În contactul cu el, simţeai acea simpatie însufleţită şi autoritate binefăcătoare care este privilegiul firilor superioare cu dragoste de oameni. Avea grijă de cele mai mici amănunte ale vieţii colaboratorilor lui. Între multe altele, m-a emoţionat următorul fapt mărunt, dar semnificativ. La întoarcerea mea de la studii din Franţa, unde am beneficiat de o bursă, timp de doi ani, Sextil Puşcariu mi-a înmînat un plic cu o sumă de bani care reprezenta o mică diferenţă din salariul de preparator care-mi rămăsese în ţară. A supravegheat personal încasarea lunară a acestor bani şi păstrarea lor. Suma nu era însemnată, dar gestul lui mi-a rămas de neuitat. Aşa proceda Sextil Puşcariu şi cu ceilalţi colaboratori ai săi. De aceea, autoritatea lui asupra noastră se datora, pe lîngă meritele ştiinţifice înalte pe care le cucerise, şi calităţilor lui omeneşti, care ne obligau să ne aşezăm, în fiecare zi, cu plăcere şi regularitate, la locurile noastre de lucru, gîndindu-ne că prin aceasta îi produceam îndrumătorului nostru cea mai mare satisfacţie morală.

Sextil Puşcariu a luptat din răsputeri să ridice şi să menţină activitatea „Muzeului limbii române" la un nivel superior, să asigure apariţia publicaţiilor „Muzeului" şi plata colaboratorilor, într-o epocă în care subvenţiile din partea statului erau mici şi sporadice. A folosit, cu multă abilitate, relaţiile personale numeroase pe care le avea ca să obţină fondurile necesare activităţii „Muzeului". În paginile „*Dacoromaniei*" se publica regulat bilanţul de venituri şi cheltuieli, în care se oglindesc limpede strădaniile lui

în această direcţie. Ajutoare preţioase i-a acordat, totdeauna, Nicolae Titulescu, cînd a fost ministru de finanţe, de justiţie sau de externe, de care îl lega o mare prietenie.

Sextil Puşcariu preţuia şi cultiva asiduu relaţiile personale cu savanţii străini. „Muzeul limbii române" a fost vizitat, în cursul anilor, de mari lingvişti străini, printre care: A. Meillet, Joseph Vendryès, Mario Roques, J. Marouzeau, Antoine Grégoire, Matteo Bartoli, Karl Jaberg, Carlo Tagliavini, Carlo Battisti, Giacomo Devoto, Ernst Gamillscheg, Kristian Sandfeld, Alf Lombard, marele romanist Wilhelm Meyer-Lübke, fostul său profesor de la Viena. Aceste vizite nu le considera ca satisfacţii personale, ci ca o dovadă a interesului lumii ştiinţifice străine pentru realizările lingvisticii româneşti.

Imaginea lui Sextil Puşcariu trăieşte şi astăzi întreagă în conştiinţa celor care l-au cunoscut şi au colaborat cu el, aşa precum şi opera lui ştiinţifică supravieţuieşte, cu autoritate, în confruntarea ei cu cerinţele permanente ale ştiinţei şi culturii româneşti.

SEXTIL PUŞCARIU — CRITIC ŞI ISTORIC LITERAR

Interferenţa organică dintre limbă şi literatură a făcut ca anumiţi lingvişti să manifeste o prezenţă activă şi în literatură. B. P. Hasdeu, O. Densusianu şi Sextil Puşcariu sînt mari lingvişti, dar şi scriitori de literatură propriu-zisă, cu o pondere simultană în ambele domenii.

Despre o asemenea manifestare în lingvistică şi literatură ne relatează, pe larg, tînărul istoric literar clujean Mircea Vaida, în monografia *Sextil Puşcariu, critic şi istoric literar* (Ed. Dacia, 1972), lucrare revelatoare, prin faptul că ceea ce se ştia vag, pînă acum,

despre Sextil Pușcariu ca istoric literar și critic este prezentat, în mod amplu și sistematic, arătîndu-se proporțiile nebănuite ale activității lui în aceste domenii.

Mircea Vaida face, în capitolul introductiv, o prezentare generală a personalității lui Sextil Pușcariu ca lingvist, omițînd însă contribuția lui importantă la reforma ortografiei din 1932. Expunerea este esențială, dar unele formulări din acest capitol sînt prea sumare și îngrămădite, dînd naștere la confuzii. Astfel, la pagina 11 se spune : *„Doi ani și-a perfecționat, la Leipzig, cunoștințele, audiind cursurile și seminariile marilor romaniști Paul Meyer, Antoine Thomas, Jules Gilliéron și, mai cu seamă, Gaston Paris"*. Este evident, chiar din cele spuse de Mircea Vaida cu cîteva rînduri mai înainte, că acești savanți au fost audiați la Paris, nu la Leipzig, unde a audiat, timp de patru ani, pe K. Brugmann, A. Leskien, E. Sievers, W. Wundt și, mai cu seamă, cursurile și seminariile fostului „Institut român" de la Universitatea din Leipzig, condus de Gustav Weigand, care și-a consacrat aproape întreaga activitate științifică și didactică de romanist limbii române și unde Sextil Pușcariu a obținut și titlul de doctor.

În afară de această inadvertență istorică, datorită grabei de a spune cît mai mult în cît mai puțin spațiu, monografia lui Mircea Vaida este minuțioasă și riguros documentată, în problemele referitoare la Sextil Pușcariu ca istoric literar și critic. Este urmărită îndeaproape formația lui estetică, părerile despre artă, metodologia critică, activitatea beletristică, cea de traducător, de bibliograf, contribuția lui amplă în domeniul istoriei literaturii române și cercetările asupra literaturii universale. Capitolul final consemnează judecățile lui Sextil Pușcariu asupra contemporanilor, scriitori, artiști și savanți.

Lucrarea lui Mircea Vaida, deși manifestă entuziasm pentru subiect, este străină de spiritul apologetic, apreciind atît orizontul literar al lui Sextil Pușcariu, cît și limitele lui ideologice și estetice. Este relevată, ca o dovadă de justă intuiție, aprecierea făcută asupra lui Lucian Blaga, tînăr debutant, în care a recunoscut, de

la început și primul, un mare poet, fiind scoasă la iveală și neînțelegerea lui pentru simbolism, mai ales pentru manifestările acestui curent de la începutul secolului nostru. Dar pentru marii scriitori contemporani — Goga, Sadoveanu, Iosif, Agârbiceanu — Sextil Pușcariu a făcut aprecieri confirmate de istoria literară ulterioară. Ridică nedumeriri atribuirea de către Mircea Vaida a unui rol de îndrumător literar lui Sextil Pușcariu și după 1920 (p. 23—24), cînd a mai publicat doar cîteva rapoarte academice, recenzii, conferințe de popularizare, portrete și amintiri legate de istoria literară. Ponderea activității lui în domeniul criticii și istoriei literare, care merită o atenție prin amploarea și calitatea ei, aparține perioadei pînă la 1920, după care activitatea lui de lingvist devine categoric predominantă.

Redactată înainte de 1968, lucrarea n-a putut beneficia de volumul memorialistic *Călare pe două veacuri,* bogat în atîtea sugestii și detalii de autobiografie intelectuală. Credem că bibliografia scrierilor lui Sextil Pușcariu nu trebuia să fie selectivă, ci exhaustivă, pentru ca cititorul să poată aprecia și singur contribuția, în cursul timpului, a lui Sextil Pușcariu în istoria și critica literară, amploarea și diversitatea ei. Aprecierile lui Mircea Vaida puteau fi mai lesne confruntate cu faptele, dacă era publicată bibliografia completă.

Abstracție făcînd de cele cîteva lipsuri, care puteau fi evitate, monografia lui Mircea Vaida este binevenită, ca o contribuție documentară și critică la conturarea mai precisă a personalității culturale și științifice a lui Sextil Pușcariu. În lumina ei, ne explicăm mai bine chiar calitățile excepționale de lingvist ale lui Sextil Pușcariu, care a fost și a rămas, în conștiința lui, și un *scriitor.* „*De aici îi vine,* scria N. Iorga în 1936, *și această frumoasă prezentare a rezultatelor sale și pătrunderea sufletului omenesc care l-au dus la atîtea rezultate noi, dar, înainte de toate, nu l-au despărțit de viața morală a nației sale... De aici și o căldură de temperament... pe care o au totdeauna cei care, peste orice, au fost și au rămas niște literați*" („Cuget clar", I, p. 481).

Probleme generale de lingvistică

LINGVISTICĂ ŞI FILOLOGIE

Pînă acum trei-patru decenii, orice activitate ştiinţifică, privitoare la limbă, se numea în mod curent „filologie".

În ultima vreme însă este mult mai des folosit termenul de „lingvistică" decît cel de „filologie", ceea ce, în afară de cercul restrîns al specialiştilor, face să stăruie, pentru cei mai mulţi dintre vorbitori, o nedumerire asupra sensului exact al acestor doi termeni. Sînt ei identici sau se referă la conţinuturi diferite de preocupări?

Atît „lingvistica" cît şi „filologia" au ca obiect studiul limbilor.

„Lingvistica" se ocupă de studiul general al limbilor, de originea, dezvoltarea şi răspîndirea lor în timp şi spaţiu, de structura şi elementele lor constitutive — sunete, cuvinte, gramatică —, de stilurile limbii sub aspectul structural, estetic şi istoric al acestora. De aici au luat naştere diferitele discipline „lingvistice" : fonetica descriptivă, istorică şi experimentală, fonologia, lexicologia şi lexicografia, dialectologia, stilistica, lingvistica generală ş. a.

„Filologia" are astăzi un domeniu mai restrîns. Ea se ocupă de monumentele vechi de limbă, de stabilirea autenticităţii lor, a înprejurărilor în care au fost scrise, de precizarea valorii lor istorice, culturale, estetice şi de explicarea particularităţilor lor de limbă. [1]

În istoria culturii universale, „filologia" a precedat „lingvistica". Cînd învăţaţii Renaşterii au descoperit antichitatea greco-romană, ei au fost preocupaţi mai ales de comentarea şi publicarea textelor latine şi greceşti, făcînd „filologie" în sensul propriu al acestui termen. „Lingvistica" s-a născut mult mai tîrziu, abia la începutul secolului al XIX-lea, domeniul ei fiind, în primul rînd, limbile vii, privite nu numai în textele scrise, ci mai ales în manifestările

[1] Vezi şi **E. Barborică, L. Onu, M. Teodorescu**, *Introducere în filologia română*, E.D.P., Bucureşti, 1972.

lor vorbite, dezvoltîndu-se, precum am menţionat, într-o mulţime de discipline, pe cînd „filologia" a rămas la preocupările ei consacrate, ea devenind, în cele din urmă, o disciplină auxiliară a „lingvisticii", o auxiliară importantă însă a acesteia, deoarece aspectele actuale ale limbii nu pot fi deplin explicate fără a cunoaşte fazele lor anterioare din scrierile vechi. Pentru a stabili, de exemplu, etimologia, adică originea unui cuvînt, este necesar ca „lingvistul" să fie şi „filolog", sau să ştie să folosească datele stabilite de acesta.

Spre deosebire de multe alte ţări europene, în istoria culturii româneşti, „lingvistica" a precedat „filologia", deoarece, la începutul renaşterii noastre culturale moderne, preocupările privind textele vechi şi explicarea particularităţilor de limbă ale acestora erau mai puţin importante decît studiul originii şi structurii latine a limbii române. Lucrările lui Samuil Micu, Gheorghe Şincai şi Petru Maior, care au pus bazele moderne ale lingvisticii româneşti, sînt lucrări de „lingvistică" propriu-zisă, ca şi, la scurt interval după ei, ale lui Ion Heliade Rădulescu, A. T. Laurian sau Aron Pumnul. „Filologia" românească a apărut, ca disciplină, numai în a doua jumătate a secolului trecut, prin Timotei Cipariu şi B. P. Hasdeu, care au fost, totodată, şi mari lingvişti. În generaţia următoare acestora, diferenţierea s-a accentuat, prin Ioan Bianu, Mozes Gaster şi Ioan Bogdan, care au fost, în primul rînd, „filologi".

Astăzi, numărul specialiştilor români, mai ales tineri, în „lingvistică", este covîrşitor, dar al „filologilor" este redus, existînd, în prezent, la noi, o adevărată criză în domeniul cercetărilor „filologice", a cărei remediere este abia începută prin publicarea şi comentarea doar a cîtorva cărţi vechi româneşti, printre care menţionăm „Evangheliarul slavo-român" de la Sibiu din 1551—1553 de L. Deménc, cu o introducere de E. Petrovici, „Tetraevangheliarul" lui Coresi din 1563 de Florica Dimitrescu, „Liturghierul" lui Coresi din 1570 de Al. Mareş, „Pravila ritorului Lucaci din 1581" de I. Rizescu, „Palia de la Orăştie" din 1582 de Viorica Pamfil,

traducerea în limba română a vechilor noastre cronici slavone şi studiul acestora de Gheorghe Mihăilă, „Cronicile muntene" de Constant Grecescu şi Dan Simonescu, „Cronica" lui Grigore Ureche şi „Opere alese" din cronicarul Miron Costin de Liviu Onu.

Avem, în scrierile noastre vechi, comori autentice de limbă, gîndire şi simţire românească, care aşteaptă intensificarea muncii filologice, pentru a fi scoase la iveală.

LINGVISTICA STRUCTURALISTĂ

Structuralismul este un curent al gîndirii contemporane care a căutat să se afirme, în ultimele decenii, în numeroase ştiinţe : matematică, fizică, biologie, filozofie, psihologie, critică literară, lingvistică, sociologie, folclor, etnografie ş. a.

În lingvistică, el a fost iniţiat de către Ferdinand de Saussure, la începutul acestui secol, şi dezvoltat, între cele două războaie mondiale, de Şcoala fonologică de la Praga, prin Trubetzkoi şi Jakobson, şi de Cercul lingvistic de la Copenhaga, prin Bröndal şi Hjelmslev, ajungînd la răspîndirea mare de astăzi abia după cel de-al doilea război mondial, prin descriptivismul american, care a generat, în Statele Unite, prin Harris, Chomsky ş. a., doctrinele recente de gramatică transformaţională şi de gramatică generativă, legate de cercetările referitoare la traducerea automată.

În lingvistica românească, principalii exponenţi ai structuralismului aparţin generaţiei tinere : Emanoil Vasiliu, Valeria Guţu-Romalo, Sorin Stati, Paul Miclău, Matilda Caragiu-Marioţeanu, Paula Diaconescu, Liliana Ionescu, Mihaela Mancaş, Gabriela Pană, Cornel Săteanu ş. a. Dintre lingviştii mai vîrstnici, receptivitate mai pronunţată pentru structuralism manifestă I. Coteanu.

Dar lucrările structuraliste apărute pînă acum, la noi, ca și în străinătate, au provocat, prin dificila lor accesibilitate, nedumeriri nu numai în cercurile largi ale cititorilor obișnuiți, ci și pentru majoritatea lingviștilor, privind aportul și perspectivele acestui curent.

Structuralismul, în lingvistică, a apărut ca o reacțiune împotriva metodei istorice-comparative tradiționale, care a dominat cercetările de la constituirea lingvisticii ca știință (din primele decenii ale secolului al XIX-lea) pînă în zilele noastre.

Ideea de bază a structuralismului lingvistic este că limba constă dintr-o structură de relații sincronice, care trebuie studiate independent de condițiile și influențele externe, istorice și sociale. Rolul lingvisticii, după structuraliști, este de a descrie și analiza elementele componente (fonetice, morfologice, lexicale și sintactice) ale structurii sau sistemului limbii și interdependența de relații dintre ele. Metoda folosită de ei este logic-deductivă, iar prezentarea elementelor din cadrul structurii limbii este făcută prin date statistice, simboluri, scheme și formule algebrice, astfel încît lucrările structuraliștilor par mai mult de matematică decît de lingvistică. Lingvistul francez André Martinet, structuralist el însuși, în lucrarea recent apărută în românește, în traducerea lui Paul Miclău, *Elemente de lingvistică generală* (1970), scrie în această privință — ceea ce ne însușim întru totul — că *„oricît ar fi interesul prezentat de aceste dezvoltări în ele însele, ele supun observarea faptelor lingvistice la un prea mare «a priori», inacceptabil pentru cine e lingvist înainte de a fi logician sau matematician"* (p. 8).

Studiind limba independent de istorie, de societate și de psihologia vorbitorilor, structuraliștii îndepărtează lingvistica de interesul general, mai ales prin schemele, simbolurile, formulele și abundența terminologică din studiile lor, cum au făcut, pe vremuri, factologii din cadrul lingvisticii tradiționale istorice-comparative.

Cu toate strădaniile lor, structuraliștii n-au reușit să aducă, pînă acum, decît unele precizări asupra a ceea ce se știa, în general,

dinainte, din lingvistica tradiţională, despre structura sau sistemul organizat al limbii.

Lingvistica structuralistă nu trebuie însă subestimată. Ea se află încă în fază experimentală, cu dibuirile şi divergenţele de orientare inerente oricărei discipline la începuturile ei, dar, dată fiind extinderea structuralismului în tot mai multe ştiinţe, tinereţea şi zelul deosebit al reprezentanţilor lui de pretutindeni, el va putea aduce rezultate noi şi în lingvistică.

Ceea ce trebuie considerat însă ca o greşeală este fetişizarea structuralismului, credinţa unora că lingvistica istorică-comparativă tradiţională şi-ar fi trăit traiul şi că cea structuralistă îşi are asigurat, în mod exclusiv, viitorul.

Lingvistica tradiţională a dat, la noi, în cei aproape două sute de ani de existenţă, roade impunătoare în studierea originii latine a limbii române, a formării şi dezvoltării ei, a stilurilor, dialectelor şi graiurilor ei, în elaborarea de gramatici şi dicţionare pentru cultivarea ei ca instrument al culturii naţionale. Rolul acesteia pentru studiul ştiinţific al originii şi dezvoltării diferitelor limbi, pentru elaborarea instrumentelor de învăţare a lor şi de perfecţionare continuă a fiecăreia dintre ele rămîne tot atît de hotărîtor ca şi înainte.

PSIHOLINGVISTICA

Intensitatea şi diversitatea cercetărilor ştiinţifice din zilele noastre creează mereu noi metode de investigaţie, noi discipline şi ramuri ale cunoaşterii, atît în domeniul ştiinţelor naturii, cît şi al ştiinţelor sociale.

O expresie concretă a acestui spirit înnoitor din psihologia şi lingvistica contemporană este apariţia psiholingvisticii.

Relaţiile lingvisticii cu psihologia sînt dintre cele mai fireşti, actul vorbirii fiind, în primul rînd, de natură psihică, expresie a sentimentelor şi a gîndirii. Psihologia limbajului a preocupat şi în trecut personalităţi de seamă ale celor două ştiinţe : W. von Humboldt, H. Steinthal, H. Paul, W. Wundt, H. Delacroix, K. Bühler ş. a. La noi, O. Densusianu a intitulat revista pe care a creat-o şi a condus-o, timp de două decenii, în mod semnificativ „Grai şi suflet".

Descriptivă sau experimentală, lingvistica psihologică s-a limitat, în trecut, la generalităţi sau la constatări pozitive parţiale, ceea ce a impus, începînd din anul 1950, constituirea ramurii interdisciplinare noi a psiholingvisticii. Ea are, în prezent, numeroşi reprezentanţi în Statele Unite ale Americii, unde a luat naştere, şi în toate ţările de cultură, manifestîndu-se activ prin asociaţii, congrese şi prin tot mai numeroase lucrări şi publicaţii periodice.

Psiholingvistica studiază sistematic relaţiile dintre psihologie şi limbă, mai ales aspectele funcţionale ale acesteia în procesele de emisie şi recepţie. O preocupare importantă o constituie procesele învăţării limbilor, fie a celei materne, fie a celor străine. De aceea studiul psihologiei copilului este întreprins cu asiduitate. Ea face apel firesc la concepţia structuralistă şi la informatică în analiza transmiterii mecanice a mesajului lingvistic.

Disciplină nouă, psiholingvistica lărgeşte şi completează metodele şi domeniile de cercetare ale psihologiei şi ale lingvisticii, explicînd fapte complexe prin natura lor, pe care nici una din aceste două ştiinţe nu le poate explica singură, decît prin simplificare.

Participarea românească la cercetările psiholingvistice este prezentă chiar de la începutul lor, prin fecunditatea muncii Tatianei Slama-Cazacu, profesoară la Universitatea din Bucureşti. Activitatea ei, în acest domeniu, este concretizată în peste 120 de studii, dintre care cele mai remarcabile, prin proporţiile şi densitatea

lor, sînt : *Relațiile dintre gîndire și limbaj în ontogeneză* (1957, 510 p.), *Limbaj și context* (1959, 464 p.), tradusă în limbile rusă, franceză și spaniolă, *Dialogul la copii* (1961, 165 p.), tradusă în franceză și cehă, *Comunicarea în procesul muncii* (1964, 300 p.), tradusă în franceză și germană, *Introducere în psiholingvistică* (1964, 480 p.), tradusă în italiană și engleză.

Cea mai nouă manifestare științifică, pe plan internațional, a profesoarei Tatiana Slama-Cazacu este publicarea, în limba franceză, a lucrării *La psycholinguistique* (Paris, 1972, 300 p.). Această nouă lucrare, interesantă și originală în concepția ei, constă în culegerea de texte ilustrative, comentate, din operele reprezentanților celor mai de seamă ai psiholingvisticii, referitoare la problemele teoretice de bază, la sarcinile, dibuirile și contradicțiile de pînă acum ale acestei discipline, în stare de „adolescență" sau „în criză de creștere", cum o caracterizează autoarea. Lucrarea nu este însă o antologie, în sensul consacrat al termenului, ci o culegere critică de texte comentate, în care se oglindește formarea, dezvoltarea, metodele și aplicațiile psiholingvisticii, inclusiv în domeniul patologic.

Atît prin lucrările anterioare, traduse în cele mai răspîndite limbi de cultură și apreciate elogios de critica străină competentă, cît și prin noua ei lucrare în franceză, publicată în renumita colecție „Initiation à la linguistique", condusă de Pierre Guiraud și Alain Rey, în care au apărut, în anii din urmă, monografii impunătoare despre stilistică, lexicologie și gramatică, profesoara Tatiana Slama-Cazacu și-a asigurat o poziție de prestigiu în psihologia și lingvistica mondială contemporană. Subliniem cu bucurie prezența compatrioatei noastre printre reprezentanții de frunte, pe plan mondial, ai unei noi discipline, pe care o apreciem ca o valoroasă contribuție, alături de ale altora, din trecut și de astăzi, în numeroase alte domenii, la ridicarea prestigiului internațional al științei românești.

LINGVISTICĂ GENERALĂ

A apărut, în 1971, în Editura Academiei R. S. România, masivul *Tratat de lingvistică generală*, de 550 de pagini, elaborat de un colectiv de lingviști bucureșteni, sub conducerea unui comitet format din Al. Graur, Sorin Stati și Lucia Wald, secretar al colectivului și comitetului fiind C. Dominte.

„*Tratatul*" reprezintă sinteza unei munci științifice și didactice de aproape două decenii. El a fost precedat de lucrările, în mai multe ediții, *Studii de lingvistică generală* (1955), *Introducere în lingvistică* (1958) și *Scurtă istorie a lingvisticii* (1961), elaborate, sub conducerea lui Al. Graur, de colective mai restrînse de cercetători. Colectivul recentului *Tratat* este compus din 14 specialiști, mai ales tineri, care s-au afirmat, în ultimul deceniu, la catedra de lingvistică generală a Universității din București și în cadrul Institutului de lingvistică din București al Academiei R. S. România.

Prin apariția acestui *Tratat*, primul de acest fel în lingvistica noastră, cititorii români dispun, de aici înainte, de o călăuză orientativă în problemele atît de variate și de complexe, îndeosebi ale lingvisticii contemporane.

Tratatul cuprinde expunerea problemelor esențiale ale lingvisticii ca știință a limbajului uman, privite atît istoric, cît și teoretic. Sînt precizate, în partea întîi, noțiunile de bază ale naturii și funcțiunilor limbajului, se analizează caracterul lui social ca mijloc de comunicare și se abordează problema, îndelung discutată, începînd din antichitate, a raporturilor dintre limbă și gîndire. Istoria diferitelor concepții lingvistice, mai ales din secolele XIX și XX, ocupă peste o sută de pagini, după care sînt expuse, pe larg, metodele moderne ale lingvisticii, sincronică și diacronică, insistîndu-se, în mod special, asupra concepțiilor structuraliste contemporane.

Partea a doua a lucrării, tot atît de cuprinzătoare, tratează problemele diversității limbilor : clasificarea lor tipologică și genealogică, contactul între limbi (substrat, superstrat, adstrat, împrumuturi, limbi mixte), traducerile automate, vocabularul internațional, limbi artificiale, limba unică a viitorului ș. a.

Chiar simpla enumerare a problemelor cuprinse în *Tratat* dovedește utilitatea lui deosebită nu numai pentru studenți și specialiști, cărora li se adresează în primul rînd, ci și pentru cercurile largi de cititori, care au fost totdeauna pasionate, la noi, de problemele limbii.

Meritelor evidente ale lucrării le asociem însă două observații, care se impun din partea oricărui cititor, cît de sumar avizat ar fi el : 1. părerile lingviștilor români din trecut, în diversele probleme tratate (Cipariu, Hasdeu, Philippide, Densusianu, Pușcariu, Capidan, E. Petrovici), cînd nu se ignorează total, sînt menționate doar fugitiv și estompat sub copleșitoarea prezență a teoriilor lingviștilor străini, la care se adaugă prezența, vădit insistentă, a numelor și studiilor celor care compun colectivul de conducere și de redacție. Menționarea prea sumară a gîndirii românești în materie de lingvistică generală și ignorarea, în general, a istoriei lingvisticii noastre constituie o abatere de la respectul adevărului istoric și de la datoria de a releva contribuția românească, cînd ea este, ca în cazul de față, o realitate. Această lipsă este cu atît mai regretabilă, cu cît lucrarea, valoroasă altfel prin conținutul ei, are perspectiva de a fi tradusă și în alte limbi ; 2. era necesar ca *Tratatul* să aibă anexat și un indice de nume proprii, pentru orientarea cititorilor în economia lucrării. Astăzi nu mai apar nicăieri lucrări de știință atît de voluminoase, în special de lingvistică, fără un asemenea indice.

Cu aceste lacune, care puteau fi ușor evitate, printr-o mai justă orientare a comitetului de conducere și de redacție, apreciem „*Tratatul*" ca o lucrare fundamentală.

GRAMATICĂ ŞI STILISTICĂ

Preocupările, mai intense decît oricînd în trecut, pentru studiul structurii gramaticale a limbii române, precum şi extinderea predării gramaticii în învăţămîntul de toate gradele se încadrează în acţiunea sistematică, dusă în prezent, pentru cultivarea limbii noastre, pentru scrierea şi vorbirea ei corectă.

În spiritul acestor preocupări au fost elaborate de către lingviştii români: *Gramatica limbii române* (în două volume, ed. I, 1954, ed. a II-a, 1963, ed. a III-a, 1972), ediţia prescurtată într-un volum, a acesteia, intitulată *Limba română, fonetică, gramatică şi vocabular* (1956), *Îndreptarul ortografic, ortoepic şi de punctuaţie* (ed. I, 1953, ed. a II-a, 1965, ed. a III-a, 1971), *Dicţionarul limbii române literare contemporane* (în patru volume, 1955—1957), *Dicţionarul limbii române moderne*, ilustrat şi etimologic (1958), *Dicţionarul enciclopedic român* (în patru volume, 1962—1966), *Istoria limbii române* şi *Dicţionarul general al limbii române, acestea două din* urmă, în curs de apariţie ş. a.

Dintre aspectele metodologice şi de conţinut ale predării gramaticii, relevăm unele rezultate şi perspective care au o strînsă legătură cu îmbunătăţirea procesului de învăţămînt.

Elevii vin în şcoală cu vorbirea însuşită în mediul familial, social şi regional în care au crescut pînă la vîrsta şcolară.

Rolul gramaticii este să-i înveţe să scrie şi să vorbească corect, adică literar. Gramatica le face conştient mecanismul funcţional al limbii, structura ei obiectivă, rolul fiecărei părţi de vorbire în folosierea ei corectă. Ea contribuie la formarea raţionamentului lor, căci, după cum a spus Eminescu, *„limba şi legile ei dezvoltă cugetarea"*.

Modelul de limbă pe care îl învaţă elevii, cu ajutorul gramaticii, este cel folosit în operele literaturii noastre clasice, în lucrările de ştiinţă şi în presa zilelor noastre.

În ultimele decenii, limba a început, în mod mai intens, să fie studiată nu numai sub aspectul corectitudinii ei gramaticale, ci și al expresivității ei. Această ramură a lingvisticii, numită *„stilistică"*, se ocupă de folosirea elementelor limbii, de organizarea specifică a acestora, în funcție de scopul urmărit al comunicării. Oricine poate să observe că există mai multe posibilități de exprimare, adică mai multe *„stiluri"* ale scrierii și vorbirii. Astfel, într-un fel este scrisă o carte de fizică, în alt fel o carte de drept sau o ordonanță administrativă și, cu totul altfel, o poezie sau un roman. Diferențele constau în organizarea specifică a elementelor lexicale și a construcțiilor sintactice, organizare care constituie *„stilurile"* specifice acestor genuri de comunicare : științific, juridic, administrativ, literar etc.

În clasele ultime de liceu, după ce elevii și-au însușit, pe baza gramaticii, limba literară curentă, ei trebuie inițiați în aspectele diferențiate ale exprimării, în funcție de specificul fiecărui gen de comunicare, adică al *„stilurilor"* ei, căci a scrie literatură în stilul administrativ sau științific înseamnă a nu realiza opera de artă pe care ți-o propui, iar a folosi stilul literaturii artistice în drept, în economie sau în științele naturii înseamnă să creezi confuzii, prin lipsa de sobrietate și de precizie a acestui stil.

În învățămîntul superior au început să se predea cursuri de sintaxă strîns legate, cum este și firesc, de stilistică, care au un important rol în formarea intelectuală a tineretului, în dezvoltarea gustului pentru exprimarea îngrijită, în funcție de conținutul comunicării [1].

Exprimarea adecvată, diferențiată, după *„stilul"* corespunzător conținutului, este o exigență teoretică și practică firească, care completează studiul gramaticii.

S-a spus de mult de către naturalistul francez Buffon că *„stilul este omul"*, deci că prin *„stil"* se manifestă personalitatea intelec-

[1] Vezi Gh. **Bulgăr**, *Limba română, sintaxă și stilistică*, 1968, p. 5.

tuală a omului, capacitatea lui de a folosi resursele limbii pentru a-şi exprima gîndirea şi sentimentele.

A căuta şi a găsi *„cuvîntul, ce exprimă adevărul"*, aşa cum cerea Eminescu, şi *„stilul"* adecvat *„adevărului"*, este posibil numai prin cunoaşterea bogatei varietăţi morfologice, sintactice, lexicale şi stilistice a limbii naţionale, pe care o dă gramatica.

GRAMATICĂ ŞI LOGICĂ

Spre deosebire de problemele dicţionarului şi ale ortografiei limbii române, care au pasionat, în trecut, ca şi astăzi, cercuri largi ale intelectualităţii noastre, cele de gramatică s-au dezbătut aproape numai în cercul restrîns al specialiştilor. Începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, s-au elaborat totuşi numeroase gramatici ale limbii române, dar cele mai multe au fost manuale alcătuite pentru necesităţile învăţămîntului.

Situaţia s-a schimbat radical, în ultimele două decenii, şi în acest domeniu, prin elaborarea, în cadrul Academiei R. S. R., a *Gramaticii limbii române*, în două volume (1954), lucrare descriptivă, normativă şi, parţial, istorică, devenită pivotul numeroaselor studii actuale de gramatică.

Prin elaborarea acestui tratat academic, nu înseamnă, desigur, că s-au lichidat toate controversele din gramatica noastră, existente în gramatica oricărei limbi. O dovadă este că, după publicarea tratatului, a apărut, în Editura Academiei, o importantă culegere de *Studii de gramatică* (3 vol., 1956—1961), care aduce, pentru unele capitole ale acestuia, numeroase completări, rectificări şi noi interpretări.

În 1971, a apărut, în Editura Academiei, o lucrare intitulată *Sistemul gramatical al limbii române*, scrisă de Barbu B. Berceanu, din afara cercului gramaticienilor cunoscuți și prefațată de Al. Graur, care o consideră *„cea mai amplă critică publicată pînă acum"* asupra tratatului Academiei, al ambelor lui ediții, apărute pînă la elaborarea lucrării.

Autorul și-a propus să scoată în evidență gradul în care categoriile gramaticale ale limbii române reflectă gîndirea logică și dacă acestea alcătuiesc un sistem sau tind spre el. O asemenea lucrare, de proporții vaste, a făcut, pentru limba franceză, Ferdinand Brunof.

Fără a căuta să identifice categoriile gramaticale cu cele logice, încercare la care a început să se renunțe încă din secolul al XVII-lea și care a fost definitiv părăsită, pentru limbile europene moderne, în urma criticilor ce i-au fost aduse, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, de lingvistul german Steinhal, — Barbu B. Berceanu caută să sesizeze, în structura limbii române, legătura dintre limbă și gîndire, dintre gramatică și logică, dintre morfologie și sintaxă, combătînd formele de exprimare fără înțeles logic sau cu înțeles ambiguu. El ia atitudine hotărîtă și meritorie împotriva confuziilor și a tendințelor de abatere de la normele limbii literare, care asigură vorbirea logică, corectă și frumoasă. De aceea, ne unim cu concluziile autorului, că limba *„trebuie să fie logică, adică în măsură să exprime cît mai direct, și cu cele mai puține și mai simple mijloace, gîndirea și realitatea ; vorbitorii trebuie să fie conștienți de valoarea ei logică"*, că limba *„trebuie predată în respect față de logică"* și că *„logica ei trebuie apărată"*.

Apariția, în arena dezbaterilor lingvistice, a unor cercetători independenți de instituțiile oficiale de specialitate, cum este Barbu B. Berceanu, o socotim binevenită și ea merită să fie încurajată, pentru ca acțiunea de cultivare a limbii române să devină o operă colectivă, cu o bază largă populară.

NUMERALE ŞI CUVINTE

Cum au ajuns numeralele să fie exprimate prin cuvinte? Există un sistem asemănător de exprimare a lor în diferitele limbi? Ce probleme lingvistice sînt legate de exprimarea lor prin cuvinte?

La aceste probleme complexe găsim răspunsuri în lucrarea de lingvistică comparată a lui Al. Graur, sub titlul modest: *Puţină... aritmetică* (Ed. ştiinţifică, 1971, 232 p.).

Prin caracterul atrăgător al problemelor tratate şi prin limpezimea expunerii — caracteristică autorului, legat, de decenii, prin scrisul său, de marele public cititor — este explicabil de ce lucrarea s-a epuizat din librării într-un timp foarte scurt.

Este greu de reconstituit cum s-au format primele noţiuni de numeral şi cuvintele care denumesc fiecare număr. Studiile lui Levy Bruhl, cercetătorul cunoscut al mentalităţii primitive, nu depăşesc ipotezele în ceea ce priveşte formarea noţiunilor de „unu", „doi", „trei", „patru", „cinci", cum au apărut noţiunile de „dual", „trial" şi, în genere, noţiunea de „plural". Din cercetările întreprinse pînă acum, rezultă că primele elemente ale numărătorii au fost degetele de la o mînă, după aceea de la amîndouă, la care s-au adăugat apoi şi cele de la picioare. În toate limbile, numărul „10" este o limită importantă, după care încep numerele compuse cu această cifră. Numerele mari: „100", „1000" şi cele mai mari ca acestea sînt cuceriri treptate, apropiate de epoca noastră. „Milion" este o formaţie recentă din latinul „mille", cu un sufix augmentativ, iar „miliard" este format tot din „mille", sufixul francez *-ard*.

Nu toate limbile au la bază sistemul zecimal, ca româna şi celelalte limbi romanice, ci unele au sistemul dodecimal sau „duzina" (12), vigesimal (20), sau sexagesimal (60). În Anglia, abia acum se fac eforturi de generalizare a sistemului zecimal.

Nu există un sistem unic de numărare, ci fiecare limbă își are sistemul său propriu. Româna are numărătoarea după sistemul latin. dar „jumătate" este rezultatul unei contaminări daco-latine, iar „sută" este, probabil, slav. Desigur, noțiunea și termen pentru „sută" a existat în limba română și înainte de contactul mai strîns cu slavii, dar cuvîntul vechi s-a pierdut.

De la 1 la 10, numărătoarea noastră este pur latină, dar de la 11 în sus numărăm cu elemente latine: „unsprezece", „doisprezece"..., „douăzeci", „treizeci"..., după modelul existent în limbile slave, dar și în albaneză se numără, de la 10 în sus, în același fel, ceea ce implică întrebarea dacă la noi și la albanezi modelul nu poate fi mai vechi decît influența slavă, și anume din substratul daco-tracic. Franceza, de exemplu, urmează sistemul latin de la 1 la 69, iar de la 70 la 90 are alt sistem: „soixante-dix" (70) înseamnă „60 plus 10", „quatre-vingt" (80) „de patru ori 20", iar „quatre-vingt-dix" (90) „de patru ori 20 plus 10".

Denumirea numerelor prin cuvinte cuprinde numeroase curiozități, de la o limbă la alta, pe care Al. Graur le semnalează cu acuitate.

Un capitol dintre cele mai atrăgătoare pentru cititori este cel privitor la magia numerelor, adică la atribuirea de valori speciale, imaginative sau afective, unora dintre ele. Astfel de valori au, spre exemplu, numerele: „3 („împăratul are 3 fete", „3 crai de la Răsărit", „soacra cu 3 nurori", „capra cu 3 iezi", „a bate de 3 ori la poartă sau la ușă", „a se da de 3 ori peste cap"), 7 („lumea s-a făcut în 7 zile", „cele 7 minuni ale lumii", „7 păcate capitale", „balaur cu 7 capete", „ferecat cu 7 lacăte"), 9 („în al 9-lea cer", „peste 9 mări și țări"), 40 („40 de sfinți", „postul de 40 de zile"), 99 („99 ocale de fier") etc. Numărul 13 este considerat, în cele mai multe limbi, ca fatidic.

Numerele constituie și un suport al imaginației poetice. Eminescu, prin versul „Mii de ani i-a trebuit luminii să ne-ajungă" sugerează, cu numeralul nedefinit „mii de ani", ideea de „imensi-

tate", de „infinit", mai bine decît printr-o altă imagine, oricît de precisă, iar un vers ca: „Auzit-aţi de-un Mihai, ce sare pe şapte cai", din poezia populară, redă, prin sugestie, „senzaţia măreţiei", a „curajului", a „eroismului."

Capitolele despre pronunţarea şi scrierea numeralelor, despre numele monedelor, ale măsurilor de capacitate şi de greutate sporesc valoarea atractivă şi instructivă a lucrării.

Materialul lingvistic legat de numirile numeralelor este mult mai bogat decît s-a bănuit înainte de această cercetare îndelungată şi el este în continuă creştere. Explicîndu-l, în partea lui esenţială, Al. Graur a deschis calea pentru investigaţii pasionante, într-un domeniu care nu este numai al lingvisticii, ci şi al istoriei culturii.

„LINGVISTICA PE ÎNŢELESUL TUTUROR"

Ca şi celelalte lucrări de popularizare a problemelor de lingvistică generală ale lui Al. Graur, apărute în anii din urmă: „Nume de persoană" (1965), „Puţină... aritmetică" (1971), „Nume de locuri" (1972), recenta sa lucrare „Lingvistica pe înţelesul tuturor" (1972) cuprinde probleme de larg interes lingvistic: „Ce este limba", „Părţile limbii" (fonemele, silaba, cuvîntul, morfologia, sintaxa), „Limba şi gîndirea", „Limba şi societatea", „Subîmpărţirile teritoriale şi sociale ale limbii" (dialectele, limba literară, stilurile), „Evoluţia limbii", „Diferitele tipuri de limbi" „Naşterea şi moartea limbilor", „Metode noi" de cercetare a limbii, „Tendinţele actuale ale limbii române" ş. a. Toate aceste probleme sînt prezentate succint şi la nivelul de înţelegere al oamenilor de cultură medie, fără demonstraţii savante şi fără referiri la autori de specialitate, deşi

în această privință ar fi trebuit făcute unele excepții, căci diferitele teorii, metode și orientări sînt legate, în mod firesc, de nume de lingviști, care ar fi interesat pe cititori, cel puțin ale marilor lingviști români : B. P. Hasdeu, Ovid Densusianu, Sextil Pușcariu, Alexandru Philippide, cu contribuții de seamă în multe din problemele prezentate.

Nu este cazul să abordăm problemele de fond ale lucrării, expuse clar și la nivelul actual al cercetărilor. Ea ne prilejuiește însă unele reflecții asupra acțiunii de răspîndire a cunoștințelor de lingvistică în cercurile largi de cititori.

Această acțiune are, la noi, o veche tradiție. De la Școala ardeleană, pînă astăzi, căile de dezvoltare a limbii noastre au preocupat nu numai pe lingviști, ci pe toți intelectualii români, care au luat parte activă la dezbaterile asupra ortografiei, a dicționarului, a gramaticii, a neologismelor ș. a. În zilele noastre, problemele de lingvistică continuă să fie în centrul atenției generale, depășind cărțile și revistele de specialitate, ele găsindu-și locul, în mod regulat, în emisiunile de radio și televiziune și în rubrici permanente ale periodicelor de mare răspîndire : „România literară", „Contemporanul", „Săptămîna", „Informația Bucureștiului" și, sporadic, și în alte publicații. Acestea nu se limitează la popularizarea cunoștințelor, cum se face în alte domenii, ci au, cele mai multe, un caracter normativ, de orientare în folosirea corectă și expresivă a limbii române. Caracterul normativ este vizibil și binevenit și în recenta lucrare a lui Al. Graur, unde se dau îndrumări cu privire la cele mai indicate forme morfologice și sintactice și se fac aprecieri asupra unor teorii lingvistice actuale. Astfel, referindu-se la încercările structuraliste de elaborare de gramatici „transformaționale" și „generative", el subliniază, cu justețe, că *„pînă astăzi noile curente n-au adus încă nici un rezultat de care să ne putem servi în practică, fie la predarea în școli, fie la cercetarea istoriei limbii"* (p. 159).

În îndelungata sa activitate publicistică, pe lîngă studii personale şi lucrări colective pe care le-a îndrumat, Al. Graur a urmărit, în permanenţă, să trezească pasiune pentru problemele limbii, în general, şi ale limbii române, în special, în cercurile cele mai largi de cititori. În partea finală a cărţii, el adresează amatorilor îndemnul de a culege din regiunea sau comuna lor cuvinte şi expresii frazeologice, pe care nu le-au auzit în alte părţi, nume de locuri, chiar al celor mai mărunte, numele de persoană şi de familie, poreclele locale ş. a. Demn de mare interes, subliniază Al. Graur, este urmărirea, din partea acestora, a procesului de neologizare a graiurilor locale, a gradului de pătrundere în localităţile rurale a limbii literare. Despre aceste două procese complexe au început să se elaboreze, pe regiuni, în anii din urmă, şi să se publice teze remarcabile de doctorat. Cercetătorii amatori au astăzi la dispoziţie, în fiecare judeţ, secţiile „Societăţii de ştiinţe filologice", unde pot prezenta şi valorifica materialele culese, concluziile lor putînd fi publicate în revistele locale de cultură sau în cele de specialitate, mai numeroase, în prezent, decît oricînd în trecut.

INTERFERENŢE LINGVISTICE

Ca şi celelalte ştiinţe sociale — fără a mai vorbi de cele tehnice şi ale naturii — lingvistica se găseşte astăzi într-o etapă de rapidă şi multiplă dezvoltare. Nu numai că apar mai multe lucrări de lingvistică decît oricînd în trecut, dar ele sînt şi mult mai variate în ce priveşte conţinutul, prin crearea a numeroase ramuri noi ale acestei vechi discipline umaniste.

Dacă în trecut cercetările predominante erau de natură istorică, astăzi, în lingvistică, au apărut preocupări cu totul noi, care cunosc o mare extindere. Ele privesc îndeosebi raporturile lingvisticii cu alte discipline, acțiune care a dat naștere, pe plan general, la așa-numitele științe interdisciplinare.

În adevăr, lingvistica nu poate fi o știință a limbii în sine, cum au voit să o înțeleagă unii structuraliști, căci limba are tangențe cu toate domeniile activității umane. Ea este studiată astăzi din punctul lor de vedere de logicieni, psihologi, esteticieni, istorici, medici (pentru fenomene de patologie), matematicieni și tehnicieni electroniști (pentru mașinile de tradus), geografi (pentru toponimie) etc. La rîndul ei, lingvistica folosește datele și metodele multor științe și oferă, ea însăși, teorii, date și metode de cercetare, cum este structuralismul, care, fără să fie o teorie de origine exclusiv lingvistică, s-a impus în numeroase alte domenii, mai ales prin intermediul acesteia. Astăzi, aproape toate științele fac apel la analize lingvistice în domeniul lor. Ca urmare a acestei întrepătrunderi s-au creat discipline noi, ca : lingvistica matematică, psiholingvistica, sociolingvistica, etnolingvistica, fiecare dintre ele avînd numeroși reprezentanți, printre care și o seamă de tineri cercetători români.

*

* *

O introducere la studiul contactului lingvisticii cu alte discipline, care constituie o temă fundamentală în problematica ei actuală, o realizează Sorin Stati, în lucrarea *Interferențe lingvistice*, apărută în 1971. Ea este rezultatul orientării lui temeinice în ampla dezvoltare a teoriei limbii din zilele noastre, care cunoaște sute de autori și mii de studii de specialitate. Tocmai de aceea, Sorin Stati nu abordează problema relațiilor interdisciplinare ale lingvisticii cu toate științele, ci se limitează la relațiile ei cu logica

şi filozofia. În volume viitoare, el va aborda, probabil, şi problemele psiholingvisticii, sociolingvisticii, lingvisticii structurale, lingvisticii matematice etc. Expunerea, simplificată pentru raţiuni de accesibilitate, şi terminologia de specialitate redusă la strictul necesar înlesnesc lectura lucrării şi de către publicul larg de pasionaţi pentru problemele lingvisticii actuale.

Un alt merit al acestei lucrări, ca şi al celorlalte ale autorului — *Cuvinte româneşti, o poveste a vorbelor* (1964), *Teorie şi metodă în sintaxă* (1967), *Călătorie lingvistică în Ţara Muzelor* (1967), precum şi al lucrărilor scrise în colaborare cu alţii — este absenţa, şi chiar combaterea spiritului dogmatic. Sorin Stati nu reprezintă o şcoală sau un anumit curent lingvistic, ci se menţine, în permanenţă, în poziţie critică, la realitatea limbii în complexitatea ei vie şi dinamică.

Dintre numeroasele analize făcute în lucrare, semnalăm una dintre cele mai atrăgătoare : problema adevărului în enunţul sintactic, şi anume dacă ceea ce exprimă o propoziţie în mod corect din punct de vedere gramatical trebuie să fie corect şi din punctul de vedere al faptelor. În această privinţă s-au conturat două poziţii : după unii, valoarea de adevăr a propoziţiilor priveşte, exclusiv, pe logicieni, după alţii — cei mai mulţi şi mai moderni — trebuie să se ţină seama şi de valoarea de adevăr a propoziţiilor, în funcţie de gradul de cunoştinţă pe care îl avem despre realitate, limba reflectînd raporturi reale din natură.

Faptul că Sorin Stati a reuşit să ofere o călăuză pătrunzătoare, exactă şi instructivă în problematica atît de complexă a teoriei contemporane a limbii — pe care bogata bibliografie a fiecărui capitol o evidenţiază deplin — este un merit al autorului, care se impune subliniat, căci cunoaşterea critică a problemelor dezbătute astăzi în lingvistica mondială constituie o condiţie esenţială pentru progresul continuu al lingvisticii noastre.

În generația de lingviști români, formați în ultimele două decenii, Sorin Stati este, fără îndoială, unul dintre cei mai înzestrați și dintre cei mai învățați.

LIMBILE ÎN CONTACT

Un fenomen lingvistic dintre cele mai complexe, studiat atît în trecut cît și astăzi, este cel al contactului între limbi. Cum se realizează el și ce consecințe are?

Există un contact între o limbă și alta care se realizează pe plan individual, și anume în cazul celor ce învață una sau mai multe limbi străine, cum sînt oamenii de cultură și interpreții oficiali. În acest caz, este vorba de trecerea conștientă de la sistemul unei limbi la al alteia, fără consecințe pentru nici una dintre ele. Numai cînd un individ ajunge să și gîndească într-o limbă străină, se produc interferențe fonetice, de vocabular, de expresii și de frazeologie între limba străină și limba maternă, iar atunci cînd individul respectiv ajunge să se exprime mai bine în limba străină decît în cea maternă încetează, de obicei, fenomenul de „bilingvism", prin abandonarea treptată a limbii materne. Este cazul concret al emigranților, care își pierd, după cîteva generații, limba maternă.

Mult mai important este contactul colectiv, adică al unei mase de vorbitori, cu o altă limbă decît cea maternă. În cazuri mai rare, acest contact poate fi și la distanță, cum este cel, de natură culturală, al românei cu franceza, din care limba română modernă și-a însușit elemente de vocabular, în proporție de aproape 40 la sută. Dar cazul cel mai tipic de contact lingvistic colectiv este al naționalităților minoritare din statele moderne. La început, se

fac împrumuturi de vocabular unilaterale și reciproce, apoi încep calcurile după limba majorității și pătrunderea, în limba minorității, de expresii și întorsături frazeologice, după care se adoptă, în general, limba majorității ca mijloc comun de comunicare. Procesul este, adesea, îndelungat, putînd dura sute de ani. Limba română a rezistat cu succes presiunii contactului îndelungat cu slavona, care a fost limba oficială la noi, timp de secole, în biserică, în actele administrative și în toate domeniile scrisului, rezistență care a stîrnit mirarea și admirația lingviștilor români și, mai ales, a celor străini care s-au ocupat sau se ocupă de istoria limbii noastre. Alte limbi, ca, de exemplu, limba dacilor, a galilor sau limbile iberice au dispărut, aproape fără urme, în fața contactului cu latina. La dispariția limbilor contribuie totdeauna factori extralingvistici, între care cei mai importanți sînt superioritatea economică, culturală și politică a unui popor față de altul, numărul mic al vorbitorilor și izolarea geografică a unei limbi în cuprinsul alteia majoritare.

Limbile nu se amestecă, cum s-a crezut în trecut, deoarece structura lor gramaticală este foarte rezistentă la pătrunderea elementelor străine. Numai vocabularul este amestecat în toate limbile, dar el nu hotărăște soarta acestora. Așa-zisele „limbi mixte" sînt, de fapt, stadiul ultim al unui proces de interpenetrație avansată, cînd una din limbile în contact a acceptat atîtea elemente străine încît își pierde structura proprie. Un exemplu concret îl constituie două dintre cele trei dialecte românești din sudul Dunării : istroromân și meglenoromân, care, aflîndu-se, de secole, în mijlocul unor popoare majoritare de alte limbi, iar vorbitorii lor împuținîndu-se mereu față de cei din jur vor dispărea, așa cum au dispărut, în secolele trecute, graiurile vechilor grupe de români din Panonia, Moravia, Boemia, Silezia și Galiția.

În România, naționalitățile conlocuitoare vorbesc limbile materne și româna. Cercetările întreprinse, mai ales de specialiști

din sînul naţionalităţilor respective, arată că, în toate aceste limbi, au pătruns şi continuă să pătrundă un număr însemnat de cuvinte şi de expresii româneşti din sfera vieţii comune economice, politice, administrative şi juridice. În socialism, unde nu există oprimare naţională, împrumuturile din limba majorităţii se datoresc necesităţilor fireşti ale vieţii şi muncii comune.

LIMBA UNICĂ A VIITORULUI?

Prognoza este o preocupare predilectă a tot mai numeroşi oameni de ştiinţă contemporani, mai ales în domeniul economic şi social. S-a constituit chiar o disciplină, căreia i s-a dat numele de „ştiinţă a viitorului", cu obiectivul de a scurta dezvoltarea, în viitor, a economiei, a ştiinţei, a vieţii colective ş. a.

Preocupări de acest fel sînt prezente şi în domeniul limbii, izvorîte din cerinţa adînc simţită a înţelegerii cît mai uşoare între oameni, ca rezultat al dezvoltării şi răspîndirii ştiinţei, a întăririi colaborării internaţionale şi a progresului ideii de pace.

Necesitatea găsirii unui mijloc general de înţelegere a tuturor oamenilor, adică a unei „limbi universale unice", este împiedicată de existenţa, în lumea de astăzi, a circa 3 000 de limbi şi dialecte, vorbite, unele pe teritorii foarte restrînse, de cîteva sute de oameni, altele, pe întinderi mari, de milioane de oameni. A reduce toate aceste idiomuri, prin integrarea lor în unul singur, care să fie „universal", este o operaţie foarte greu de imaginat astăzi, deoarece nici o colectivitate nu renunţă, în mod liber, la limba sa.

O soluţie preconizată este făurirea unei „limbi unice universale", care să folosească elemente ale limbilor de mare cultură,

fără ca noua limbă să le elimine pe acestea și nici pe celelalte. Ideea unei astfel de limbi nu este nouă. Ea a fost formulată, încă în secolul al XVII-lea, de filozofii raționaliști Descartes, Leibnitz, Voltaire, Montesquieu ș. a. În epoca noastră continuă să se încerce folosirea universală a limbilor artificiale *esperanto* și *volapük*, create pe baza acestei idei.

Tendința spre o „nouă limbă universală unică", mai firească decît acestea, ar avea ca premisă existența așa-zișilor termeni internaționali (atom, cosmos, radio, telefon, telegraf ș. a.), folosiți în majoritatea limbilor de cultură.

La „Congresul international pentru promovarea limbii și literaturii latine", ținut la București între 28 august și 2 septembrie 1970, s-a propus adoptarea, din nou, a latinei, ca limbă universală, rol pe care l-a avut, în întreg cursul Evului mediu, în Europa.

Dar prognoza în privința unei „limbi unice a viitorului" este, în prezent, aproape imposibilă. Dacă integrarea idiomurilor actuale în unul singur este de neconceput într-un viitor cît de îndepărtat ar fi el, făurirea unei limbi artificiale, cu caracter universal, are și ea șanse foarte reduse de reușită. Experiența limbilor „esperanto" și „volapük" este o dovadă, iar eșecul mașinilor electronice de tradus, cu excepția unor scurte texte strict tehnice, este alta. Limba este un fenomen complex, cu caracter psihic, social și istoric, avînd semnificațiile ei specifice în fiecare colectivitate. A face abstracție de aceasta înseamnă a adopta un limbaj de utilitate practică foarte restrînsă, fără sevă, fără multiplele nuanțe afective pe care le are fiecare limbă actuală, fără elementele care formează originalitatea națională de creație în cultură.

Încercările care se fac în acest domeniu nu sînt însă cu totul zadarnice. Ele vor scoate în evidență mai deplină structura limbajului uman, funcționalitatea lui și posibilitățile de unificare a unor elemente de la o limbă la alta.

Rezultatul va avea un caracter limitat, fără consecințe practice deosebite. Între dezideratul practic al unei „limbi universale

unice" şi existenţa limbilor naţionale concrete rămîne un contrast, care nu se va putea atenua într-un viitor previzibil. De aceea ideea unei „limbi unice a viitorului" fie sub forma, imposibilă, a integrării limbilor actuale, fie a creării unei limbi artificiale cu caracter intelectual internaţional, fie a revenirii la rolul de altădată al latinei nu depăşeşte, în prezent, stadiul discuţiilor şi dezideratelor teoretice.

Aniversări de societăți culturale și de reviste

SOCIETATEA ACADEMICĂ „ROMÂNIA JUNĂ" DIN VIENA

S-a împlinit, în 1971, un secol de la înființarea Societății academice „România jună" din Viena, cea mai bine organizată asociație din trecut a studențimii române.

„România jună" a luat ființă în 1871, prin fuzionarea a două societăți ale studenților români din capitala Austriei: „Societatea literară și științifică a românilor din Viena", înființată în 1864, și „România", înființată în 1868, — unul dintre cei mai activi luptători pentru „unirea necondiționată", sub un nume nou, a celor două asociații fiind Mihai Eminescu, pe atunci student la Viena. Importanța societății „România jună", în istoria culturii românești, a fost consemnată, cu fidelitate, la a patruzecea ei aniversare, în 1911, de Ion Grămadă, în lucrarea „România jună din Viena, 1871—1911".

Primul președinte al societății a fost Ioan Slavici, iar primul bibliotecar, Mihai Eminescu, care a rămas în această funcție pînă la 4 noiembrie 1871, cînd a demisionat din cauza unor divergențe cu Ioniță Bumbac.

Societatea a avut ca emblemă drapelul românesc: roșu, galben și albastru, iar ca imn: *Pe-al nostru steag e scris unire* de Andrei Bârseanu, cu muzica de Ciprian Porumbescu. Din cadrul societății au făcut parte, pînă la izbucnirea primului război mondial, peste 2 000 de tineri români care își făceau studiile la Viena. Prezența masivă a studenților români la Viena a făcut din ea un focar de etnicitate românească, mai ales în anii în care Eminescu și-a făcut studiile acolo.

În chiar anul înființării, societatea a organizat istorica „Serbare de la Putna", între 14—16 august 1871, la împlinirea a 400 de ani de la clădirea de către Ștefan cel Mare a mănăstirii în care se află înmormîntat, stabilindu-se, cu acest prilej, pentru întîia oară, o legătură efectivă între studenții români de pretutindeni. Ciprian Porumbescu a cîntat la vioară, la serbare, — după expresia sa

— „Daciei întregi". Ideea de unitate a culturii româneşti a fost subliniată, cu tărie, în apelul pentru organizarea serbării, redactat de Eminescu: *„Naţiunea română voieşte cultură şi cultura ei trebuie să fie una, omogenă la Prut şi la Someş, omogenă în sînul Carpaţilor cărunţi şi pe malurile Dunării bătrîne"*. Organizarea serbării a fost sprijinită şi de un comitet de personalităţi din ţară, în frunte cu Vasile Alecsandri, Titu Maiorescu, Iacob Negruzzi şi Vasile Pogor, care au „revăzut" cuvîntarea, ţinută de studentul de la Berlin, A. D. Xenopol. La serbare au luat parte, între alte mari personalităţi, Mihail Kogălniceanu şi Vasile Alecsandri.

Societatea a organizat, în permanenţă, conferinţe de istorie, literatură, filozofie, ştiinţele naturii, lingvistică, al căror număr depăşea, pînă la Unirea din 1918, cifra de 500. Ea a avut un rol hotărîtor în răspîndirea, în Transilvania, a ideilor „Junimii", privind ortografia fonetică şi „direcţia nouă" în poezie, artă şi cultură.

La cele două almanahuri publicate de societate, în 1883 şi 1888, au colaborat cei mai mari scriitori şi oameni de cultură români ai timpului: M. Eminescu *(Luceafărul* a apărut, mai întîi, în „Almanahul" din 1883), I. Creangă (care a publicat aici *Moş Ioan Roată şi Unirea),* V. Alecsandri (care a publicat, în „Almanahul" din 1888, primul act din drama *Ovidiu*), T. Maiorescu, N. Gane, I. Negruzzi, I. Slavici, A. D. Xenopol, Iosif Vulcan, N. Teclu, I. G. Sbiera, Duiliu Zamfirescu ş. a.

Datorită străduinţelor societăţii, s-a înfiinţat în 1901, pe lîngă catedra de lingvistică romanică a Universităţii din Viena, un lectorat de limba română, ai cărui primi titulari au fost, în 1902—1903, lingvistul bănăţean Iosif Popovici, iar între 1903 şi 1905, Sextil Puşcariu.

În 1910, cînd Titu Maiorescu a împlinit vîrsta de 70 de ani, societatea i-a dedicat un volum omagial, ca expresie a aderenţei ei la „direcţia nouă" junimistă. Cu acel prilej, a conferenţiat despre Maiorescu, la Viena, în cadrul „României june", marele romanist german Wilhelm Meyer-Lübke.

Dar pe lîngă aceste merite, „România jună" este legată de numele lui Eminescu din timpul vieții lui de student la Viena. „*Mulți din foștii lui colegi*, scria, în 1911, I. Grămadă, *își aduc aminte ce impresie fermecătoare făcea frumoasa limbă românească pe care o vorbea el în ședințele studențimii române din Viena* (p. 59).

M. Eminescu a trăit la Viena din 2 octombrie 1869 pînă aproape la sfîrșitul anului 1871, cu o scurtă întrerupere în anul 1870. Șederea lui în capitala Austriei a fost foarte importantă pentru creația sa poetică. Din această perioadă datează poeziile care l-au făcut celebru: „Venere și Madonă", „Epigonii", „Noaptea", „Înger de pază", „Egipetul", „Cugetările Sărmanului Dionis", „Mai am un singur dor", „Împărat și proletar". Tot la Viena a cunoscut-o pe Veronica Micle. Pe bună dreptate scrie Perpessicius: „*Viena rămîne oaza adiată de zefiri din biografia poetului, dumbrava sfințită de muze a lirismului eminescian*". De aceea, el propunea ca, la Viena, să se așeze o placă comemorativă, indiferent pe ce clădire, cu inscripția: „*La Viena s-a născut în anul 1870 poetul român Mihail Eminescu*" [1].

La sfîrșitul anului 1871, Eminescu pleacă la Berlin, unde își continuă studiile de filozofie. El a lăsat, la Viena, o amintire plină de duioșie pentru cei care l-au cunoscut acolo, consemnată de Stefenelli, Slavici, Jeronim G. Barițiu, în paginile lor memorialistice. Eminescu a mai revenit la Viena, în 1883, pentru tratament medical, dar starea sănătății nu-i mai permitea să recepteze Viena veselă a tinereții.

[1] Perpessicius, în „Almanahul parohiei ortodoxe române din Viena", pe anul 1963, p. 50—57; vezi și Augustin Z. N. Pop, *Eminescu* la *Viena*, ibidem, 1964, p. 75—78; D. Vatamaniuc, Eminescu și Slavici *la „România jună" din Viena*, în „Revista de istorie și teorie literară", t. 16, 1967, nr. 1, p. 99—100.

Viena a avut un anumit rol și în destinul altor scriitori români de mai tîrziu, ca V. Bogrea, Pavel Dan și G. Topîrceanu, care au căutat acolo, zadarnic, un ultim remediu împotriva bolii lor necruțătoare. Dar toți aceștia s-au stins, cu o patetică simplitate, primul în 1926, iar ceilalți doi în 1937". [1]

REVISTA „TRANSILVANIA"

Numele noii reviste „Transilvania", apărută recent la Sibiu, evocă tradiția de limbă și cultură a publicației, cu același nume, a „Asociațiunii pentru literatura și cultura poporului român din Transilvania", care a precedat-o, tot la Sibiu, timp de aproape un secol. Revista recent apărută are un nou conținut, dar numele fondatorului celei din trecut, George Barițiu, este menționat, în relief, pe copertă, ca o mărturie a continuității crezului acestui mare învățat și luptător pentru libertatea și cultura națională și pentru elementul lor definitoriu, care este limba națională.

La împlinirea, în 1968, a unui secol de la apariția vechii reviste „Transilvania", s-a vorbit mult de meritele acesteia în dezvoltarea diferitelor domenii ale culturii românești, dar despre limbă nu s-a făcut mențiunea cuvenită. Considerăm o datorie să relevăm faptul că, chiar de la apariție, în 1868, revista a luat parte activă la lupta pentru impunerea limbii române ca limbă de cultură în fostul imperiu habsburgic.

În primele două decenii, ea a susținut, prin George Barițiu, etimologismul latinist, căutînd să popularizeze „Dicționarul aca-

[1] Vezi N. Istrate, *Destinul vienez al unor scriitori români*, în „Almanahul parohiei ortodoxe române din Viena", pe anul 1971, p. 43—44.

demic" al lui Laurian și Massim și folosind ortografia acestuia, care o izola de publicul larg. Dar s-a apropiat apoi de acesta, prin însușirea limbii creațiilor populare și apărarea principiului egalității limbilor, pus în umbră de teoria oficială, în fostul imperiu habsburgic, a superiorității limbilor germană și maghiară. George Barițiu a combătut cu energie și competență această teorie, apărînd demnitatea latină a limbii române, singura — arăta el — cunoscută și folosită, cu ușurință, de toate naționalitățile Transilvaniei și singura care poate mijloci transmiterea comorilor latinei și ale limbilor romanice celorlalte limbi din Transilvania.

O problemă specială care l-a preocupat îndeaproape pe George Barițiu a fost crearea, pe baza latinei, a limbilor romanice și a experienței — înaintată atunci în „vechea țară" — a terminologiei științifice, mai ales a celei militare și medicale. Alături de el, au mai publicat, în secolul trecut, studii de limbă și folclor, în „Transilvania", învățatul bănățean Athanasie Marienescu și profesorul de limba și literatura română de la Universitatea din Cluj, Grigore Silași.

La începutul secolului nostru, revista a devenit principalul organ din Transilvania pentru unificarea limbii literare. Reforma, pe baze fonetice, a ortografiei, elaborată, în cadrul Academiei Române, în 1904, de Titu Maiorescu și Ioan Bianu, a fost primită cu deplină aprobare de intelectualii transilvăneni. Din conducerea „Asociațiunii" face parte, în această perioadă, O. Goga, care publică, în revistă, o serie de articole culturale, de mare răsunet. Studiile de lingvistică se înmulțesc și ele în revistă, fiind semnate de specialiști de seamă ai timpului, ca Iosif Popovici. N. Drăganu, C. Lacea, Virgil Onițiu, Alexandru Bogdan, Axente Banciu, Valeriu Seni ș.a. Felul cum se vorbea, se scria și se traducea era urmărit cu atenție, spre a se ajunge la folosirea cît mai corectă și mai frumoasă a limbii, după modelul marilor scriitori clasici și al Capitalei României. Grija din această perioadă pentru cultivarea limbii a contribuit, în măsură hotărîtoare, ca, după Unirea din 1918, să poată fi ușor înlăturate fluctuațiile, între Transilvania și

celelalte provincii ale ţării, în procesul de unificare a limbii literare.

În anii 1940—1944, revista s-a impus ca principalul organ de susţinere a continuităţii româneşti în Transilvania, din epoca daco-romană pînă în prezent. Au colaborat atunci cu articole istorico-lingvistice, în sprijinul continuităţii româneşti, Silviu Dragomir, I. Lupaş, I. Moga, C. Daicoviciu, E. Petrovici, D. Macrea ş. a.

Desigur, „Transilvania" de astăzi nu va mai merge pe vechiul drum al unor controverse, definitiv lichidate. Ea va fi mai mult decît un organ de consolidare a unităţii limbii literare — realizată astăzi — cît, mai ales, un instrument de ridicare continuă a calităţilor ei artistice, prin izvorul dublu al graiului popular şi al tendinţei generalizate de neologizare latino-romanică. Consemnarea evoluţiei în acest sens a bogatelor graiuri şi a vieţii noi din comunele sibiene şi din vechea cetate şi valorificarea expresivului folclor al regiunii va lega „Transilvania" de astăzi de cea din trecut, care şi-a cîştigat merite impunătoare în domeniul lingvisticii, folclorului, etnografiei şi răspîndirii ştiinţei şi culturii.

ÎMPLINIREA A DOUĂ DECENII DE ACTIVITATE A „SOCIETĂŢII DE ŞTIINŢE FILOLOGICE"[1]

Cercetările de lingvistică dispun astăzi, la noi, de o bază largă materială de realizare. Pe lîngă cele două institute de lingvistică din Bucureşti şi Cluj ale Academiei şi centrele de cercetări ling-

[1] Referat prezentat în ziua de 22 decembrie 1969 în cadrul sesiunii festive pe ţară, organizată la Bucureşti cu prilejul împlinirii a două decenii de activitate a „Societăţii de ştiinţe istorice şi filologice".

vistice ale acesteia: cel de fonetică şi dialectologie din Bucureşti, centrele din Iaşi, Craiova şi Timişoara, activitatea de cercetare lingvistică este intensă în cadrul facultăţilor de filologie de la toate universităţile din ţară. Concretizarea cercetărilor care se întreprind în cadrul acestora este oglindită, în primul rînd, în periodicele de lingvistică editate de Academie şi în periodicele universităţilor, care cuprind un foarte bogat material lingvistic.

O expresie, în plus, a largului interes pentru cercetările de lingvistică şi pentru ecoul lor în cercurile largi o constituie activitatea lingvistică desfăşurată, începînd din anul 1955, în cadrul „Societăţii de ştiinţe istorice şi filologice", care în 1968 s-a scindat organizatoric în „Societatea de ştiinţe filologice" şi „Societatea de ştiinţe istorice", avînd fiecare nevoie de un cadru propriu pentru activitatea lor de specialitate.

Activitatea bogată a „Societăţii de ştiinţe filologice" este o dovadă concretă a unei caracteristici de bază a culturii socialiste, şi anume, aceea că ştiinţa are astăzi un caracter de masă nu numai prin răspîndirea ei, ci şi prin modul în care este creată.

„Societatea de ştiinţe filologice" îşi îndeplineşte obiectivele pentru care a fost înfiinţată şi care îi justifică rolul, prin două mijloace de bază: activitatea ştiinţifică a numeroaselor ei filiale din ţară, care organizează conferinţe publice, sesiuni de comunicări şi referate, şi prin publicaţiile „Societăţii", care îi reflectă, numai în parte, activitatea, prea bogată pentru a putea fi cuprinsă în întregime în aceste publicaţii.

Publicaţiile „Societăţii de ştiinţe filologice" sînt de două feluri: periodicul „Limbă şi literatură", cea mai importantă manifestare publicistică a „Societăţii", şi seria de cărţi şi broşuri care apar prin grija ei.

Materialele lingvistice apărute pînă acum în publicaţiile menţionate reţin, pe drept cuvînt, atenţia, prin numărul şi valoarea acestora, ceea ce impune o examinare mai stăruitoare a lor.

Volumele apărute între 1955—1969 [1], impunătoare prin aspect şi conţinut, ale publicaţiei „Limbă şi literatură", cuprind numeroase studii de lingvistică, prin care s-au afirmat cercetători merituoşi, membri ai „Societăţii", din toate gradele de învăţămînt. Colaborarea din cadrul „Societăţii" în domeniul lingvisticii este pilduitoare şi rodnică. Alături de lingvişti mai în vîrstă, ca Emil Petrovici, Alexandru Graur, profesorii universitari D. Macrea, I. Şiadbei, Boris Cazacu, Ion Coteanu, Gheorghe Bulgăr, Sorin Stati, Florica Dimitrescu ş. a., în cadrul „Societăţii" s-au afirmat numeroşi cercetători din învăţămîntul mediu.

*

* *

„Societatea" şi publicaţiile ei au fost prezente în cele mai de seamă dezbateri lingvistice de la noi din ultimii ani. Acestea au fost mai ales probleme de gramatică şi de limbă literară, avînd, în general, legătură cu practica, şi anume cu predarea limbii române în şcoli.

Elaborarea *Gramaticii* Academiei (ediţia I, 1954, ediţia a II-a, 1963, ediţia a III-a, 1972) a stimulat un viu interes în cercuri largi, mai ales în cele didactice, pentru adîncirea şi precizarea a numeroase probleme speciale, pe care tratatul amintit nu a avut obiectivul să le rezolve pe toate. Acest interes a corespuns tradiţiei formate, mai ales în învăţămîntul de cultură generală, în care pasiunea pentru problemele de gramatică, ivite în practica şcolară, a fost totdeauna prezentă. Profesori din învăţămîntul mediu au fost, în trecut — şi sînt şi în prezent —, autori ai unor bune manuale de gramatică. Foşti profesori secundari, ca Gheorghe Adamescu,

[1] Publicaţia a continuat, ajungînd în 1972 la numărul 27. În numărul 26 s-a publicat bibliografia numerelor 1—25. Începînd din 1972, publicaţia a devenit un periodic lunar, o revistă propriu-zisă, cu apariţia în 6 numere pe an, păstrînd denumirea de *„Limbă şi literatură"*.

Gheorghe Nedioglu, I. G. Bujor, Mihai Carp ş. a., s-au impus în literatura didactică ca gramaticieni de seamă.

În „Limbă şi literatură", organul „Societăţii de ştiinţe filologice", problemele de gramatică s-au bucurat de o largă dezbatere. Neputînd cita toate studiile din această publicaţie, numărul lor fiind prea mare, le vom menţiona doar selectiv pe cele mai importante: *Despre pluralul substantivelor în româneşte, Articularea substantivelor după prepoziţii, Atributul predicativ în limba română, Despre diateze, Auxiliarele modale, Îmbinările de cuvinte indivizibile, analizabile şi neanalizabile, Propoziţiile subordonate consecutive construite cu modul conjunctiv, Despre unele forme verbale compuse cu „a fi", Despre unele probleme ale propoziţiilor subiective, predicative şi regentele acestora* şi multe altele, tratate, pe lîngă lingviştii bine cunoscuţi din învăţămîntul superior şi din institutele de cercetări ale Academiei, ca Alexandru Graur, Sorin Stati, Florica Dimitrescu, Grigore Brâncuş, Cornel Săteanu, Florente Ghinescu, Gheorghe Trandafir, Fulvia Ciobanu ş. a., de către numeroşi profesori din învăţămîntul mediu, care s-au impus prin competenţa şi originalitatea lor: Maria Gabrea, G. N. Dragomirescu, Ştefania Popescu, Leontin Ghergariu, Alexandru Grecu, Toma Măruţă, Ecaterina Alexandrescu ş. a.

O problemă nouă, faţă de gramatica tradiţională, s-a impus cercetătorilor de astăzi, şi anume analiza gramaticală în strînsă legătură cu cea stilistică, realizîndu-se înţelegerea mai completă a realităţilor lingvistice. Astfel de studii au fost prezentate, în cadrul „Societăţii", îndeosebi de către Maria Gabrea, Gh. N. Dragomirescu şi Gh. Bulgăr; acesta din urmă a publicat o valoroasă lucrare în acest domeniu, intitulată *Sintaxă şi stilistică* (1968).

A doua preocupare amplă şi stăruitoare în publicaţia „Limbă şi literatură" a constituit-o analiza limbii literare, care, începînd din 1952, a ocupat un loc predominant în lingvistica noastră. În

„Limbă şi literatură" au apărut studii de mare valoare metodologică datorate în special lui Tudor Vianu, Boris Cazacu, Gh. Bulgăr, Paula Diaconescu, care au ridicat substanţial nivelul discuţiilor în problema limbii literare şi care au trezit un mare interes în cercurile largi ale cadrelor didactice. În seria studiilor despre limba şi stilul scriitorilor clasici şi contemporani, a fost analizată limba lui D. Bolintineanu, C. Negruzzi, Grigore Alexandrescu, Mihai Eminescu, Ion Creangă, G. Coşbuc, I. L. Caragiale, Mihail Sadoveanu, George Topîrceanu, Tudor Arghezi, Ion Agârbiceanu, Ion Barbu, Camil Petrescu, Marin Preda, Mihai Beniuc, scrise în mare parte de harnici profesori, membri ai „Societăţii", printre care : Constantin Crişan, Ion Dumitrescu, Ştefan Munteanu, Dragoş Mocanu, N. Vasilescu-Văleni, Alexandru Bojin, Grigore Răcariu, Simion Bărbulescu, Aurora Martin-Marcus, Toma Măruţă ş. a. Un loc mai redus îl ocupă studiile de istorie a limbii literare, dintre care remarcăm cercetarea inedită a lui Gabriel Ţepelea despre *Problema unităţii limbii literare în periodicele din Transilvania în preajma Unirii* (de la 1859).

Preocupări privind alte limbi au fost prezente prin studiile profesorului universitar N. I. Barbu asupra unor aspecte stilistice din limbile clasice şi cele ale profesorilor universitari Ion Brăescu şi Valentin Lipatti privind limba franceză.

Pe lîngă preocupările privitoare la gramatică şi la limba literară, care au predominat, „Limbă şi literatură" a publicat, în măsură mai limitată, materiale din alte domenii ale lingvisticii : lexicologie, toponimie şi antroponimie, lingvistică generală, istoria limbii şi lingvisticii române. Studii ca : *Filologie şi lingvistică, Raporturile dintre logică şi gramatică, Lingvistica şi matematica, Conţinut şi formă în limbă*, dezbătute de profesorii D. Papadopol, D. Muster şi Paul Miclău, pot figura în cele mai exigente publicaţii de specialitate.

În lexicologie și semantică au publicat studii remarcabile profesorii Alexandru Popescu-Mihăiești și Mircea Radu, iar în domeniul onomasticii: Eugenia Simion, Natalia Cernăuțeanu și Pavel Binder.

În domeniul istoriei lingvisticii române au fost evocate, pe lîngă personalități consacrate, ca Alexandru Philippide de către Ion N. Chițu, doi scriitori cu preocupări susținute de gramatică, care au fost mai puțin studiați pînă acum, sub acest aspect: Ienăchiță Văcărescu, de regretatul membru al „Societății", Petre V. Haneș, și Vasile Alecsandri ca gramatician, de I. Șiadbei. Remarcabil este și studiul lui Victor V. Grecu despre Aron Florian și problemele limbii române.

O altă formă de activitate lingvistică a „Societății" este editarea de cărți și broșuri cu conținut lingvistic.

Lucrările editate pînă acum au ca preocupări dominante, ca și „Limbă și literatură", probleme de gramatică și de limbă literară.

Dintre lucrările de gramatică menționăm în mod deosebit pe cea a profesorului Gheorghe Beldescu: *Contribuții la cunoașterea numelui predicativ*, apărută în 1967.

O lucrare remarcabilă este cea intitulată *Probleme de gramatică și stilistică în școala generală și în liceu*, cuprinzînd comunicările consfătuirii metodico-științifice de la Brașov din zilele de 31 martie — 1 aprilie 1965. Această lucrare, importantă prin ea însăși, este semnificativă pentru spiritul în care a fost concepută, și anume al legăturii dintre cercetarea fundamentală și cea aplicativă, care constituie unul dintre obiectivele de seamă ale „Societății de științe filologice".

Dintre lucrările privind limba literară menționăm antologia, cea dintîi apărută la noi pînă acum, *Scriitorii români despre limbă și stil, culegere de texte, introducere, note și glosar*, de Gheorghe Bulgăr.

Acestor lucrări, cu rol de îndrumare generală în studiul limbii literare, li se adaugă lucrarea de lingvistică generală şi dialectologie *Cum dispare o limbă (istroromâna)* a profesorului Ion Coteanu, lucrare care creează nedumeriri, deoarece susţine o teză contrară întregii tradiţii a lingvisticii româneşti, după care istroromâna este un dialect al limbii române, nu o limbă romanică aparte, cum este considerat în această lucrare.

*

* *

Activitatea „Societăţii de ştiinţe filologice" în domeniul lingvisticii este folositoare, în primul rînd, şcolii de cultură generală, în care publicaţiile ei îşi găsesc cel mai larg ecou. Prin rolul stimulator al „Societăţii", şcoala noastră de cultură generală devine un centru nou de preocupări lingvistice, care, fiindcă marea majoritate a membrilor „Societăţii" sînt profesori, se impune să fie tot mai strîns legate de învăţămînt.

Din prezentarea sumară a rezultatelor menţionate se desprinde concluzia că perspectivele de cercetare lingvistică şi acţiunea de răspîndire a cunoştinţelor lingvistice prin intermediul „Societăţii de ştiinţe filologice" sînt încurajatoare. Dar, pe lîngă materialul trimis spontan spre publicare de către membrii „Societăţii", este oportun să se intensifice cercetările profesorilor din învăţămîntul de cultură generală în materie de toponimie şi antroponimie locală şi să se culeagă material dialectal şi de folclor caracteristic localităţilor în care lucrează.

Pe de altă parte, dat fiind numărul mare de comunicări prezentate în cadrul filialelor, ar fi de dorit ca „Limbă şi literatură" să publice unele lucrări ale cadrelor didactice şi sub formă de rezumate, dacă nu se pot publica în întregime. Util ar fi ca „Limbă şi literatură" să publice şi material bibliografic informativ de actua-

litate şi unele prezentări de cărţi de lingvistică, pentru orientarea cadrelor didactice[1].

„Limbă şi literatură" este o publicaţie preţuită de către profesorii de toate gradele, dar îndeosebi de profesorii din învăţămîntul de cultură generală, fiindcă ea le oferă posibilitatea, pe care aceştia au avut-o în măsură redusă în trecut, de a se afirma ca factori activi şi creatori în domeniul lingvisticii româneşti. Începînd din 1971, ea a devenit revistă periodică.

[1] Volumul 27 al publicaţiei satisface în mare măsură această cerinţă, publicînd textul comunicărilor prezentate la sesiunea ştiinţifică festivă, organizată de „Societatea de ştiinţe filologice" la Oradea, în zilele de 5—6 sept. 1970, cu prilejul împlinirii a 150 ani de la moartea lui **Ioan Budai-Deleanu**. În lipsa unei monografii mai ample asupra marelui scriitor din epoca iluminismului românesc, publicaţia, prin numărul ei festiv, împlineşte, în mod optim, această lacună a istoriei noastre literare.

INDICE DE NUME

CUPRINSUL

Scriitori români din trecut despre probleme ale limbii române

Lingviști români din trecut

Probleme generale de lingvistică

Aniversări de societăți culturale și de reviste

Bun de tipar : 31.07.1973; Coli de tipar : 19,75;
Tiraj : 2 750+120. exempl. broșate.

Intreprinderea Poligrafică „Banat"
Timișoara, Calea Aradului, nr. 1/A,
Republica Socialistă România.

Comanda nr. 106/6924.

ROMANITATEA
Carpato-Dunăreană
SECOLELE I-VI

LEGENDA

- Oraş
- Sediu de episcopie
- Castru sau fortăreaţă
- Castru de legiune
- Drum
- Linia Jiracek, care separă teritoriile romanizate (la nord), de cele grecizate (la sud)
- Valul lui Constantin cel Mare
- Graniţa aproximativă între Imperiul roman de răsărit şi cel de apus
- Peste 2000 m.
- Între 1500-2000 m
- Între 1000-1500 m
- Între 500-1000 m
- Între 200-500 m
- Sub 200 m

0 25 50 75 km

Cartograf: Anghel Virgil

Lei 8,20